BESTSELLER *NEW YORK TIMES*

„O strălucită analiză a vremurilor noastre" – *The New Yorker*

TIMOTHY SNYDER

DRUMUL SPRE NELIBERTATE

RUSIA
EUROPA
AMERICA

III332 170
BCU IASI

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ

ISTORIE
TREI

Această lucidă şi incisivă lucrare de istorie contemporană îşi propune să sondeze adevărata natură a ameninţării la adresa democraţiei. Revelând alegerile decisive care ne stau în faţă – între egalitate şi oligarhie, individualitate şi totalitate, adevăr şi fals –, autorul restabileşte înţelegerea ideilor fundamentale care stau la temelia modului nostru de viaţă, oferind o cale de înaintare în vremuri de mare nesiguranţă.

„Combinând comentariul reportericesc cu incursiuni în istoria ideilor şi propriile reflecţii politico-filosofice ale autorului, această lucrare de proporţii relativ mici acoperă un tablou vast.
...O lume bulversantă are nevoie de talentul unui editor de ştiri pentru procesarea faptelor şi de abilitatea unui filosof pentru a diseca ideologiile. Snyder le stăpâneşte pe amândouă."
– *The Economist*

2 170
U IASI

Colecție coordonată de
Livia Szász

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

867017

TIMOTHY SNYDER

DRUMUL SPRE NELIBERTATE

RUSIA
EUROPA
AMERICA

Traducere din limba engleză
de Ciprian Șiulea

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ "M. EMINESCU" • IAȘI •
23. IUN. 2021
ACU

0 000011 13624 BCU IAȘI

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TREI

Editori:
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial:
Magdalena Mărculescu

Redactare:
Daniel Eberhat

Director producţie:
Cristian Claudiu Coban

Dtp:
Gabriela Anghel

Corectură:
Elena Biţu
Duşa Udrea-Boborel

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
SNYDER, TIMOTHY
Drumul spre nelibertate: Rusia, Europa, America / Timothy Snyder; trad. din engleză de Ciprian Şiulea. - Bucureşti: Editura Trei, 2021
Index
ISBN 978-606-40-0705-6

I. Şiulea, Ciprian (trad.)

94

Pagina 32: (stânga) Vladimir Ilici Lenin c. 1917: Universal History Archive/ Getty Images; (dreapta) Ivan Alexandrovich Ilin c. 1920: Fine Art Images/ Heritage Images/Getty Images
Pagina 149: imagine cu două steaguri: Konstantinks/Getty Images
Pagina 159: Paul Celan, Mohn und Gedächtnis © 1952, Deutsche Verlags-Anstalt, München, in der Verlagsgruppe Random House GmbH

Titlul original: *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*
Autor: Timothy Snyder

Copyright © 2018 by Timothy Snyder
All rights reserved.

Copyright © Editura Trei, 2021
pentru prezenta ediţie

O.P. 16, Ghişeul 1, C.P. 0490, Bucureşti
Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

BCU Cluj / Central University Library

Pentru reporteri, eroii vremurilor noastre

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cuprins

Prolog (2010) / 9

Capitolul Unu: Individualism sau totalitarism (2011) / 21

Capitolul Doi: Succesiune sau eşec (2012) / 39

Capitolul Trei: Integrare sau imperiu (2013) / 65

Capitolul Patru: Noutate sau eternitate (2014) / 103

Capitolul Cinci: Adevăr sau minciuni (2015) / 144

Capitolul Şase: Egalitate sau oligarhie (2016) / 194

Epilog (20--) / 249

Mulţumiri / 252

Note / 255

Index / 335

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Prolog (2010)

Fiul meu s-a născut în Viena. A fost o naștere dificilă, iar prima grijă a obstetricianului austriac și a moașei poloneze a fost copilul. Copilul a respirat, mama lui l-a ținut în brațe o clipă, apoi a fost dusă pe targă într-o sală de operație. Moașa, Ewa, mi l-a dat mie. Pe durata evenimentelor care au urmat, eu și fiul meu am fost puțin pierduți, dar am rămas împreună. El privea în sus, cu ochi violet nefocalizați, în timp ce echipa medicală alerga pe lângă noi în viteză maximă, într-un vârtej de pași, măști și halate verzi.

A doua zi, totul părea în regulă. Asistentele mi-au spus să plec din salon la ora obișnuită, 5 după-amiaza, și să-i las pe mamă și copil în grija lor până a doua zi dimineață. Acum puteam să trimit, cu o mică întârziere, un e-mail prin care să anunț. Unii prieteni au citit vestea cea bună în același timp în care aflau despre o catastrofă care luase viețile altora. Un prieten de-al meu, un savant pe care îl cunoscusem în Viena în alt secol, se grăbise să se urce într-un avion din Varșovia. Mesajul meu a plecat cu viteza luminii, dar nu l-a mai prins din urmă.

* * *

Anul 2010 a fost o perioadă a reflecției. Cu doi ani în urmă, o criză financiară eliminase mare parte din prosperitatea lumii, iar revenirea ezitantă îi favoriza pe cei bogați. Un afro-american era președinte al Statelor Unite. Marea aventură a Europei anilor 2000, lărgirea Uniunii Europene spre est, părea desăvârșită. După trecerea unui deceniu din secolul XXI, la două decenii de la sfârșitul comunismului în Europa și la șapte decenii

după începutul celui de-al Doilea Război Mondial, 2010 părea un an al evaluărilor.

În anul acela lucram la o evaluare împreună cu un istoric care se apropia de moarte. L-am admirat cel mai mult pe Tony Judt pentru *Epoca postbelică*, istoria Europei pe care a publicat-o în 2005. Cartea relata improbabilul succes al Uniunii Europene în a asambla din fragmente imperiale cea mai mare economie a lumii și cea mai importantă zonă a democrației și se încheia cu o meditație despre memoria Holocaustului evreilor europeni. În secolul XXI, sugera Tony, procedurile și banii nu aveau să mai fie suficiente: decența politică avea să necesite o istorie a ororii.

În 2008, Tony s-a îmbolnăvit de scleroză laterală amiotrofică (SLA), o boală neurologică degenerativă. Știa sigur că o să moară, prins într-un trup care avea să nu-i mai servească mintea. După ce nu a mai putut să-și folosească mâinile, am început să ne înregistrăm conversațiile pe teme ale secolului XX. Când am discutat în 2009, eram amândoi îngrijorați de presupozițiile americane că democrația este inevitabilă, iar capitalismul imposibil de schimbat. Tony scrisese despre intelectualii iresponsabili care oferiseră ajutor totalitarismului în secolul XX. Acum era preocupat de o nouă iresponsabilitate din secolul XXI: o respingere totală a ideilor, care aplatiza discuția, incapacita politicile și normaliza inegalitatea.

În timp ce discutam cu el, scriam o istorie a crimelor politice comise în masă de Germania nazistă și de Uniunea Sovietică în Europa anilor '30 și '40 ai secolului XX. Ea începea cu oamenii și casele lor — mai ales evreii, belarușii, ucrainenii, rușii, balticii și polonezii care trăiseră sub ambele regimuri în acele locuri în care puterea nazistă și cea sovietică se suprapuseseră. Deși capitolele cărții erau sinistre — înfometare planificată, gropi ale morții, camere de gazare —, premisa ei era una optimistă: cauzele crimelor în masă puteau fi determinate, cuvintele celor morți amintite. Adevărul putea fi spus, iar lecțiile puteau fi învățate.

Un capitol al acelei cărți era dedicat unui moment de răscruce al secolului XX: alianța nazisto-sovietică cu care a început al Doilea Război Mondial în Europa. În septembrie 1939, Germania nazistă și Uniunea Sovietică au invadat amândouă Polonia, fiecare cu obiectivul distrugerii statului polonez și a clasei politice poloneze. În aprilie 1940, poliția secretă sovietică a ucis 21 892 de prizonieri de război polonezi, majoritatea lor ofițeri în rezervă educați. Pădurea Katyn, situată lângă Smolensk, în republica rusă a Uniunii Sovietice, a fost unul dintre cele cinci locuri în care prizonierii (printre care și o femeie) au fost împușcați în ceafă.

Pentru polonezi, masacrul de la Katyn a ajuns să reprezinte represiunea sovietică în general.

După al Doilea Război Mondial, Polonia a avut un regim comunist și a fost un satelit sovietic, astfel că nu s-a putut discuta despre Katyn. Abia după destrămarea Uniunii Sovietice, în 1991, istoricii au putut să lămurească ce se întâmplase. Documentele sovietice nu lăsau nicio îndoială că acea crimă în masă fusese urmarea unei politici deliberate, aprobate personal de Iosif Stalin. După sfârșitul Uniunii Sovietice, noua Federație Rusă s-a chinuit să abordeze moștenirea terorii staliniste. Pe 3 februarie 2010, în timp ce eu îmi terminam cartea, prim-ministrul rus a făcut o propunere surprinzătoare omologului său polonez: o ceremonie comună în memoria Katyn-ului în luna aprilie, la a 70-a comemorare a acelei crime. Pe 1 aprilie, ziua în care trebuia să se nască fiul meu, la miezul nopții, am trimis editorului cartea. Pe 7 aprilie, o delegație guvernamentală poloneză condusă de prim-ministrul țării a sosit în Rusia. A doua zi, soția mea a născut.

La două zile după aceea, o a doua delegație poloneză a plecat spre Rusia. Din ea făceau parte președintele polonez și soția lui, comandanți ai forțelor armate poloneze, parlamentari, activiști civici, preoți și membri ai familiilor celor uciși în Katyn în 1940. Un membru al delegației era prietenul meu Tomek Merta, un teoretician politic admirat și ministru adjunct al Culturii însărcinat cu comemorarea. Sâmbătă, pe 10 aprilie 2010, dimineața devreme, Tomek s-a urcat în avionul care s-a prăbușit la ora 8:41, la o pistă de aterizare distanță de aeroportul militar rus din Smolensk. Nu au existat supraviețuitori. Într-un salon al unei maternități din Viena a sunat un telefon mobil, și strigătul în poloneză al unei proaspete mame a umplut întreaga încăpere.

Seara următoare, am citit răspunsurile la anunțul referitor la naștere pe care îl trimisesem. Un prieten era preocupat să înțeleg tragedia, în mijlocul bucuriei mele personale: „Ca să nu fii pus într-o situație dificilă, trebuie să-ți spun că Tomek Merta a fost ucis." Un alt prieten, al cărui nume era pe lista pasagerilor, mi-a scris ca să-mi spună că se răzgândise și rămăsese acasă. Soția lui trebuia să nască peste câteva săptămâni.

Își încheia mesajul astfel: „De acum încolo, totul va fi diferit."

În maternitățile austriece, mamele stau patru zile, pentru ca asistentele să le învețe despre hrănirea, îmbăierea și îngrijirea copilului. E suficient pentru ca familiile să se cunoască, părinții să afle ce limbi comune știu, conversațiile să se lege. A doua zi, în salonul de maternitate se discuta

în poloneză despre conspirație. Deja apăruseră zvonuri: rușii doborâseră avionul, guvernul polonez era implicat în uneltirea de a-l ucide pe președintele polonez, care era din alt partid decât prim-ministrul. O proaspătă mamă poloneză m-a întrebat ce cred. I-am spus că toate acestea sunt foarte puțin probabile.

A doua zi, familiei mele i s-a permis să meargă acasă. Cu copilul adormit în coș, am scris două articole despre Tomek: unul era un necrolog în poloneză, celălalt — o relatare a dezastrului în engleză, care se încheia cu câteva cuvinte pline de speranță despre Rusia. Un președinte polonez își pierduse viața grăbindu-se spre comemorarea unei crime comise pe pământ rusesc. Îmi exprimam speranța că prim-ministrul rus, Vladimir Putin, avea să folosească această ocazie pentru a reflecta mai larg asupra istoriei stalinismului. Poate că era un apel rezonabil în mijlocul suferinței din aprilie 2010; ca predicție, era cât se poate de greșită.

De acum încolo, totul era diferit. Putin, care avusese deja două mandate de președinte înainte să devină prim-ministru, a anunțat în septembrie 2011 că vrea să fie iar președinte. Partidul lui a obținut un scor slab la alegerile parlamentare din luna decembrie a acelui an, dar, cu toate acestea, a primit majoritatea în parlament. Putin a devenit iar președinte în mai 2012, după încă niște alegeri care au părut defectuoase, iar după aceea a făcut ca discuțiile despre trecutul sovietic, cum ar fi cea inițiată chiar de el despre Katyn, să fie tratate drept infracțiune. În Polonia, catastrofa din Smolensk a unit societatea timp de o zi, apoi a polarizat-o ani la rând. Obsesia dezastrului din aprilie 2010 a sporit cu timpul, minimalizând masacrul din Katyn, ale cărui victime ar fi trebuit să le comemoreze; minimalizând, de fapt, toate episoadele istorice ale suferinței poloneze. Polonia și Rusia încetaseră să mai reflecteze asupra istoriei. Timpurile erau în schimbare. Sau poate că percepția noastră asupra timpului se schimba.

Uniunea Europeană a intrat într-o perioadă gri. Salonul nostru de maternitate din Viena, unde o asigurare convenabilă acoperea totul, era un memento al succesului proiectului european. El exemplifica serviciile care, în mare parte a Europei, erau considerate de la sine înțelese, dar, în Statele Unite, erau de negândit. Același lucru s-ar fi putut spune despre metroul rapid și fiabil care m-a dus la spital: normal în Europa, irealizabil în America. În 2013, Rusia s-a întors împotriva Uniunii Europene, condamnând-o drept decadentă și ostilă. Succesul ei i-ar fi putut încuraja pe ruși să creadă că fostele imperii puteau să devină democrații prospere, astfel că existența Rusiei era pusă brusc în pericol.

Când Ucraina, vecina Rusiei, s-a apropiat de Uniunea Europeană, Rusia a invadat țara și a anexat o parte a teritoriului ei, în 2014. În 2015, Rusia își extinsese deja extraordinara campanie de război cibernetic dincolo de Ucraina, în Europa și în Statele Unite, cu ajutorul a numeroși europeni și americani. În 2016, britanicii au votat în favoarea părăsirii Uniunii Europene, ceea ce Moscova promova de mult, iar americanii l-au ales președinte pe Donald Trump, un rezultat pentru a cărui realizare lucraseră și rușii. Printre alte neajunsuri, acest nou președinte american nu putea reflecta asupra istoriei: atunci când a apărut ocazia, s-a dovedit incapabil atât să comemoreze Holocaustul, cât și să-i condamne pe naziștii din propria lui țară.

Secolul XX se sfârșise de mult, iar lecțiile lui rămăseseră neînvățate. O nouă formă de politică apărea în Rusia, Europa și America, o nouă nelibertate potrivită pentru o nouă epocă.

Am scris aceste două articole despre dezastrul de la Smolensk după ani de reflecție asupra politicii vieții și morții, într-o noapte în care membrana dintre ele părea foarte subțire. „Fericirea ta din mijlocul nefericirii", îmi scrisese un prieten, iar prima părea la fel de nemeritată ca a doua. Sfârșiturile și începuturile erau prea apropiate sau păreau să fie în ordinea greșită, moartea înaintea vieții, ultima suflare înaintea viețuirii; timpul sărise din loc.

În aprilie sau în preajma lunii aprilie 2010, caracterul uman s-a schimbat. Când am scris anunțul referitor la nașterea primului meu copil, a trebuit să mă duc în birou și să folosesc calculatorul; smartphon-urile nu erau încă larg răspândite. Mă așteptam să primesc răspunsuri pe parcursul a zile sau săptămâni, nu imediat. Când s-a născut fiica mea, doi ani mai târziu, totul se schimbase: să dețiI un smartphone era regula, iar răspunsurile fie au fost imediate, fie au venit puțin mai târziu. A avea doi copii e destul de diferit de a avea unul; și totuși cred că, la începutul anilor 2010, timpul a devenit mai fragmentat și mai evaziv pentru noi toți.

Aparatele menite să creeze timp îl consumau de fapt. Pe măsură ce ne pierdeam capacitatea de a ne concentra și de a ne aminti, totul părea nou. După moartea lui Tony, în august 2010, am pornit într-un turneu de prezentare a cărții scrise împreună, pe care el o intitulase *Thinking the Twentieth Century*. În timp ce călătoream prin Statele Unite, mi-am dat seama că subiectul ei fusese uitat cu totul. Am privit, în camerele de

hotel, cum televiziunea rusă se juca cu istoria americană traumatică a distincției rasiale, sugerând că Barack Obama s-ar fi născut în Africa. Mi s-a părut straniu că, nu mult timp după aceea, animatorul american Donald Trump a preluat această temă.

Americanii și europenii s-au ghidat în noul secol după o poveste despre „sfârșitul istoriei", după ceea ce eu voi numi *politica inevitabilității*, un sentiment că viitorul e doar o continuare a prezentului, că legile progresului sunt cunoscute, că nu există alternative și, prin urmare, că, de fapt, nu e nimic de făcut. În varianta capitalistă americană a acestei povești, natura a adus piața, care a adus democrația, care a adus fericirea. În varianta europeană, istoria a adus națiunea, care a aflat prin război că pacea e bună și, de aceea, a ales integrarea și prosperitatea.

Înaintea prăbușirii Uniunii Sovietice din 1991, comunismul a avut propria lui politică a inevitabilității: natura permite tehnologia, tehnologia aduce schimbare socială, schimbarea socială provoacă revoluția, revoluția pune în practică utopia. Când s-a dovedit că acest lucru nu e adevărat, politicienii europeni și americani ai inevitabilității au triumfat. În 1992, europenii s-au grăbit a desăvârși crearea Uniunii Europene. Americanii s-au gândit că eșecul poveștii comuniste confirma adevărul celei capitaliste. Americanii și europenii au continuat să-și spună singuri propriile povești ale inevitabilității timp de un sfert de secol după sfârșitul comunismului și, astfel, au crescut o generație milenială fără istorie.

Ca orice altă poveste de acest fel, politica americană a inevitabilității era impermeabilă la fapte. Soarta Rusiei, a Ucrainei și a Belarusului după 1991 a arătat suficient de clar că prăbușirea unui sistem nu a creat o tabula rasa pe care natura a generat piețe, iar piețele au generat drepturi. În 2003, Irakul ar fi putut confirma această lecție, dacă inițiatorii războiului ilegal al Americii ar fi reflectat asupra dezastruoaselor lui consecințe. Criza financiară din 2008 și dereglementarea din 2010 a donațiilor de campanie din Statele Unite au amplificat influența celor avuți și au redus-o pe cea a votanților. Pe măsură ce inegalitatea economică creștea, orizonturile de timp se îngustau și tot mai puțini americani credeau că viitorul poate să aducă o variantă mai bună a prezentului. În lipsa unui stat funcțional care să asigure bunuri sociale elementare considerate de la sine înțelese în alte părți — educație, pensii, asistență medicală, transport, concediu de maternitate, vacanțe —, americanii se puteau simți copleșiți de fiecare zi și puteau pierde sentimentul că au în față un viitor.

Colapsul politicii inevitabilității aduce o altă experiență a timpului: *politica eternității*. În timp ce inevitabilitatea promite un viitor mai bun pentru toți, eternitatea plasează o națiune în centrul unei povești ciclice victimizatoare. Timpul nu mai e o linie către viitor, ci un cerc care furnizează la nesfârșit aceleași amenințări ale trecutului. În cazul inevitabilității, nimeni nu e responsabil, pentru că toți știm că detaliile se vor soluționa în cel mai bun mod posibil; în cazul eternității, nimeni nu e responsabil, pentru că toți știm că inamicul o să vină indiferent ce facem. Politicienii eternității răspândesc convingerea că statul nu poate să ajute societatea ca întreg, ci doar s-o apere de amenințări. Progresul lasă locul damnării.

Când sunt la putere, politicienii eternității fabrică crize și manipulează emoția rezultată. Ca să abată atenția cetățenilor de la incapacitatea sau indisponibilitatea lor de a se reforma, politicienii eternității îi instruiesc pe aceștia să simtă exuberanța și indignarea la intervale scurte, înecând viitorul în prezent. În politica externă, politicienii eternității minimalizează și demontează realizările unor țări pe care cetățenii lor ar putea să le ia drept modele. Folosindu-se de tehnologie ca să transmită ficțiunea politică atât în țară, cât și în străinătate, politicienii eternității neagă adevărul și încearcă să reducă viața la spectacol și senzație.

Poate că în anii 2010 s-au întâmplat mai multe lucruri decât am înțeles noi. Poate că succesiunea vertiginoasă de momente dintre accidentul de la Smolensk și președinția lui Trump a fost o epocă a transformării pe care noi nu am resimțit-o ca atare. Poate că trecem de la o percepție a timpului la alta, pentru că nu vedem cum ne influențează istoria pe noi și cum influențăm noi istoria.

Inevitabilitatea și eternitatea transpun faptele în narațiuni. Cei atrași de inevitabilitate văd fiecare fapt ca pe un punct care nu modifică povestea de ansamblu a progresului; cei care înclină spre eternitate clasifică fiecare proaspăt eveniment drept un nou caz al unei amenințări atemporale. Fiecare se dă drept istorie și fiecare se debarasează de istorie. Politicienii inevitabilității spun că detaliile trecutului sunt irelevante, dat fiind că tot ce se întâmplă contribuie la progres. Politicienii eternității sar de la un moment la altul, peste decenii sau secole, ca să construiască un mit al inocenței și pericolului. Imaginează cicluri din trecut ale amenințării și creează un model imaginar pe care îl realizează în prezent, prin producerea de crize artificiale și drame cotidiene.

Inevitabilitatea și eternitatea au stiluri propagandistice specifice. Politicienii inevitabilității țes din fapte o plasă a bunăstării. Politicienii eternității suprimă faptele ca să contrazică realitatea că oamenii sunt mai liberi sau mai bogați în alte țări și ideea că reformele ar putea fi formulate pe baza cunoașterii. În anii 2010, mare parte din ce s-a întâmplat a fost creația deliberată a ficțiunii politice, a unor povești supradimensionate și a unor minciuni de anvergură medie care au atras atenția și au colonizat spațiul necesar contemplației. Însă orice impresie ar crea propaganda într-un anumit moment, ea nu e verdictul final al istoriei. Există o diferență între memorie, impresiile care ne sunt oferite, pe de o parte, și istorie, conexiunile la a căror creare lucrăm — dacă vrem —, pe de altă parte.

Această carte este o tentativă de recâștigare a prezentului pentru timpul istoric și, astfel, de recâștigare a timpului istoric pentru politică. Asta înseamnă încercarea de a înțelege un set de evenimente interconectate din istoria lumii contemporane nouă, din Rusia până în Statele Unite, într-un moment în care factualitatea însăși era pusă sub semnul întrebării. Invadarea Ucrainei de către Rusia în 2014 a fost un test al realității pentru Uniunea Europeană și pentru Statele Unite. Multor europeni și americani le-a fost mai ușor să urmeze nălucile propagandei Rusiei decât să apere o ordine legală. Europenii și americanii au irosit timpul punând întrebarea dacă avusese sau nu loc o invazie, dacă Ucraina era sau nu o țară și dacă meritase sau nu să fie invadată. Asta a dezvăluit o vulnerabilitate amplă, pe care Rusia a exploatat-o curând în cadrul Uniunii Europene și al Statelor Unite.

Istoria ca disciplină a început ca o confruntare cu propaganda de război. În prima carte de istorie, *Războiul peloponesiac*, Tucidide a ținut să facă distincția între modul în care liderii își descriau acțiunile și motivele reale ale deciziilor lor. În epoca noastră, pe măsură ce inegalitatea crescândă promovează ficțiunea politică, jurnalismul de investigație devine tot mai prețios. Renașterea lui a început în timpul invadării rusești a Ucrainei, când reporteri curajoși trimiteau știri din locuri periculoase. În Rusia și în Ucraina, în jurul problemelor cleptocrației și corupției s-au grupat inițiative jurnalistice, apoi reporterii antrenați în aceste subiecte s-au ocupat de război.

Ce s-a întâmplat deja în Rusia e ceea ce s-ar putea întâmpla în America și în Europa: stabilizarea inegalității masive, dezlocuirea politicilor de către propagandă, mutația de la politica inevitabilității la politica eternității.

Liderii ruși i-ar putea invita pe europeni și americani în eternitate, pentru că Rusia a ajuns acolo prima. Rușii au înțeles slăbiciunile americanilor și europenilor, pe care prima oară le-au văzut și exploatat în țara lor.

Pentru mulți europeni și americani, evenimentele celui de-al doilea deceniu al secolului XXI — ascensiunea politicii antidemocratice, întoarcerea Rusiei împotriva Europei și invadarea Ucrainei, referendumul pentru Brexit, alegerea lui Trump — au fost o surpriză. Americanii tind să reacționeze în fața surprizelor în două moduri: fie își imaginează că evenimentul neașteptat nu se întâmplă de fapt, fie pretind că e ceva complet nou și, astfel, nesusceptibil de înțelegere istorică. Fie totul va fi, cumva, bine, fie totul e atât de rău, încât nu se mai poate face nimic. Prima reacție e un mecanism de apărare al politicii inevitabilității. A doua e pocnetul pe care îl scoate inevitabilitatea imediat înainte să se rupă și să cedeze locul eternității. Politica inevitabilității erodează mai întâi responsabilitatea civică, apoi, când întâmpină o provocare serioasă, se prăbușește în politica eternității. În aceste moduri au reacționat americanii atunci când candidatul care era pe placul Rusiei a devenit președinte al Statelor Unite.

În anii 1990 și 2000, influența curgea dinspre Vest spre Est, prin transplantarea modelelor economice și politice, răspândirea limbii engleze și lărgirea Uniunii Europene și a Organizației Tratatului Atlanticului de Nord (NATO). Între timp, unele spații nereglementate ale capitalismului american și european i-au invitat pe rușii bogați într-un ținut lipsit de o geografie est-vest, cel al conturilor bancare offshore, al companiilor fictive și al tranzacțiilor anonime, unde averea furată de la poporul rus a fost spălată. În parte din acest motiv, în anii 2010, influența a curs dinspre est spre vest, excepția offshore-ului devenind regulă pe măsură ce ficțiunea politică rusească penetra dincolo de Rusia. În *Războiul peloponesiac*, Tucidide definea „oligarhia" drept *domnia celor puțini* și o opunea „democrației". Pentru Aristotel, „oligarhie" înseamnă *domnia celor puțini și bogați*; în acest sens, cuvântul a revenit la viață în limba rusă în anii '90, apoi, pe bună dreptate, în engleză în anii 2010.

Conceptele și practicile au trecut de la est la vest. Un exemplu este cuvântul „fals", așa cum apare el în sintagma „știri false"*. Pare o invenție americană, iar Donald Trump a revendicat-o ca fiind a lui; dar termenul a fost folosit în Rusia și în Ucraina cu mult înainte să-și înceapă cariera din Statele Unite. Însemna crearea unui text ficțional despre care se

* „Fake news", în original. (*N.t.*)

pretindea că ar fi jurnalism, atât pentru a răspândi confuzie despre un eveniment anume, cât și pentru a discredita jurnalismul ca atare. Mai întâi, politicienii eternității au răspândit ei înșiși știri false, apoi au susținut că toate știrile sunt false și, în cele din urmă, că doar spectacolele lor sunt reale. Campania rusească de a umple sfera publică internațională cu ficțiune a început în Ucraina în 2014, apoi s-a răspândit în Statele Unite în 2015, unde a contribuit la alegerea unui președinte în 2016. Tehnicile au fost pretutindeni aceleași, chiar dacă, de-a lungul timpului, ele au devenit mai sofisticate.

În anii 2010, Rusia era un regim cleptocratic care încerca să exporte politica eternității: să demoleze factualitatea, să prezerve inegalitatea și să accelereze tendințe similare în Europa și în Statele Unite. Asta se vede foarte bine în Ucraina, unde Rusia a dus un război clasic, în timp ce sporea campaniile de distrugere a Uniunii Europene și a Statelor Unite. Consilierul primului candidat prezidențial american prorus fusese consilierul ultimului președinte ucrainean prorus. Tacticile rusești care au eșuat în Ucraina au avut succes în Statele Unite. Oligarhii ruși și ucraineni și-au ascuns banii într-un mod care a susținut cariera unui candidat prezidențial american. Toate acestea formează o singură istorie: istoria momentului și a deciziilor noastre.

Poate istoria să fie atât de contemporană? Considerăm Războaiele Peloponesiace ca fiind istorie antică, dat fiind că atenienii s-au luptat cu spartanii acum peste 2 000 de ani. Însă istoricul lor, Tucidide, descria evenimente pe care le trăia. El a inclus și discuții despre trecut, în măsura în care acestea erau necesare pentru a clarifica mizele prezentului. Această lucrare urmează, cu umilință, acea abordare.

Drumul spre nelibertate explorează istoria rusă, ucraineană, europeană și americană ca un demers necesar pentru a defini problemele politice ale prezentului și pentru a risipi unele dintre miturile care le învăluie. Lucrarea se inspiră din surse primare din țările vizate și încearcă să formuleze modele și concepte care pot să ne ajute să ne înțelegem epoca. Limbile surselor — rusă, ucraineană, poloneză, germană, franceză și engleză — sunt unelte ale științei, dar și semne ale experienței. De-a lungul acestor ani, am citit și urmărit mass-media din Rusia, Ucraina, Europa și Statele Unite, am călătorit în multe dintre locurile vizate și uneori am putut compara relatările evenimentelor cu propria mea experiență sau cu cea a unor oameni pe care îi cunoșteam. Fiecare capitol se concentrează asupra

unui eveniment anume și asupra unui an anume: întoarcerea gândirii totalitare (2011), prăbușirea politicii democrate din Rusia (2012), atacul rus asupra Uniunii Europene (2013), revoluția din Ucraina și invazia rusească ulterioară (2014), răspândirea politicii ficțiunii în Rusia, Europa și America (2015) și alegerea și președinția lui Donald Trump (2016).

Prin sugestia că fundațiile politice nu pot, de fapt, să se schimbe, politica inevitabilității răspândește incertitudine referitor la ceea ce sunt acele fundații cu adevărat. În cazul în care credem că viitorul e o prelungire automată a ordinii politice bune, nu mai trebuie să ne întrebăm care e ordinea aceea, de ce e bună, cum e susținută și cum ar putea fi ameliorată. Istoria este și trebuie să fie gândire politică, în sensul că ea creează o deschidere între inevitabilitate și eternitate, împiedicându-ne să alunecăm de la una la cealaltă și ajutându-ne să sesizăm momentul în care am putea să schimbăm lucrurile.

Când ieșim din inevitabilitate și ne luptăm cu eternitatea, o istorie a dezintegrării poate fi un manual al reabilitării. Eroziunea dezvăluie ceea ce rezistă, ce poate fi ranforsat, ce poate fi reconstruit și ce trebuie să fie reconceput. Deoarece înțelegerea oferă putere, titlurile capitolelor cărții sunt formulate ca alternative: Individualism sau Totalitarism, Succesiune sau Eșec, Integrare sau Imperiu, Noutate sau Eternitate, Adevăr sau Minciună, Egalitate sau Oligarhie. Astfel, individualitatea, durabilitatea, cooperarea, noutatea, onestitatea și dreptatea apar ca virtuți politice. Aceste calități nu sunt doar niște platitudini sau preferințe, ci fapte ale istoriei, în aceeași măsură în care și forțele materiale pot fi. Virtuțile sunt inseparabile de instituțiile pe care le inspiră și alimentează.

O instituție poate să cultive anumite idei despre bine și, de asemenea, depinde de ele. Dacă e ca instituțiile să prospere, ele au nevoie de virtuți; dacă e ca virtuțile să fie cultivate, ele au nevoie de instituții. Chestiunea morală a ceea ce e bun și rău în viața publică nu poate fi niciodată separată de investigația istorică a structurii. Politica inevitabilității și eternității e cea care face ca virtuțile să pară irelevante sau chiar ridicole: inevitabilitatea, prin promisiunea că binele e ceea ce deja există și trebuie să se prelungească în mod previzibil, iar eternitatea, prin asigurarea că răul e întotdeauna extern și că noi vom fi mereu victimele lui nevinovate.

Dacă dorim să avem o mai bună descriere a binelui și a răului, va trebui să resuscităm istoria.

Capitolul Unu

Individualism sau totalitarism (2011)

Prin legi țara noastră se va înălța, dar prin nelegiuire va pieri.

— Saga despre Njal, cca. 1280

Cel care poate să facă o excepție e suveran.

— Carl Schmitt, 1922

Politica inevitabilității este ideea că nu există idei. Cei subjugați de ea neagă faptul că ideile contează, ceea ce nu face decât să demonstreze că ei înșiși sunt în ghearele unei idei puternice. Clișeul politicii inevitabilității e că „nu există alternative". A accepta acest lucru înseamnă a nega responsabilitatea individuală pentru observarea istoriei și operarea schimbării. Viața devine un mers somnambulic către un mormânt deja stabilit dintr-un cimitir deja desemnat.

Eternitatea apare din inevitabilitate ca o fantomă dintr-un cadavru. Varianta capitalistă a politicii inevitabilității, piața ca substitut al politicilor, generează inegalitate economică, iar aceasta subminează credința în progres. Când mobilitatea socială încetează, inevitabilitatea lasă locul eternității și democrația lasă locul oligarhiei. Un oligarh care țese o poveste despre un trecut inocent oferă, poate cu ajutorul ideilor fasciste, o protecție falsă celor care suferă în mod real. Pe măsură ce distragerea atenției înlocuiește concentrarea, viitorul se dizolvă în frustrările prezentului și eternitatea devine viață cotidiană. Oligarhul intră în politica reală dintr-o lume a ficțiunii, iar guvernele, prin invocarea de mituri și fabricarea de crize. În anii 2010, o astfel de persoană, Vladimir Putin, a însoțit o alta, Donald Trump, pe drumul dinspre ficțiune spre putere.

Rusia a ajuns prima la politica eternității, și liderii ruși s-au protejat pe ei și averea lor exportând-o. Oligarhul-șef, Vladimir Putin, l-a ales

drept călăuză pe filosoful fascist Ivan Ilin. Poetul Czesław Miłosz a scris în 1953 că „abia la mijlocul secolului XX locuitorii multor țări europene au ajuns să înțeleagă, de regulă prin intermediul suferinței, că volumele de filosofie complexe și dificile au o influență directă asupra sorții lor". Unele dintre cărțile de filosofie care contează astăzi au fost scrise de Ilin, care a murit la un an după ce Miłosz a scris aceste rânduri. Reactivarea ideilor lui Ivan Ilin de oficialitățile din Rusia în anii 1990 și 2000 a oferit operei lui o a doua viață, pe măsură ce fascismul se adapta ca să facă oligarhia posibilă, oferind teze specifice care i-au ajutat pe lideri să treacă de la inevitabilitate la eternitate.

Fascismul anilor '20 și '30 ai secolului XX — epoca lui Ilin — avea trei caracteristici principale: celebra voința și violența în dauna rațiunii și a legii, propunea un lider care avea o legătură mistică cu poporul lui și descria globalizarea ca fiind o conspirație, și nu un set de probleme. Readus astăzi la viață în condițiile inegalității ca politică a eternității, fascismul servește oligarhilor drept catalizator al tranzițiilor dinspre discuția publică spre ficțiunea politică, dinspre votul plin de sens spre democrația falsă, dinspre domnia legii spre regimurile personaliste.

Istoria continuă întotdeauna și alternativele apar neîncetat. Ilin reprezintă una dintre ele. Nu este singurul gânditor fascist ale cărui idei au fost resuscitate în secolul nostru, dar este cel mai important. E o călăuză pe drumul întunecos către nelibertate, care duce de la inevitabilitate la eternitate. După ce facem cunoștință cu ideile și cu influența lui, putem privi acel drum în căutarea luminii și a ieșirilor. Asta înseamnă să gândești istoric: să întrebi cum pot conta în prezent ideile din trecut, să compari epoca lui Ilin a globalizării cu a noastră, să-ți dai seama că atunci, ca și acum, posibilitățile erau reale și mai multe decât doar două. Succesorul natural al vălului inevitabilității este lințoliul eternității, dar există alternative care trebuie găsite înainte ca lințoliul să cadă. Dacă acceptăm eternitatea, sacrificăm individualitatea și nu mai putem să vedem posibilitatea. Eternitatea este încă o idee care spune că nu există idei.

Când s-a prăbușit Uniunea Sovietică, în 1991, politicienii americani ai inevitabilității au proclamat sfârșitul istoriei, în timp ce unii ruși și-au căutat noi autorități în trecutul imperial. La fondarea ei, în 1922, Uniunea Sovietică a moștenit mare parte a teritoriului Imperiului Rus. Domeniul țarului fusese cel mai mare din lume, întinzându-se de la vest la est din mijlocul Europei până la țărmul Pacificului, iar de la nord la sud, din Arctica până în Asia Centrală. Chiar dacă era, în mare parte, o țară

de țărani și nomazi, la începutul secolului XX, clasele de mijloc și intelectualii Rusiei s-au gândit că un imperiu condus de un autocrat ar putea deveni mai modern și mai just.

Ivan Ilin, născut în 1883 într-o familie de nobili, era în tinerețe tipic pentru generația lui. La începutul secolului XX, voia ca Rusia să devină un stat guvernat de legi. După dezastrul Primului Război Mondial și experiența Revoluției Bolșevice din 1917, Ilin a devenit contrarevoluționar, susținând metode violente împotriva revoluției, și, în timp, teoretician al unui fascism creștin menit să înfrângă bolșevismul. În 1922, cu câteva luni înainte de fondarea Uniunii Sovietice, a fost exilat din patria lui. De la Berlin, unde scria, a oferit un program adversarilor noii Uniuni Sovietice, cunoscuți drept „albi". Aceștia erau cei care luptaseră împotriva Armatei Roșii a bolșevicilor, în lungul și sângerosul Război Civil Rus, apoi recurseseră, ca și Ilin, la emigrarea, pe motive politice, în Europa. Mai târziu, Ilin și-a formulat scrierile ca îndrumare pentru liderii ruși care aveau să vină la putere după sfârșitul Uniunii Sovietice. A murit în 1954.

În 1991, după ce din defuncta Uniune Sovietică a apărut o nouă Federație Rusă, scurta carte a lui Ilin *Sarcinile noastre* a început să circule în noi ediții rusești, operele lui complete au fost publicate, iar ideile lui au câștigat susținători influenți. Ilin murise uitat în Elveția; în 2005, Putin a organizat o reînhumare la Moscova. Documentele personale ale lui Ilin și-au croit drum către Universitatea Statului Michigan; în 2006, Putin a trimis un emisar care să le revendice. La acel moment, Putin deja îl cita pe Ilin în mesajele lui prezidențiale anuale, în fața parlamentului rus reunit. Erau discursuri importante, compuse de Putin însuși. În anii 2010, Putin s-a bazat pe autoritatea lui Ilin ca să explice de ce Rusia trebuia să submineze Uniunea Europeană și să invadeze Ucraina. Când i s-a cerut să numească un istoric, Putin l-a citat pe Ilin drept autoritate din trecut.

Clasa politică rusă a urmat exemplul lui Putin. Propagandistul-șef al acestuia, Vladislav Surkov, a adaptat ideile lui Ilin la lumea presei moderne. Surkov a orchestrat venirea la putere a lui Putin și a supravegheat consolidarea presei care a asigurat domnia aparent eternă a acestuia. Dmitri Medvedev, șeful formal al partidului politic al lui Putin, l-a recomandat pe Ilin tineretului rus. Numele lui Ilin era pe buzele liderilor falselor partide de opoziție, comuniștii și liberal-democrații (de extremă dreapta), care au jucat un rol în crearea simulacrului de democrație pe care îl recomandase Ilin. Ilin a fost citat de șeful curții constituționale, tocmai cu ideea că legea înseamnă iubirea față de un lider înălțat. Ilin

a fost amintit de guvernatorii regionali ai Rusiei, atunci când Rusia a devenit statul centralizat pe care el îl susținuse. La începutul lui 2014, membrii partidului aflat la putere și toți funcționarii civili ruși au primit din partea Kremlinului o colecție a publicațiilor politice ale lui Ilin. În 2017, televiziunea rusă a aniversat o sută de ani de la Revoluția Bolșevică printr-un film care îl prezenta pe Ilin ca pe o autoritate morală.

Ilin a fost un politician al eternității. Gândirea lui a devenit dominantă când varianta capitalistă a politicii inevitabilității s-a prăbușit în Rusia ultimului deceniu al secolului XX și primului deceniu al secolului XXI. Pe măsură ce Rusia devenea o cleptocrație organizată, în al doilea deceniu al acestui secol, iar inegalitatea internă atingea proporții stupefiante, influența lui Ilin a ajuns la apogeu. Atacul rusesc la adresa Uniunii Europene și a Statelor Unite a scos la lumină anumite virtuți politice, alese drept ținte, pe care filosoful Ilin le ignorase sau disprețuise: individualism, succesiune, integrare, noutate, adevăr, egalitate.

Ilin le-a propus prima oară rușilor ideile lui în urmă cu un secol, după Revoluția Rusă. Și totuși, el a devenit un filosof al vremii noastre. Niciun gânditor al secolului XX nu a fost reabilitat cu atâta pompă în secolul XXI, și nici nu s-a bucurat de atâta influență în politica mondială. Dacă acest lucru a trecut neobservat, asta s-a datorat faptului că suntem prinși în ghearele inevitabilității: credem că ideile nu contează. A gândi istoric înseamnă a accepta că ceea ce e nefamiliar poate fi semnificativ și a lucra pentru ca ceea ce e nefamiliar să devină familiar.

Politica noastră a inevitabilității o reflectă pe cea a anilor lui Ilin. Ca și perioada de la sfârșitul anilor '80 ai secolului XX până la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului XXI, cea de la sfârșitul anilor 1880 până la începutul anilor 1910 a fost una a globalizării. Înțelepciunea convențională a ambelor epoci spunea că bunăoară creșterea susținută prin exporturi avea să aducă o politică iluminată și să pună capăt fanatismului. Acest optimism s-a frânt în timpul Primului Război Mondial și al revoluțiilor și contrarevoluțiilor care au urmat. Ilin a fost el însuși un exemplu timpuriu pentru această tendință. A fost un tânăr susținător al domniei legii, care a trecut apoi la extrema dreaptă, în același timp admirând tacticile pe care le observase la extrema stângă. Fostul stângist Benito Mussolini i-a condus pe fasciștii lui în Marșul asupra Romei la puțin timp după ce Ilin a fost expulzat din Rusia; filosoful vedea în Il Duce speranța spre mai bine, într-o lume coruptă.

Ilin privea fascismul drept politică a lumii care urma să vină. În exilul din anii '20 ai secolului trecut, era tulburat de faptul că italienii ajunseseră la fascism înaintea rușilor. Se consola cu ideea că rușii albi fuseseră inspirația pentru lovitura de stat a lui Mussolini: „mișcarea albilor este, ca atare, mai profundă și mai largă decât fascismul [italian]". Profunzimea și amplitudinea acesteia, explica Ilin, veneau din îmbrățișarea acelui tip de creștinism care cere sacrificiul de sânge al inamicilor lui Dumnezeu. Crezând, în anii '20, că rușii albi din exil încă mai pot să câștige puterea, Ilin li se adresa numindu-i „frații mei albi, fasciști".

Ilin era la fel de impresionat și de Adolf Hitler. Chiar dacă vizitase Italia și fusese în vacanță în Elveția, între 1922 și 1938, căminul lui Ilin a fost Berlinul, unde lucra pentru un institut academic finanțat de stat. Mama lui Ilin era nemțoaică. Ilin a făcut psihanaliză cu Sigmund Freud în germană, a studiat filosofia germană și scria în germană la fel de bine și la fel de des ca în rusă. La slujbă, redacta și scria studii critice despre politica sovietică (de exemplu, doar în anul 1931, *O lume în abis* în germană și *Otrava bolșevismului* în rusă). Ilin îl vedea pe Hitler ca pe un apărător al civilizației de bolșevism: Führerul, scria el, a „făcut un imens serviciu întregii Europe" prin împiedicarea altor revoluții pe model rus. Ilin a remarcat aprobator că antisemitismul lui Hitler provenea din ideologia rușilor albi. Deplângea faptul că „Europa nu înțelege mișcarea național-socialistă". Mai presus de orice, nazismul era un „spirit" din care rușii trebuiau să se împărtășească.

În 1938, Ilin a plecat din Germania în Elveția, unde a locuit până la moartea sa survenită în 1954. În Elveția a fost susținut financiar de soția unui om de afaceri germano-american și, de asemenea, mai câștiga bani ținând prelegeri publice în germană. Esența acestor prelegeri, cum observa un savant elvețian, era că Rusia ar trebui înțeleasă nu ca pericol comunist prezent, ci ca salvare creștină viitoare. Potrivit lui Ilin, comunismul fusese abătut asupra inocentei Rusii de către Occidentul decadent. Într-o zi, Rusia avea să se elibereze — pe ea, dar și pe alții — cu ajutorul fascismului creștin. Un recenzent elvețian a descris cărțile lui drept „naționale în sensul că se opun întregului Occident".

Vederile politice ale lui Ilin nu s-au modificat atunci când a început al Doilea Război Mondial. Contactele lui din Elveția erau oameni de extremă dreaptă: Rudolf Grob credea că Elveția ar fi trebuit să imite Germania nazistă, Theophil Spoerri aparținea unui grup care nu accepta evrei și masoni, Albert Riedweg era un avocat de dreapta al cărui frate, Franz, era

cel mai proeminent cetățean elvețian din aparatul de exterminare nazist. Franz Riedweg s-a căsătorit cu fiica ministrului german de război și s-a înrolat în SS. A luat parte la invaziile germane în Polonia, Franța și Uniunea Sovietică, ultima dintre ele fiind privită de Ilin drept o încercare a bolșevismului prin care naziștii ar fi putut să-i elibereze pe ruși.

În 1945, când Uniunea Sovietică a câștigat războiul și și-a extins imperiul spre vest, Ilin a început să scrie pentru generațiile viitoare de ruși. El își descria opera drept aprinderea unui mic felinar în întuneric. Cu acea mică flacără, liderii ruși ai celui de-al doilea deceniu al secolului XXI au aprins un incendiu.

Ilin era consecvent. Prima lui operă importantă de filosofie, în rusă (1916), a fost și ultima lui operă importantă de filosofie editată în traducere în limba germană (1946).

Singurul bine din univers, susținea Ilin, a fost totalitatea lui Dumnezeu de dinaintea creației. Atunci când Dumnezeu a creat lumea, el a sfărâmat Adevărul unic și total care era chiar el. Ilin a împărțit lumea în „absolută", tărâmul pierdut al acelui concept unic și perfect, și „istorică", viața umană cu faptele și pasiunile ei. Pentru el, tragedia existenței era că faptele nu puteau fi reasamblate în totalitatea lui Dumnezeu, și nici pasiunile în voința lui Dumnezeu. Gânditorul român E.M. Cioran, el însuși cândva susținător al fascismului creștin, a explicat acest concept: înaintea istoriei, Dumnezeu e perfect și etern; odată ce începe istoria, Dumnezeu pare „frenetic și comite erori una după alta". Sau, conform lui Ilin: „Atunci când Dumnezeu s-a afundat în existența empirică, el a fost lipsit de unitatea armonioasă, de rațiunea logică și de voința lui organizațională."

Pentru Ilin, lumea noastră, a faptelor și a pasiunilor umane, e absurdă. Lui Ilin i se părea imoral că un fapt poate fi înțeles în contextul lui istoric: „lumea existenței empirice nu poate fi justificată teologic". Pasiunile sunt rele. Dumnezeu a greșit cu creația lui atunci când a eliberat „natura rea a senzualului". Dumnezeu a cedat unui impuls „romantic" și a făcut niște ființe — pe noi — care sunt puse în mișcare de sex. Și astfel, „conținutul romantic al lumii învinge forma rațională a gândirii, iar gândirea lasă locul voinței negânditoare" — iubirea fizică. Dumnezeu ne-a lăsa în mijlocul unui „relativism spiritual și moral".

Prin condamnarea lui Dumnezeu, Ilin a dat putere filosofiei sau cel puțin unui filosof: el însuși. Ilin a păstrat viziunea unei „totalități" divine

care a existat înaintea creării lumii, dar și-a atribuit lui sarcina de a dezvălui modul în care ea ar putea fi recâștigată. După ce l-a scos pe Dumnezeu din scenă, Ilin însuși putea să emită judecăți despre ceea ce este și ce trebuie să fie. Există o lume dumnezeiască și ea trebuie salvată cumva, iar această misiune sacră va reveni celor care își înțeleg impasul — grație lui Ilin și cărților lui.

Această viziune era una totalitară. Ar trebui să tânjim după o stare în care să gândim și simțim ca unul, ceea ce înseamnă să nu gândim și să nu simțim deloc. Trebuie să încetăm să existăm ca ființe umane individuale. „Răul începe", scria Ilin, „acolo unde începe persoana." Însăși individualitatea noastră dovedește că lumea e defectuoasă: „fragmentarea empirică a existenței umane e o stare incorectă, tranzitorie și metafizic neadevărată a lumii". Ilin disprețuia clasele de mijloc, ale căror societate civilă și viață privată, credea el, făceau ca lumea să fie sfărâmată și îl țineau pe Dumnezeu la distanță. Cei care aparțineau unui strat al societății care oferea indivizilor progres social reprezentau cel mai rău tip de ființă umană: „această condiție constituie cel mai de jos nivel al existenței sociale".

Ca orice imoralitate, politica eternității începe prin a face o excepție pentru ea însăși. Poate că tot restul creației e rău, dar eu și grupul meu suntem buni, pentru că eu sunt eu și grupul meu e al meu. Poate că alții sunt derutați și vrăjiți de faptele și pasiunile istoriei, dar națiunea mea și cu mine am păstrat o inocență preistorică. Dat fiind că singurul bine e această calitate invizibilă care există în noi, singura regulă e cea care protejează inocența noastră, indiferent de costuri. Cei care acceptă politica eternității nu se așteaptă să aibă o viață mai lungă, mai fericită sau mai rodnică. Ei acceptă suferința ca pe un semn al virtuții, dacă cred că ceilalți oameni vinovați suferă mai mult. Viața este neplăcută, brutală și scurtă; plăcerea vieții e că ea poate să fie făcută și mai neplăcută, mai brutală și mai scurtă pentru ceilalți.

Ilin a făcut o excepție pentru Rusia și pentru ruși. Inocența rusească proclamată de el nu putea fi observată în lume. Era un act de credință al lui îndreptat către poporul său: salvarea necesita vederea Rusiei așa cum ea nu era. Dat fiind că faptele lumii sunt doar rămășițele corupte ale creației decăzute a lui Dumnezeu, să vezi cu adevărat însemna să contempli invizibilul. Corneliu Codreanu, fondatorul fascismului românesc înrudit, a avut o viziune cu Arhanghelul Mihail în închisoare și și-a consemnat experiența în câteva rânduri. Chiar dacă Ilin și-a costumat ideea

de contemplație în mai multe cărți, în realitate ea nu era mai mult decât asta: Ilin își vedea națiunea ca fiind virtuoasă, iar puritatea acelei viziuni era mai importantă decât orice ar fi făcut rușii de fapt. Atunci când se orbea singur, ceea ce vedea filosoful era națiunea lui „pură și obiectivă".

Inocența căpăta o formă biologică specifică. Ceea ce vedea Ilin era un trup rus virginal. Asemenea fasciștilor și altor autoritariști ai epocii lui, Ilin insista că națiunea lui era o făptură, „un organism al naturii și sufletului", un animal din Eden lipsit de păcatul originar. Nu individul decidea cine aparține acestui organism rus, dat fiind că celulele nu decid dacă aparțin sau nu unui trup. Cultura rusă, scria Ilin, aducea automat o „uniune fraternă" oriunde ar fi ajuns puterea rusească. Ilin punea „ucraineni" între ghilimele, pentru că le nega existența separată din afara organismului rus. A vorbi despre Ucraina însemna a fi un dușman de moarte al Rusiei. Ilin considera de la sine înțeles că o Rusie postsovietică va include Ucraina.

Ilin credea că puterea sovietică concentra întreaga energie satanică a factualității și pasiunii într-un singur loc. Și totuși, el argumenta că triumful comunismului demonstra că Rusia este în mai mare, nu în mai mică măsură inocentă. Comunismul, susținea el, era o seducere din partea străinilor și rușilor dezrădăcinați pe care el îi numea „Tarzani". Aceștia pofteau să violeze imaculata Rusie tocmai din cauză că ea era naivă și lipsită de apărare. În 1917, rușii fuseseră pur și simplu prea buni ca să se opună transportului de păcat sosit din Occident. În ciuda ravagiilor produse de liderii sovietici, rușii își păstrau o bunătate imperceptibilă. Spre deosebire de Europa și America, care acceptau faptele și pasiunile ca viață, Rusia păstra un „Spirit" subiacent care amintea de totalitatea lui Dumnezeu. „Națiunea nu e Dumnezeu", scria Ilin, „dar puterea sufletului ei e de la Dumnezeu."

Atunci când Dumnezeu a creat lumea, Rusia a evadat cumva din istorie și a rămas în eternitate. Prin urmare, Ilin credea că patria lui era liberă de curgerea înainte a timpului și de acumularea de întâmplare și alegere pe care el o considera atât de inadmisibilă. În schimb, Rusia trăia cicluri repetitive ale amenințării și apărării. Tot ce se întâmpla trebuia să fie un atac din partea lumii exterioare asupra inocenței ruse sau o reacție rusă justificată față de o atare amenințare. Într-o astfel de viziune, era ușor ca Ilin, care știa puține despre istoria rusă reală, să prindă secolele în expresii simple. Ceea ce un istoric ar putea vedea drept răspândire a puterii dinspre Moscova spre nordul Asiei și jumătate de Europa, pentru Ilin

nu era nimic altceva decât „autoapărare". Potrivit lui Ilin, absolut toate bătăliile purtate de ruși fuseseră unele defensive. Rusia era întotdeauna victima unei „blocade continentale" din partea Europei. Așa cum vedea Ilin lucrurile, „începând cu deplina ei convertire la creștinism, națiunea rusă poate să numere aproape o mie de ani de suferință istorică". Rusia nu nedreptățește pe nimeni; doar alții pot nedreptăți Rusia. Faptele nu contează și responsabilitatea dispare.

Înainte de Revoluția Bolșevică, Ilin a studiat dreptul și credea în progres. După 1917, totul părea posibil și orice era permis. Nelegiuirea din partea extremei stângi, credea Ilin, trebuia depășită de o nelegiuire încă și mai mare din partea extremei drepte. Astfel, în opera lui de maturitate, Ilin descria nelegiuirea rusă drept virtute patriotică. „Adevărul este", scria el, „că fascismul e un exces mântuitor al arbitrarietății patriotice." Cuvântul rus *proizvol*, arbitrarietate, a fost întotdeauna oaia neagră a reformatorilor ruși. Atunci când descria *proizvol* drept patriotic, Ilin se întorcea împotriva reformei legale și anunța că politica trebuie, în schimb, să urmeze capriciul unui unic conducător.

Faptul că Ilin folosea termenul rusesc pentru „mântuitor", *spasitelnii*, introducea o profundă semnificație religioasă în politică. Ca și alți fasciști, cum ar fi Adolf Hitler prin *Mein Kampf*, Ilin folosea ideile creștine de sacrificiu și mântuire în vederea unor noi scopuri. Hitler pretindea că avea să debaraseze lumea de evrei ca s-o mântuiască pentru un Dumnezeu îndepărtat. „Astfel, cred că acționez așa cum ar fi vrut creatorul atotputernic", scria Hitler. „În măsura în care îi înfrânez pe evrei, fac munca Domnului." În mod normal, un creștin ortodox ar folosi cuvântul rus *spasitelnii* pentru izbăvirea credincioșilor prin sacrificiul lui Isus Cristos. Ilin voia să spună că Rusia avea nevoie de un mântuitor care să facă „sacrificiul cavaleresc" de a vărsa sângele altora pentru a lua puterea. O lovitură de stat fascistă era un „act de salvare", primul pas spre readucerea totalității în univers.

Cei care mântuiau lumea defectuoasă a lui Dumnezeu trebuiau să ignore ceea ce spunea Dumnezeu despre iubire. Isus i-a învățat pe discipolii săi că, după iubirea lui Dumnezeu, cea mai importantă lege e iubirea aproapelui. În parabola Bunului Samaritean, Isus trimite la Levitic 19: 33–34: „Iar dacă un străin se va așeza cu voi pe pământul vostru, nu-l supărați. *Ci* străinul care locuiește cu voi să vă fie asemenea unuia născut printre voi și să-l iubiți ca pe voi înșivă; căci și voi ați fost străini

în țara Egiptului: eu *sunt* Domnul Dumnezeul vostru." Pentru Ilin nu exista aproape. Individualitatea este coruptă și tranzitorie, și singura legătură plină de sens e totalitatea divină pierdută. Atâta timp cât lumea e fracturată, iubirea lui Dumnezeu înseamnă o luptă constantă „împotriva dușmanilor ordinii divine de pe pământ". A face altceva decât a te înrola în acest război înseamnă a pune în practică răul: „Cel care se opune luptei cavalerești împotriva diavolului e el însuși diavolul." Credința înseamnă război: „Fie ca rugăciunea ta să devină spadă, iar spada ta, rugăciune!"

Deoarece lumea era păcătoasă și Dumnezeu absent, eroul lui trebuia să apară dintr-un ținut necorupt de dincolo de istorie. „Puterea", își imagina Ilin, „vine de una singură la cel puternic." Un om avea să apară de nicăieri, iar rușii aveau să-și recunoască mântuitorul: „Ne vom accepta libertatea și legile din partea patriotului rus care conduce Rusia spre salvare." Mântuitorul apărut din ficțiune ignoră faptele lumii și creează un mit în jurul lui. Preluând asupra lui povara pasiunilor rusești, el canalizează „natura rea a senzualului" către o mare unitate. Liderul va fi „suficient de viril", asemenea lui Mussolini. El „se călește printr-un serviciu drept și viril. El e inspirat de spiritul totalității, și nu de o motivație personală sau de un partid anume. El e singur și acționează de unul singur, deoarece vede viitorul politicii și știe ce trebuie făcut". Rușii vor îngenunchea în fața „organului viu al Rusiei, instrumentul mântuirii de sine".

Mântuitorul suprimă factualitatea, îndrumă pasiunile și generează un mit ordonând un atac violent asupra unui inamic ales. Un fascist disprețuiește orice politică înrădăcinată în societate (preferințele ei, interesele ei, viziunile ei despre viitor, drepturile membrilor ei și așa mai departe). Fascismul începe nu cu o evaluare a ceea ce e înăuntru, ci cu o respingere a ceea ce e în afară. Lumea exterioară este materialul literar pentru o imagine a inamicului compusă de un dictator. Urmându-l pe teoreticianul juridic nazist Carl Schmitt, Ilin definește politica drept „arta identificării și neutralizării inamicului". Astfel, Ilin își începe articolul „Despre naționalismul rus" cu afirmația simplă că „Rusia națională are inamici." Lumea defectuoasă trebuia să i se opună Rusiei, deoarece Rusia era singura sursă a totalității divine.

Mântuitorul avea obligația de a purta război și dreptul de a alege pe care anume. Ilin credea că războiul era justificat atunci când „realizările spirituale ale națiunii sunt amenințate", ceea ce se va întâmpla mereu

până când se va pune capăt individualității. Să porți război împotriva dușmanilor lui Dumnezeu însemna să exprimi inocența. Războiul (în locul iubirii) era eliberarea firească a pasiunii, deoarece asta nu punea în pericol, ci proteja virginitatea trupului național. În anii '30 ai secolului trecut, fasciștii români cântau despre „piepturi îmbrăcate în oțel și suflete albe precum crinii". Îndrumându-i pe ceilalți spre vărsarea de sânge, mântuitorul Rusiei avea să atragă toată energia sexuală a acesteia către el și să îi îndrume eliberarea. Războiul era singurul „exces" aprobat de Ilin, o comuniune mistică între organismul virginal și mântuitorul venit din altă lume. „Pasiunea" adevărată era violența fascistă, sabia ridicată care era, în același timp, o rugăciune în genunchi.

„Totul începe în mistică și sfârșește în politică", așa cum ne amintește poetul Charles Péguy. Gândirea lui Ilin a început în 1916 cu o contemplare a lui Dumnezeu, a sexului și a adevărului și a sfârșit un secol mai târziu ca ortodoxie a Kremlinului și justificare pentru războiul împotriva Ucrainei, Uniunii Europene și Statelor Unite.

Distrugerea este întotdeauna mai ușoară decât crearea. Lui Ilin i-a fost greu să specifice forma instituțională pe care ar lua-o o Rusie mântuită, iar problemele lui nerezolvate îi bântuie pe liderii ruși de astăzi. Prima dintre ele este durabilitatea statului rus. Instituțiile juridice care creează posibilitatea succesiunii puterii permit cetățenilor să imagineze un viitor în care liderii se schimbă, dar statele rămân. În fascism însă e vorba despre o legătură sacră și eternă între mântuitor și poporul său. Un fascist prezintă instituțiile și legile drept obstacole corupte puse între lider și popor, care trebuie ocolite sau distruse.

Ilin a încercat să conceapă un sistem politic rus, dar nu a putut să treacă niciodată, în schițele lui, de această dilemă. A încercat să rezolve problema semantic, tratând personalitatea mântuitorului drept instituție. Mântuitorul trebuia privit drept „lider" (*gosudar*), „șef al statului", „dictator democratic" și „dictator național", o colecție de titluri care amintea de liderii fasciști ai anilor '20 și '30. Mântuitorul avea să fie responsabil pentru toate funcțiile executive, legislative și judiciare și să comande forțele armate. Rusia avea să fie un stat centralizat, fără unități federale. Rusia nu trebuia să fie un stat cu partid unic, așa cum fuseseră regimurile fasciste din anii '30. Și acest partid ar fi fost prea mult. Rusia trebuia să fie un stat cu zero partide, mântuit de un singur om. Potrivit lui Ilin, partidele trebuiau să existe doar ca să contribuie la ritualizarea alegerilor.

Ilin credea că a le permite rușilor să voteze în cadrul unor alegeri libere ar fi fost ca și cum le-ai permite unor embrioni să-și aleagă specia. Votul secret le permitea cetățenilor să se conceapă drept indivizi și, prin urmare, confirma caracterul rău al lumii. „Principiul democrației este atomul uman iresponsabil", astfel că individualitatea trebuia depășită de niște deprinderi politice care să stârnească și să susțină iubirea colectivă a rușilor față de mântuitorul lor. Astfel, „trebuie să respingem înțelegerea mecanică și aritmetică a politicii", ca și „credința oarbă în numărul voturilor și în semnificația politică a acestuia". Votul trebuia să unească națiunea într-un gest de supunere. Alegerile trebuiau să fie publice, iar buletinele de vot, semnate.

Ilin a imaginat societatea ca o structură corporatistă, în care fiecare persoană și fiecare grup aveau un loc bine definit. Nu ar fi existat nicio deosebire între stat și populație, ci „unitatea organic-spirituală a guvernării cu poporul și a poporului cu guvernarea". Mântuitorul avea să stea singur pe înălțimi, iar clasele de mijloc aveau să zacă strivite jos, sub greutatea tuturor celorlalți. În limbajul curent, clasele de mijloc sunt la mijloc, deoarece oamenii se înalță (și cad) prin ele. Mobilitatea socială era exclusă din start.

Astfel, o idee pe care Ilin a gândit-o ca fascistă permite și justifică oligarhia, domnia celor puțini și bogați — ca în Rusia deceniului 2010–2019. Dacă obiectivul statului e de a prezerva bogăția mântuitorului și a prietenilor lui, atunci domnia legii e imposibilă. Fără domnia legii, devine dificil să câștigi bani care să-ți permită o viață mai bună. Fără progres social, nicio poveste a viitorului nu pare plauzibilă. Slăbiciunea politicilor statului este reformulată ca legătura mistică dintre un lider și poporul lui. În loc să guverneze, liderul produce criză și spectacol. Legea încetează să semnifice norme neutre care permit progresul social și ajunge să însemne subordonare față de *statu quo*: dreptul de a privi, datoria de a fi distrat.

Ilin folosea cuvântul „lege", dar nu susținea domnia legii. Prin „lege", el voia să spună relația dintre capriciul mântuitorului și obediența tuturor celorlalți. Din nou, o idee fascistă s-a dovedit a fi convenabilă pentru o oligarhie în curs de afirmare. Datoria iubitoare a maselor ruse era de a traduce fiecare capriciu al mântuitorului într-un simț de obligație legală a lor. Bineînțeles, obligația nu era reciprocă. Rușii aveau „o dispoziție specială a sufletului" care le permitea să-și suprime rațiunea și să accepte „legea în inimile noastre". Prin asta, Ilin înțelegea suprimarea rațiunii individuale în favoarea supunerii naționale. Cu mântuitorul la comanda

unui astfel de sistem, Rusia avea să manifeste „identitatea metafizică a tuturor oamenilor din aceeași națiune".

Chemată la război instantaneu împotriva amenințărilor spirituale, națiunea rusă era o făptură pe care supunerea ei față de un lider arbitrar venit din ficțiune o făcea divină. Mântuitorul avea să-și asume sarcina dizolvării tuturor faptelor și pasiunilor, făcând astfel ca orice aspirație a oricărui rus individual de a vedea, simți sau schimba lumea să devină lipsită de sens. Locul fiecărui rus în structura corporatistă avea să fie fixat ca o celulă într-un trup și fiecare rus avea să resimtă această imobilitate drept libertate. Uniți de mântuitorul lor și cu păcatele spălate în sângele celorlalți, rușii aveau să-l recheme pe Dumnezeu în creația lui. Totalitarismul fascist creștin e o invitație către Dumnezeu de a se întoarce în lume și de a ajuta Rusia să pună capăt istoriei de pretutindeni.

Ilin a plasat o ființă umană în rolul lui Isus Cristos cel adevărat, căruia i se cerea să încalce legile iubirii în numele lui Dumnezeu. Prin asta, el estompa linia de demarcație dintre ce e uman și ce nu și dintre ce e posibil și ce nu. Fantezia unei Rusii etern inocente include și fantezia unui mântuitor etern inocent, care nu greșește și, prin urmare, nu va muri. Ilin nu putea să răspundă la întrebarea cine ar putea să-i succeadă mântuitorului, dat fiind că asta ar fi făcut din mântuitor un subiect uman supus îmbătrânirii și morții, parte a universului defectuos în aceeași măsură ca noi, ceilalți. Cu alte cuvinte, Ilin nu avea nicio idee pământească despre modul în care ar putea rezista un stat rus.

Însăși groaza față de ceea ce urmează produce o senzație de amenințare care poate fi proiectată asupra celorlalți ca politică externă. Totalitarismul este propriul lui inamic real, acesta fiind secretul pe care îl ascunde de sine însuși prin atacarea celorlalți.

În deceniul doi al secolului nostru, ideile lui Ilin au servit miliardarilor postsovietici, iar miliardarii postsovietici le-au servit pe ele. Putin, prietenii și aliații lui au acumulat o avere imensă prin ocolirea legii, apoi au refăcut statul astfel încât acesta să le prezerve câștigurile. După ce au realizat asta, liderii ruși trebuiau să definească politica mai degrabă ca *a fi* decât ca *a face*. O ideologie precum cea a lui Ilin urmărește să explice de ce anumiți oameni au avere și putere în alți termeni decât lăcomia și ambiția. Ce hoț n-ar prefera să i se spună mântuitor?

Pentru cei crescuți în Uniunea Sovietică în anii '70, ideile lui Ilin erau confortabile și dintr-un al doilea motiv. Pentru cleptocrații ruși ai acelei

generații, ajunși la putere la început de secol XXI, acest stil de gândire era unul familiar. Chiar dacă Ilin s-a opus gândirii sovietice, forma argumentației lui era straniu de similară cu cea a marxismului, leninismului și stalinismului în care fuseseră educați toți cetățenii sovietici. Chiar dacă cleptocrații ruși nu erau deloc filosofi, educația din tinerețe îi dusese surprinzător de aproape de justificările de care urmau să aibă nevoie la maturitate. Ilin și marxismul căruia acesta i se opunea aveau o origine și un limbaj filosofice comune: cele ale hegelianismului.

Ambiția lui G.W.F. Hegel a fost să soluționeze diferența dintre ce e și ce trebuie să fie. El a afirmat că ceva numit Spirit, o unitate a tuturor gândurilor și minților, apărea în timp, prin intermediul conflictelor care defineau epocile. Modul în care vedea Hegel lumea noastră irascibilă era unul atrăgător, datorită sugestiei conform căreia catastrofa e un semn al progresului. Istoria era „un abator", dar vărsarea de sânge avea un scop. Această idee permitea filosofilor să se dea drept profeți, clarvăzători ai unor tipare ascunse care aveau să se transpună într-o lume mai bună, judecători a cine trebuia să sufere acum pentru ca toți să aibă de câștigat mai târziu. Dacă Spiritul era singurul bine, atunci orice mijloc pe care Istoria îl alegea pentru realizarea lui era și el bun.

Karl Marx a criticat ideea lui Hegel de Spirit. El și alți hegelieni de stânga au susținut că Hegel îl introdusese pe furiș pe Dumnezeu în sistemul lui sub titulatura de Spirit. Binele absolut, sugera Marx, nu era Dumnezeu, ci esența pierdută a umanității. Istoria era o luptă, dar sensul ei era ca omul să se ridice deasupra circumstanțelor lui pentru a-și redobândi natura. Apariția tehnologiei, susținea Marx, permitea unor oameni să-i domine pe alții, constituind clase sociale. În capitalism, burghezia controla mijloacele de producție, oprimând masa muncitorilor. Însăși această oprimare îi învăța pe muncitori despre caracterul istoriei și făcea din ei revoluționari. Proletariatul avea să răstoarne burghezia, să ia mijloacele de producție și astfel să-l repună pe om în drepturi. După ce nu avea să mai existe proprietate, credea Marx, ființele umane urmau să trăiască într-o cooperare fericită.

Ilin era un hegelian de dreapta. Cu o expresie tăioasă tipică lui, el a scris că Marx n-a ieșit niciodată din „sala de așteptare" a filosofiei hegeliene. Totuși, Ilin era de acord că prin „Spirit" Hegel voia să spună Dumnezeu. Precum Marx, el credea că istoria începuse cu un păcat originar care condamnase umanitatea la suferință. Acesta fusese înfăptuit nu de om asupra omului prin intermediul proprietății — așa cum credeau marxiștii —,

ci de Dumnezeu asupra omului prin crearea lumii. În loc să-l ucidă pe Dumnezeu, așa cum făcuseră hegelienii de stânga, Ilin l-a lăsat rănit și singuratic. Viața era mizerabilă și haotică, așa cum credeau marxiștii, dar nu din cauza tehnologiei și a conflictului dintre clasele sociale. Oamenii sufereau, deoarece creația lui Dumnezeu era iremediabil conflictuală. Faptele și pasiunile nu puteau fi armonizate prin revoluție, doar prin mântuire. Singura totalitate era cea a lui Dumnezeu, iar ea avea să fie refăcută de o națiune aleasă grație miracolului săvârșit de un mântuitor.

Vladimir Lenin (1870–1924) a fost cel mai important marxist, dat fiind că a condus o revoluție în numele acestei filosofii. Ca activist al unui partid mic și ilegal din Imperiul Rus, Lenin credea că o elită disciplinată avea dreptul să împingă istoria înainte. Dacă singurul bine din lume era de a-i reda omului esența sa, atunci era rezonabil ca aceia care înțelegeau acest proces să-l grăbească. Această gândire a validat Revoluția Bolșevică din 1917. Uniunea Sovietică era condusă de un mic grup de oameni care susțineau că această politică specifică a inevitabilității le oferă legitimitate. Lenin și Ilin nu se cunoșteau, dar erau straniu de apropiați: patronimul lui Lenin era „Ilici", iar el folosea „Ilin" ca pseudonim literar; adevăratul Ilin a citit și recenzat o parte a acelei opere. Atunci când Ilin a fost arestat de poliția secretă bolșevică, Ceka, Lenin a intervenit în favoarea lui, exprimându-și admirația pentru filosofia acestuia.

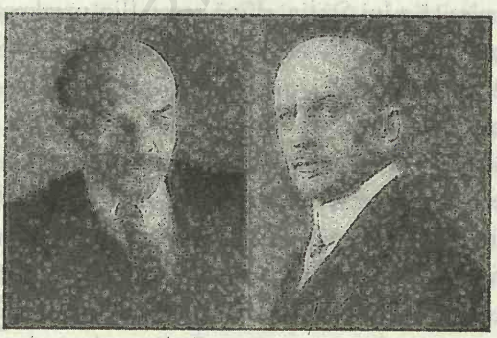

Lenin Ilin

Ilin disprețuia revoluția lui Lenin, dar susținea violența și voluntarismul ei. Ca și Lenin, Ilin credea că Rusia are nevoie de o elită filosofică (el însuși) care să definească scopurile și mijloacele. La fel ca utopia socialistă marxistă, „totalitatea divină" a lui Ilin necesita o revoluție violentă sau, mai degrabă, o contrarevoluție violentă. Alți filosofi ruși au văzut și ei

asemănarea. Nikolai Berdiaev a găsit în opera lui Ilin „coșmarul binelui malefic". În cronica unei cărți publicate de Ilin în 1925, Berdiaev scria că „o Ceka în numele lui Dumnezeu e mai groaznică decât o Ceka în numele diavolului". Judecata lui era profetică: „Bolșevicii nu ar avea o problemă fundamentală să accepte cartea lui Ivan Ilin. Ei se consideră purtătorii binelui absolut și se opun celor pe care îi văd ca pe deținătorii răi ai puterii".

Pe măsură ce îmbătrânea în Germania și Elveția, pozițiile lui Ilin le urmau pe cele ale succesorilor lui Lenin. După moartea lui Lenin în 1924, Iosif Stalin a consolidat puterea. Ilin împărtășea până în detaliu judecățile staliniste despre perversiunea contagioasă a culturii occidentale. El credea, de exemplu, că jazzul era un complot deliberat de a-i transforma pe ascultătorii europeni în niște dansatori stupizi, incapabili de actul sexual normal. Ziarul partidului comunist, *Pravda*, oferea o descriere izbitor de similară experienței ascultării muzicii afro-americane: „probabil că un centaur dirijează cu falusul lui gigantic". Chiar dacă Ilin a scris cărți care consemnau teroarea din timpul lui Stalin, atitudinea lui față de lege era practic similară cu cea a înfăptuitorilor acestei terori. Andrei Vișinski, celebrul procuror al proceselor trucate, credea că „legea formală se subordonează legii revoluției". Era exact atitudinea lui Ilin în ce privește contrarevoluția plănuită de el.

Chiar dacă inițial a sperat că al Doilea Război Mondial avea să distrugă Uniunea Sovietică a lui Stalin, după aceea Ilin prezenta Rusia într-un mod foarte asemănător cu al acestuia. Stalin numea URSS-ul patria socialismului. Dacă Uniunea Sovietică era distrusă, argumenta el, comunismul nu ar mai fi avut niciun viitor și singura speranță a omenirii ar fi fost pierdută. Astfel, orice acțiune de apărare a Uniunii Sovietice era justificată. Ilin vedea în Rusia patria lui Dumnezeu, care trebuia prezervată cu orice preț, dat fiind că era singurul teritoriu pe care putea fi refăcută totalitatea divină. După război, Stalin a dat prioritate națiunii ruse (și nu celor din Ucraina, Belarus, Asia Centrală, Caucaz, zecile de popoare ale Uniunii Sovietice). Rusia, susținea Stalin, salvase lumea de fascism. Viziunea lui Ilin era că Rusia avea să salveze lumea nu *de*, ci *prin* fascism. În ambele cazuri, singurul receptacul al binelui absolut era Rusia, iar inamicul permanent era Occidentul decadent.

Comunismul sovietic era o politică a inevitabilității care a cedat în fața unei politici a eternității. De-a lungul deceniilor, ideea de Rusia ca far călăuzitor al lumii a lăsat locul imaginii Rusiei ca victimă a unei ostilități

absurde. La început, bolșevismul nu a fost un stat, ci o revoluție, speranța că alte popoare aveau să urmeze exemplul rusesc. Apoi a fost un stat cu o sarcină: construirea socialismului prin imitarea capitalismului, apoi depășirea acestuia. Stalinismul a fost o viziune asupra viitorului care a justificat milioanele de morți prin înfometare și încă aproximativ un milion de oameni executați în anii '30. Al Doilea Război Mondial a modificat povestea. După 1945, Stalin, adepții și succesorii lui au susținut cu toții că măcelul autoprovocat al anilor '30 fusese necesar pentru înfrângerea germanilor în anii '40. Dacă anii '30 pregătiseră anii '40, atunci nu pregăteau un viitor îndepărtat al socialismului. Perioada de după al Doilea Război Mondial a fost începutul sfârșitului politicii sovietice a inevitabilității și, astfel, gestul incipient către o politică rusească a eternității.

Politica economică a lui Stalin — industrializarea forțată finanțată de agricultura colectivizată — a creat mobilitate socială pentru două generații, dar nu pentru trei. În anii '50 și '60, liderii sovietici au căzut de acord să nu se omoare unii pe alții, ceea ce a eliminat dinamismul din politică. În anii '70, Leonid Brejnev a făcut un pas logic către o politică a eternității, zugrăvind al Doilea Război Mondial drept apogeu al istoriei sovietice. Cetățenilor sovietici li se spunea să privească nu înainte, ci înapoi, spre triumful părinților și bunicilor lor din al Doilea Război Mondial. Occidentul nu mai era inamicul, deoarece reprezenta un capitalism care avea să fie depășit; Occidentul era inamicul, deoarece, în 1941, Uniunea Sovietică fusese invadată dinspre vest. Cetățenii sovietici născuți în anii '60 și '70 au fost crescuți într-un cult al trecutului care definea Occidentul drept amenințare perpetuă. Ultimele decenii ale comunismului sovietic i-au pregătit pe cetățenii sovietici pentru viziunea lui Ilin asupra lumii.

Oligarhia care a apărut în Federația Rusă după 1991 avea mult de-a face cu centralizarea producției sub comunism, cu ideile economiștilor ruși de după aceea și cu lăcomia liderilor Rusiei. Înțelepciunea convențională americană a contribuit la acest dezastru prin sugestia că piețele aveau să creeze instituții, în loc să accentueze faptul că pentru piețe era nevoie de instituții.

În secolul XXI, învinovățirea Occidentului s-a dovedit a fi mai facilă decât evaluarea deciziilor rusești. Liderii ruși care învinovățeau Occidentul erau chiar cei care furaseră averea națională. Cei care proclamau ideile lui Ilin de pe înălțimile statului rus erau beneficiarii, și nu victimele cariere capitalismului în Rusia. Oamenii din anturajul lui Putin s-au asigurat că domnia legii nu are nicio șansă în Rusia, dat fiind că ei înșiși creaseră

un monopol de stat asupra corupției și au profitat de pe urma acestuia. Ideile lui Ilin sanctificau inegalitatea radicală din țară și schimbau subiectul politicii de la reformă la inocență, în același timp definind Occidentul drept sursă permanentă a amenințării spirituale.

Niciun stat rus nu putea fi construit pe conceptele lui Ilin, dar ele îi ajutau pe hoți să se prezinte drept mântuitori. Ele le dădeau noilor lideri posibilitatea de a-și alege inamicii și, astfel, de a crea probleme ficționale care nu puteau fi soluționate, cum ar fi ostilitatea permanentă a unui Occident decadent. Ideea că Europa și America erau vrăjmași eterni, deoarece invidiau cultura rusă imaculată, era o pură ficțiune care producea politici reale: încercarea de a distruge acele realizări din străinătate pe care liderii ruși nu le puteau înfăptui în țară.

Politica eternității nu-l poate face pe Putin nemuritor, și nici pe altcineva. Dar ea poate face ca alte idei să devină de negândit. Asta e ceea ce înseamnă eternitate: același lucru iar și iar, o monotonie care își insuflețește credincioșii prin iluzia că ea le aparține doar lor. Bineînțeles, această senzație de „noi și ei" — sau, cum preferă fasciștii, „prieteni și dușmani" — e experiența umană cel mai puțin specifică dintre toate; a trăi în interiorul ei înseamnă a sacrifica individualitatea.

Singurul lucru care stă între inevitabilitate și eternitate este istoria, așa cum este ea reflectată și trăită de indivizi. Dacă luăm eternitatea și inevitabilitatea ca idei din interiorul istoriei noastre, putem vedea ce ni s-a întâmplat și ce putem face în privința asta. Înțelegem totalitarismul ca amenințare la adresa instituțiilor, dar și a noastră.

Prin furia atacului lor, ideile lui Ilin clarifică individualismul ca virtute politică, cea care le face posibile pe toate celelalte. Suntem noi indivizi care înțeleg că există multe lucruri bune și că politica implică reflecție critică și decizie, în locul unei viziuni a totalității? Înțelegem că există în lume și alți indivizi care ar putea lucra la același proiect? Înțelegem că a fi individ necesită o reflecție constantă asupra factualității nesfârșite, o selectare constantă a numeroase pasiuni ireductibile?

Virtutea individualismului devine vizibilă în toiul perioadei pe care o trăim, dar el va stărui doar dacă înțelegem istoria și pe noi înșine în interiorul lui și ne acceptăm partea de responsabilitate.

Capitolul Doi

Succesiune sau eșec (2012)

Istoria a dovedit că toate dictaturile, toate formele autoritare de guvernare sunt tranzitorii. Doar sistemele democratice sunt netranzitorii.

— Vladimir Putin, 1999

Concepția lui Ilin despre națiunea inocentă masca efortul necesar pentru a constitui un stat durabil. A propune ca un mântuitor rus să farmece lumea însemna a evita chestiunea modului în care acesta crea instituții politice. Când a discreditat alegerile democratice din 2011 și 2012, Vladimir Putin și-a asumat rolul de mântuitor eroic și și-a plasat țara în dilema lui Ilin. Nimeni nu poate schimba Rusia în bine atâta timp cât trăiește el și nimeni din Rusia nu știe ce se va întâmpla după ce el moare.

Fasciștii perioadei lui Ilin evitau problema durabilității fantazând. În 1940, fascistul român Alexandru Randa a declarat că liderii fasciști „transformă națiunea într-o forță permanentă, într-un «corpus mysticus» eliberat de granițe". Charisma mântuitorului scotea națiunea din istorie. Adolf Hitler susținea că singurul lucru care conta era lupta rasei și că eliminarea evreilor avea să refacă echilibrul etern al naturii. Reich-ul lui „de o mie de ani" a durat doar 12, iar el s-a sinucis. Un stat nu durează pentru că un lider mistifică o generație. Problema durabilității politice nu poate fi soluționată de oameni care se gândesc doar la prezent. Liderii trebuie să gândească dincolo de ei și de clanurile lor, ca să imagineze modul în care alții ar putea să le succeadă în viitor.

Statele funcționale produc cetățenilor lor o senzație de continuitate. Dacă statele se susțin, cetățenii își pot imagina schimbarea fără să se teamă de catastrofă. Mecanismul care asigură faptul că un stat supraviețuiește unui lider se numește principiul succesiunii. Unul obișnuit este

democrația. Semnificația fiecăror alegeri este promisiunea următoarelor. Dat fiind că fiecare cetățean este failibil, democrația transformă greșelile cumulative într-o credință colectivă în viitor. Istoria merge mai departe.

URSS-ul care l-a expulzat pe Ilin și l-a educat pe Putin a avut o relație problematică cu timpul. Îi lipsea un principiu al succesiunii și a durat doar 69 de ani. Bolșevicii nu au fost preocupați de succesiune, deoarece credeau că inițiază o revoluție globală, nu crearea unui stat. Revoluția Rusă din 1917 era pentru întreaga lume, un fulger care să aprindă civilizația, să repornească istoria de la zero. Când această profeție a eșuat, bolșevicii n-au avut altceva de făcut decât să înființeze un stat pe teritoriile pe care le controlau, un nou regim pe care l-au numit Uniunea Sovietică.

În Uniunea Sovietică, așa cum a fost ea fondată în 1922, puterea aparținea partidului comunist. Partidul își revendica legitimitatea nu de la un principiu legal sau de la continuitatea cu trecutul, ci de la triumful revoluției și promisiunea unui viitor strălucit. În principiu, întreaga autoritate aparținea clasei muncitoare. Muncitorii erau reprezentați de partid, partidul — de comitetul central, comitetul central — de *politburo* și *politburo*-ul, de obicei, de un singur conducător: Lenin și, mai târziu, Stalin. Marxism-leninismul a fost o politică a inevitabilității: cursul evenimentelor era cunoscut dinainte, socialismul avea să înlocuiască așadar capitalismul, iar liderii de partid știau detaliile și făceau planurile. Statul inițial a fost constituit astfel încât să accelereze timpul, să reproducă industria pe care capitalismul o crease în alte părți. După ce dobândea fabrici și orașe, Uniunea Sovietică putea să anuleze principiul proprietății, o armonie socialistă avea să rezulte și statul putea să dispară treptat.

Deși agricultura controlată de stat și economia planificată ale URSS-ului au generat într-adevăr o infrastructură modernă, muncitorii nu au câștigat niciodată puterea, iar statul nu a dispărut niciodată. Deoarece nu a fost stabilit niciodată un principiu al succesiunii, moartea fiecărui lider amenința sistemul în ansamblu. După moartea lui Lenin din 1924, Stalin a avut nevoie de aproximativ șase ani ca să-și învingă rivalii, dintre care mai mulți au fost uciși. Stalin a condus modernizarea spectaculoasă a Primului Plan Cincinal din 1928–1933, când s-au construit orașe și fabrici cu prețul înfometării a milioane de oameni și al exilării altor milioane în lagăre de concentrare. Stalin a fost, de asemenea, principalul autor al Marii Terori din 1937–1938, în care 682 691 de cetățeni sovietici au fost împușcați, și al mai micii terori din 1939–1941, când granițele

sovietice au fost extinse spre vest, în timpul alianței sovietice cu Germania nazistă. Printre alte episoade de crime în masă și deportare, această teroare mai mică a implicat și uciderea a 21 892 de cetățeni polonezi în Katyn și în alte locuri, în 1940.

Stalin a fost surprins atunci când a fost trădat de aliatul lui, Hitler, în 1941, dar, după victoria Armatei Roșii din 1945, el s-a zugrăvit drept salvator al proiectului socialist și al națiunii ruse. După al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică a putut să-și creeze un imperiu extern de regimuri reproduse la sau lângă granița ei vestică: Polonia, România, Ungaria, Cehoslovacia, Bulgaria. De asemenea, a reîncorporat Estonia, Letonia și Lituania, cele trei state baltice pe care le anexase inițial grație alianței cu Hitler.

După moartea lui Stalin din 1953, un singur candidat la putere a fost ucis, iar spre sfârșitul anilor '50, Nikita Hrușciov părea să-și fi consolidat puterea. Însă în 1964, Hrușciov a fost înlăturat de Leonid Brejnev. Brejnev a fost cel care s-a dovedit a fi cel mai important succesor al lui Stalin, deoarece a redefinit atitudinea sovietică față de timp: a îngropat politica marxistă a inevitabilității și a înlocuit-o cu politica sovietică a eternității.

Revoluția Bolșevică se referise la tinerețe, la un nou început care trebuia lansat după capitalism. Această imagine depindea — în țară, dar mai ales în străinătate — de epurările sângeroase care permiteau unor oameni noi să urce în ierarhia partidului. Când acestea au încetat, în anii '60, liderii sovietici au îmbătrânit odată cu statul sovietic. În anii '70, Brejnev vorbea despre „socialismul real", și nu despre victoria viitoare a comunismului. Odată ce poporul sovietic nu se mai aștepta la niciun progres din partea viitorului, vidul lăsat de utopie trebuia umplut cu nostalgie. Brejnev a înlocuit promisiunea perfecțiunii viitoare cu un cult al lui Stalin și al conducerii lui din al Doilea Război Mondial. Povestea revoluției se referea la viitorul inevitabil; memoria războiului se referea la trecutul etern. Acest trecut trebuia să fie unul al unui statut imaculat de victimă: era tabu, chiar ilegal, să spui că Stalin începuse războiul ca aliat al lui Hitler. Pentru ca o politică a inevitabilității să devină una a eternității, faptele istoriei trebuiau sacrificate.

Mitul Revoluției din Octombrie promitea totul; mitul Marelui Război pentru Apărarea Patriei nu promitea nimic. Revoluția din Octombrie a prevăzut o lume imaginară în care toți oamenii aveau să fie frați. A comemora Marele Război pentru Apărarea Patriei însemna să evoci o eternă reîntoarcere a fasciștilor din Occident, care aveau să încerce mereu să

distrugă Uniunea Sovietică sau poate, pur și simplu, Rusia. O politică a speranței radicale a lăsat locul unei politici a fricii nesfârșite (care justifica astfel cheltuielile extraordinare pentru armamentul convențional și nuclear). Marile parade militare ale Armatei Roșii din Piața Roșie din Moscova erau menite să demonstreze că Uniunea Sovietică nu putea fi schimbată. În acest spirit erau educați cei care conduceau Rusia în anii 2010.

Același lucru era valabil și pentru desfășurarea efectivă a Armatei Roșii: ea trebuia să prezerve *statu quo*-ul din Europa. În anii '60, unii comuniști cehoslovaci au crezut despre comunism că poate fi înnoit. În 1968, când Uniunea Sovietică și aliații ei din Pactul de la Varșovia au invadat Cehoslovacia ca să-i răstoarne pe comuniștii reformatori, Brejnev a vorbit despre „ajutor frățesc". Potrivit Doctrinei Brejnev, armatele sovietice aveau să oprească orice evoluție din Europa comunistă pe care Moscova o considera amenințătoare. Regimul postinvazie din Cehoslovacia vorbea despre „normalizare", ceea ce surprindea frumos spiritul momentului. Ce exista era normal. Să spui altceva în Uniunea Sovietică a lui Brejnev însemna să fii condamnat la un azil de nebuni.

Brejnev a murit în 1982. După două scurte conduceri de interludiu ale unor oameni aflați pe moarte, în 1985 a venit la putere Mihail Gorbaciov. Gorbaciov credea că poate fi reformat comunismul și că se poate promite un viitor mai bun. Principalul lui adversar era partidul însuși, în special *lobby*-urile osificate obișnuite cu *statu quo*-ul. Așa că Gorbaciov a încercat să construiască noi instituții care să-i ofere control asupra partidului. I-a încurajat pe liderii comuniști ai sateliților sovietici din Europa estică să facă la fel. Comuniștii polonezi, care se confruntau cu criza economică și cu opoziția politică, l-au luat în serios, au organizat alegeri parțial libere în 1989 și au pierdut. Asta a dus la crearea unui guvern polonez necomunist și la revoluții asemănătoare în întreaga Europă estică.

În interiorul Uniunii Sovietice, Gorbaciov se confrunta cu o provocare similară. Atunci când fusese edificat — în 1922 —, statul sovietic luase forma unei federații de republici naționale: Rusia, Ucraina, Belarus și așa mai departe. Să reformezi statul, așa cum dorea Gorbaciov, însemna să însufleți unitățile federale. Au fost organizate alegeri democratice în diversele republici sovietice, pentru a genera noi elite care să implementeze reformele economice. De exemplu, alegerile organizate în Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă în martie 1990 au creat un nou corp legislativ, care l-a ales președinte pe Boris Elțîn. Elțîn era tipic pentru noii lideri produși de democrație, prin faptul că el credea că Rusia fusese

defavorizată de Uniunea Sovietică. Societățile tuturor republicilor sovietice credeau că fuseseră exploatate de sistem în beneficiul altor regiuni.

Criza s-a produs în 1991. Legitimitatea lui Gorbaciov provenea de la partid, dar el încerca să înlocuiască partidul cu un stat. Pentru a face asta, trebuia să găsească o formulă care, în același timp, să recunoască statutul republicilor și să creeze un centru funcțional, într-o atmosferă de nemulțumire naționalistă, anxietate politică și neajunsuri economice. Soluția lui a fost un nou tratat al Uniunii, care trebuia semnat în august anul acela. În noaptea de 18 august, în timp ce Gorbaciov era în vacanță, un grup de conservatori sovietici l-au arestat la *dașa* lui. După care n-au găsit nimic altceva de făcut decât să urmărească un spectacol de balet la televizor. Învingătorul loviturii de stat s-a dovedit a fi Boris Elțîn, care i-a sfidat pe complotiștii din Moscova, s-a urcat pe un tanc și a devenit erou popular. Gorbaciov a putut să se întoarcă la Moscova, dar acum Elțîn era la putere.

Odată ce Elțîn a devenit cel mai important politician al ei, zilele Uniunii Sovietice erau numărate. Liderii occidentali se temeau de instabilitate și au făcut *lobby* pentru a menține Uniunea intactă. În august 1991, președintele George H.W. Bush a călătorit la Kiev, ca să-i îndemne pe ucraineni să nu părăsească Uniunea Sovietică: „Libertatea nu e același lucru cu independența", le-a spus el. În octombrie, Bush i-a spus lui Gorbaciov: „Sper că știți care este poziția guvernului nostru: noi susținem centrul". În decembrie 1991, Elțîn a scos Rusia din Uniunea Sovietică, prin semnarea unui acord cu liderii nou-aleși ai Ucrainei sovietice și Belarusului sovietic. Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă a Uniunii Sovietice a devenit un stat independent cunoscut drept Federația Rusă. Toate celelalte foste republici ale Uniunii Sovietice au făcut la fel.

Noua Federație Rusă a fost înființată ca republică constituțională legitimată de democrație, în care președintele și parlamentul erau aleși prin alegeri libere. Pe hârtie, Rusia avea un principiu al succesiunii.

Ilin anticipase o altfel de tranziție de la puterea sovietică la cea rusă: dictatura fascistă, păstrarea întregului teritoriu sovietic, război permanent împotriva Occidentului păcătos. Rușii au început să-l citească în anii '90. Ideile lui nu au avut niciun efect asupra sfârșitului Uniunii Sovietice, dar au influențat modul în care oligarhii postsovietici au consolidat un nou tip de autoritarism în deceniile 2000 și 2010.

E imposibil ca o ființă umană să facă ceea ce Ilin a imaginat că ar trebui să facă mântuitorul rus: să vină dintr-un teritoriu al ficțiunii și să

acționeze din spiritul totalității. Însă o reușită a unor propagandiști abili (sau, cum spune o frumoasă expresie rusească, „tehnologi politici") putea să creeze aparența unui astfel de miracol pământesc. Mitul mântuitorului trebuia întemeiat pe minciuni atât de imense, încât nimeni nu s-ar fi putut îndoi de ele, deoarece să te îndoiești de ele ar fi însemnat să te îndoiești de tot. Nu atât alegerile, cât ficțiunile au făcut posibilă, la un deceniu după sfârșitul Uniunii Sovietice, o tranziție a puterii de la Boris Elțîn la Vladimir Putin. Apoi Ilin și Putin s-au înălțat împreună, filosoful și politicianul ficțiunii.

Democrația nu s-a încetățenit niciodată în Rusia, în sensul că puterea nu a trecut niciodată de la cineva la altcineva prin alegeri deschise și libere. Elțîn a fost președintele Federației Ruse datorită unor alegeri care au avut loc atunci când Rusia era încă republică sovietică, în iunie 1991. Cei care au luat parte la acele alegeri nu alegeau președintele unei Rusii independente, dat fiind că așa ceva nu exista. Pur și simplu, Elțîn a rămas președinte după independență. Fără îndoială, o astfel de revendicare a puterii, ambiguă din punct de vedere instituțional, era obișnuită la începutul anilor '90. Pe măsură ce imperiul sovietic din Europa estică și apoi din însăși Uniunea Sovietică se destrăma, diverse compromisuri de culise, negocieri ale unor mese rotunde și alegeri parțial libere au produs sisteme hibride de guvernare. În alte state postcomuniste, alegerile prezidențiale și parlamentare libere și corecte au urmat rapid. Federația Rusă nu a organizat niciun fel de alegeri care ar fi putut să-l legitimeze pe Elțîn sau să deschidă calea unui succesor. Printr-o evoluție pe care Ilin nu o prevăzuse, dar care era ușor de armonizat cu doctrina lui, cei foarte bogați l-au ales pe mântuitorul Rusiei.

Cei puțini și bogați din jurul lui Elțîn, botezați „oligarhi", au dorit să gestioneze democrația în favoarea lui și a lor. Sfârșitul planificării economice sovietice a creat un avânt violent către domeniile și resursele profitabile și a inspirat planuri de speculă, creând rapid o nouă clasă de oameni bogați. Privatizarea sălbatică nu era deloc același lucru cu economia de piață, cel puțin nu în sensul ei obișnuit. Piețele au nevoie de domnia legii, cel mai exigent aspect al transformărilor postsovietice. Americanii, care considerau domnia legii de la sine înțeleasă, își puteau imagina că piețele aveau să creeze instituțiile necesare. Aceasta a fost o greșeală. Era important dacă statele proaspăt independente creau sau nu domnia legii și, mai presus de orice, dacă reușeau să opereze o tranziție legală a puterii prin alegeri libere.

În 1993, Elțîn a dizolvat parlamentul rus și a trimis oameni înarmați împotriva membrilor lui. El le-a spus partenerilor lui occidentali că era o optimizare necesară pentru accelerarea reformelor economice, variantă a evenimentelor pe care presa americană a acceptat-o. Atâta timp cât erau invocate pieţele libere, politicienii inevitabilității puteau să vadă un atac asupra parlamentului drept un pas spre democrație. Elțîn s-a folosit apoi de conflictul cu parlamentul drept justificare pentru a-și întări funcția de președinte. În 1996, echipa lui Elțîn a falsificat (potrivit propriei relatări) alegerile care i-au adus acestuia un nou mandat de președinte.

În 1999, Elțîn era deja vizibil bolnav și adesea sub influența alcoolului, iar problema succesiunii devenise acută. Era nevoie de alegeri pentru a-l înlocui; din perspectiva oligarhilor, acestea trebuiau gestionate, iar rezultatul lor, controlat. Era nevoie de un succesor care să permită familiei lui Elțîn (atât în sensul uzual al rudelor lui, cât și în sensul rusesc al oligarhilor prieteni) să rămână în viață și să-și păstreze averile. „Operațiunea Succesorul", cum era cunoscută la Kremlin această provocare, avea două etape: găsirea unui om nou care să nu fie un asociat cunoscut al lui Elțîn, apoi inventarea unei false probleme pe care acesta avea să pară apoi că o rezolvă.

Pentru a-l găsi pe succesorul lui Elțîn, anturajul acestuia a organizat un sondaj de opinie referitor la eroii preferați ai divertismentului popular. Câștigătorul a fost Max Stierlitz, eroul unei serii de romane sovietice, multe dintre acestea ecranizate, celebru devenind serialul de televiziune *Șaptesprezece momente ale primăverii*, din 1973. Ficționalul Stierlitz era o cărtiță sovietică din serviciile militare germane din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, un spion comunist în uniformă nazistă. Vladimir Putin, care deținuse, în cariera lui din KGB, un post neînsemnat de provincie în Germania de Est, a fost văzut ca fiind cel mai asemănător cu ficționalul Stierlitz*. După ce se îmbogățise ca adjunct al primarului din Sankt Petersburg în anii '90, Putin era cunoscut la Kremlin și considerat un om de echipă. A lucrat în Moscova pentru Elțîn începând din 1998, mai ales ca șef al Serviciului Federal de Securitate (FSB, fostul KGB). Când a fost numit prim-ministru al lui Elțîn, în august 1999, Putin era necunoscut publicului larg, astfel că nu era un candidat plauzibil pentru

* În ce-l privește, Putin avea să descrie personajul ficțional Stierlitz ca pe un învățător, iar ca președinte avea să-l decoreze pe actorul care îl jucase pe Stierlitz în ecranizarea pentru televiziune din 1973. Acel actor, Viaceslav Tihonov, a apărut în 2004 și în 2010 în filme regizate de Nikita Mihalkov, care pare să-l fi introdus pe Putin în universul scrierilor lui Ilin.

o funcție națională care se ocupa în urma unor alegeri. În sondaje, se bucura de o încredere de 2%. Așa că era timpul pentru producerea unei crize pe care el să pară că o soluționează.

În septembrie 1999, o serie de bombe au explodat în orașele rusești, ucigând sute de cetățeni ruși. Părea posibil ca făptașii să fie ofițeri FSB. În orașul Riazan, de exemplu, niște ofițeri FSB au fost arestați de colegii lor locali ca suspecți în cazul exploziilor. Chiar dacă posibilitatea autoterorismului a fost remarcată la acel moment, chestiunile factuale au fost copleșite de patriotismul moralist atunci când Putin a ordonat un nou război împotriva acelei părți a Rusiei considerate responsabile pentru bombe: republica cecenă din regiunea caucaziană din sud-vestul Rusiei, care își declarase independența în 1993 și apoi luptase împotriva armatei ruse până când s-a ajuns într-un impas. Nu exista nicio probă că cecenii aveau ceva de-a face cu exploziile. Grație celui de-al Doilea Război Cecen, încrederea publică de care se bucura Putin a ajuns la 45% în noiembrie. În decembrie, Elțîn și-a anunțat demisia și l-a susținut pe Putin ca succesor al său. Grație relatărilor inegale de la televiziune, manipulării numărătorii voturilor și atmosferei de terorism și război, Putin a obținut majoritatea absolută necesară câștigării alegerilor prezidențiale din martie 2000.

Cerneala ficțiunii politice e sângele.

Așa a început un nou tip de politică, cunoscut la momentul acela drept „democrație gestionată", în care rușii aveau să exceleze și pe care mai târziu aveau s-o exporte. Meritul pentru tehnologia politică a „Operațiunii Succesorul" i-a revenit lui Vladislav Surkov, un strălucit specialist în relații publice, pe jumătate cecen, care a servit drept adjunct al șefului de cabinet al lui Elțîn. Regizarea democrației inventată de el, prin care un candidat misterios se folosea de crize fabricate ca să adune putere reală, a continuat pe măsură ce Surkov a acceptat o serie de posturi din partea lui Putin.

În timpul primelor două mandate prezidențiale ale lui Putin, între 2000 și 2008, Surkov a exploatat conflicte gestionabile ca să câștige popularitate sau să schimbe instituții. În 2002, după ce forțele de securitate rusești au ucis zeci de civili ruși în timp ce recuceream un teatru din mâinile teroriștilor, televiziunea a intrat sub controlul total al statului. După ce o școală de provincie a fost asediată de teroriști în 2004, postul de guvernator regional ales a fost abolit. Pentru a justifica sfârșitul

funcției de guvernator ales, Surkov a susținut (citându-l pe Ilin) că rușii încă nu știau să voteze. După părerea lui Surkov, Rusia „nu era pregătită și nu ar fi avut cum să fie pregătită pentru viața în condițiile democrației moderne". „Cu toate acestea", continua el, „Rusia era superioară altor state postsovietice prin suveranitatea ei". Surkov susținea că niciuna dintre națiunile neruse ale fostei Uniuni Sovietice nu era capabilă de statalitate.

Afirmațiile lui Surkov despre superioritatea Rusiei nu treceau testul pe care liderii ruși de la acel moment încă îl considerau relevant: asemănarea cu Europa, aprobarea din partea ei și apropierea față de ea. În 2004, trei foste republici ale Uniunii Sovietice — Lituania, Letonia și Estonia — au intrat în Uniunea Europeană, împreună cu mai multe alte state est-europene care fuseseră sateliți sovietici. Pentru a intra în Uniunea Europeană, aceste țări trebuiseră să-și demonstreze suveranitatea în anumite moduri la care Rusia nu fusese supusă: prin crearea unei piețe care suporta concurența, a unei administrații care putea să implementeze legislația UE și a unei democrații care organiza alegeri libere și corecte.

Statele care au intrat în Uniunea Europeană aveau principii ale succesiunii funcționale. Rusia nu avea. Surkov a transformat acest eșec în revendicarea unei superiorități, vorbind despre „democrația suverană". Prin asta, el a făcut să dispară problema Rusiei — faptul că în lipsa unei democrații reale sau cel puțin a unui principiu al succesiunii nu exista niciun motiv să se aștepte cineva ca Rusia să dureze ca stat suveran. Surkov a sugerat că „democrația suverană" era o măsură temporară care avea să permită Rusiei să-și găsească propriul drum către un anume tip de societate politică occidentală. Însă termenul lui a fost celebrat de naționaliștii extremiști, cum ar fi fascistul Aleksandr Dughin, care înțelegea democrația suverană ca stare de lucru permanentă, ca politică a eternității. Orice încercare de a face din Rusia o democrație reală putea fi acum împiedicată, se gândea Dughin, prin trimiterea la suveranitate.

Democrația este o procedură de a schimba conducători. A atribui democrației un adjectiv — „democrație a poporului", în timpul comunismului, sau „democrație suverană", după aceea — înseamnă a elimina acea procedură. La început, Surkov a încercat vitejește să acopere ambele sensuri, susținând că prezervase instituția democrației prin aducerea la putere a persoanei potrivite: „Aș spune că, în cultura noastră politică, personalitatea este chiar instituția". Ilin recursese la același truc: el îl numea pe mântuitorul său „dictator democratic", deoarece se presupunea că acesta reprezenta poporul. Pilonii lui Surkov pentru statalitatea rusă

erau „centralizarea, personificarea și idealizarea": statul trebuia să fie unitar, autoritatea lui atribuită unui individ, iar acel individ glorificat. Citându-l pe Ilin, Surkov conchidea că poporul rus trebuia să aibă atâta libertate cât era pregătit să aibă. Bineînțeles, ceea ce voia să spună Ilin prin „libertate" era libertatea individului de a se imersa într-o colectivitate care îngenunchea în fața unui lider.

Jongleria lui Surkov era posibilă în primul deceniu prosper al secolului XXI. Între 2000 și 2008, în timpul primelor două mandate de președinte ale lui Putin, economia rusă a crescut într-un ritm de aproape 7% anual. Putin și-a câștigat războiul din Cecenia. Guvernul a exploatat prețurile mari ale pieței mondiale la gaze naturale și petrol pentru a distribui o parte a profiturilor din exporturi către populația rusă. Instabilitatea ordinii lui Elțîn trecuse și mulți ruși erau, în mod firesc, încântați și recunoscători. De asemenea, Rusia se bucura de o poziție stabilă în afacerile externe. După atacurile teroriste din 11 septembrie 2001, Putin a oferit NATO sprijinul Rusiei. În 2002, el a vorbit favorabil despre „cultura europeană" și a evitat să descrie NATO ca pe un adversar. În 2004, Putin a vorbit în favoarea apartenenței Ucrainei la Uniunea Europeană, spunând că un astfel de rezultat ar fi în interesul economic al Rusiei. El a vorbit despre lărgirea Uniunii Europene ca despre extinderea unei zone de pace și prosperitate până la granițele Rusiei. În 2008, a participat la un summit NATO.

În 2004, Putin a primit majoritatea absolută necesară câștigării funcției de președinte și și-a început al doilea mandat de patru ani. Fraudate sau nu, alegerile regulate îi asigurau cel puțin pe ruși că exista o limită de timp pentru puterea prezidențială. Rușii și-ar fi putut imagina că în 2008 trebuia să apară o figură nouă, așa cum apăruse Putin în 2000. Potrivit constituției ruse, Putin nu putea să candideze legal pentru un al treilea mandat în 2008, așa că, în loc de asta, el și-a ales succesorul, pe necunoscutul Dmitri Medvedev. După ce Medvedev a fost numit președinte, el l-a numit pe Putin prim-ministru. În timpul lui Medvedev, Constituția Rusă a fost schimbată, astfel încât mandatul președintelui să fie prelungit la șase ani. Lui Putin avea să i se permită să candideze iar în 2012 și, din nou, în 2018. Era evident că asta e intenția lui: victoria partidului său, Rusia Unită, la alegerile parlamentare din decembrie 2011 și la toate alegerile de după aceea, victoria în alegerile prezidențiale din martie 2012 și apoi din nou în martie 2018 — un total de cel puțin 20 de ani în funcție, consacrarea unei eternități politice.

Însă singurul mecanism pentru a reveni în 2012 în funcția de președinte erau alegerile (aparent) democratice. Putin trebuia să trișeze, ca și înainte; dar, de data asta, când avea să fie prins, urma să recunoască fapta. Aceasta era identificarea personalității cu instituția susținută de Surkov sau propunerea de către Ilin a unor alegeri ritualice. Deoarece slăbise mecanismul succesiunii, Putin trebuia să insiste că Rusia nu avea nevoie de așa ceva. Uciderea viitorului politic obliga prezentul politic să fie etern; a transforma prezentul în eternitate necesita o criză nesfârșită și amenințări permanente.

Pe 4 decembrie 2011, rușilor li s-a cerut să acorde Rusiei Unite majoritatea din camera inferioară a parlamentului rus. Era un moment special, deoarece Medvedev, în acel moment președinte, și Putin, în acel moment prim-ministru, anunțaseră deja că intenționau să facă schimb de slujbe. După ce partidul lor câștiga alegerile parlamentare, și Putin câștiga alegerile prezidențiale din martie anul următor, Medvedev avea să devină prim-ministrul lui Putin.

Multor ruși perspectiva unui Putin etern li se părea neatrăgătoare. După criza economică globală din 2008, creșterea rusească încetinise. Nici Putin, nici Medvedev nu ofereau un program care să modifice dependența Rusiei de exportul de resurse naturale sau să ofere perspectiva mobilității sociale. Astfel, mulți ruși vedeau aceste alegeri ca pe ultima șansă de a preveni stagnarea și au votat în consecință.

După calculele observatorilor electorali ruși independenți, Rusia Unită a câștigat aproximativ 26% din voturi la alegerile din 4 decembrie. Cu toate acestea, partidului i s-au acordat suficiente voturi ca să controleze majoritatea în parlament. Observatorii ruși și internaționali au criticat dezechilibrul relatărilor din mass-media și manipulările fizice și digitale ale votului. (Nick Griffin, liderul Partidului Național Britanic și negaționist al Holocaustului, a fost prezent ca „observator" favorabil regimului. El a declarat alegerile rusești „mult mai corecte decât cele din Marea Britanie".) Pe 5 decembrie, au început protestele. Pe 10 decembrie, aproximativ 50 000 de oameni s-au strâns în Moscova; pe 24 decembrie, cifra a crescut la 80 000. Pe parcursul acelei luni, rușii s-au strâns în 99 de orașe, cele mai mari proteste din istoria Federației Ruse. Principalul slogan era „Pentru alegeri libere!"

Simulacrul s-a repetat la alegerile prezidențiale din 4 martie 2012. Putin a obținut majoritatea de care avea nevoie ca să fie numit președinte

după un singur tur de vot. De data asta, mare parte a manipulării electorale a fost digitală, nu manuală. Au fost adăugate zeci de milioane de voturi cibernetice, diluând voturile date de alegătorii reali și oferindu-i lui Putin o majoritate ficțională. În unele districte, lui Putin i s-au acordat cifre rotunde de voturi, ceea ce sugera că țintele stabilite de autoritățile centrale fuseseră înțelese literal de oficialii locali. În Cecenia, Putin a primit 99,8% din voturi: probabil că cifra reflecta controlul total exercitat de aliatul lui cecen, Ramzan Kadirov. Putin a obținut punctaje similare în spitalele psihiatrice și alte locuri supuse controlului de stat. În Novosibirsk, protestatarii s-au plâns că numărătoarea voturilor ajungea la 146% din populație. Observatorii independenți ruși și internaționali au remarcat din nou neregulile. Și, din nou, străinii de dreapta extremă favorabili regimului au susținut rezultatele.

Pe 5 martie 2012, în Moscova, aproximativ 25 000 de cetățeni ruși au protestat împotriva rezultatelor falsificate ale alegerilor prezidențiale. Pentru Putin, aceste luni dintre decembrie 2011 și martie 2012 au fost perioada unor opțiuni. Ar fi putut să asculte criticile la adresa alegerilor legislative. Ar fi putut să accepte rezultatul votului prezidențial și să câștige în al doilea tur de scrutin, și nu în primul. A câștiga din primul tur era o chestiune de mândrie, nimic altceva. Ar fi putut să înțeleagă că mulți dintre protestatari erau preocupați de domnia legii și de principiul succesiunii din țara lor. În schimb, Putin a părut să considere asta o ofensă personală.

Putin a decis să privească iluzia tranzitorie de a câștiga din primul tur ca fiind mai importantă decât legea, iar sentimentele lui jignite ca fiind mai importante decât convingerile concetățenilor țării lui. Putin a acceptat nonșalant că existaseră fraude; Medvedev a adăugat, săritor, că toate alegerile rusești fuseseră fraudate. Prin respingerea principiului „o persoană, un vot", în timp ce insista ca alegerile să continue, Putin desconsidera alegerile cetățenilor, în același timp așteptându-se ca ei să ia parte la viitoare ritualuri de susținere. În acest mod, el accepta atitudinea lui Ilin față de democrație, Putin respingând nu doar în faptă, ci și în vorbă ceea ce Ilin numise „credința oarbă în numărul voturilor și în semnificația lui politică". Fusese formulat un principiu de revendicare a puterii: cel care trișează câștigă.

Dacă Putin a dobândit funcția de președinte în 2000 ca erou misterios venit din ținutul ficțiunii, el s-a întors în 2012 ca distrugător vindicativ al domniei legii. Decizia lui Putin de a fura alegerile chiar supravegheate

de el însuși plasa statalitatea rusă în purgatoriu. Prin urmare, accederea lui la funcția de președinte din 2012 a fost începutul unei succesiuni de crize. Dat fiind că cel aflat la putere era și cel care eliminase viitorul, prezentul trebuia să fie etern.

În 1999 și 2000, Kremlinul se folosise de ceceni ca de un inamic necesar. Acum Cecenia fusese înfrântă, iar despotul războinic cecen Kadirov devenise un membru important al regimului lui Putin. După simulacrul din 2011 și 2012, urgența politică internă era permanentă, astfel că la fel trebuia să fie și inamicul. Un vrăjmaș străin intratabil trebuia legat de protestatari, astfel încât aceștia, și nu Putin, să poată fi zugrăviți drept pericolul la adresa statalității ruse. Acțiunile protestatarilor trebuiau decuplate de problemele interne foarte reale pe care Putin le crease și asociate, în schimb, cu o falsă amenințare externă la adresa suveranității ruse. Politica eternității necesită și produce probleme care sunt insolubile, deoarece sunt ficționale. Pentru Rusia anului 2012, problema ficțională a devenit planurile Uniunii Europene și ale Statelor Unite de a distruge Rusia.

Dușmanul permanent al lui Leonid Brejnev, Occidentul decadent, revenise: dar, de data asta, decadența avea să fie de un tip sexual mai explicit. Ilin descrisese opoziția față de vederile lui drept „perversiune sexuală", prin asta înțelegând homosexualitatea. Un secol mai târziu, tot aceasta a fost prima reacție a Kremlinului față de opoziția democratică. Cei care doreau ca voturile din 2011 și 2012 să fie numărate nu erau cetățeni ruși care voiau să vadă respectarea legii, satisfacerea dorințelor lor și continuitatea statului. Erau niște agenți absurzi ai decadenței sexuale globale, ale căror acțiuni amenințau organismul național inocent.

Pe 6 decembrie 2011, a doua zi după primul protest din Moscova, președintele Federației Ruse, la acel moment încă Dmitri Medvedev, a retrasmis un tweet care-l numea pe un protestatar „oaie proastă și muistă". Vladimir Putin, încă prim-ministru, dar pe cale să devină iar președinte, a spus la televiziunea rusă că panglicile albe purtate de protestatari îi aduceau aminte de prezervative. Apoi i-a comparat pe protestatari cu niște maimuțe și a imitat o maimuță. Aflat în vizită în Germania, Putin a surprins-o pe Angela Merkel, spunându-i acesteia că opoziția rusă era „diformă sexual". Ministrul de externe rus, Serghei Lavrov, a început să susțină că guvernul rus trebuia să ia atitudine împotriva homosexualității, pentru a apăra inocența societății rusești.

Un confident al lui Putin, Vladimir Yakunin, a transformat imaginea ovină într-o teorie geopolitică. După părerea lui Yakunin, publicată într-un lung articol din noiembrie 2012, Rusia se confrunta veșnic cu o conspirație a dușmanilor ei, care controla cursul istoriei încă de la începutul timpurilor. Această grupare globală difuzase în întreaga lume propaganda homosexuală, ca să reducă rata natalității din Rusia și, astfel, să prezerve puterea Occidentului. Răspândirea drepturilor homosexualilor era o politică deliberată menită să-i transforme pe ruși într-o „turmă" ușor de manipulat de stăpânii globali ai capitalismului.

În septembrie 2013, un diplomat rus a repetat acest argument la o conferință despre drepturile omului din China. Drepturile homosexualilor nu erau altceva decât arma aleasă de o conspirație neoliberală globală, menită să pregătească societățile tradiționale virtuoase, precum Rusia și China, pentru exploatare. După câteva zile, președintele Putin a făcut pasul următor la summitul lui global din Valdai, comparând parteneriatele de același sex cu satanismul. El a asociat drepturile homosexualilor cu un model occidental care „deschide o cale directă către degradare și primitivism, ceea ce are ca rezultat o criză demografică și morală profundă". La acel moment, parlamentul rus adoptase deja o lege „în scopul protejării copiilor de informații care susțin negarea valorilor familiale tradiționale".

Sexualitatea umană e o materie primă inepuizabilă pentru fabricarea de anxietate. Încercarea de a plasa heterosexualitatea în interiorul Rusiei și homosexualitatea în afara ei era ridicolă din punct de vedere factual, dar faptele erau irelevante. Scopul campaniei antigay era transformarea cererilor pentru democrație într-o amenințare nebuloasă la adresa inocenței ruse: vot = Occident = sodomie. Rusia trebuia să fie inocentă și toate problemele trebuiau să fie responsabilitatea altora.

Campania nu depindea de o demonstrație factuală a heterosexualității elitei rusești. În cei patru ani anteriori în care Putin fusese prim-ministru, Surkov îl plasase într-o serie de ședințe foto cu blănuri și pene. Încercarea lui Putin și Medvedev de a se prezenta drept prieteni virili, îmbrăcați amândoi în alb după meciuri de badminton, era la fel de neconvingătoare. Putin a divorțat de soția lui exact la începutul campaniei antigay, lăsându-l pe campionul valorilor familiale fără o familie tradițională. Chestiunea identității de sex se ținea scai de președintele rus. În 2016, Putin a afirmat că el nu era o femeie care are zile proaste. În 2017, a negat că era mirele lui Donald Trump. În anul acela, descrierea lui Putin drept clovn

gay a devenit infracțiune. O savantă atentă a rezumat poziția acestuia: „Săruturile lui Putin sunt rezervate pentru copii și animale".

Putin oferea masculinitatea ca argument împotriva democrației. Așa cum a susținut sociologul german Max Weber, charisma poate să inițieze un sistem politic, dar nu îi poate garanta continuitatea. Weber a observat că e ceva normal ca în jurul unui lider charismatic să se formeze un clan politic și comercial. Dar, dacă acel om dorește să treacă dincolo de redistribuirea prăzii și să planifice următorul raid, el trebuie să găsească o modalitate de a-și transfera autoritatea altcuiva, la modul ideal printr-un mijloc care să permită transferarea din nou a puterii. Soluționarea acestei probleme a succesiunii e precondiția înființării unui stat modern.

Weber definea două mecanisme care ar permite transformarea unei explozii de charismă în instituții durabile: (1) prin cutumă — cum ar fi, de exemplu, într-o monarhie în care fiul cel mare îi succede tatălui — sau (2) prin lege — cum ar fi, de exemplu, într-o democrație în care votarea regulată permite ca parlamentele și conducătorii să fie înlocuiți. Putin nu părea să plănuiască o succesiune monarhică. El își ținuse fiicele la distanță de politica publică (chiar dacă familia lui a beneficiat de pe urma capitalismului favoritist). Astfel, ca posibilitate logică rămâne legea, care în lumea modernă înseamnă de obicei democrație. Putin a respins direct această alternativă, așa încât manifestarea masculinității oferea o aparență de putere, pe seama integrității Rusiei ca stat.

În timpul catastrofelor autoinduse de acest tip, un anumit gen de om găsește întotdeauna o modalitate de a învinovăți o femeie. În cazul lui Vladimir Putin, acea femeie a fost Hillary Clinton.

* * *

Dacă primul impuls al Kremlinului a fost să asocieze opoziția democratică cu sodomia globală, al doilea a fost să susțină că protestatarii lucrau pentru o putere străină, una al cărei diplomat-șef era o femeie: Statele Unite. Pe 8 decembrie 2011, la trei zile după ce au început protestele, Putin a învinovățit-o pe Hillary Clinton pentru inițierea lor: „Ea a dat semnalul". Pe 15 decembrie, el a susținut că demonstranții erau plătiți. Nu au fost oferite probe, și nu despre asta era vorba. Dacă votul era doar o deschidere față de influența străină — așa cum susținea Ilin —, atunci misiunea lui Putin era de a inventa o poveste despre influența străină

și de a o folosi pentru modificarea politicii interne. Ideea era de a alege inamicul cel mai potrivit pentru nevoile liderului, nu unul care amenința efectiv țara. De fapt, era mai bine să nu se spună nimic despre amenințările reale, dat fiind că discuția despre inamicii reali ar fi dezvăluit slăbiciuni reale și ar fi sugerat failibilitatea dictatorilor aspiranți. Ilin, când scria că arta politicii consta în „identificarea și neutralizarea inamicului", el nu voia să spună că omul de stat trebuia să evalueze care putere străină reprezenta efectiv o amenințare, ci că politica începea cu decizia unui lider referitoare la care dușmănie străină va consolida o dictatură. Problema geopolitică reală a Rusiei era China. Dar, tocmai pentru că puterea chineză era reală și proximă, luarea în considerare a geopoliticii reale a Rusiei ar fi putut să ducă la concluzii deprimante.

Occidentul a fost ales drept inamic tocmai deoarece el nu reprezenta o amenințare pentru Rusia. Spre deosebire de China, UE nu avea armată și nu mai avea graniță comună cu Rusia. Statele Unite aveau armată, dar își retrăseseră majoritatea trupelor de pe continentul european: de la 300 000 de soldați în 1991, la aproximativ 60 000, în 2012. NATO continua să existe și primise fostele țări comuniste din Europa estică. Dar în 2009, președintele Barack Obama anulase planul american de construire a unui sistem balistic defensiv în Europa estică, iar în 2010, Rusia permisese avioanelor americane să traverseze spațiul aerian rusesc pentru a aproviziona forțele americane din Afganistan. Niciun lider rus nu se temea de o invazie a NATO în 2011 sau în 2012, nici măcar nu pretindea că s-ar fi temut. În 2012, liderii americani credeau că întreprind o „resetare" a relațiilor cu Rusia. Când Mitt Romney a numit Rusia „vrăjmașul politic numărul unu" al Americii, în martie 2012, a fost ridiculizat. Aproape nimeni din publicul sau mass-media americane nu acorda atenție Moscovei. Rusia nici măcar nu apărea în sondajele de opinie americane referitoare la amenințările și provocările globale.

Uniunea Europeană și Statele Unite au fost prezentate drept amenințări la adresa Rusiei, deoarece alegerile rusești fuseseră falsificate. În iarna lui 2011 și în primăvara lui 2012, canalele de televiziune și ziarele rusești au produs narațiunea că toți cei care protestau împotriva fraudei electorale erau plătiți de instituții occidentale. Demersul a început pe 8 decembrie 2011, cu relatarea afirmației lui Putin că Clinton inițiase protestele. Sub titlul „Putin propune pedepse mai aspre pentru lacheii Occidentului", *Noviie Izvestiia* relata credința exprimată de acesta că „forțele de opoziție ruse au inițiat protestele de masă după «lumina verde» dată de

Secretarul de Stat american Hillary Clinton". Asocierea dintre opoziție și trădare era axiomatică, singura chestiune care mai rămânea era cea a pedepsei adecvate. În martie, televiziunea rusă a difuzat un film descris drept „documentar", care susținea că cetățenii ruși care ieșiseră în stradă erau plătiți de străini necinstiți.

Tocmai din cauză că făcuse ca statul rus să fie vulnerabil, Putin trebuia să afirme că adversarii lui erau cei care determinaseră asta. Deoarece credea că „ar fi inadmisibil să permitem distrugerea statului pentru a satisface această sete de schimbare", Putin și-a rezervat dreptul de a defini vederile care nu-i plăceau drept amenințare la adresa Rusiei.

Începând cu 2012, nu mai avea niciun sens imaginarea unei Rusii mai rele din trecut sau a uneia mai bune din viitor, mediate de un guvern reformator din prezent. Dușmănia Statelor Unite și a Uniunii Europene trebuia să devină premisa politicii rusești. Putin redusese statalitatea rusă la clanul lui oligarhic și la momentul acestuia. Singura modalitate de a preîntâmpina viziunea unei viitoare prăbușiri era de a descrie democrația drept amenințare imediată și permanentă. După ce transformase viitorul într-un abis, Putin trebuia să facă astfel încât agitația de pe marginea acestuia să semene cu judoul.

În 2012, Putin a explicat clar că el înțelegea democrația ca susținere ritualizată pentru persoana lui. Asta însemna, după cum a informat el parlamentul rus prin mesajul transmis anual, „supunere și respect față de legi, reguli și reglementări". Conform logicii lui Putin, rușii individuali nu aveau niciun drept să protesteze împotriva acțiunilor antidemocratice ale guvernului lor, deoarece democrația le cerea să-și armonizeze sufletele cu legile care interziceau astfel de proteste. Putin reitera modul în care Ilin înțelegea atât alegerile, cât și legea. Astfel, „libertate" însemna subordonarea față de cuvintele unui lider arbitrar. Într-adevăr, după ce Putin a revenit în funcția de președinte, în mai 2012, statul rus a fost transformat în feluri care corespundeau propunerilor lui Ilin. Fiecare măsură importantă dădea viață unui element al textelor constituționale ale lui Ilin.

Calomnia a devenit infracțiune. O lege care interzicea ofensele la adresa sensibilităților religioase făcea ca poliția să impună o sferă publică ortodoxă. A juca Pokémon Go în biserică sau publicarea de caricaturi cu Isus a devenit infracțiune. Autoritatea și bugetul FSB au sporit, iar agenții acestuia au primit o autoritate mai largă de a trage fără avertisment.

O nouă unitate a FSB a fost numită după Felix Dzerjinski, fondatorul Ceka (precursoarea GRU, NKVD, KGB și FSB). Definiția trădării a fost lărgită, pentru a include furnizarea de informații organizațiilor nonguvernamentale din afara Rusiei, ceea ce făcea o infracțiune gravă din a spune adevărul prin e-mail. Un „extremism" nedefinit a fost scos în afara legii. Organizațiile nonguvernamentale despre care se considera că lucrează „împotriva intereselor Rusiei" au fost interzise. Cei care primiseră finanțare din străinătate — o noțiune foarte largă, în care intra orice formă de cooperare internațională, cum ar fi organizarea unei conferințe — trebuiau să se înregistreze ca „agenți străini".

În dimineața în care a intrat în vigoare legea „agenților străini", pe sediile din Moscova ale unor organizații nonguvernamentale au apărut graffiti care spuneau AGENT STRĂIN SUA. O țintă a fost *Memorial*-ul, un depozit de materiale despre istoria Rusiei din secolul XX. Însuși trecutul Rusiei a devenit o amenințare străină. *Memorial* documentase suferința cetățenilor sovietici, inclusiv ruși, din timpul perioadei staliniste. Bineînțeles, dacă toate problemele Rusiei veneau din exterior, stăruirea asupra unor astfel de chestiuni interne nu mai avea rost. Politica eternității distruge istoria.

În cadrul politicii eternității, trecutul oferă un tezaur de simboluri ale inocenței, exploatate de conducători pentru a ilustra armonia patriei și discordia restului lumii. Al treilea răspuns al lui Putin la protestele din 2011 și 2012 a fost de a aproba și promova explicit varianta lui Ilin de politică a eternității, de a imagina Rusia ca organism virginal tulburat doar de amenințarea penetrării străine.

Pe 15 decembrie 2011, la zece zile după începerea protestelor împotriva fraudei electorale și la două decenii după destrămarea URSS-ului, Putin a imaginat o Rusie în care conflictele istorice erau probleme literare. Aflat într-un studio radio împreună cu scriitorul fascist Aleksandr Prohanov, Putin a reflectat la o Rusie care onora monumentele sovietice ale terorii împotriva cetățenilor sovietici, în special ale Ceka și ale fondatorului ei, Felix Dzerjinski. Dacă ceva mersese prost în istoria rusă, a spus Putin, asta fusese sfârșitul Uniunii Sovietice. Un eveniment istoric al cărui personaj principal fusese cel sub al cărui patronaj se ridicase — Elțîn — și care îi făcuse posibilă cariera era acum o trecere misterioasă către criza națională. Ceea ce îi trebuia Rusiei, propunea Putin, era o percepție diferită asupra cuvântului *revoluție*: un ciclu care se întorcea iar și iar către același loc.

„Putem noi spune", i-a întrebat Putin pe milioanele de ascultători, „că țara noastră și-a revenit și s-a vindecat pe deplin după evenimentele dramatice care ni s-au întâmplat după prăbușirea Uniunii Sovietice și că acum avem un stat puternic și sănătos? Nu, bineînțeles că țara e în continuare destul de bolnavă; dar aici trebuie să ni-l amintim pe Ivan Ilin: «Da, țara noastră e în continuare bolnavă, dar noi n-am fugit de lângă patul mamei noastre bolnave»." Această remarcă sugera faptul că Putin citise atent opera lui Ilin, dar interpretarea pe care o dădea acestui pasaj era ciudată. Pentru Ilin, înființarea URSS-ului, și nu destrămarea sa era rana Rusiei. Ilin își dorise să rămână cu mama lui reală, dar nu putuse să facă asta, deoarece fusese expulzat din Uniunea Sovietică de Ceka. Ilin i-a spus ofițerului Ceka în timpul interogatoriului său: „Eu consider puterea sovietică un efect istoric inevitabil al marii boli sociale și spirituale care sporește în Rusia de mai multe secole".

Ca fost ofițer KGB, Putin era un cekist, așa cum continuă rușii să spună, care voia să conducă Rusia prin intermediul Bisericii Ortodoxe Ruse. Voia o reconciliere a ceea ce el numea tradițiile roșiilor și ale albilor, comuniștilor și ortodocșilor, terorii și lui Dumnezeu. O percepție a istoriei ar fi necesitat o anumită confruntare cu ambele aspecte ale istoriei ruse. Politica eternității i-a permis lui Putin libertatea de a-i accepta deopotrivă pe roșii și albi ca reacții rusești inocente față de amenințările externe. Dacă toate conflictele erau vina intrușilor, nu era nevoie de o reconsiderare a rușilor, a deciziilor și a crimelor lor. În schimb, extrema dreaptă și cea stângă trebuiau împinse laolaltă de o icoană bicefală. Putin a alungat contradicțiile. El a supervizat o readucere la viață a operei lui Ilin în care critica acestuia la adresa Uniunii Sovietice era ignorată. Ar fi fost o gafă să amintești că Ilin recomandase epurarea cekiștilor din politica unei Rusii postsovietice.

În 2005, Putin a reînhumat cadavrul lui Ilin la o mănăstire unde poliția secretă sovietică incinerase cadavrele a mii de cetățeni ruși executați în timpul Marii Terori. La momentul reînhumării lui Ilin, șeful Bisericii Ortodoxe Ruse era o persoană care în perioada sovietică fusese agent KGB. În cadrul ceremoniei, o orchestră militară a intonat imnul național rus, care are aceeași melodie cu imnul național sovietic. Cel care pare să-l fi pus pe Putin în prezența scrierilor lui Ilin, regizorul Nikita Mihalkov, era fiul compozitorului responsabil pentru ambele versiuni. Mihalkov a fost un discipol avid al lui Ilin, așa cum lasă să se vadă manifestul lui politic: Rusia era „o unitate spiritual-materială", „o uniune milenară a unor

naționalități și triburi multiple", care manifesta „o conștiință imperială supranațională aparte". Rusia era centrul Eurasiei, „un continent cultural-istoric independent, o unitate națională organică și centrul geopolitic și sacru al lumii".

În 2009, când a depus flori la mormântul lui Ilin, Putin era însoțit de călugărul lui ortodox preferat, Tihon Șevkunov, care era dispus să-i vadă pe călăii sovietici drept patrioți ruși. Putin însuși a spus, câțiva ani mai târziu, că nu îi era greu să vadă valorile comunismului drept biblice: „O anumită ideologie a dominat Uniunea Sovietică și, indiferent de sentimentele noastre față de ea, aceasta era bazată pe niște valori clare, de fapt cvasireligioase. Dacă citești Codul Moral al Constructorului Comunismului, vezi că e doar o copie patetică a Bibliei". Mai mulți contemporani ai lui Ilin îl numiseră pe acesta „un cekist pentru Dumnezeu". Ilin a fost reînhumat ca atare, cu onoruri conferite de cekiști și de oameni ai lui Dumnezeu, de oameni ai lui Dumnezeu care erau cekiști și de cekiști care erau oameni ai lui Dumnezeu.

Ilin a fost readus, în trup și suflet, în Rusia pe care fusese obligat s-o părăsească. Însăși această readucere era, prin faptul că susținea contradicția și desconsidera faptele, cea mai pură expresie a respectului față de tradiția lui Ilin. Fără îndoială, Ilin s-a opus sistemului sovietic. Dar, odată ce acesta nu a mai existat, a devenit istorie, iar pentru Ilin faptele trecutului nu erau altceva decât materia primă pentru construirea unui mit al inocenței. Printr-o foarte ușoară modificare a vederilor lui Ilin, era posibil să vezi Uniunea Sovietică nu ca pe o constrângere exterioară la adresa Rusiei, așa cum o văzuse el, ci ca pe Rusia însăși, prin urmare imaculată. Astfel, rușii își puteau aminti sistemul sovietic ca reacție rusească inocentă la ostilitatea lumii. Prin reînhumarea unui dușman al Uniunii Sovietice, conducătorii lor își onorau propriul trecut sovietic.

Vasili Grossman, marele romancier sovietic și cronicar al crimelor național-socialismului și stalinismului, a scris că „Totul curge, totul se schimbă. Nu poți intra de două ori în același transport". Voia să spună „transport către un lagăr de concentrare" și trimitea la adagiul lui Heraclit: „Totul curge, totul se schimbă. Nu poți intra de două ori în același râu". În sensibilitatea lui Ilin, adaptată de Putin, timpul nu era un râu care curgea înainte, ci un iaz rece și rotund ale cărui vălurele se îndreptau mereu spre interior, spre o perfecțiune rusească misterioasă. Nimic nou nu se întâmpla niciodată și nimic nou nu ar fi putut să se întâmple vreodată; Occidentul ataca inocența rusă iar și iar. Istoria,

în sensul studierii trecutului, trebuia respinsă, deoarece ea ar fi ridicat întrebări.

În *Insolație*, filmul din 2014 al lui Mihalkov, acesta pune niște etnici ruși să fie condamnați de o membră al poliției secrete care e evreică, sugerând prin asta că orice ucidere nedreaptă era opera unor oameni care puteau fi considerați străini, prin naționalitate sau sex. În 2017, atunci când Rusia trebuia să abordeze cumva centenarul Revoluției Bolșevice, televiziunea rusă a difuzat un film în mai multe părți despre Leon Troțki, codând astfel revoluția ca fiind evreiască. Eroul de la sfârșitul filmului era nimeni altul decât Ivan Ilin. Astfel, Rusia celebra centenarul revoluției prin venerarea unui filosof contrarevoluționar care spusese că rușii ar trebui să gândească trecutul în termeni de cicluri ale inocenței. Lecția fusese învățată.

Când susținea politica eternității a lui Ilin, Putin accepta definiția acestuia a națiunii ruse. Pe 23 ianuarie 2012, imediat după alegerile parlamentare și imediat înaintea alegerilor prezidențiale, Putin a publicat un articol în care dezvolta înțelegerea lui Ilin asupra chestiunii naționale. Când afirmase că opoziția politică era sexuală și străină, Putin plasase deja întreaga responsabilitate pentru problemele rusești dincolo de mântuitorul rus sau de organismul rus. Când susținea că Rusia era o „civilizație" inerent inocentă, Putin închidea cercul logic. Rusia era, prin natura ei, un producător și exportator de armonie și trebuia să i se permită să le impună și vecinilor tipul ei de pace.

În acest articol, Putin abolea granițele legale ale Federației Ruse. Scriind ca viitor președinte al Rusiei, Putin își descria țara nu ca pe un stat, ci ca pe o stare spirituală. Putin susținea, citând-l nominal pe Ilin, că Rusia nu avea niciun conflict între naționalități și, de fapt, nici nu ar fi putut să aibă așa ceva. În Rusia, „chestiunea națională" era, potrivit lui Ilin, o invenție a inamicilor, un import conceptual din Occident, care nu avea nicio aplicabilitate în Rusia. Ca și Ilin, Putin scria despre civilizația rusă ca despre o fraternitate solicitantă. „Marea misiune rusească", scria Putin, „este de a unifica și consolida civilizația. Într-un astfel de stat-civilizație nu există minorități naționale, iar principiul de a recunoaște cine e «prieten sau dușman» se definește pe baza unei culturi comune". Faptul că politica începe cu „prieten sau dușman" este ideea fascistă fundamentală, formulată de teoreticianul juridic nazist Carl Schmitt și susținută și promovată de Ilin.

Când descria despre Rusia folosind termenul civilizație, Putin se referea la toți cei pe care el îi privea drept parte a acelei civilizații. În loc să vorbească despre statul ucrainean, ale cărui suveranitate, integritate teritorială și granițe Rusia le recunoștea oficial, Putin prefera să și-i imagineze pe ucraineni ca pe un popor împrăștiat pe marea întindere a ceea ce el definea drept teritoriu rus, „de la Carpați la Kamciatka", și, astfel, drept element al civilizației ruse. Dacă ucrainenii erau doar un grup rusesc printre altele (ca și „tătarii, evreii și belarușii"), atunci statalitatea ucraineană era irelevantă și Putin, ca lider rus, avea dreptul de a vorbi în numele poporului ucrainean. Putin încheia printr-un strigăt de sfidare, spunând lumii că rușii și ucrainenii nu aveau să fie despărțiți niciodată și amenințându-i cu războiul pe cei care nu ar fi înțeles asta: „Trăim împreună de secole. Împreună am triumfat în cele mai oribile războaie. Și vom continua să trăim împreună. Iar celor care vor să ne despartă pot să le spun un singur lucru: ziua aceea nu va veni niciodată".

În ianuarie 2012, când Putin a aruncat mănușa, nimeni din Occident nu era atent la asta. Problema care apărea în mass-media era cea a votanților ruși și a nemulțumirilor lor; nimeni din Europa, America sau Ucraina nu se gândea la relațiile ruso-ucrainene. Și totuși, Putin formulase, cu mare rapiditate, o politică a eternității care transforma protestele rusești împotriva alegerilor lui simulate într-o ofensivă europeană și americană împotriva Rusiei, al cărei câmp de luptă avea să fie Ucraina. Potrivit lui Putin, problema nu era că rușii fuseseră nedreptățiți ca indivizi, deoarece voturile lor nu contau. Problema era că Rusia fusese nedreptățită ca civilizație, deoarece Occidentul nu înțelegea că Ucraina era rusească. Nu că Putin slăbise statul rus prin subminarea principiului succesiunii, ci că europenii și americanii contestau civilizația rusă prin recunoașterea Ucrainei. În primul lui mesaj către parlamentul rus ca președinte ales în 2012, Putin afirma acest concept al statului-civilizație.

Nimeni nu încerca să scindeze Federația Rusă ca stat suveran cu granițe. Dar Ucraina era și ea un stat suveran cu granițe. Faptul că Ucraina era un stat suveran diferit de Rusia era o chestiune elementară de drept internațional, așa cum și Canada era altceva decât Statele Unite, iar Belgia altceva decât Franța. Prezentând banalul *statu quo* legal drept violare a civilizației imaculate a Rusiei, Putin răsturna conceptul curent de lege, unul pe care Rusia îl respectase în cele două decenii anterioare, în favoarea unor revendicări particulare din domeniul culturii. Rusia nu era doar inocentă, ci și generoasă, continua raționamentul lui Putin, dat fiind că

doar prin intermediul civilizației rusești puteau ucrainenii să înțeleagă cine erau ei cu adevărat.

Până și celor mai servili lideri ai Ucrainei le-ar fi fost greu să accepte modul în care Putin descria societatea lor. Președintele Ucrainei de la acel moment, Viktor Ianukovici, era bine cunoscut în Rusia și nu reprezenta o amenințare. Ianukovici se făcuse de rușine în 2004, când alegerile prezidențiale fuseseră furate în beneficiul lui, iar Putin fusese pus într-o poziție stânjenitoare când alegerile fuseseră repetate și câștigase altcineva. Strategul politic american Paul Manafort, care lucra la un plan de sporire a influenței Rusiei în Statele Unite, a fost trimis la Kiev ca să-l ajute pe Ianukovici. Sub tutela lui Manafort, Ianukovici a dobândit unele abilități; grație corupției rivalilor lui, el a primit o a doua șansă.

Ianukovici a câștigat alegerile din 2010 în mod legitim și și-a început mandatul oferind Rusiei practic tot ce ar fi putut să dea Ucraina, inclusiv dreptul ca marina rusă să folosească peninsula Crimeea ca bază militară până în 2042. Datorită acestui fapt, Ucrainei îi era imposibil să ia în considerare intrarea în alianța NATO timp de cel puțin trei decenii, iar ucrainenii, rușii și americanii au înțeles asta la acel moment. Rusia a anunțat că avea să-și extindă prezența la Marea Neagră prin sporirea numărului de vase de război, fregate, submarine, transportoare de trupe și noi avioane. Un expert rus a declarat că forțele rusești aveau să rămână în porturile lor de la Marea Neagră „până la Judecata de Apoi".

Brusc, în 2012, noua doctrină a lui Putin a început să conteste însăși ideea că Ucraina și Rusia erau egale din punct de vedere legal și puteau semna un tratat. În 2013 și 2014, Rusia avea să încerce să-l transforme pe Ianukovici dintr-un client servil într-o marionetă neputincioasă, împingându-i astfel pe ucraineni să se revolte împotriva unui guvern care le suspenda drepturile, copia legislația rusească represivă și folosea violența. Ideea lui Putin de civilizație rusească și tiranizarea lui Ianukovici aveau să aducă revoluția în Ucraina.

Când studenții de la istorie i-au cerut să numească o autoritate istorică, lui Putin i-a venit în minte un singur nume: Ivan Ilin. Ilin însă era orice, dar nu istoric. Dacă regularitățile lui atemporale puteau să înlocuiască timpul istoric, dacă identitatea putea să înlocuiască politicile, atunci poate că problema succesiunii putea fi amânată.

În primul său mesaj către parlamentul rus ca președinte ales în 2012, Putin și-a descris locul în cronologia rusă ca împlinire a unui ciclu etern:

ca întoarcere a unui domn străvechi din Kiev pe care rușii îl numeau *Vladimir*. Politica eternității necesită anumite puncte din trecut către care prezentul se poate întoarce, demonstrând inocența țării, dreptul de a conduce al liderului ei și zădărnicia reflecției la viitor. Primul astfel de punct al lui Putin a fost anul 988, când tizul lui, un conducător războinic de la începutul Evului Mediu, cunoscut la vremea aceea drept Volodimir sau Valdemar, s-a convertit la creștinism. În mitul despre trecut al lui Putin, Volodimir/Valdemar era un rus a cărui convertire lega pentru totdeauna ținuturile de astăzi ale Rusiei, Belarusului și Ucrainei.

Tihon Șevkunov, prietenul monastic al lui Putin, susținea că „acela care iubește Rusia și îi dorește binele se poate ruga doar pentru Vladimir, așezat în capul Rusiei prin voința lui Dumnezeu". În această formulare, *Vladimir* Putin este mântuitorul rus care apare de dincolo de istorie („prin voința lui Dumnezeu") și întrupează mistic un trecut rus milenar prin simpla purtare a unui nume. Timpul devine o buclă mistică, goală

de factualitate. Când la Moscova a fost dezvelită o statuie a lui Volodimir/Valdemar (în ortografia rusească modernă „Vladimir"), mass-media rusă a fost atentă să nu amintească faptul că orașul Moscova nu exista atunci când domnise Volodimir/Valdemar. În schimb, televiziunea rusă a repetat că noul monument era primul astfel de omagiu adus conducătorului Rusiei Kievene. Acest lucru nu era adevărat. În realitate, o statuie a lui Volodimir/Valdemar se înălța la Kiev încă din 1853.

În istorie, persoana în chestiune era cunoscută drept Volodimir (în calitate de conducător al Kievului) și Valdemar (pentru rudele lui scandinave). El aparținea unui clan de vikingi cunoscut drept Rus, care își croise drum pe Nipru ca să vândă sclavi în porturile sudice. Rus a făcut din Kiev principalul lui punct comercial și, în cele din urmă, capitala lui. Moartea fiecărui conducător războinic viking provoca lupte sângeroase. Volodimir/Valdemar fusese prințul Novgorodului, acolo unde (conform unor surse arabe) se convertise la Islam, ca să poată face comerț cu bulgarii musulmani din apropiere. Ca să câștige Kievul, Volodimir/Valdemar a plecat în Scandinavia, ca să caute ajutor militar împotriva fraților lui. A câștigat campania și controlul asupra Rusiei Kievene. Volodimir a oficializat ritualurile păgâne din Kiev și a sacrificat creștini din zonă zeului tunetului. La un anumit moment, Volodimir s-a căsătorit cu sora împăratului Bizanțului, o lovitură de teatru politică pentru care trebuia să se convertească la creștinism. Abia atunci creștinismul, și nu păgânismul oficial a devenit sursa legitimității conducătorului Kievului.

Creștinismul nu împiedica războiul paricid, fratricid sau filicid, deoarece nu oferea un principiu al succesiunii. Volodimir și-a încarcerat unul dintre fii, pe Sviatopolk, iar când a murit, în 1015, mărșăluia împotriva fiului său Iaroslav. După moartea lui Volodimir, Sviatopolk i-a ucis pe trei dintre frații lui, doar ca să fie înfrânt pe câmpul de luptă de Iaroslav. Atunci Sviatopolk l-a chemat în ajutor pe regele polonez, însoțit de ostași polonezi, ca să-l învingă pe Iaroslav; acesta din urmă a recrutat o armată de pecenegi (niște oameni care ar fi băut din craniul bunicului său) pentru a se lupta cu Sviatopolk, care a fost ucis în luptă. Apoi un alt frate, Mstislav, l-a atacat și înfrânt pe Iaroslav, ceea ce a creat condițiile pentru un armistițiu și pentru o conducere comună a acestor doi frați. După ce Mstislav a murit, în 1036, Iaroslav a domnit singur. Și astfel, succesiunea de la tatăl Volodimir la fiul Iaroslav a durat 17 ani și s-a încheiat doar după ce 10 fii ai lui au murit. Dacă le privim ca istorie, și nu în cadrul unei politici a eternității, viața și domnia lui Volodimir/

Valdemar din Kiev oferă într-adevăr a lecție: importanța unui principiu al succesiunii.

Fără îndoială, statul rus poate fi susținut o vreme prin urgență electivă și război selectiv. Însăși anxietatea creată de lipsa unui principiu al succesiunii poate fi proiectată în străinătate, creând o ostilitate reală și, astfel, reluând întregul proces de la capăt. În 2013, Rusia a început să-i seducă sau să-i intimideze pe vecinii ei europeni, astfel încât aceștia să-și abandoneze instituțiile și istoriile. Dacă Rusia nu putea deveni Occident, atunci Occidentul să devină Rusia. Dacă defectele democrației americane puteau fi exploatate pentru a alege un client al rușilor, atunci Putin putea demonstra că lumea din afară nu era mai bună decât Rusia. Dacă Uniunea Europeană sau Statele Unite s-ar fi dezintegrat în timpul vieții lui Putin, acesta putea cultiva o iluzie a eternității.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

Capitolul Trei

Integrare sau imperiu (2013)

Oricât de serioase ar fi numeroasele ei neajunsuri și delicte, Europa a dobândit totuși o zestre de abilități și o competență extraordinar de prețioasă, de fapt neprețuită, pe care încă o mai poate împărtăși cu restul planetei care acum, mai mult ca oricând, are nevoie de ea pentru a supraviețui.

— Zygmunt Bauman, 2013

Un stat cu un principiu al succesiunii există în timp. Un stat care își organizează relațiile externe există în spațiu. Astfel, pentru europenii secolului XX, întrebarea centrală era: după imperiu, ce urmează? Atunci când n-a mai fost posibil ca puterile europene să domine mari teritorii, cum puteau rămășițele și fragmentele să se susțină ca state? Timp de câteva decenii, din anii '50 până în primul deceniu al secolului XXI, răspunsul a părut evident: crearea, aprofundarea și lărgirea Uniunii Europene, o relație între state cunoscută drept integrare. Imperiile europene aduseseră prima globalizare, ca și dezastruoasele ei finaluri: Primul Război Mondial, Marea Depresiune, al Doilea Război Mondial, Holocaustul. Integrarea europeană oferea un fundament pentru a doua globalizare, unul care, cel puțin în Europa, promitea să fie altfel.

Integrarea europeană a durat suficient de mult pentru ca europenii să o poată considera ca fiind de la sine înțeleasă și să uite rezonanța și puterea altor modele politice. Însă istoria nu se sfârșește niciodată, iar alternative apar mereu. În 2013, Federația Rusă a propus o alternativă la integrare, sub numele de „Eurasia": imperiu pentru Rusia, stat-națiune pentru toți ceilalți. O problemă a propunerii era aceea că statul-națiune se dovedise a fi în sine de nesusținut în Europa. În istoria marilor puteri europene, imperialismul se transformase în integrare, statul-națiune abia apărând. Puterile europene importante nu fuseseră niciodată state-națiuni: înaintea celui de-al Doilea Război Mondial, ele fuseseră imperii

în care cetățenii și supușii erau inegali; după aceea, când și-au pierdut imperiile, au intrat într-un proces de integrare europeană în care suveranitatea era împărtășită. Statele-națiuni est-europene care fuseseră fondate ca atare se prăbușiseră în anii '30 sau '40. În 2013, existau toate motivele pentru a bănui că, în lipsa unui sistem european mai larg, statele europene s-ar destrăma și ele. O formă de dezintegrare, cea a Uniunii Europene, ar fi condus foarte probabil la o alta, dezintegrarea statelor Europei.

Liderii ruși au părut să înțeleagă asta. Spre deosebire de omologii lor europeni, discutau pe față despre anii '30. Proiectul Eurasiei propus de Rusia își avea rădăcinile în anii '30, exact deceniul în care statele-națiune europene se prăbușiseră în război. Eurasia a devenit plauzibilă în Rusia în timp ce liderii ei făceau ca integrarea să fie imposibilă pentru oamenii lor. În același timp, Kremlinul reabilita gânditori fasciști ai acelei epoci și promova gânditori ruși contemporani care readuceau ideile fasciste. Eurasianiștii importanți ai anilor 2010 — Aleksandr Dughin, Aleksandr Prohanov și Serghei Glaziev — reînviau sau remodelau idei naziste pentru obiective rusești.

La vremea lui, Ivan Ilin era în *mainstream* atunci când credea că viitorul, ca și trecutul, aparține imperiilor. În anii '30, marea întrebare părea să fie dacă noile imperii aveau să fie de extremă dreaptă sau de extremă stângă.

Primul Război Mondial a adus prăbușirea vechilor imperii terestre europene: nu doar Rusia lui Ilin, ci și monarhia habsburgică, Imperiul German și Imperiul Otoman. După aceea pe teritoriul lor a fost întreprins un experiment de creare de state-națiune. Franța a încercat să susțină aceste noi entități, dar în timpul Marii Depresiuni și-a cedat influența din Europa Centrală și Estică Italiei fasciste și Germaniei naziste. Atunci când un guvernator regional polonez sau un fascist român declara că epoca democrației liberale trecuse, el exprima o convingere europeană generală, chiar una larg împărtășită de cealaltă parte a Atlanticului. În anii '30, Statele Unite erau un imperiu, în sensul că un mare număr al supușilor lor indigeni sau afro-americani nu aveau cetățenie deplină. Dacă ele aveau să devină sau nu o democrație era o întrebare deschisă; mulți oameni influenți credeau că nu. George Kennan, un diplomat american care avea să devină un remarcabil gânditor strategic al țării lui, a propus în 1938 ca Statele Unite „să meargă pe drumul care duce, prin intermediul unei schimbări constituționale, către statul autoritar". Celebrul aviator Charles Lindbergh se folosea de sloganul „America first" ca să solicite simpatie față de naziști.

De asemenea, al Doilea Război Mondial i-a învățat pe europeni că alegerea era între fascism și comunism, între imperii ale extremei drepte sau ale extremei stângi. Totul a început cu o alianță de neoprit a celor două extreme, un pact militar ofensiv germano-sovietic din august 1939 care a distrus rapid sistemul european, eliminând state întregi. Germania demolase deja Austria și Cehoslovacia, Wermachtul și Armata Roșie au invadat și distrus împreună Polonia, apoi Uniunea Sovietică a ocupat și anexat Lituania, Letonia și Estonia. Cu sprijinul economiei sovietice, Germania a invadat și învins Franța în 1940. A doua etapă a războiului a început în iunie 1941, atunci când Hitler l-a trădat pe Stalin, și Germania a invadat Uniunea Sovietică. Acum extremele erau în tabere opuse. Țelul războiului Berlinului era unul imperial: controlul solului fertil al Ucrainei sovietice care, credea Hitler, ar fi făcut din Germania o economie autosuficientă și o putere mondială. Ca aliați sau ca inamici, extrema dreaptă și extrema stângă păreau singurele variante

viabile. Până și rezistența față de stăpânirea nazistă era condusă de obicei de comuniști.

În general, înfrângerea Germaniei naziste din 1945 a discreditat fascismul: fie pentru că europenii au ajuns să vadă fascismul drept dezastru moral, fie pentru că fascismul susținuse că cel mai important e să câștigi, iar el pierduse. După ce Armata Roșie a alungat Wermachtul din Uniunea Sovietică și din Europa de Est, puterea sovietică a fost restabilită în Estonia, Letonia și Lituania, iar în România, Polonia și Ungaria au preluat puterea regimuri comuniste — acestea fiind țări în care, cu doar câțiva ani în urmă, autoritarismul de dreapta păruse opera destinului. În 1950, comunismul se extinsese deja în aproape întreaga zonă a statelor formate după Primul Război Mondial. În perioada de după al Doilea Război Mondial, ca și în cea de după primul, statele-națiune europene s-au dovedit a fi nesustenabile.

Puterea economică americană fusese decisivă pentru parcursul războiului. Chiar dacă au intrat târziu în conflictul militar din Europa, Statele Unite i-au aprovizionat pe aliații lor britanici și sovietici. În Europa postbelică, Statele Unite au subvenționat cooperarea economică, în scopul de a sprijini centrul politic și a submina extremele și, astfel, de a crea pe termen lung o piață stabilă pentru exporturile lor. Recunoașterea faptului că piețele necesitau o bază socială era în concordanță cu politica americană internă: în cele trei decenii postbelice, falia dintre bogați și săraci s-a îngustat în Statele Unite. În anii '60, votul a fost extins și la afro-americani, reducând caracterul imperial al politicii americane. Chiar dacă Uniunea Sovietică și sateliții ei est-europeni au refuzat după război ajutorul american, statele europene occidentale au întreprins un nou experiment al domniei legii și al alegerilor democratice, cu sprijin financiar american. Chiar dacă politicile difereau considerabil de la un stat la altul, în general Europa a construit în aceste decenii un sistem de asistență medicală și asigurare socială pe care generațiile de mai târziu aveau să-l considere de la sine înțeles. În Europa de Vest și Centrală, statul nu avea să mai fie dependent de imperiu, ci putea fi salvat prin integrare.

Integrarea europeană a început în 1951. Ilin a murit doar trei ani mai târziu. Asemenea gânditorilor și liderilor ruși care l-au readus la viață jumătate de secol mai târziu, el nu a luat niciodată în serios integrarea europeană. Și-a păstrat până la sfârșit viziunea maniheistă asupra politicii: imperiul rus însemna salvare, iar toate celelalte regimuri reprezentau

diferite puncte pe panta alunecoasă către satanism. Când se uita la Europa postbelică, Ilin vedea Spania și Portugalia, imperii maritime guvernate de dictatori de dreapta. El credea că Francisco Franco și António de Oliveira Salazar prezervaseră moștenirea fascistă și aveau să reconstituie norma fascistă europeană. În Marea Britanie și Franța postbelice, Ilin vedea mai degrabă imperii decât o monarhie constituțională și o republică și presupunea că elementul imperial era cel durabil.

Dacă statele europene erau imperii, scria Ilin, era firesc ca și Rusia să fie imperiu și să rămână astfel. Imperiul era starea firească a lucrurilor; imperiile fasciste aveau să fie cele mai de succes; Rusia avea să fie imperiul fascist perfect.

În jumătatea de secol dintre moartea lui Ilin și reabilitarea lui, o Europă a integrării a înlocuit Europa imperiului. Modelul a fost inițiat de Germania. Învinși în război și scindați după aceea, germanii au acceptat o propunere a Franței vecine și, împreună cu Belgia, Olanda, Luxemburg și Italia, au înființat în 1951 o Comunitate Europeană a Cărbunelui și Oțelului. Liderii Germaniei de Vest, mai ales Konrad Adenauer, și-au dat seama că drumul către suveranitate națională și unificare trece prin integrarea europeană. Pe măsură ce și alte imperii europene își pierdeau războaiele coloniale și piețele coloniale, acest proiect s-a lărgit. Până și Marea Britanie, superputerea imperială, s-a alăturat demersului în 1973 (împreună cu Danemarca și Irlanda). Portugalia și Spania au stabilit un nou model de pierdere a coloniilor, înlocuind autoritarismul cu democrația parlamentară și intrând apoi în proiectul european (amândouă în 1986). După imperiu, Europa a avut o tranziție ușoară.

În anii '80, democrația prin integrare devenise deja norma în mare parte a Europei. Toți membrii a ceea se numea Comunitatea Europeană erau democrații, mare parte a lor semnificativ mai prospere decât regimurile comuniste de la est. În anii '70 și '80, falia dintre standardele de viață din Europa vestică și cea estică a crescut, iar transformările din comunicații făceau ca acest lucru să fie mai greu de ascuns. În timp ce Mihail Gorbaciov încerca să repare statul sovietic ca să salveze economia sovietică, statele vest-europene construiau în jurul cooperării economice un nou cadru politic. În 1992, la câteva luni după ce Uniunea Sovietică a încetat să existe, Comunitatea Europeană s-a transformat în Uniunea Europeană (UE). Această UE însemna coordonarea legislației, acceptarea unei curți supreme comune și a unei zone de comerț și mișcare libere.

Mai târziu, ea a devenit, pentru majoritatea membrilor ei, o zonă cu graniță comună și monedă comună.

Pentru majoritatea statelor comuniste din Europa de Est, Uniunea Europeană s-a dovedit a fi și o destinație sigură după imperiu, chiar dacă în alt mod. În anii '30 și '40, statele est-europene înființate după Primul Război Mondial au căzut pradă imperiului german, imperiului sovietic sau ambelor. După revoluțiile din 1989, liderii nou-aleși ai statelor est-europene care ieșiseră de sub dominația sovietică și-au exprimat aspirația de a se alătura proiectului european. Această „întoarcere în Europa" a fost o reacție față de lecția anilor 1918 și 1945: că, în lipsa unei structuri mai mari, statul-națiune e de nesusținut. În 1933, UE a început să semneze acorduri de asociere cu statele est-europene, inițiind o relație legală. Trei principii de apartenență au fost stabilite în anii '90: economie de piață capabilă să suporte concurența, democrație și drepturi ale omului și capacitate administrativă de a implementa legile și reglementările europene.

În 2004 și 2007, șapte state postcomuniste (Polonia, Ungaria, România, Bulgaria, Republica Cehă, Slovacia, Slovenia) și trei foste republici sovietice (Lituania, Letonia și Estonia) au intrat în Uniunea Europeană. În 2013, Croația a intrat și ea în UE. Tipul de unitate politică de dimensiune redusă care eșuase după 1918 și după 1945 putea acum să dureze, deoarece exista o ordine europeană care să susțină suveranitatea. Începând cu 2013, UE a inclus și metropolele fostelor imperii maritime care se dezintegraseră după al Doilea Război Mondial, ca și fostele periferii ale imperiilor terestre care se dezintegraseră în timpul primului sau după el.

Dar ce n-a făcut UE până în 2013 a fost să se extindă pe teritoriul care se aflase în interiorul granițelor inițiale ale Uniunii Sovietice, așa cum au fost ele stabilite în 1922. În 2013, la 20 de ani după vecinii ei vestici, Ucraina negocia un acord de asociere cu UE. La un moment ulterior, apartenența Ucrainei la Uniunea Europeană putea să învingă și acest ultim obstacol. Ucraina era axa dintre noua Europă a integrării și vechea Europă a imperiului. Rușii care voiau să refacă imperiul în numele Eurasiei aveau să înceapă cu Ucraina.

Politica integrării era fundamental diferită de politica imperiului. UE era ca un imperiu prin faptul că era un mare spațiu economic. Se deosebea de un imperiu prin faptul că principiul lui de organizare era egalitatea, și nu inegalitatea.

O putere imperială nu recunoaște entitățile politice cu care intră în contact în ceea ce ea consideră a fi teritoriile ei coloniale, astfel că le distruge sau le subminează, în același timp susținând că ele n-au existat niciodată. Europenii din Africa puteau să susțină că unitățile politice africane nu existau și, prin urmare, nu se supuneau legislației internaționale. Americanii care se extindeau spre vest puteau să semneze tratate cu națiunile indigene și apoi să le ignore, conform logicii că acele națiuni nu erau suverane. Germanii care au invadat Polonia în 1939 au susținut că statul polonez nu exista; sovieticii care i-au întâmpinat în mijlocul țării au emis exact același argument. Moscova a negat statutul suveran al vecinilor ei atunci când a ocupat și anexat Lituania, Letonia și Estonia în 1940, mergând până la a susține că serviciul militar anterior față de aceste state fusese o infracțiune. Atunci când Germania a invadat Uniunea Sovietică în 1941, ea a negat că invada un stat, tratând popoarele Uniunii Sovietice drept supuși coloniali.

În întreaga istorie a imperialismului european, puterile europene au considerat de la sine înțeles că legislația internațională se aplică relațiilor cu colegii lor europeni, dar nu și domeniilor lor coloniale în care acumulau putere și bogăție. În al Doilea Război Mondial, europenii și-au aplicat unii altora principiile coloniale. Integrarea postbelică era o întoarcere la ideea că legea guvernează relațiile dintre europeni, după ce europenii și-au pierdut coloniile din Europa și apoi din lume. În UE, tratatele erau menite să schimbe economia, după care economia avea să schimbe politica. Dar condiția întregului demers era recunoașterea suveranității. Integrarea europeană pleca de la presupoziția că granițele țărilor erau fixe și că schimbarea trebuia să aibă loc în interiorul statelor și între ele, nu prin invadare reciprocă. Fiecare membru UE trebuia să fie un stat cu domnie a legii, iar integrarea dintre ele, guvernată de legislație.

Rezultatul la care s-a ajuns până în 2013 a fost o creație formidabilă, chiar dacă vulnerabilă. Economia UE era mai mare decât cea a Statelor Unite, mai mare decât cea a Chinei și cam de opt ori mai mare decât cea a Rusiei. UE — cu procedurile ei democratice, statele asistențiale și protecția mediului — oferea un model alternativ la inegalitatea americană, rusească și chineză. În UE se găseau majoritatea statelor considerate a fi cel mai puțin corupte din lume. În lipsa unor forțe armate unite și a unor instituții convingătoare de politică externă, UE depindea, în materie de diplomație, ca și de funcționare internă, de legislație și economie. Politica ei externă implicită era de a-i convinge pe liderii și societățile care doreau să aibă acces la piețele europene să îmbrățișeze domnia legii și democrația. Cetățenii statelor nemembre care voiau piețe sau valori europene aveau să facă presiuni asupra guvernelor să negocieze cu UE și să-i îndepărteze de la putere prin vot pe liderii care nu făceau asta, ceea ce a părut să funcționeze în perioada 1980–2010.

Vulnerabilitatea UE era politica europeană a inevitabilității: *fabula națiunii înțelepte*. Cetățenii statelor membre vest-europene credeau că națiunile lor existau de mult și luaseră decizii din ce în ce mai bune pe măsură ce învățau din istorie, mai ales învățând de la războiul din Europa că pacea era bună. Pe măsură ce imperiile europene erau obligate să-și abandoneze coloniile și să intre în procesul de integrare, această fabulă a națiunii înțelepte a ușurat procesul, permițând europenilor să întoarcă privirea atât de la înfrângerea din războaiele coloniale, cât și de la atrocitățile comise atunci când le pierduseră.

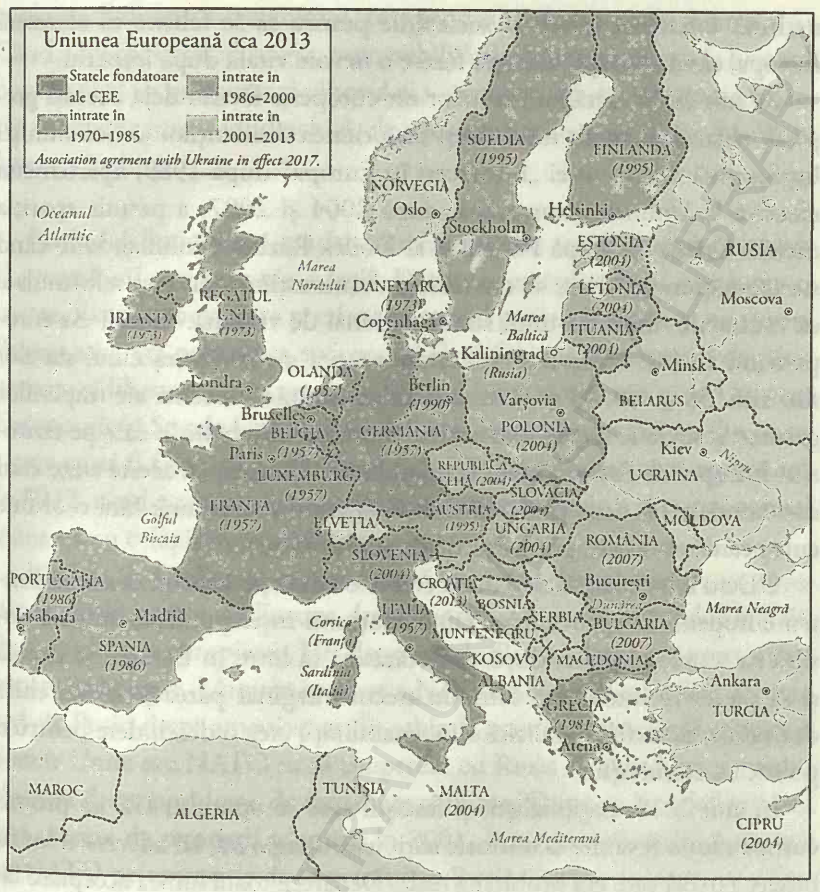

Nu exista în istorie nicio epocă a statului-națiune: în general (cu excepții precum Finlanda), imperiul lua sfârșit în timp ce începea integrarea, fără un interval între cele două. În cazurile indispensabile ale Germaniei, Franței, Marii Britanii, Italiei, Olandei, Spaniei și Portugaliei, nu a existat, între imperiu și integrare, niciun moment în care națiunea să fie suverană și statul să prospere în izolare. E adevărat că cetățenii acestor țări credeau, în mod nerațional, că țara lor avea o istorie de stat-națiune: în general, după o clipă de reflecție, își dădeau seama că lucrurile nu stau așa. O astfel de reflecție nu are loc de regulă, deoarece educația istorică e una națională în întreaga Europă. În lipsa unei educații serioase referitoare la trecutul lor imperial și în lipsa unei cunoașteri comparative care le-ar fi permis să vadă anumite tipare, europenii s-au mulțumit cu un fals. Fabula națiunii înțelepte, învățată în copilărie, îi consola pe adulți, permițându-le să uite dificultățile reale ale istoriei. Prin recitarea fabulei

națiunii înțelepte, liderii și societățile puteau să se felicite că aleseseră Europa, când, de fapt, Europa fusese o nevoie vitală după imperiu.

În anii 2010, cetățenii statelor est-europene făceau deja aceeași greșeală, chiar dacă în alt mod. Deși majoritatea disidenților anticomuniști înțeleseseră nevoia unei „întoarceri în Europa" după 1989, apartenența efectivă la Uniunea Europeană, după 2004 și 2007, a permis apariția uitării. Crizele de după Primul și al Doilea Război Mondial, ivite când statele-națiune ca atare se dovediseră de nesusținut, au fost reformulate ca momente unice ale unui statut național de victimă. Tinerii est-europeni nu au fost învățați să reflecteze asupra motivelor eșecului statelor din anii '30 și '40. Ei se vedeau doar ca victime inocente ale imperiilor german și sovietic și celebrau scurtul moment interbelic în care pe teritoriul Europei de Est se găseau state-națiune. Uitaseră că aceste state erau condamnate nu doar prin rea-voință, ci și prin structură: fără o ordine europeană, ele aveau puține șanse de supraviețuire.

UE nu a încercat niciodată să creeze o educație istorică comună pentru europeni. Drept rezultat, fabula națiunii înțelepte făcea să pară posibil ca statele-națiune, după ce hotărâseră să intre în Europa, să decidă și să plece. O întoarcere către un trecut imaginat părea posibilă, chiar dezirabilă. Și astfel, o politică a inevitabilității crea o deschidere pentru o politică a eternității.

În anii 2010, naționaliștii și fasciștii care se opuneau UE au promis europenilor o revenire la o istorie națională imaginară, iar adversarii lor au înțeles rareori care era problema reală. Deoarece toată lumea acceptase fabula națiunii înțelepte, UE a fost definită atât de susținătorii, cât și de adversarii ei drept alegere națională, mai degrabă decât necesitate națională. Partidul pentru Independența Marii Britanii (UKIP) al lui Nigel Farage, *Frontul Național* al lui Marine Le Pen din Franța și partidul *Freiheitliche* al lui Heinz-Christian Strache din Austria, de exemplu, rezidau, toate, confortabil în politica eternității. Începând cu 2010, liderii unui stat membru UE, Ungaria, au construit un regim autoritar de dreapta în interiorul UE. Un alt stat membru, Grecia, s-a confruntat cu o prăbușire financiară după criza economică mondială din 2008. Votanții ei s-au dus spre extrema dreaptă sau stângă. Liderii ungari și greci au început să vadă investițiile chineze sau ruse drept rută alternativă către viitor.

Respingerea rusească explicită a unui viitor european era ceva nou. Rusia era prima putere postimperială europeană care nu vedea UE drept destinație sigură pentru sine, ca și prima care ataca integrarea pentru a

anula posibilitatea suveranității, prosperității și democrației pentru alții. Când a început atacul rusesc, vulnerabilitățile Europei au ieșit la lumină, populiștii ei au prosperat și viitorul ei s-a umbrit. Marea chestiune a istoriei europene fusese iar deschisă, deoarece anumite posibilități din Rusia fuseseră închise.

Rusia lui Putin nu a reușit să creeze un stat stabil, cu un principiu al succesiunii și o domnie a legii. Deoarece eșecul trebuia prezentat ca succes, Rusia trebuia să se prezinte ca model pentru Europa, și nu invers. Pentru asta, era necesar ca succesul să fie definit nu în termeni de prosperitate și libertate, ci în termeni de sexualitate și cultură, și ca Uniunea Europeană (și Statele Unite) să fie definite drept amenințări nu din cauza a ceva ce ar fi făcut, ci a valorilor pe care se presupunea că le reprezintă. În 2012, când a revenit în funcția de președinte, Putin a executat această manevră cu o rapiditate uluitoare.

Până în 2012, liderii ruși vorbiseră favorabil despre integrarea europeană. Elțîn acceptase Europa drept model, cel puțin la modul retoric. Putin a descris apropierea UE de granițele Rusiei drept o oportunitate pentru cooperare. Lărgirea spre est a NATO din 1999 nu a fost prezentată de Putin drept amenințare. În schimb, acesta a încercat să recruteze Statele Unite sau NATO ca să coopereze cu Rusia în abordarea a ceea ce el vedea drept probleme de securitate comune. După ce Statele Unite au fost atacate de teroriștii islamiști în 2001, Putin s-a oferit să coopereze cu NATO pe teritoriile de la granița cu Rusia. Putin nu a prezentat lărgirea UE din 2004 ca pe o amenințare. Dimpotrivă, în anul acela el a vorbit favorabil despre o viitoare apartenență la UE a Ucrainei. În 2008, Putin a participat la summitul NATO de la București. În 2009, Medvedev a permis avioanelor americane să zboare pe deasupra Rusiei pentru a aproviziona trupele din Afganistan. În 2010, ambasadorul Rusiei la NATO, naționalistul radical Dmitri Rogozin, și-a exprimat preocuparea că NATO avea să părăsească Afganistanul. Rogozin s-a plâns de lipsa de spirit combatant a NATO, de „înclinația ei de a capitula". Rogozin voia trupele NATO la granița Rusiei.

Până în 2011, direcția fundamentală a politicii externe rusești nu era aceea că Uniunea Europeană și Statele Unite erau amenințări, ci că acestea trebuiau să coopereze cu Rusia de la același nivel. Deceniul anilor 2000 a fost ocazia pierdută pentru crearea unui stat rus care ar fi putut să fie văzut astfel. Rusia nu a reușit să efectueze nicio schimbare democratică

a puterii executive. Ceea ce în anii '90 fusese o oligarhie a unor clanuri concurente a fost transformat într-o cleptocrație în care statul însuși a devenit singurul clan oligarhic. În loc să monopolizeze legea, statul rus al lui Putin a monopolizat corupția. Fără îndoială, în perioada 2000–2010 statul a oferit o anumită stabilitate cetățenilor lui, grație exporturilor de gaze naturale și petrol. El nu a realizat însă promisiunea progresului social pentru marea masă a populației ruse. Rușii care își înființaseră afaceri puteau fi arestați oricând pentru orice încălcare imaginară a legii, ceea ce se și întâmpla foarte des.

În chestiuni de pace și război, Moscova a întreprins, de asemenea, acțiuni care au făcut să fie mai dificil ca europenii să vadă Rusia drept un egal. În aprilie 2007, Estonia a fost paralizată săptămâni întregi de un atac cibernetic major. Chiar dacă la acel moment evenimentul a fost derutant, mai târziu el a fost înțeles drept prima salvă din războiul cibernetic rus împotriva Europei și Statelor Unite. În august 2008, Rusia a invadat Georgia vecină și a ocupat unele teritorii ale ei. Atacul convențional a fost însoțit de război cibernetic: președintele Georgiei a pierdut controlul asupra site-ului său, agențiile de știri georgiene au fost piratate și mare parte a traficului de internet al țării a fost blocat. Rusia a invadat Georgia ca să facă integrarea europeană imposibilă pentru vecina ei, dar, de fapt, o repudia pentru ea însăși.

Înainte de al doilea deceniu al noului mileniu, oligarhia din Federația Rusă făcuse deja ca reforma să devină nu doar imposibilă, ci și de negândit. În noiembrie 2010, Putin a scris pentru presa germană un articol în care încerca să împace și capra, și varza, susținând că UE trebuia să se integreze cu Rusia fără să se aștepte ca Rusia să se schimbe în vreun fel. Dat fiind că Federația Rusă nu putea urma principiile europene, continua raționamentul lui Putin, Europa trebuia să uite acele principii. Putin începea să-și imagineze o integrare inversă, în care statele europene ar fi devenit mai asemănătoare Rusiei, ceea ce ar fi însemnat sfârșitul UE.

O diferență esențială dintre o Europă a imperiului și o Europă a integrării era atitudinea față de lege. În această chestiune, politicianul Putin urma parcursul filosofului Ilin: o credință timpurie în lege ceda locul unei susțineri a nelegiuirii ca fiind patriotică. Marea preocupare a lui Ilin ca tânăr în Rusia dinaintea revoluției fusese spiritul legii. Ilin credea că rușii trebuiau să-l absoarbă, dar nu vedea cum.

Un secol mai târziu, plictisitoarea UE soluționase această problemă. Anostul ei proces de accedere implica exportul de spirit al legii. Integrarea

europeană era un mijloc de transportare a ideii de domnie a legii din locuri în care ea funcționa mai bine în locuri în care funcționa mai rău. În anii '90, acordurile de asociere semnate între UE și membrii aspiranți au inițiat relații legale care includeau promisiunea implicită a unei relații legale mai aprofundate, anume apartenența deplină. Perspectiva apartenenței viitoare făcea să fie clare beneficiile domniei legii, într-un mod pe care cetățenii îl puteau înțelege la nivel individual.

Ilin respingea la maturitate domnia legii în favoarea arbitrarietății — *proizvol* — fascismului. După ce a renunțat la speranța că Rusia putea fi guvernată prin lege, el a prezentat nelegiuirea (*proizvol*) drept virtute patriotică. Putin a urmat aceeași traiectorie, citându-l pe Ilin drept autoritate. Când a candidat prima oară la președinție, în 2000, el a vorbit despre nevoia pentru „o dictatură a legii". Cele două concepte se contraziceau, iar unul dintre ele a căzut. Când a candidat pentru președinție în 2012, Putin a respins ideea unei Rusii europene, ceea ce însemna ignorarea stimulentelor externe în favoarea domniei legii. În schimb, *proizvol* avea să fie prezentată drept patriotism mântuitor. Conceptul activ în limba rusă de astăzi este *bespredel*, nelimitare, absența limitelor, capacitatea unui lider de a face orice. Cuvântul însuși provine din jargonul infracțional.

Conform acestei logici, Putin nu era un om de stat eșuat, ci un mântuitor național. Ceea ce UE ar fi putut descrie drept eșecuri ale guvernării avea să fie resimțit drept înflorire a inocenței rusești.

Putin a ales imperiul în dauna integrării. În 2011 și 2012, el a explicat că, dacă UE nu accepta propunerea Rusiei de a se integra cu aceasta, Rusia avea să ajute Europa să devină eurasiatică, mai asemănătoare cu ea. Pe 1 ianuarie 2010, în timp ce Putin era prim-ministru, a fost creată o Uniune Vamală Euroasiatică cu Belarus și Kazahstan, dictaturi postsovietice vecine. La sfârșitul lui 2011 și începutul lui 2012, în calitate de candidat prezidențial, Putin a propus o „Uniune Eurasiatică" mai ambițioasă, o alternativă la UE care ar fi inclus statele membre ale acesteia și, astfel, ar fi ajutat la distrugerea ei. Putin a descris ideea eurasianistă drept începutul unei noi ideologii și geopolitici pentru lume.

Într-un articol publicat în ziarul *Izvestiia* din 3 octombrie 2011, Putin a anunțat marele proiect al Eurasiei. Rusia avea să aducă laolaltă statele care nu se dovediseră a fi membre plauzibile ale Uniunii Europene (și, implicit, în viitor, statele care ieșeau dintr-o Uniune Europeană prăbușită). Asta însemna dictaturi prezente și viitoare. În *Nezavisimaia*

Gazeta din 23 ianuarie 2012, Putin susținea, citându-l pe Ilin, că integrarea nu se referea la realizări comune, așa cum credeau europenii, ci la ceea ce Putin numea „civilizație". Conform logicii lui, domnia legii înceta să fie o aspirație generală și devenea un aspect al unei civilizații occidentale străine. Integrarea în sensul lui Putin nu se referea la cooperare, ci la lauda de sine; nu la a face, ci la a fi. Nu trebuia făcut nimic pentru a face Rusia mai asemănătoare Europei. Europa trebuia să fie mai asemănătoare Rusiei.

Bineînțeles, pentru UE, a ajunge să semene cu Rusia ar fi însemnat distrugerea ei. Într-un al treilea articol, publicat la 27 februarie 2012 în *Moskovskie Novosti*, Putin a tras exact această concluzie. Rusia n-ar fi putut niciodată să devină membru UE din cauza „locului unic al Rusiei de pe harta politică a lumii, a rolului ei în istorie și în dezvoltarea civilizației". Prin urmare, Eurasia avea să-și „integreze" viitorii membri cu Rusia fără poverile problematice asociate cu UE. Nu era nevoie ca dictatorii să renunțe la putere; nu era nevoie să fie organizate alegeri libere; nu era nevoie de aplicarea legilor. Eurasia era un sistem corupător, proiectat să împiedice statele să intre în UE și să împiedice societățile acestora să creadă că asta e posibil. Pe termen lung, explica Putin, Eurasia avea să copleșească UE printr-o „Uniune a Europei" mai largă, un „spațiu" dintre Atlantic și Pacific, „de la Lisabona la Vladivostok". Să nu intri în Eurasia, spunea Putin, ar fi însemnat „să promovezi separatismul în cel mai larg sens al cuvântului".

În 2011 și 2012, în calitate de candidat prezidențial, Putin a promis eliberarea Rusiei de standardele generale și extinderea particularităților rusești asupra altor națiuni. Dacă Rusia putea fi zugrăvită drept sursă imaculată a valorilor civilizaționale pe care alții le pierduseră, atunci chestiunea reformării cleptocrației rusești devenea irelevantă. Ca far călăuzitor al altora, Rusia trebuia celebrată, nu schimbată. Putin își întărea vorbele prin fapte, dat fiind că făcuse ca integrarea europeană să fie de negândit pentru poporul lui. Modul în care Putin a preluat funcția de președinte a făcut ca turnura lui eurasianistă să devină ireversibilă. Abandonarea procedurilor democratice din 2011 și 2012 batjocorea un criteriu de bază al apartenenței la UE. Îndepărtarea protestatarilor din stradă prin violență și apoi descrierea lor drept agenți ai Europei însemnau a defini UE drept inamic.

Rusia nu avea niciun principiu plauzibil al succesiunii, iar viitorul statului rus era incert, dar niciunul dintre aceste lucruri nu putea fi spus.

Putin putea să controleze statul, dar nu să-l reformeze. Astfel, politica externă trebuia să ia locul politicii interne, iar diplomația trebuia să se refere mai degrabă la cultură decât la securitate. De fapt, asta însemna a exporta haosul rusesc în timp ce vorbeai despre ordinea rusă, a răspândi dezintegrarea în numele integrării. După ce a devenit președinte în mai 2012, Putin a prezentat Eurasia drept instrument de dizolvare a UE, pentru a simplifica ordinea mondială, astfel încât imperiile să poată concura pentru teritoriu. Gaura neagră din mijlocul sistemului său nu putea fi umplută, dar putea să atragă înăuntrul ei vecinii. La inaugurare, Putin a propus ca Rusia să devină „un lider și un centru de gravitație pentru întreaga Eurasie". Într-un discurs către parlament din decembrie 2012, el a vorbit despre o catastrofă iminentă care avea să inițieze o nouă epocă a războaielor coloniale pentru resurse. Într-un astfel de moment, ar fi fost frivol să propui reforme sau să imaginezi progresul. Putin declara că, în timpul acestei urgențe permanente, Rusia avea să se bazeze pe geniul ei nativ din „marile spații rusești".

Trimiterea la „mari spații", concept al gânditorului juridic nazist Carl Schmitt, nici măcar nu era cel mai izbitor moment al discursului. Putin folosea termenul bizar de „pasionaritate" pentru a evoca o capacitate rusească specifică de a prospera în mijlocul haosului global. Potrivit lui Putin, o astfel de „pasionaritate" avea să determine „cine ia conducerea și cine va rămâne pe dinafară și, inevitabil, cine își va pierde independența". Straniul termen fusese inventat de un gânditor rus, Lev Gumilev. Spre deosebire de Ilin, care trebuise să fie redescoperit, Gumilev fusese cetățean sovietic. Rușii recunoșteau acest termen definitoriu pentru el, „pasionaritate"*, chiar dacă în rest el era necunoscut, și știau că Gumilev e exemplul modern de gândire eurasianistă.

Gândirea eurasianistă a reprezentat o propunere rusească specifică de a domina și transforma Europa cu mult înainte ca Putin să-și anunțe politica eurasiatică. Această tendință intelectuală importantă a apărut în anii '20 ai secolului trecut, ca reacție la disputa rusească anterioară dintre „slavofili" și „occidentalizanți". Occidentalizanții din secolul al XIX-lea și începutul secolului XX credeau că istoria e unitară și că drumul spre progres e unul singular. Pentru ei, problema Rusiei era înapoierea, astfel că era nevoie de reformă sau revoluție pentru a împinge Rusia spre

* Gumilev definea „pasionaritatea" ca nivel de expansionism al unui grup etnic; termenul e preluat fonetic, nu are sens nici în originalul englez. (*N.t.*)

un viitor european modern. Slavofilii credeau că progresul era iluzoriu și că Rusia era înzestrată cu un geniu aparte. Ei susțineau că bunăoară creștinismul ortodox și misticismul popular exprimau o profunzime a spiritului necunoscută în Occident. Slavofilii își imaginau că istoria rusească începuse cu o convertire la creștinism din Kiev, din urmă cu o mie de ani. Ilin a început ca occidentalizant și a sfârșit ca slavofil, o traiectorie foarte obișnuită.

Primii eurasianiști au fost savanți ruși exilați în anii '20 din secolul XX, contemporani cu Ilin, care respingeau atât atitudinea slavofilă, cât și pe cea occidentalizantă. Ei erau de acord cu slavofilii că Occidentul era decadent, dar negau mitul slavofil al unei continuități creștine cu Kievul străvechi. Eurasianiștii nu considerau legătura dintre străvechea Rusie Kieveană a lui Volodimir/Valdemar și Rusia modernă ca fiind semnificativă. În schimb, ei se concentrau asupra mongolilor, care înfrânseseră cu ușurință rămășițele Rusiei Kievene la începutul anilor 1240. În viziunea lor, caracteristicile stăpânirii mongole permiseseră fondarea unui nou oraș, Moscova, într-un mediu ferit de corupțiile europene precum moștenirea clasică a Greciei și a Romei, Renașterea, Reforma și Iluminismul. Destinul Rusiei moderne era de a transforma Europa în Mongolia.

Eurasianiștii anilor '20 s-au împrăștiat curând, iar unii dintre ei au renunțat la vederile lor anterioare. Aceștia aveau un acolit înzestrat în interiorul Uniunii Sovietice: Lev Gumilev (1912–1992). Gumilev s-a născut într-o familie extraordinară și a dus una dintre cele mai tragice și stridente vieți sovietice imaginabile. Părinții lui Lev au fost poeții Nikolai Gumilev și Anna Ahmatova. Când Lev avea nouă ani, tatăl lui a fost executat de Ceka; mama lui a scris atunci una dintre cele mai cunoscute poezii ale Rusiei moderne, care conținea versul: „pământul rusesc iubește, iubește stropii de sânge". Cu astfel de părinți, lui Lev i-a fost dificil să se afunde în studiile universitare, în anii '30; era supravegheat îndeaproape de poliția secretă și denunțat de colegi. În 1938, în timpul Marii Terori, Lev a fost condamnat la cinci ani în Gulag, într-un lagăr din Norilsk. Asta a inspirat celebrul *Recviem* al mamei lui, în care Anna îl numea pe Lev „fiul meu, oroarea mea". În 1949, Gumilev a fost condamnat din nou la Gulag, de data asta la zece ani lângă Karaganda. După moartea lui Stalin din 1953, a fost eliberat, dar anii petrecuți în Gulag și-au lăsat amprenta. Gumilev a înțeles potențialul inspirator al represiunii și credea că adevărurile biologice fundamentale ale vieții erau dezvăluite în contexte extreme.

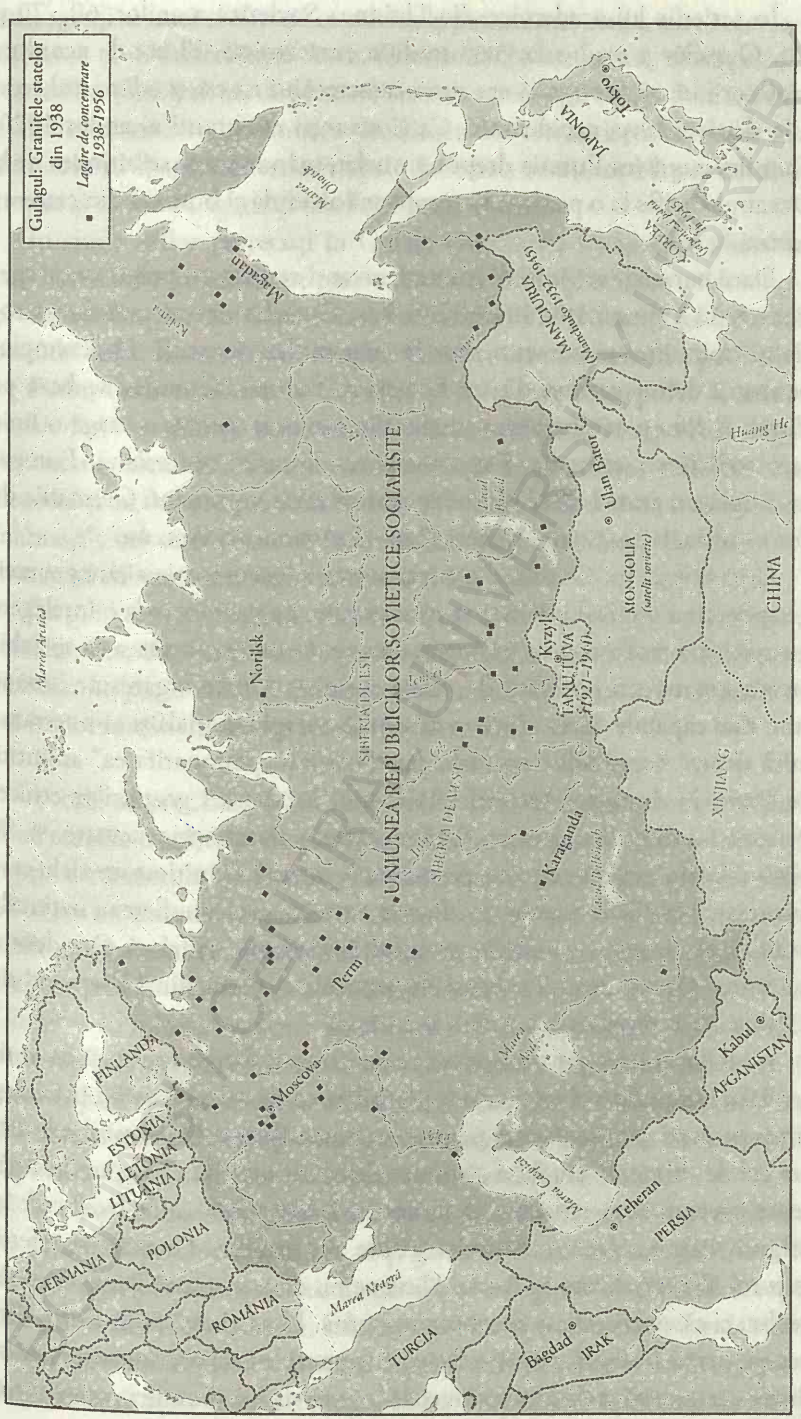
Gulagul: Granițele statelor din 1938
Lagăre de concentrare 1938-1956
UNIUNEA REPUBLICILOR SOVIETICE SOCIALISTE
SIBERIA DE EST
SIBERIA DE VEST
Marea Arctică
Norilsk
Arhanghelsk
Perm
Moscova
Karaganda
Kyzyl
TANU-TUVA (1921-1944)
Ulan Bator
MONGOLIA (aliată sovietică)
MANCIURIA (Manchukuo 1932-1945)
CHINA
XINJIANG
Hoang Ho
Kabul
AFGANISTAN
Teheran
PERSIA
IRAK
Bagdad
TURCIA
Marea Neagră
Marea Caspică
ROMÂNIA
POLONIA
GERMANIA
FINLANDA
ESTONIA
LETONIA
LITUANIA
JAPONIA
Tokyo
COREEA (Protectorat japonez 1905-1945)

În scrierile lui academice din Uniunea Sovietică a anilor '60, '70 și '80, Gumilev a readus la viață tradiția eurasianistă. El era de acord cu profesorii lui că Mongolia era sursa caracterului rusesc și adăpostul acestuia de decadența occidentală. Ca și savanții emigranți ai anilor 1920, Gumilev zugrăvea Eurasia drept un nucleu mândru care se întindea de la Oceanul Pacific la o peninsulă europeană absurdă și bolnavă din extrema vestică.

Dacă eurasianiștii inițiali fuseseră savanți serioși, cu pregătire de specialitate în universitățile Imperiului Rus, Gumilev era un autodidact sovietic tipic, un amator entuziast în mai multe domenii. De exemplu, pentru a defini granița dintre Eurasia și Europa, Gumilev se baza pe climă. A folosit temperatura medie din ianuarie pentru a trage o linie care străbătea Germania. De o parte era Eurasia, de cealaltă, Europa. Întâmplător, atunci când Gumilev emitea acest argument, Germania de Est se afla sub dominație sovietică, iar Germania de Vest, nu.

Contribuția lui Gumilev la eurasianism a fost o teorie a etnogenezei: o explicație a modului în care apar națiunile. Ea pornea de la o înțelegere specifică a astrofizicii și a biologiei umane. Gumilev susținea că sociabilitatea umană era generată de razele cosmice. Unele organisme umane erau mai capabile decât altele să absoarbă energia spațială și să o retransmită altora. Acești lideri speciali, care posedau „pasionaritatea" amintită de Putin în discursul lui din 2012, erau fondatorii grupurilor etnice. Potrivit lui Gumilev, geneza fiecărei națiuni putea, prin urmare, să fie plasată într-o explozie de energie cosmică, menită să inițieze un ciclu care dura mai mult de o mie de ani. Razele cosmice care însufleteau națiunile occidentale fuseseră emise în trecutul îndepărtat, astfel că Occidentul era mort. Națiunea rusă apăruse din emisiile cosmice din 13 septembrie 1380 și, prin urmare, era tânără și energică.

Gumilev a adăugat tradiției eurasianiste și o formă specifică de antisemitism, una care oferea rușilor posibilitatea de a-i învinovăți în același timp pe evrei și Occidentul pentru neajunsurile lor. Conceptul relevant era cel de „himeră" sau falsă națiune. Gumilev avertiza că națiunile sănătoase precum rușii trebuiau să fie atente la grupurile „himerice" care își trăgeau viața nu din raze cosmice, ci din alte grupuri. Gumilev se referea la evrei. Pentru el, istoria Rusiei Kievene nu demonstra că Rusia era străveche, ci că evreii erau o amenințare eternă. El susținea că, în Rusia Kieveană, evreii fuseseră cei care făcuseră comerț cu sclavi, constituindu-se drept „caracatiță militaro-comercială". Potrivit lui Gumilev, acești evrei

erau agenți ai unei civilizații occidentale permanent ostile, care încerca să slăbească și să discrediteze Rusia Kieveană. De asemenea, el susținea că Rusia Kieveană trebuia să plătească tribut evreilor în sânge. Prin urmare, Gumilev avansa trei elemente fundamentale ale antisemitismului modern: evreul drept comerciant lipsit de suflet, evreul ca băutor de sânge creștin și evreul ca agent al unei civilizații străine.

În ciuda anilor petrecuți în Gulag, Gumilev a ajuns să se identifice cu Uniunea Sovietică drept patrie rusească a lui. Și-a făcut prieteni și a predat studenților, iar după decesul său din 1992, influența lui a devenit considerabilă. Economistul Serghei Glaziev, care i-a consiliat pe Elțîn și pe Putin, făcea trimitere la Gumilev și îi folosea conceptele. Glaziev a vorbit despre o uniune economică în care statul planifica „pe baza filosofiei eurasianismului". Gumilev avea o relație de prietenie cu filosoful Iuri Borodai și cu fiul acestuia, Aleksandr. Borodai cel tânăr visa la „pasionarii înarmați", cei care aveau să fie „catalizatorii mișcărilor puternice" care urmau să elibereze „întregul teritoriu al Eurasiei".

Ca președinte, Vladimir Putin nu doar a citat proiectul eurasianist al lui Gumilev, dar l-a și numit pe Serghei Glaziev drept consilier pentru Eurasia. La puțin timp după aceea, Aleksandr Borodai avea să joace un rol important în invadarea rusească a Ucrainei.

A vorbi despre „Eurasia" în Rusia anilor 2010 însemna a face trimitere la două curente de gândire distincte, care se suprapuneau în două puncte: corupția Occidentului și caracterul malefic al evreilor. Eurasianismul anilor 2010 era un amestec aproximativ dintre tradiția rusă creată de Gumilev și ideile naziste mediate de tânărul fascist rus Aleksandr Dughin (n. 1962). Dughin nu era un adept al eurasianiștilor inițiali și nici un discipol al lui Gumilev. El folosea termenii de „Eurasia" și „eurasianism" pur și simplu pentru a face ca ideile naziste să pară mai rusești. Născut cu jumătate de secol după Gumilev, Dughin era un puști rebel din URSS-ul anilor '70 și '80, care cânta la chitară și voce despre uciderea a milioane de oameni în cuptoare. Opera vieții lui era aducerea fascismului în Rusia.

În timp ce Uniunea Sovietică se apropia de sfârșit, Dughin călătorea prin Europa Occidentală ca să-și găsească aliați intelectuali. Chiar în timp ce Europa se integra, existau gânditori marginali de extremă dreaptă care prezervau ideile naziste, celebrau puritatea națională și condamnau cooperarea economică, politică și legală ca fiind parte a unei conspirații globale. Aceștia erau interlocutorii lui Dughin. O influență timpurie

asupra lui a avut Miguel Serrano, autorul volumului *Hitler: The Last Avatar*, care susținea că rasa ariană își datora superioritatea unor origini extraterestre. Ca și Gumilev, Dughin l-a găsit pe mântuitorul rus al lui Ilin căutând dincolo de pământ. Dacă liderul trebuia să sosească nepătat de evenimente, el trebuia să vină de undeva de dincolo de istorie. Ilin a soluționat această problemă prin prezentarea unui mântuitor care apărea din ficțiune, într-un elan de misticism erotic. Gumilev maturul și Dughin tânărul au privit amândoi spre stele.

La începutul anilor '90, Dughin s-a apropiat de conspirationistul Jean Pârvulescu (cunoscut în Franța ca Jean Parvulesco), care i-a vorbit despre străvechiul conflict dintre oamenii mării (atlanticiștii) și oamenii pământului (eurasianiștii). În concepția lui Parvulesco, americanii și britanicii cedau în fața ideilor evreiești abstracte, deoarece economiile lor maritime îi separau de adevărurile pământești ale experienței umane. Alain de Benoist, parte a mișcării neofasciste franceze cunoscute drept *Nouvelle Droite*, i-a explicat lui Dughin rolul central al Statelor Unite în astfel de planuri drept cultură (evreiască) abstractă și reprezentativă. Acestea erau actualizări ale unor idei naziste, ceea ce Dughin înțelegea foarte bine. La momentul acela, el scria sub pseudonimul „Sievers", trimitere la Wolfram Sievers, un nazist executat în 1947 pentru crime de război, cunoscut pentru faptul că colecționa oase ale evreilor uciși.

Contactele europene ale lui Dughin i-au permis acestuia să aducă în Rusia conceptele naziste. În 1993, Dughin și Eduard Limonov, care îl numea pe Dughin „Sfinții Chiril și Metodie ai fascismului", au înființat Partidul Bolșevic Național. Membrii acestuia ridicau pumnul în timp ce salutau moartea. În 1997, Dughin a cerut „un fascism fără granițe și roșu". El expunea vederile fasciste standard: democrația era găunoasă, clasa de mijloc era malefică, rușii trebuiau conduși de un „Om al Destinului", America era răuvoitoare, Rusia era inocentă.

Dughin avea în comun cu Ilin o datorie față de Carl Schmitt. Schmitt fusese cel care formulase o viziune a politicii mondiale lipsită de legi și state, întemeiată în schimb pe dorințele subiective de tot mai mult pământ ale grupurilor culturale. Schmitt respingea „conceptul gol de teritoriu de stat" și considera națiunea ca fiind „fundamental vorbind un organism". În viziunea lui, teritoriul eurasiatic era un „mare spațiu" care trebuia stăpânit de cel care putea să-l ia. Schmitt susținea că puterile maritime precum Marea Britanie și Statele Unite erau purtătoarele unor noțiuni evreiești abstracte despre lege. El a formulat un concept de lege

internațională prin care lumea avea să fie împărțită în câteva „mari spații" din care „puterile străine din punct de vedere spațial" trebuiau excluse. Voia să spună că Statele Unite n-ar fi trebuit să aibă niciun fel de influență în Europa. Dughin a prezervat aceste idei, schimbând pur și simplu entitatea care se presupunea că e amenințată de evrei, America și lege: nu mai era Germania nazistă, ci Rusia contemporană.

Dughin l-a respins pe Ilin ca fiind un filosof inferior, care deservea doar „o funcție tehnică" în cadrul regimului Putin. Cu toate acestea, mare parte a scrierilor lui Dughin par o parodie a lui Ilin. „Occidentul", susținea Dughin într-o dojană tipică lui, „e locul în care a căzut Lucifer. E centrul caracatiței capitaliste globale". Occidentul, continua Dughin, „e matricea perversiunii culturale descompuse și a ticăloșiei, înșelăciunii și cinismului, violenței și ipocriziei". Era atât de decadent, încât avea să se prăbușească în orice clipă, și totuși era o amenințare constantă. Democrația nu era o reînnoire a lui, ci semnul unul cataclism iminent. Dughin privea realegerea lui Barack Obama ca președinte al Statelor Unite din 2012 în acești termeni: „Lăsați-l să distrugă această țară, lăsați dreptatea să triumfe în sfârșit, astfel încât acest colos monstruos cu picioare de lut, această nouă Cartagină, care își răspândește abominabila putere economică și politică în întreaga lume și încearcă să lupte cu toți și împotriva tuturor, să dispară rapid". Aceste caracterizări ale Occidentului sunt axiome, nu observații. Faptele prezentului sunt irelevante, așa cum sunt și cele ale trecutului. Pentru Dughin, ca și pentru Ilin, trecutul contează doar ca rezervor de simboluri, de ceea ce Dughin numește „arhetipuri". Trecutul îi furniza lui Dughin ceea ce rușii numeau „resurse spirituale", o sursă de imagini care să fie folosite pentru modificarea prezentului.

În scrierile sale de la începutul secolului XXI, Dughin se confrunta cu succesul Uniunii Europene, o entitate hiperlegală care salva statele după imperiu. Dughin nu îi pronunța niciodată numele. Atunci când i s-a cerut să spună ceva despre UE, Dughin a afirmat că aceasta era condamnată. Cu mult înainte ca Putin să înceapă să vorbească despre o Eurasie care trebuia să includă Ucraina ca element al civilizației ruse, Dughin definea statul ucrainean independent drept obstacolul pentru destinul eurasiatic al Rusiei. În 2005, Dughin a înființat o mișcare de tineret susținută de stat, ai cărei membri solicitau dezintegrarea și rusificarea Ucrainei. În 2009, Dughin a prevăzut „o luptă pentru Crimeea și Ucraina estică". Existența Ucrainei constituia, în viziunea lui Dughin, „un imens pericol pentru întreaga Eurasie".

Concepte provenind din cele trei curente confluente ale fascismului rus — totalitarismul creștin al lui Ilin, eurasianismul lui Gumilev și nazismul „eurasiatic" al lui Dughin — au început să apară în discursul lui Putin pe măsură ce acesta căuta o ieșire din dilema pe care o crease pentru țara lui în 2012. Ideile fasciste au explodat în sfera publică rusească în timpul încercării administrației Obama de a „reseta" relațiile cu Federația Rusă. Schimbarea dramatică a orientării Rusiei nu avea nicio legătură cu vreo nouă acțiune neprietenoasă din afară. Dușmănia occidentală nu ținea de ceea ce *făcea* un actor occidental, ci de ceea ce Occidentul era descris ca *fiind*.

În 2012, gânditorii fasciști au fost plasați în *mainstream*-ul rusesc de un președinte rus care părea să creadă că are nevoie de ei. Lui Ilin i s-a acordat cea mai extinsă readucere la viață pe care un stat o poate oferi unui filosof, una deplină, chiar. Gumilev a fost citat de Putin în cel mai important discurs al său. Dughin a devenit un invitat frecvent al celui mai mare post de televiziune din Rusia. Ideea eurasianistă era o preocupare a unui nou *think-tank**, Clubul Izborsk. Printre membrii lui se numărau Dughin, Glaziev și Tihon Șevkunov — călugărul preferat al lui Putin și cel care îl însoțise la mormântul lui Ilin. Șevkunov era autorul ideii ciclice că Putin îl reîncarna pe Volodimir/Valdemar din Rus și autorul celei mai vândute cărți din Rusia în 2012.

Fondatorul și spiritul motor al Clubului Izborsk era romancierul fascist Aleksandr Prohanov, însoțitorul lui Putin la acea emisiune radio din decembrie 2011, la care Putin îl citase pe Ilin. Ca și Dughin, Prohanov folosea noțiunea de Eurasia în sensul întoarcerii puterii sovietice sub formă fascistă. Și, din nou ca și Dughin, repeta ideile lui Carl Schmitt; dacă Prohanov avea o credință esențială, aceasta era lupta nesfârșită a oamenilor găunoși și abstracți ai mării împotriva oamenilor sinceri și virtuoși ai pământului. Asemenea lui Adolf Hitler, Prohanov învinovățea evreimea mondială pentru inventarea ideilor care îi înrobeau patria. De asemenea, îi învinovățea și pentru Holocaust. Ca și Dughin, Prohanov îmbrățișa pe față ficțiunea politică, încercând să creeze imagini dure care să emane semnificație înainte ca oamenii să aibă ocazia de a gândi cu capul lor. Un exemplu pentru mintea lui creativă a fost reacția față de alegerea lui Barack Obama ca președinte al Statelor Unite. Într-o discuție despre o

* Grup de analiză și reflecție care oferă consiliere și informații pentru a crea, amplifica, diminua, înlătura, organiza sau optimiza un anume compartiment funcțional al societății (*N.r.*)

întâlnire a lui Obama cu rușii, Prohanov a gemut că era „ca și cum ar fi primit toți un sfârc negru și îl sug toți pofticios, cu plescăituri de mamifere... În cele din urmă, m-am simțit umilit".

În mijlocul torentului de cerneală neîncetat al publicațiilor lui Prohanov, cel mai pertinent pentru Eurasia era un interviu pe care l-a dat la Kiev, Ucraina, pe 31 august 2012, chiar înaintea lansării Clubului Izborsk. În martie acel an, Ucraina și Uniunea Europeană inițiaseră un acord de asociere, iar guvernul ucrainean își asumase un plan de acțiune pentru pregătirea țării în vederea semnării acelui acord anul următor. Nedumerit de atitudinea lui Prohanov față de Europa, intervievatorul i-a pus întrebări care scoteau la lumină teme eurasiatice fundamentale: precedența ficțiunii asupra faptelor, convingerea că succesul european era un semn al răului, credința într-o conspirație evreiască globală și certitudinea sorții rusești a Ucrainei.

Când a fost întrebat despre standardul de viață înalt din UE, Prohanov a răspuns: „Înoată de-a lungul Niprului și vei găsi ciuperci care cresc mari sub soare!" O viziune pasageră a unei experiențe slave primordiale era mai importantă decât un mod de viață durabil creat de decenii de muncă în beneficiul a sute de milioane de oameni. Următoarea mișcare a lui Prohanov a fost să susțină că factualitatea era ipocrizie: „Europa e o scursură care a învățat să catalogheze lucruri odioase și dezgustătoare ca fiind minunate". Indiferent ce ar fi părut că fac sau spun europenii, „nu le vezi fața de sub mască". În orice caz, Europa era pe moarte: „Rasa albă piere: căsătorii gay, pederaștii stăpânesc orașele, femeile nu pot găsi bărbați". Și Europa ucidea Rusia: „Nu ne-am infectat noi cu SIDA, ei ne-au infectat în mod deliberat".

Problema fundamentală, declara Prohanov în interviu, erau evreii. „Antisemitismul", spunea el, „nu este un rezultat al faptului că evreii au nas coroiat sau pentru că nu pot să pronunțe corect litera «r». Este un rezultat al faptului că evreii au cucerit lumea și își folosesc puterea în slujba răului." Printr-o mișcare tipică pentru fasciștii ruși, Prohanov desfășura simbolismul Holocaustului ca să descrie evreimea mondială drept făptaș colectiv și pe toți ceilalți drept victime: „Evreii au unit umanitatea ca să arunce umanitatea în furnalul ordinii liberale, care acum suferă o catastrofă". Singura apărare împotriva conspirației evreiești internaționale era un mântuitor rus. Eurasianismul era misiunea mesianică a Rusiei de a mântui umanitatea. Aceasta „trebuia să cuprindă întreaga lume".

Acest mare proiect mântuitor, spunea Prohanov, urma să înceapă când Rusia, Ucraina și Belarus aveau să fuzioneze. „Atunci când vorbesc despre Rusia", spunea Prohanov, „am în vedere și oamenii care trăiesc în Ucraina și Belarus." Ucraina avea în fața ei o „colosală misiune mesianică", deoarece destinul Kievului era să se plece în fața Moscovei și, astfel, să inițieze cucerirea rusească a lumii. „Dacă primul imperiu a fost creat aici", spunea Prohanov referindu-se la Rusia Kieveană din urmă cu o mie de ani, „viitorul imperiu a fost deja proclamat de Putin. E Uniunea Eurasiatică, iar contribuția Ucrainei la acest imperiu ar putea fi una grandioasă." Până la urmă, întreba Prohanov, „de ce să fii la periferia Londrei, când poți să fii în centrul Eurasiei?" Prohanov era îngrijorat de posibilitatea ca președintele Ucrainei, Viktor Ianukovici, să nu fie în stare să împlinească această însărcinare. „Poate că guvernul Ucrainei", reflecta el, „trebuia schimbat."

Clubul Izborsk, axul intelectual al noului naționalism rusesc, a fost inaugurat la câteva zile după aceea, pe 8 septembrie 2012. Manifestul lui începea cu afirmația, familiară de la Ilin, că factualitatea era o armă occidentală împotriva Rusiei:

> Statul rus a fost expus din nou amenințării mortale reprezentate de centrele liberale: o amenințare din interiorul societății rusești și din afara granițelor ei. „Mașinăria" ideologică și informațională mortală care a distrus toate bazele și valorile imperiului Romanov „alb" și apoi a distrus toate fundațiile imperiului sovietic „roșu" se află la lucru pretutindeni. Căderea acestor imperii a transformat marele spațiu eurasiatic într-un haos de popoare aflate în război, de credințe și culturi pe câmpuri însângerate. Această „mașinărie" liberală a fost construită cu ajutorul antropologilor și istoricilor, al specialiștilor în științe sociale și „teorie a haosului", al economiștilor și maeștrilor războaielor informaționale. Ea dezintegrează principiile fundamentale prin care e edificat statul eurasiatic unificat. Ea suprimă codurile de bază ale conștiinței naționale de care națiunea are nevoie ca să fie victorioasă și să-și prelungească existența în istorie. Această „mașinărie" demolatoare lovește în Biserica Ortodoxă, baza spirituală a națiunii. Ea previne construirea unui aparat național de securitate, lăsând Rusia neînarmată într-un moment de conflict militar tot mai puternic. Ea seamănă vrajbă în mijlocul armoniei principalelor confesiuni religioase ale Rusiei. Ea previne reconcilierea epocilor istorice ale Rusiei. Ea prelungește dezastruoasa Epocă a Nenorocirilor rusească, demonizând liderul rus și toate instituțiile autorității.

Manifestul nu făcea trimitere la nicio politică europeană sau americană specifică. Problema nu era ce făceau europenii sau americanii, ci faptul că Uniunea Europeană și Statele Unite existau. Așa cum Prohanov explicase clar deja, dușmănia Occidentului trebuia luată ca un dat, chiar și atunci când actorii occidentali urmau politici prietenoase față de Rusia. Autorii manifestului înlocuiau istoria cu eternitatea: modelul ciclic al perfidiei occidentale și inocenței rusești. Potrivit manifestului, imperiile eurasiatice anterioare...

> ...au înflorit așa cum nu mai înflorise niciun alt imperiu înainte, apoi s-au prăbușit într-o „gaură neagră", din care părea că nu mai există întoarcere. Dar statul a renăscut iar sub altă formă, cu alt centru istoric, și s-a înălțat și a înflorit din nou înainte de a intra în declin și a dispărea. Această circularitate, moartea statului și triumful lui asupra morții, conferă istoriei rusești un caracter renăscător prin care civilizația rusă se scoală inevitabil din morți. Primul imperiu a fost cel al Kiev-Novgorodului. Al doilea a fost Cnezatul Moscovei. Al treilea imperiu a fost cel al dinastiei Romanov. Al patrulea imperiu a fost Uniunea Sovietică. Statul rus de astăzi, în ciuda pierderii unor mari teritorii, încă poartă amprenta imperiului. Geopolitica continentului eurasiatic strânge iar în mod energic spații care fuseseră pierdute. Aceasta este legitimarea „proiectului eurasiatic" inițiat de Putin.

În loc să folosească istoria Rusiei pentru a stabili interese sau pentru a evalua perspective din interiorul societății rusești, Eurasia oferea afirmații poetice menite să creeze o unitate lirică din vărsarea de sânge anterioară. Dacă teroarea sovietică a ucis nenumărați preoți ortodocși ruși în anii '30, toate sunt bune și frumoase, pentru că spiritul lor s-a înălțat în anii '40 ca să binecuvânteze Armata Roșie:

> Unificarea a două epoci istorice, o alianță strategică a „roșilor" și „albilor" în fața pericolului liberal — aceasta este imensa misiune de viziune asupra lumii a adevăraților oameni de stat. O astfel de alianță e posibilă în lumina Victoriei Ruse mistice din 1945, când sistemul „roșu" a avut sprijinul de rugăciuni al tuturor sfinților uciși în anii în care Biserica fusese persecutată, iar brațele Victoriei Roșii au devenit brațe rusești sfinte. Viitoarea Victorie Rusă necesită unirea „roșilor" și „albilor". Ea necesită crearea unui stat în care, așa cum a spus V. V. Putin, comisarii „roșii" pot să trăiască împreună cu ofițerii „albi".

Celebrarea deopotrivă a extremei stângi și a celei drepte din trecut ocolea problema prezentă a Rusiei: absența unui centru, a unui punct de echilibru politic, a unui principiu al succesiunii care să permită trecerea puterii de la stânga la dreapta și de la dreapta la stânga, prezervând în același timp statul. Dat fiind că întreaga activitate politică era exclusă, fiind prezentată ca străină, diferențele de opinie sau actele de opoziție trebuiau să fie rezultatul planurilor perfide ale europenilor și americanilor, care pizmuiau inocența imaculată a Rusiei:

> Conștiința mesianică rusească, întemeiată pe învățătura unui „paradis terestru" dintr-o existență ideală din visul ortodox al dreptății divine — toate acestea stârnesc negarea Rusiei la nivelul viziunii asupra lumii, atacuri asupra credinței, culturii și codurilor ei istorice. O invadare militară a Rusiei — consecința acelei intoleranțe și ostilități profunde. Astfel, tema armelor rusești e o temă sfântă pentru Rusia. Armele rusești protejează nu doar orașele, teritoriile, bogăția nesfârșită a pământului. Ele protejează întreaga ordine religioasă și culturală a Rusiei, toate altarele seculare și sfinte ale Rusiei.

Aceste rânduri au fost publicate în mijlocul unui nou program de înarmare, care, între 2011 și 2013, a dublat bugetul anual de achiziții de arme al Rusiei, creând forța care avea să fie folosită pentru a interveni în Ucraina și Siria. Autorii manifestului visau la o Rusie totalitară și militarizată care mobiliza permanent întreaga populație și nu promitea altceva decât sacrificiu:

> Rusia nu are nevoie de reforme politice grăbite. Are nevoie de fabrici de armament și de altare. Pierderea momentului istoric de după distrugerea imperiului „roșu", înapoierea strategică prin comparație cu Occidentul „liberal" solicită din partea Rusiei un salt dezvoltațional. Acest salt implică un „proiect de mobilizare" care să concentreze toate resursele națiunii asupra prezervării suveranității și apărării poporului.

După această salvă inițială, alte articole ale membrilor Clubului Izborsk au detaliat poziția grupării. Un membru scria că ordinea liberală care producea factualitatea era opera „culiselor lumii, al căror nucleu este alcătuit din liderii sioniști". Alți membri ai Clubului Izborsk explicau faptul că Uniunea Eurasiatică a lui Putin era „proiectul de restaurare a

Rusiei ca imperiu eurasiatic". Ei prezentau UE drept amenințare vitală la adresa Rusiei, dat fiind că ea aplica legea și genera prosperitate. Prin urmare, politica externă rusească trebuia să susțină extrema dreaptă din interiorul statelor membre UE până la prăbușirea UE, cum anticipa extaziat Prohanov, și transformarea Uniunii într-o „constelație de state fasciste europene". Un expert al Clubului Izborsk scria că Ucraina „e doar a noastră și, în cele din urmă, ne va reveni în întregime". Potrivit lui Dughin, anexarea de către Rusia a teritoriului ucrainean era „condiția necesară" a proiectului imperial eurasiatic.

Pentru eurasianiștii Clubului Izborsk, faptele erau inamicul, Ucraina era inamicul și faptele care aveau legătură cu Ucraina erau inamicul suprem. O sarcină intelectuală a Clubului Izborsk era de a produce narațiunile care să transporte orice astfel de fapte către uitare. Într-adevăr, misiunea Clubului Izborsk era aceea de a servi drept obstacol pentru factualitate. „Izborsk" a fost ales ca nume al *think-tank*-ului, deoarece orașul Izborsk este locul unei fortărețe moscovite istorice care rezistase, cum amintea site-ul clubului, „livonienilor, polonezilor și suedezilor". Acum invadatorul era „mașinăria liberală" a factualității.

Unul dintre bombardierele cu rază lungă de acțiune ale Rusiei, un Tu-95 construit să arunce bombe atomice asupra Statelor Unite, a fost rebotezat „Izborsk" în cinstea clubului. În cazul în care cineva nu observa acest semn de sprijin din partea Kremlinului, Prohanov a fost invitat să zboare în carlinga aeronavei. În anii următori, acest Tu-95 și altele aveau să se apropie regulat de spațiul aerian al statelor membre ale Uniunii Europene, obligându-le să-și activeze sistemele de apărare și să escorteze de acolo bombardierul care se apropia. Tu-95 „Izborsk" avea să fie folosit pentru bombardarea Siriei în 2015, fiind unul dintre factorii care au generat valul de refugiați care aveau să fugă în Europa.

Serghei Glaziev, consilier al lui Putin, cititor al lui Gumilev, adept al lui Schmitt și membru Izborsk, a legat teoria eurasianistă de practică. După ce a fost concediat de administrația Elțîn pentru corupție, în 1993, Glaziev a primit o mână de ajutor de la conspirationistul american Lyndon LaRouche, care avea vederi similare. În 1999, LaRouche a publicat o traducere englezească a broșurii lui Glaziev *Genocid: Rusia și Noua Ordine Mondială*, care afirma că o cabală de neoliberali (evrei) distrusese în mod deliberat Rusia în anii '90. Asemenea altor fasciști ruși, Glaziev folosea termeni asociați cu Holocaustul (de exemplu „genocid")

pentru a sugera că evreii erau adevărații făptași, iar rușii adevăratele victime. În 1999, a fost ales în parlament din partea comuniștilor, apoi, în 2003, a contribuit la fondarea partidului naționalist radical *Rodina*. Nu era o contradicție atât de mare pe cât părea. În „democrația gestionată" a Rusiei, *Rodina* trebuia să atragă voturi de la partidul comunist spre un grup în care Putin avea încredere. Glaziev credea că o economie planificată trebuia să servească interesele națiunii ruse, care, în viziunea lui, includea Ucraina: „Nu putem uita importanța istorică pentru noi a Micii Rusii [Ucraina]. În mințile noastre, noi nu am despărțit niciodată Rusia și Ucraina".

Politica externă rusească reieșea, scria Glaziev, „din filosofia eurasianismului". Urmându-l pe Schmitt, Glaziev susținea că statele erau depășite. Proiectul eurasianist era „bazat pe un concept spațial fundamental diferit": ideea lui Schmitt de „spații mari", dominate de o mare putere. America trebuia să se țină la distanță, decreta Glaziev, dat fiind că nu făcea parte din marele spațiu eurasiatic. Având în vedere faptul că că UE era un bastion al suveranității de stat, ea trebuia să cadă, iar cetățenii statelor membre trebuiau să primească totalitatea fascistă după care tânjeau. „Europenii", scria Glaziev, „și-au pierdut simțul direcției. Trăiesc într-un mozaic, într-o lume fragmentată fără nicio relație comună." Din fericire, puterea rusească putea să-i readucă în ceea ce Glaziev considera drept „realitate".

Glaziev nu discuta despre preferințele oamenilor care trăiau în Uniunea Europeană. Oare europenii chiar aveau nevoie să descopere în mod nemijlocit profunzimea unui sistem rusesc în care speranța de viață era, în 2012, a 111–a din lume, a unui sistem în care nu puteai avea încredere în poliție, mitele și șantajul erau lucruri la ordinea zilei, și închisoarea era o experiență obișnuită a clasei de mijloc? Prin distribuția prosperității, Rusia era cea mai inegală țară din lume; prosperitatea mult mai mare a UE era, de asemenea, și mult mai uniform împărtășită de cetățenii ei. Schimbând subiectul de la prosperitate la valori, la ceea ce Putin numea „civilizație", Glaziev își ajuta stăpânul să susțină cleptocrația rusă.

Începând cu 2013, principiile Eurasiei au ghidat politica externă a Federației Ruse. Conceptele de Politică Externă oficiale pentru acel an, publicate la 18 februarie sub semnătura Ministrului de Externe Serghei Lavrov, cu aprobarea specială a președintelui Vladimir Putin, conțineau, printre șabloanele rămase neschimbate de la an la an, o serie de schimbări care corespundeau ideilor lui Ilin, ale eurasianiștilor și ale tradițiilor fasciste.

Conceptele de Politică Externă reflectau viziunea lui Putin asupra viitorului, care avea să fie marcat de haos și de lupte pentru resurse. Pe măsură ce statele slăbeau, aveau să apară marile spații. Într-o astfel de lume nu putea exista nicio „oază" ferită de „turbulența globală", astfel că UE era condamnată. Legea avea să lase locul unei competiții a civilizațiilor. „Rivalitatea globală solicită, pentru prima oară în istoria contemporană, o dimensiune civilizațională." Rusia era responsabilă nu pentru bunăstarea cetățenilor ei, ci pentru siguranța unor „compatrioți" nedefiniți, din afara granițelor ei. Eurasia era un „model al unificării", deschis fostelor republici ale Uniunii Sovietice și, de asemenea, membrilor actualei Uniuni Europene. Baza ei pentru cooperare era dată de „prezervarea și extinderea unei moșteniri culturale și civilizaționale comune".

Conceptele explicau clar că procesul de înlocuire a UE cu Eurasia avea să înceapă imediat, în 2013, într-un moment în care Ucraina era în negocieri cu UE referitor la termenii acordului de asociere. Potrivit Conceptelor, dacă Ucraina dorea să negocieze cu UE, ea trebuia să accepte Moscova drept intermediar. În Eurasia, dominația rusească era ordinea firească a lucrurilor. Pe termen lung, Eurasia avea să învingă UE, ducând la „crearea unui spațiu umanitar unificat de la Oceanul Atlantic până la Pacific". Lavrov a repetat mai târziu această aspirație, citându-l drept sursă pe Ilin.

Fiind o organizație consensuală, UE era vulnerabilă la campanii care stârnesc emoții. Deoarece era compusă din state democratice, putea fi slăbită de partidele politice care susțineau părăsirea ei. Deoarece UE nu avusese niciodată o opoziție semnificativă, europenilor nu le-a trecut niciodată prin cap să se întrebe dacă dezbaterile de pe internet erau manipulate din afară, cu intenții ostile. Politica rusă de distrugerea a UE a luat mai multe forme corespunzătoare: recrutarea de lideri și partide europene care să reprezinte interesul rusesc față de dezintegrarea UE, penetrarea digitală și TV a discursului public pentru a semăna neîncredere în UE, recrutarea de fasciști și naționaliști extremi pentru promovarea publică a Eurasiei și susținerea separatismului de toate tipurile.

Putin s-a împrietenit cu și a susținut politicieni europeni dispuși să apere interesele Rusiei. Unul dintre ei a fost Gerhard Schröder, cancelarul german pensionat, angajat de Gazprom, compania rusească de gaze. Un al doilea era Miloš Zeman, ales președinte al Republicii Cehe în 2013, după o campanie finanțată parțial de Lukoil, și reales în 2018, după o

campanie finanțată din surse necunoscute. Un al treilea era Silvio Berlusconi, care, înainte și după părăsirea funcției de prim-ministru în 2011, își petrecea vacanțele împreună cu Putin. În august 2013, Berlusconi a fost condamnat pentru evaziune fiscală, interzicându-i-se să mai ocupe funcții publice până în 2019. Putin a sugerat că adevărata problemă a lui Berlusconi era persecutarea heterosexualilor: „Dacă ar fi fost gay, nu s-ar fi atins nimeni niciodată de el". Aici, Putin enunța un principiu fundamental al civilizației lui eurasiatice: când subiectul e inegalitatea, schimbă-l în sexualitate. În 2018, Berlusconi a inițiat o revenire în politică.

În statele membre est-europene postcomuniste ale UE, cum ar fi Republica Cehă, Slovacia, Ungaria și Polonia, Rusia a finanțat și organizat debușee de dezbatere pe internet care să arunce îndoiala asupra valorii apartenenței la UE. Aceste site-uri pretindeau că oferă știri pe diverse teme, dar, în fiecare caz, sugerau că UE era decadentă sau nesigură. În piețele mediatice mai mari din Europa vestică, era mai importantă rețeaua internațională de televiziune Russia Today (RT), în limbile engleză, spaniolă, germană și franceză. RT a devenit căminul mediatic al politicienilor europeni care se opuneau UE, cum ar fi Nigel Farage de la Partidul pentru Independența Marii Britanii (UKIP) și Marine Le Pen de la *Front National* din Franța.

Farage și Le Pen propuneau o întoarcere la un trecut inexistent, în care europenii trăiseră în state-națiuni lipsite de emigranți. Erau politicieni ai eternității, care își îndemnau compatrioții să reevalueze anii '30 drept epocă de aur. Atât Marea Britanie, cât și Franța fuseseră imperii maritime care, pe măsură ce coloniile lor își câștigau independența, se alăturaseră proiectului de integrare europeană. Niciodată în istoria lor modernă, aceste două țări nu fuseseră state-națiune separate de lume. Grație fabulei națiunii înțelepte, în general cetățenii lor nu-și înțelegeau propria istorie și nu recunoșteau mizele dezbaterii din jurul apartenenței la UE. Deoarece Marea Britanie și Franța nu aveau o istorie modernă ca state-națiune, o ieșire din Uniunea Europeană ar fi fost un pas în necunoscut, mai degrabă decât confortabila întoarcere acasă promisă de naționalism. Ar fi însemnat să se alăture Rusiei ca stat rămas dintr-un imperiu european inaccesibil integrării europene. Astfel, Farage și Le Pen erau partenerii naturali ai unei Rusii a cărei abordare față de istorie era anihilarea.

În 2013, preocuparea față de sexul homosexual i-a adus laolaltă pe politicienii eternității din Rusia și din Franța. În mai anul acela, parlamentul

francez a extins drepturile cuplurilor de același sex. Marine Le Pen și *Front National* s-au alăturat atunci activiștilor ruși care se opuneau unei conspirații sodomite globale, cum o descriau ei. În iunie, Le Pen a vizitat Rusia și s-a alăturat entuziast noii campanii a Rusiei pentru „civilizație". Ea a avansat argumentul rus că drepturile gay erau vârful ascuțit al unei conspirații neoliberale globale împotriva națiunilor inocente. În cuvintele ei, „homofilia e unul dintre elementele globalizării", iar Rusia și Franța trebuiau să se opună împreună „unui nou imperiu internațional infectat de virusul comercialismului". Această turnură a frazei era o trimitere la credința comună printre naționaliștii ruși că rușii erau prea inocenți ca să contracteze HIV și că, prin urmare, prezența virusului în Rusia era rezultatul unui război biologic. Le Pen a fost satisfăcută să cadă de acord că rușii erau victima unui „nou război rece pe care UE îl poartă împotriva Rusiei". Aymeric Chauprade, consilierul ei pentru politică externă, a promis publicului rus că, dacă ajungea la putere, *Front National* avea să distrugă Uniunea Europeană.

În același timp, câțiva americani de încredere erau și ei invitați să apere noua politică sexuală a Rusiei. RT l-a intervievat pe Richard Spencer, cel mai important adept al supremației rasei albe din SUA, în chestiunea relațiilor americano-ruse. Întâmplător, Spencer era căsătorit cu Nina Kuprianova, translatoarea lui Dughin. Dat fiind că îl admira pe Putin și credea că Rusia era „singura putere albă din lume", nu a fost deloc surprinzător că Spencer a învinovățit imediat administrația Obama pentru că inițiia un „război rece" din cauza campaniei antisodomie a Rusiei. Trei ani mai târziu, Spencer avea să dea tonul adepților lui să intoneze un refren nazist modificat: „trăiască* Trump, trăiască poporul nostru, trăiască victoria".

Întâmplător, Donald Trump a fost al doilea american proeminent care l-a susținut pe Putin în vara aceea, în timpul momentului vulnerabil în care Rusia își revendica oficial rolul de protectoare a heterosexualității. Chiar dacă la acest moment nu era considerat politician în propria lui țară, Trump era deja promovat de Konstantin Rikov, un antreprenor IT rus care avea să se apropie de Surkov, ca și următorul președinte american. Trump era în toiul unei lungi campanii de delegitimare a președintelui țării lui, susținând neîntemeiat că Barack Obama nu se născuse în Statele Unite. RT a încercat să facă această idee plauzibilă. Însă Trump

* „Hail", în original. (*N.t.*)

era nerăbdător să flateze președintele unei alte țări. Pe 18 iunie 2013, el s-a întrebat într-un tweet dacă Putin „va deveni cel mai bun prieten al meu?"

Contribuția lui Trump la heterosexualitatea globală a fost de a duce în suburbiile Moscovei un concurs de frumusețe sau, mai degrabă, de a asista în timp ce rușii făceau asta. În principiu, el era organizatorul; de fapt, era plătit cu 20 de milioane de dolari ca să supervizeze munca colegilor lui ruși. Era un model deja de mult consacrat al relațiilor dintre ruși și Trump: Trump era plătit pentru ca numele lui să-i asiste pe rușii care știau câte ceva despre bani și putere. Cu doar câteva săptămâni mai devreme, în aprilie 2013, FBI-ul arestase 29 de oameni suspectați că organizaseră jocuri de noroc ilegale în Trump Tower. Potrivit anchetatorilor, operațiunea era supervizată de Alimzhan Tohtahunov, un cetățean rus care conducea și o operațiune de spălare de bani dintr-un apartament aflat imediat sub cel al lui Trump. În timp ce FBI-ul îl căuta, Tohtahunov participa la concursul Miss Universe și stătea la câteva locuri distanță de Trump. (Procurorul american care autorizase razia de la Trump Tower era Preet Bharara. Când a devenit președinte, Trump l-a concediat pe Bharara.)

Partenerul lui Trump pentru aducerea concursului de frumusețe în Rusia a fost dezvoltatorul imobiliar rus Aras Agalarov. Agalarov, al cărui socru fusese șeful KGB-ului din Azerbaijanul sovietic, era un oligarh specializat în relațiile cu alți oligarhi. Construia malluri, comunități închise și, mai târziu, două terenuri de fotbal pentru Putin, unde să fie găzduit Campionatul Mondial din 2018. El a făcut treaba pentru concursul Miss Universe: acesta era găzduit pe proprietatea lui, soția lui era în juriu și fiul lui cânta. Trump a spus în timpul concursului că „era cu toți oamenii importanți". Chiar și așa, relația lui cu familia Agalarov a continuat. Trump i-a trimis fiului lui Agalarov, vedeta pop Emin, un mesaj video în care îl felicita cu ocazia zilei de naștere. Când Trump s-a decis să candideze pentru funcția de președinte, familia Agalarov și-a oferit ajutorul. Printre multele interferențe între campania lui Trump și unii ruși proeminenți s-a numărat și întâlnirea din iunie 2016, din Trump Tower, la care un avocat rus, având informații de la procurorul-șef al Federației Ruse, a oferit campaniei lui Trump materiale despre Hillary Clinton. Familia Agalarov a fost cea care a inițiat contactul și a adus grupul laolaltă. Când a auzit despre posibilitatea de a coopera cu o putere străină împotriva campaniei lui Clinton, Donald Trump Jr. a răspuns: „Îmi place la nebunie".

Totul a început în vara lui 2013. Agalarov a primit din partea lui Putin Medalia de Onoare, chiar înainte de concursul Miss Universe. În ziua în care Trump se întreba dacă Putin va deveni „cel mai bun prieten al lui", Le Pen vizita parlamentul rus. În anii următori, Le Pen și Trump aveau să-și sprijine reciproc aspirațiile la președinție. Vizitele lor din 2013 la Moscova, la suprafață discutând despre homosexualitate și heterosexualitate, le-au aprofundat datoriile politice și financiare față de Rusia. La sfârșitul lui 2013 și începutul lui 2014, atât Marine Le Pen, cât și tatăl ei, Jean-Marie Le Pen, fondatorul partidului ei, au anunțat că *Front National* era finanțat de Rusia. Un mediator al tranzacțiilor financiare dintre Rusia și *Front National* era Aymeric Chauprade, căruia i s-a permis să împrumute și el 400 000 de euro ca recompensă pentru că aranjase un împrumut pentru Jean-Marie Le Pen din partea unei bănci rusești.

Chiar dacă *Front National* a fost încântat să se alăture Kremlinului pentru campania antisodomie a acestuia, principalele teme ale partidului erau, în Franța, imigrația și Islamul. În consecință, unii actori din Rusia au încercat să-i împingă pe votanții francezi spre *Front National*, răspândind teama de terorismul islamist. În aprilie 2015, hackerii ruși au preluat transmisiunea unui post de televiziune francez, prefăcându-se că sunt grupul terorist islamist ISIS, și au difuzat un mesaj menit să-i înspăimânte pe votanții francezi. În luna noiembrie a aceluiași an, când 130 de oameni au fost uciși și 368 răniți într-un atac terorist real din Paris, Prohanov a prezis că terorismul avea să împingă Europa spre fascism și spre Rusia.

În campania prezidențială franceză din 2017, Marine Le Pen l-a lăudat pe patronul ei, Putin. A ieșit a doua la primul tur al alegerilor din aprilie 2017, învingându-i pe toți candidații partidelor tradiționale din Franța. Adversarul ei din al doilea tur a fost Emmanuel Macron, despre care propaganda rusă insinua că e candidatul gay al „lobby-ului gay". În al doilea tur, Le Pen a primit 34% din voturi. Chiar dacă a pierdut în fața lui Macron, a avut un scor mai bun decât oricare alt candidat de extremă dreapta din istoria Franței postbelice.

A sprijini *Front National* însemna a ataca Uniunea Europeană. După Germania, Franța era cel mai important membru UE, iar Le Pen, cel mai energic critic al acesteia. În 2013, finanțarea *Front National* de către Rusia părea să aibă mult mai multe șanse de a modifica viitorul UE decât

sprijinul acesteia față de Nigel Farage și Brexit, proiectul englezului de a scoate Marea Britanie din Uniunea Europeană. Ca și Le Pen, Spencer și Trump, Farage l-a susținut pe Putin în timpul turnurii acestuia spre Eurasia. Pe 8 iulie 2013, Farage a susținut la RT că „proiectul european începe, de fapt, să moară".

Primul imperativ al politicii externe rusești din Regatul Unit era, de fapt, separatismul scoțian. Partidul Național Scoțian îi îndemna pe scoțieni să voteze pentru independență la referendum. Liderul lui, Alex Salmond, era un admirator al lui Putin. În săptămânile dinaintea referendumului, pe 18 septembrie 2014, mass-media rusă a sugerat în mod fals că, dacă rămânea în Marea Britanie, Scoția avea să-și piardă serviciul propriu de sănătate publică și echipa de fotbal. După ce majoritatea alegătorilor scoțieni au votat pentru rămânerea în Regatul Unit, pe internet au apărut clipuri video care păreau să arunce îndoiala asupra validității votului. Unul dintre ele înfățișa o măsluire a votului reală din Rusia, prezentată ca fiind din Scoția. Aceste filmulețe au fost promovate apoi pe Twitter de către conturi rezidente în Rusia. Apoi un oficial rus a declarat că rezultatul era „o falsificare totală". Chiar dacă nu fusese raportată nicio neregulă reală, aproximativ o treime dintre votanții scoțieni au rămas cu impresia că avusese loc ceva fraudulos. Pentru Rusia, ar fi fost o victorie dacă Scoția ar fi părăsit Regatul Unit; dar tot o victorie pentru Rusia ar fi fost și dacă locuitorii Regatului Unit ar fi ajuns să nu aibă încredere în instituțiile lor. Salmond a ajutat acest demers, fiind gazda unei emisiuni de la RT. După ce Partidul Conservator a câștigat alegerile generale din mai 2015 din Regatul Unit, RT a publicat pe site-ul lui un articol de opinie care susținea că sistemul electoral britanic era măsluit.

Chiar dacă după aceste alegeri putea să formeze guvernul de unul singur, Partidul Conservator era scindat pe chestiunea apartenenței Marii Britanii la Uniunea Europeană. Pentru a pune capăt disputei din interiorul partidului, prim-ministrul David Cameron a acceptat un referendum fără caracter obligatoriu pe această chestiune. Era o veste extrem de bună pentru Moscova, chiar dacă nu una complet surprinzătoare. Rusia se pregătea de ceva timp pentru o astfel de posibilitate. În 2012, serviciile rusești înființaseră, în Marea Britanie, o organizație-paravan numită Prietenii Conservatori ai Rusiei. Unul dintre membrii ei fondatori, lobby-istul britanic Matthew Elliott, servea drept director executiv al Vote Leave, organizația oficială care pleda pentru ieșirea Marii Britanii din

UE. Nigel Farage, liderul partidului politic înființat cu scopul declarat de a promova ieșirea Marii Britanii din UE, apărea întruna la RT și își exprima admirația față de Putin. Unul dintre angajații lui de rang înalt a luat parte la o campanie rusească de calomniere a președintelui Lituaniei, care îl criticase pe Putin.

Toate posturile de televiziune rusești importante, inclusiv RT, au susținut votul pentru ieșirea din UE în săptămânile dinaintea consultării publicului din 23 iunie 2016. Probabil că mai importantă a fost campania de persuasiune de pe internet, chiar dacă la momentul acela ea nu a fost remarcată. Troli ruși, oameni vii care participau la dialoguri cu votanții britanici, și *boți* rusești de Twitter, programe informatice care trimiteau milioane de mesaje țintite, s-au angajat masiv de partea campaniei pentru Brexit. Patru sute nouăsprezece conturi de Twitter care au postat despre Brexit au fost localizate la Agenția pentru Cercetarea Internetului din Rusia — mai târziu, absolut toate aveau să posteze și în beneficiul campaniei prezidențiale a lui Donald Trump. Aproximativ o treime a discuțiilor despre Brexit de pe Twitter a fost generată de boți, iar peste 90% din boții care transmiteau material politic nu erau amplasați în Regatul Unit. La acel moment, britanicii care își calculau variantele nu aveau habar că citesc materiale difuzate de boți, și nici că boții erau parte a unei politici externe rusești de slăbire a țării lor. Rezultatul votului a fost 52% pentru ieșire și 48% pentru rămânere.

De data asta, nicio voce rusească nu a pus la îndoială rezultatul, probabil din cauză că votul mersese în direcția dorită de Moscova. Brexit-ul a constituit un triumf major pentru politica externă rusească și un semn că o campanie cibernetică dirijată din Moscova poate schimba realitatea.

Politicienii ruși îndemnau Marea Britanie să se despartă de Uniunea Europeană de mai mult timp. În 2015, Konstantin Kosacev, președintele comisiei de afaceri externe din Duma rusească, i-a instruit pe britanici despre „mitul" că Uniunea Europeană era „infailibilă și invulnerabilă". După referendum, Vladimir Putin a oferit un argument consolator în favoarea dezintegrării UE: faptul că britanicii fuseseră exploatați de alții. În realitate, multe dintre districtele Marii Britanii subvenționate masiv de UE au votat pentru ieșirea din aceasta. Putin a susținut cu delicatețe neînțelegerile și prejudecățile care duseseră la prăbușirea situației: „Nimeni nu vrea să hrănească și să subvenționeze economii mai slabe, să susțină

alte state, popoare întregi — e ceva evident". Moscova transformase în armă fabula națiunii înțelepte. În realitate, Marea Britanie nu fusese niciodată un stat care decisese să-i susțină pe alții, ci un imperiu în cădere, a cărui statalitate a fost salvată de integrarea europeană. Pervîi Kanal, cel mai important post de televiziune rusesc, a confirmat consolator mitul că Marea Britanie putea să meargă de una singură, deoarece așa făcuse întotdeauna: „Pentru această națiune e important ca niciuna din alianțele sau angajamentele ei să nu fie constrângătoare". Sub impresia greșită că aveau o istorie de stat-națiune, britanicii (englezii, în principal) au votat să cadă într-o prăpastie în care îi aștepta Rusia.

Sprijinul Rusiei pentru inamicii austrieci ai UE a fost ostentativ. Ca și Marea Britanie și Franța, Austria era metropola unui fost imperiu european care se alăturase procesului de integrare. Austria fusese centrul monarhiei habsburgice, apoi, în timpul anilor '20 și '30, un stat-națiune eșuat, după care, timp de șapte ani, parte a Germaniei naziste. Unii lideri ai partidului *Freiheitliche* erau legați prin familie sau ideologie (sau ambele) de perioada nazistă. Era și cazul lui Johann Gudenus, care a studiat la Moscova și vorbea rusește.

În timpul campaniei prezidențiale austriece din 2016, *Freiheitliche* a negociat un acord de cooperare cu partidul lui Putin din Rusia, aparent în speranța că alegerile vor fi câștigate de candidatul lor, Norbert Hofer. A fost cât pe ce să se întâmple asta. În aprilie, Hofer a câștigat primul tur al alegerilor. A pierdut foarte strâns al doilea tur, care a fost repetat după reclamarea unor nereguli electorale. În decembrie 2016, Hofer a pierdut iar al doilea tur. A luat însă 46% din totalul voturilor, mai mult decât primise orice alt candidat *Freiheitliche* la alegerile naționale din Austria.

Ca și în Franța, candidatul susținut de Rusia nu a câștigat, dar a performat mult mai bine decât s-ar fi putut aștepta cineva atunci când începuse campania Rusiei de distrugere a UE. În decembrie 2016, liderii *Freiheitliche* s-au dus la Moscova ca să semneze acordul de cooperare pe care îl negociaseră cu partidul lui Putin. În octombrie 2017, *Freiheitliche* a câștigat 26% la alegerile parlamentare din Austria, apoi, în decembrie, a intrat într-o coaliție de guvernare. Un partid de extremă dreapta aflat în parteneriat fățiș cu Moscova contribuia la guvernarea unui stat-membru UE.

Integrare sau imperiu? Avea noul imperialism eurasianist al Rusiei să distrugă UE? Sau integrarea europeană avea să ajungă în unele teritorii

care în 1922 făcuseră parte din Uniunea Sovietică? Aceasta era întrebarea europeană a lui 2013. În timp ce Moscova încerca insistent în anul acela să distrugă UE, Kievul finaliza un acord de asociere cu ea. Tratatul comercial era popular în Ucraina: oligarhii voiau acces la piețele UE, proprietarii de mici afaceri voiau domnie a legii, ca să concureze cu acei oligarhi, studenții și oamenii mai tineri voiau un viitor european. Chiar dacă se străduia din răsputeri să nu vadă asta, președintele Viktor Ianukovici era pus în fața unei alegeri. Dacă Ucraina semna un acord de asociere cu UE, nu avea să poată intra în Eurasia lui Putin.

Eurasianiștii înșiși au luat o poziție clară. Dughin îndemnase de mult la distrugerea Ucrainei. Prohanov sugerase în iulie 2013 că exista posibilitatea ca Ianukovici să trebuiască să fie înlăturat. În septembrie 2013, Glaziev a spus că Rusia putea să invadeze teritoriul ucrainean dacă Ucraina nu intra în Eurasia. În noiembrie 2013, Ianukovici i-a dezamăgit pe toți: nu a semnat acordul de asociere finalizat, și nici nu a dus Ucraina în Eurasia. În februarie 2014, Rusia a invadat Ucraina. O politică rusească a eternității angaja o politică europeană a inevitabilității. Europenii nu prea știau ce să facă: Uniunii Europene nu i se opusese niciodată nimeni, cu atât mai puțin să lupte împotriva ei. Puțini și-au dat seama că un atac asupra integrării era și un atac asupra statelor lor fragile. Moscova continua campania împotriva UE pe ceea ce ea credea că avea să fie un teritoriu docil al Ucrainei.

Deoarece nu au reușit să înțeleagă mizele conflictului din Ucraina, europenii s-au dovedit a fi mai vulnerabili decât ucrainenii la atacul rusesc. Deoarece ucrainenii erau conștienți că statul lor e fragil, multora le era ușor să vadă UE drept precondiție a unui viitor cu lege și prosperitate. Aceștia vedeau intervenția Rusiei drept motiv de revoluție patriotică, dat fiind că înțelegeau apartenența la UE ca stadiu al construirii unui stat ucrainean. Alți europeni uitaseră această legătură, astfel că resimțeau problema politică reprezentată de războiul Rusiei din Ucraina drept diferență culturală. Europenii s-au dovedit a fi vulnerabili la propaganda soporifică a Rusiei care sugera că problemele Ucrainei demonstrau distanța dintre ea și *mainstream*-ul european.

Politica rusească a eternității a descoperit cu ușurință orbirea din centrul politicii europene a inevitabilității. Rușii nu trebuiau decât să spună, așa cum aveau s-o facă în 2014 și 2015, că ucrainenii nu erau o națiune înțeleaptă, dat fiind că nu învățaseră lecțiile celui de-al Doilea Război Mondial. Europenii, care dădeau din cap înțelept și nu făceau nimic, au

consolidat o neînțelegere fundamentală a propriei lor istorii și au pus în pericol suveranitatea statelor lor.

Singura cale de scăpare din alternativa inevitabilității și eternității era istoria: a o înțelege sau a o face. Înțelegându-și situația așa cum era, ucrainenii trebuiau să facă ceva nou.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul Patru

Noutate sau eternitate (2014)

Înainte de a deveni un eveniment istoric, începutul este capacitatea supremă a omului; din punct de vedere politic, e identic cu libertatea omului.

— Hannah Arendt, 1951

Politica rusească a eternității merge o mie de ani în trecut ca să-și găsească momentul mitic al inocenței. Vladimir Putin susținea că viziunea lui milenaristă despre botezarea lui Volodimir/Valdemar a făcut din Rusia și Ucraina un singur popor. În timp ce vizita Kievul în iulie 2013, Putin s-a inspirat din Biblie și a vorbit despre geopolitica lui Dumnezeu: „Unitatea noastră spirituală a început cu Botezarea Rusiei Kievene Sfinte din urmă cu 1 025 de ani. De atunci popoarele noastre au trecut prin multe, dar unitatea noastră spirituală e atât de puternică, încât nu se supune acțiunii niciunei autorități: niciunei autorități guvernamentale, și aș merge până la a spune că nici măcar unei autorități bisericești. Pentru că, indiferent ce autoritate guvernează asupra oamenilor, nu poate exista niciuna mai puternică decât autoritatea Domnului — nimic nu poate fi mai puternic decât asta. Și aceasta este cea mai solidă fundație a unității noastre, existentă în sufletul poporului nostru".

În septembrie 2013, la Valdai — summitul prezidențial având ca temă politica externă —, Putin și-a exprimat viziunea în termeni seculari. El a citat „modelul organic" al statalității rusești formulat de Ilin, în care Ucraina era un organ inseparabil de trupul rusesc virginal. „Avem tradiții comune, o mentalitate comună, o istorie comună și o cultură comună", a spus Putin. „Avem limbi foarte similare. În privința aceasta, vreau să spun din nou, suntem un singur popor." Acordul de asociere dintre UE și Ucraina trebuia semnat două luni mai târziu. Rusia avea să încerce să blocheze acest proces, pe motiv că în sfera ei spirituală de

influență — „lumea rusească", așa cum începuse Putin să spună — nu se putea întâmpla nimic nou. Încercarea lui de a aplica o politică rusească a eternității în afara granițelor Rusiei avea consecințe neintenționate. Ucrainenii au reacționat prin crearea unor tipuri noi de politică.

Națiunile sunt entități noi care se referă la entități vechi. Contează modul în care ele fac asta. Este posibil, așa cum au făcut liderii ruși, să emiți incantații rituale menite să consolideze *statu quoul* în țară și să justifice imperiul în străinătate. A spune că „Rusia Kieveană" este „Rusia" sau că Volodimir/Valdemar al Rusiei Kievene din anii 980 este Vladimir Putin al Federației Ruse din anii 2010 înseamnă să elimini secole de material interpretabil care permite gândirea istorică și judecata politică.

De asemenea, este posibil să vezi în cei o mie de ani scurși de la botezarea lui Volodimir/Valdemar o istorie, și nu o poveste a eternității. Să gândești istoric nu înseamnă să schimbi un mit național cu altul, să spui că Ucraina, și nu Rusia era moștenitoarea Rusiei Kievene, că Volodimir/Valdemar era ucrainean, nu rus. Să emiți o astfel de revendicare înseamnă doar să înlocuiești o politică rusească a eternității cu una ucraineană. Să gândești istoric înseamnă să înțelegi cum ar putea fi posibilă existența unui stat de tipul Ucrainei, așa cum ar putea fi posibilă și existența unui stat de tipul Rusiei. Să gândești istoric înseamnă să înțelegi limitele structurilor, spațiile de indeterminare, posibilitățile libertății.

Configurațiile care fac Ucraina posibilă astăzi sunt vizibile în perioadele medievală și modernă timpurie. Rusia Kieveană a lui Volodimir/Valdemar a fost fracturată cu mult înainte de înfrângerea căpeteniilor lui de către mongoli, la începutul anilor 1240. După invaziile mongole, majoritatea teritoriului Rusiei Kievene a fost absorbit de Marele Ducat al Lituaniei, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea. Căpeteniile războinice creștine ale Rusiei Kievene au devenit apoi personaje importante ale Lituaniei păgâne.

Marele Ducat al Lituaniei a adoptat, în legile și la curțile lui, limbajul politic al Rusiei Kievene. Începând din 1386, marii duci lituanieni au condus, de regulă, și Polonia.

Ideea unei „Ucraine" care să desemneze o parte a teritoriilor străvechii Rusii Kievene a apărut după 1569, când relația politică dintre Lituania și Polonia s-a schimbat. În acel an, Regatul Poloniei și Marele Ducat al Lituaniei au format o comunitate, o uniune constituțională a două regate. În timpul negocierilor, mare parte a teritoriului Ucrainei de astăzi a trecut de la partea lituaniană la cea poloneză a noii entități comune. Asta a declanșat conflictele care au creat ideea politică de Ucraina.

După 1569, pe teritoriul Ucrainei de astăzi, tradițiile creștine estice ale Rusiei Kievene au fost contestate de creștinismul vestic, aflat în toiul unor transformări fertile. Cu ajutorul tiparului, gânditorii catolici și protestanți polonezi au contestat puterea creștinismului estic asupra teritoriilor Rusiei Kievene. Unele căpetenii războinice ortodoxe ale Rusiei Kievene s-au convertit la protestantism sau la catolicism și au adoptat pentru comunicarea dintre ei limba poloneză. Urmând modele poloneze (și exemplul nobililor polonezi care se mutaseră spre est), acești potentați locali au început să transforme stepa ucraineană fertilă în mari plantații. Asta însemna legarea populației locale de pământ ca iobagi, pentru a le exploata munca. Țăranii ucraineni care încercau să fugă de iobăgie descopereau adesea o altă formă de servitute, dat fiind că musulmanii vecini puteau să-i vândă ca sclavi în Sudul extrem a ceea ce e astăzi Ucraina. Acești musulmani, cunoscuți drept tătari, se aflau sub suzeranitatea Imperiului Otoman.

Iobagii căutau refugiu la cazaci, oameni liberi care trăiau din jaf, vânătoare și pescuit la marginea sud-estică a stepei, în *no-man's-land*-ul* dintre puterile poloneză și otomană. Aceștia și-au construit fortăreața, *Sich*-ul, pe o insulă din mijlocul fluviului Nipru, nu departe de orașul de astăzi care poartă numele fluviului. Pe timp de război, mii de cazaci luptau în armata poloneză ca mercenari. Când infanteria era formată din cazaci și cavaleria din nobili polonezi, armata poloneză rareori pierdea. La începutul secolului al XVII-lea, Comunitatea Polono-Lituaniană era cel mai mare stat din Europa și, pentru scurt timp, a întrecut chiar Moscova. Era o republică de nobili, în care fiecare nobil era reprezentat în parlament. Bineînțeles, în practică, unii nobili erau mai puternici decât alții, iar potentații bogați din Ucraina erau printre cei mai importanți cetățeni ai comunității. Cazacii voiau să fie înnobilați sau, cel puțin, să aibă anumite drepturi legale în cadrul comunității. Cerința lor nu a fost satisfăcută.

* Teritoriu-tampon, neutru, dintre doi adversari (*N.r.*)

În 1648, aceste tensiuni au produs o revoltă. Comunitatea Polono-Lituaniană era pe cale să întreprindă o campanie împotriva Imperiului Otoman. Cazacii, care se pregăteau să înceapă lupta împotriva otomanilor, au găsit un lider, Bogdan Hmelnițki, care i-a convins să se revolte împotriva proprietarilor de pământ polonizați din regiune. Știind că are nevoie de aliați, Hmelnițki a recrutat tătari, cărora le-a oferit drept sclavi creștini ucraineni din regiune. Când tătarii l-au abandonat, a avut nevoie de un nou aliat, și singurul pe care l-a putut găsi a fost Moscova. Nu era nimic predestinat la această alianță. Cazacii și moscoviții se considerau și unii, și alții moștenitori ai Rusiei Kievene, dar nu aveau o limbă comună și aveau nevoie de translatori ca să comunice. Deși rebel, Hmelnițki era un copil al Renașterii, Reformei și Contrareformei, ale căror limbi erau ucraineana, poloneza și latina (dar nu rusa). Cazacii erau obișnuiți cu contracte legale care obligau ambele părți. Ei considerau un aranjament temporar ceea ce partea moscovită privea drept supunere permanentă față de țar. În 1654, Cnezatul Moscovei a invadat Comunitatea Polono-Lituaniană. În 1667, teritoriile care formează acum Ucraina au fost împărțite de-a lungul Fluviului Nipru, fortărețele cazacilor revenind Cnezatului Moscovei. Statutul Kievului a fost la început incert, dar și el a fost cedat Cnezatului Moscovei.

Cnezatul Moscovei s-a întors apoi spre Vest, după îndelunga lui carieră asiatică. Orașul Kiev existase timp de aproximativ 800 de ani fără vreo legătură politică cu Moscova. Kievul trecuse prin Evul Mediu, Renaștere și Baroc, Reformă și Contrareformă ca metropolă europeană. După ce a intrat în Cnezatul Moscovei, universitatea din oraș a devenit principala instituție de învățământ superior din regat, care, după 1721, a devenit cunoscut drept Imperiul Rus. Oamenii educați ai Kievului au îngroșat rândurile specialiștilor din Moscova și apoi din Sankt Petersburg. Cazacii au fost asimilați în forțele armate imperiale ruse. Împărăteasa Ecaterina și-a luat un amant cazac și i-a trimis pe cazaci să cucerească Peninsula Crimeea. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Imperiul Rus a împărțit Comunitatea Polono-Lituaniană și a pus capăt existenței ei, cu ajutorul Prusiei și al monarhiei habsburgice. În acest mod, aproape toate teritoriile străvechi ale Rusiei Kievene au devenit parte a noului Imperiu Rus.

În secolul al XIX-lea, integrarea imperială rusească a provocat o reacție patriotică în rândul ucrainenilor. Universitatea imperială rusească din Harkov a fost primul centru al unei tendințe romantice de a idealiza țăranul din regiune și cultura lui. În Kievul mijlocului de secol, câțiva

membri ai vechilor familii nobiliare au început să se identifice cu țărănimea vorbitoare de ucraineană, și nu cu puterea rusă sau poloneză. La început, conducătorii ruși au văzut în aceste tendințe un interes lăudabil față de cultura „rusească de sud" sau „rusească mică". După înfrângerea Rusiei în Războiul Crimeei din 1853–1856 și o răscoală poloneză din 1863–1864, autoritățile imperiale ruse au definit cultura ucraineană drept pericol politic și au interzis publicațiile în limba ucraineană. Statutele Marelui Ducat al Lituaniei, cu ecourile lor din străvechea legislație a Rusiei Kievene, și-au pierdut forța. Locul tradițional al Kievului drept centru al ortodoxiei estice a fost preluat de Moscova. Biserica Unită, formată în 1596, unde se oficiau slujbe după ritualul estic, dar care avea o ierarhie de tip vestic, a fost abolită.

Singurul teritoriu al Rusiei Kievene care rămânea în afara Imperiului Rus era Galiția. Când Comunitatea Polono-Lituaniană fusese împărțită și desființată, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, aceste teritorii le rămăseseră conducătorilor habsburgici. Ca domeniu al coroanei habsburgice, Galiția păstra unele caracteristici ale civilizației Rusiei Kievene, cum ar fi Biserica Unită. Monarhia Habsburgică a redenumit-o „Greco-Catolică" și îi educa pe preoții ei în Viena. Copiii și nepoții acestor oameni deveneau activiști naționali ucraineni, editori de ziare și candidați la alegerile parlamentare. Când Imperiul Rus a restricționat cultura ucraineană, scriitorii și activiștii ucraineni s-au mutat în Galiția. După 1867, monarhia habsburgică avea constituție liberală și presă liberă, astfel că acești imigranți politici aveau libertatea de a-și continua opera ucraineană. Austria organiza alegeri democratice, astfel că, în întreaga monarhie, politica de partid a devenit politică națională. Refugiații din Imperiul Rus defineau politica și istoria ucraineană drept o chestiune de cultură și limbă continue, mai degrabă decât de putere imperială. În ce-i privește pe țăranii înșiși, majoritatea populației care vorbea limba ucraineană era preocupată în principal de proprietatea asupra pământului.

După Revoluția Bolșevică din noiembrie 1917, un guvern ucrainean a declarat independența. Dar, spre deosebire de alte popoare est-europene, ucrainenii n-au putut să formeze un stat. Nicio revendicare ucraineană nu a fost recunoscută de puterile care au câștigat Primul Război Mondial. Kievul a trecut de la unii la alții de o duzină de ori, fiind revendicat, pe rând, de Armata Roșie, de adversarii ei — rușii albi —, de o armată ucraineană și de armata poloneză. Autoritățile ucrainene, hărțuite, au făcut o alianță cu Polonia proaspăt independentă, iar în mai 1920, armatele poloneză și ucraineană au cucerit împreună Kievul. Când Armata Roșie a contraatacat, soldații ucraineni au luptat alături de polonezi până în Varșovia. Dar când Polonia și Rusia bolșevică au semnat tratatul de pace de la Riga, în 1921, teritoriile pe care activiștii ucraineni le considerau ale lor au fost împărțite: aproape tot ce fusese în Imperiul Rus a revenit noii Uniuni Sovietice, în timp ce Galiția și alt district vestic, Volînia, au revenit Poloniei. Nu era ceva excepțional, ci foarte tipic. Un stat-națiune ucrainean rezista câteva luni, în timp ce vecinii lui vestici rezistau ani buni, dar lecția era aceeași și putea fi învățată cel mai bine din exemplul ucrainean: statul-națiune era o întreprindere dificilă și, în majoritatea cazurilor, de nesusținut.

* * *

Istoria ucraineană aduce în prim-plan o chestiune centrală a istoriei europene moderne: ce urmează după imperiu? Potrivit fabulei națiunii înțelepte, statele-națiune europene au învățat lecția războiului și au început să se integreze. Pentru ca acest mit să aibă sens, statele-națiune trebuie imaginate în anumite perioade în care, de fapt, ele nu existau. Trebuia eliminat evenimentul fundamental din Europa de la mijlocul secolului XX: încercările europenilor de recreare a imperiilor în Europa însăși. Cazul crucial este încercarea eșuată a germanilor de a coloniza Ucraina în 1941. Pământul negru și bogat al Ucrainei s-a aflat în centrul a două importante proiecte neoimperiale europene ale secolului XX, cel sovietic și apoi cel nazist. Și în această privință, istoria ucraineană este tipică și, prin urmare, indispensabilă. Niciun alt teritoriu nu a atras atâta atenție colonială în Europa. Ceea ce dezvăluie regula: istoria europeană se învârte în jurul colonizării și decolonizării.

Iosif Stalin a înțeles proiectul sovietic drept autocolonizare. Deoarece nu avea posesiuni peste mări, Uniunea Sovietică trebuia să-și exploateze hinterlandurile. Prin urmare, în Primul Plan Cincinal din 1928–1933, Ucraina trebuia să cedeze planificatorilor centrali sovietici abundența ei agricolă. Controlul de stat al agriculturii a ucis prin înfometare între trei și patru milioane de locuitori ai Ucrainei sovietice. Adolf Hitler vedea Ucraina drept teritoriul fertil care avea să transforme Germania într-o putere mondială. Controlarea pământului ei negru era obiectivul lui de război. Drept rezultat al ocupației germane care a început în 1941, peste trei milioane de alți locuitori ai Ucrainei sovietice au fost uciși, inclusiv aproximativ 1,6 milioane de evrei omorâți de germani și de polițiștii și milițiile locale. În plus față de aceste pierderi, aproximativ trei milioane de alți locuitori ai Ucrainei sovietice au murit în luptă ca soldați ai Armatei Roșii. În total, aproximativ 10 milioane de oameni au fost uciși într-un deceniu, drept rezultat a două colonizări rivale ale aceluiași teritoriu.

După ce Armata Roșie a învins Wermachtul în 1945, granițele Ucrainei sovietice au fost extinse spre vest, pentru a include unele districte luate de la Polonia, ca și unele teritorii minore de la Cehoslovacia și România. În 1954, Peninsula Crimeea a fost scoasă din Republica Sovietică Federativă Rusă și adăugată Ucrainei sovietice. Era ultima dintr-o serie de ajustări ale frontierelor dintre cele două republici sovietice. Deoarece

Crimeea e legată de Ucraina prin pământ (fiind, din perspectiva Rusiei, o insulă), ideea era de a lega peninsula de rezervele de apă și de rețeaua electrică din Ucraina. Conducerea sovietică s-a folosit de acea ocazie ca să explice că Ucraina și Rusia erau unite prin soartă. Deoarece în 1954 se împlineau 300 de ani de la încheierea acordului care îi unise pe cazaci și pe moscoviți împotriva Comunității Polono-Lituaniene, fabricile sovietice produceau pachete de țigări și cămăși de noapte inscripționate cu mesajul 300 DE ANI. Era un exemplu timpuriu de politică sovietică a eternității: legitimarea stăpânirii nu prin realizări prezente sau prin promisiuni viitoare, ci prin bucla nostalgică a unei cifre rotunde.

Ucraina sovietică a avut a doua cea mai mare populație a URSS-ului, după Rusia sovietică. În districtele vestice ale Ucrainei sovietice, care înainte de al Doilea Război Mondial făcuseră parte din Polonia, naționaliștii ucraineni s-au opus impunerii stăpânirii sovietice. Printr-o serie de deportări de la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50, ei și familiile lor au fost trimiși cu sutele de mii în sistemul sovietic de lagăre de concentrare: Gulagul. În doar câteva zile din octombrie 1947, de exemplu, 76 192 de ucraineni au fost transportați în Gulag, prin ceea ce era cunoscut drept Operațiunea Occident. Majoritatea celor care mai erau în viață la momentul morții lui Stalin (1953) au fost eliberați de succesorul lui, Nikita Hrușciov. În anii '60 și '70, comuniștii ucraineni s-au alăturat tovarășilor lor ruși pentru a guverna cea mai mare țară din lume. În timpul războiului rece, Ucraina de sud-est fusese un centru militar sovietic. La Dnipropetrovsk, nu departe de locul în care cazacii își avuseseră cândva fortăreața, se fabricau rachete.

Deși politica sovietică fusese mortală pentru ucraineni, liderii sovietici nu au negat niciodată că Ucraina era o națiune. Ideea călăuzitoare era că națiunile aveau să-și atingă deplinul potențial sub conducerea sovietică și apoi să se dizolve, când era realizat comunismul. În primele decenii ale Uniunii Sovietice, existența națiunii ucrainene era considerată de la sine înțeleasă, de la jurnalismul lui Joseph Roth la statisticile Ligii Națiunilor. Foametea din 1932–1933 a fost și ea un război împotriva națiunii ucrainene, prin faptul că a distrus coeziunea socială a satelor și a coincis cu o epurare sângeroasă a activiștilor naționali ucraineni. Însă a rămas ideea vagă că o națiune ucraineană urma să aibă un viitor socialist. De fapt, abia în anii '70, sub Brejnev, politica sovietică a abandonat oficial această prefăcătorie. În mitul „Marelui Război pentru Apărarea Patriei" promovat de el, rușii și ucrainenii erau contopiți drept soldați împotriva

fascismului. Când Brejnev a abandonat utopia în favoarea „socialismului real", el sugera că dezvoltarea națiunilor neruse era completă. Brejnev a îndemnat ca rusa să devină limba de comunicare a tuturor elitelor sovietice, iar un protejat al lui conducea afacerile ucrainene. Școlile au fost rusificate, după care au urmat universitățile. În anii '70, adversarii ucrainieni ai regimului sovietic au riscat închisoarea și spitalul psihiatric ca să protesteze în numele culturii ucrainene.

Fără îndoială, comuniștii ucraineni s-au alăturat entuziast și în număr mare proiectului sovietic, ajutându-i pe comuniștii ruși să guverneze regiunile asiatice ale URSS-ului. După 1985, încercarea lui Gorbaciov de a șunta partidul comunist i-a alienat pe acești oameni, în timp ce politica lui de *glaznost* — discuții libere — i-a încurajat pe cetățenii sovietici să-și exprime nemulțumirile naționale. În 1986, tăcerea lui de după dezastrul nuclear de la Cernobîl l-a discreditat în rândul multor ucraineni. Milioane de locuitori ai Ucrainei sovietice au fost expuși inutil unor doze mari de radiații. Ordinul lui precis ca o paradă de 1 Mai să aibă loc sub un nor mortal era greu de iertat. Otrăvirea absurdă din 1986 i-a făcut pe ucraineni să înceapă să vorbească despre înfometarea în masă, absurdă, din 1933.

În vara lui 1991, lovitura de stat eșuată împotriva lui Gorbaciov a creat posibilitatea ca Boris Elțîn să scoată Rusia din Uniunea Sovietică. Comuniștii și opozanții ucraineni au căzut deopotrivă de acord că Ucraina ar trebui să facă și ea la fel. La un referendum, 92% din locuitorii Ucrainei sovietice, inclusiv o majoritate a fiecărei regiuni ucrainene, au votat pentru independență.

Ca și în noua Rusie, anii '90 au fost marcați și în noua Ucrainã de preluarea activelor sovietice și de scheme inteligente de speculă. Spre deosebire de Rusia, în Ucraina noua clasă de oligarhi s-a transformat în clanuri durabile, niciunul dominat de stat mai mult de câțiva ani la rând. Și tot spre deosebire de Rusia, în Ucraina puterea era schimbată prin alegeri democratice. Atât Rusia, cât și Ucraina au ratat șansa reformei economice în anii relativ buni dinaintea crizei financiare mondiale din 2008. Spre deosebire de Rusia, ucrainienii vedeau Uniunea Europeană ca pe un leac pentru corupția care stânjenea progresul social și un mijloc pentru o distribuție mai echitabilă a prosperității. Liderii ucraineni promovau susținut, cel puțin la nivel retoric, apartenența la UE. Viktor Ianukovici, președinte al Ucrainei începând cu 2010, a promovat ideea unui viitor

european, chiar în timp ce urma politici care făceau ca un astfel de viitor să fie mai puțin probabil.

Cariera lui Ianukovici demonstrează diferența dintre pluralismul oligarhic ucrainean și centralismul cleptocratic rusesc. Ianukovici candidase prima oară la funcția de președinte în 2004. Numărătoarea finală fusese manipulată în favoarea lui de patronul lui, președintele la final de mandat Leonid Kucima. Politica externă rusească avea să-i susțină și ea candidatura și să-i declare victoria. După trei săptămâni de proteste în Piața Independenței din Kiev (cunoscută drept Maidan), o decizie a Curții Supreme ucrainene și noi alegeri, Ianukovici s-a recunoscut învins. A fost un moment important al istoriei ucrainene; el a confirmat democrația ca principiu al succesiunii. Atâta timp cât domnia legii funcționa la vârful politicii, exista în continuare speranța că într-o bună zi ea s-ar putea extinde și asupra vieții cotidiene.

După înfrângerea lui, Ianukovici l-a angajat pe consultantul politic american Paul Manafort să-i îmbunătățească imaginea. Chiar dacă avea o locuință în Trump Tower din New York, Manafort petrecea mult timp în Ucraina. Sub tutela lui Manafort, Ianukovici a început să se tundă mai bine, să poarte costume mai bune și a început să comunice cu mâinile. Manafort l-a ajutat să urmeze o „strategie sudistă" pentru Ucraina, care o amintea pe cea pe care Partidul Republican o folosise în Statele Unite: sublinierea diferențelor culturale, transformarea politicii în ceva care se referă la a fi, nu la a face. În Statele Unite, asta însemna a da apă la moară nemulțumirilor albilor, chiar dacă aceștia erau o majoritate ai cărei membri dețineau aproape toată averea; în Ucraina, însemna exagerarea dificultăților celor care vorbeau rusă, chiar dacă rusa era o limbă importantă a politicii și economiei din țară și prima limbă a celor care controlau resursele țării. Ca și următorul client al lui Manafort, Donald Trump, Ianukovici a ajuns la putere cu o campanie bazată pe exploatarea unor nemulțumiri culturale și pe inocularea speranței că un oligarh ar putea să apere poporul împotriva oligarhiei.

După ce a câștigat alegerile prezidențiale din 2010, Ianukovici s-a concentrat asupra averii lui personale. Părea că importă practici rusești, prin crearea unei elite cleptocratice permanente, în loc să permită rotația clanurilor oligarhice. Fiul lui, dentist, a devenit unul dintre cei mai bogați oameni din Ucraina. Ianukovici a subminat mecanismele de echilibru și control dintre puterile statului ucrainean, de exemplu făcându-l pe judecătorul care îi rătăcise cazierul președintele Curții Supreme ucrainene.

De asemenea, Ianukovici a încercat să gestioneze democrația în stil rusesc. L-a băgat la închisoare pe unul dintre cei doi adversari importanți ai lui și a trecut o lege care îl descalifica pe celălalt de la candidatura la președinție. Asta a făcut ca pentru al doilea mandat să candideze împotriva unui adversar naționalist ales cu grijă. Ianukovici era sigur că o să câștige, după care putea să le spună europenilor și americanilor că salvase Ucraina de naționalism.

Ca stat nou, Ucraina avea probleme enorme, cea mai evidentă dintre ele fiind corupția. Un acord de asociere cu UE, pe care Ianukovici a promis să-l semneze, ar fi fost un instrument de susținere a domniei legii în Ucraina. Funcția istorică a UE a fost tocmai aceea de a salva statul european de după imperiu. Poate că Ianukovici nu înțelegea asta, dar mulți cetățeni ucraineni înțelegeau. Pentru ei, doar perspectiva unui acord de asociere făcea ca regimul lui să fie tolerabil. Așa că, atunci când Ianukovici a declarat brusc, pe 21 noiembrie 2013, că Ucraina nu avea să semneze acordul de asociere, el a devenit intolerabil. Ianukovici luase această decizie după ce discutase cu Putin. Politica rusească a eternității, ignorată până atunci de majoritatea ucrainenilor, le ajunsese dintr-odată la ușă.

Jurnaliștii de investigație sunt cei care scot la lumină oligarhii și inegalitatea. În calitate de cronicari ai contemporaneității, ei reacționează primii la politica eternității. În Ucraina oligarhică a secolului XXI, reporterii au oferit compatrioților lor o șansă la autoapărare. Unul dintre acești jurnaliști de investigație a fost Mustafa Nayyem, care, pe 21 noiembrie, s-a săturat. Prin pagina lui de Facebook, Nayyem și-a îndemnat prietenii să iasă la protest. „Like-urile nu contează", a scris el. Oamenii trebuiau să fie prezenți în stradă. Și așa au făcut: la început studenți și tineri, mii de studenți și tineri din Kiev și din țară, cetățenii care aveau cel mai mult de pierdut de pe urma înghețării viitorului.

S-au dus în Maidan și au rămas acolo. Și prin asta au luat parte la crearea unei entități noi: o națiune.

Cu toate defectele sistemului politic ucrainean, ucrainenii ajunseseră, după 1991, să considere de la sine înțeles că disputele politice sunt tranșate fără violență. Excepțiile, cum ar fi asasinarea din 2000 a popularului reporter de investigații Georgi Gongadze, au provocat proteste. Într-o țară care în secolul XX cunoscuse mai multă violență decât oricare alta, pacea civică a secolului XXI era o minunată realizare. Împreună cu regularitatea alegerilor și absența războiului, dreptul la întrunire pașnică era o

modalitate prin care ucrainenii își distingeau țara de Rusia. Așa că a fost un șoc atunci când forțele de intervenție i-au atacat pe protestatarii din Maidan, pe 30 noiembrie. Vestea că „copiii noștri" fuseseră bătuți s-a răspândit în întregul Kiev. Vărsarea „primului strop de sânge" i-a mobilizat pe oameni la acțiune.

Cetățenii ucraineni au venit în Kiev să-i ajute pe studenți deoarece erau tulburați de violență. Unul dintre ei a fost Serghei Nihoian, un armean vorbitor de rusă din districtul ucrainean sud-estic cunoscut drept Donbas. Nihoian, care era muncitor, și-a exprimat solidaritatea cu „studenții, cetățenii Ucrainei". Reflexul de a proteja viitorul, declanșat în mințile studenților de teama pierderii Europei, a fost declanșat la alții de teama pierderii singurei generații crescute în Ucraina independentă. Printre reprezentanții generațiilor mai vârstnice care au venit în Maidan să-i protejeze pe studenți au fost și „afganii" — veteranii invaziei Armatei Roșii în Afganistan. Protestele din decembrie 2013 s-au referit mai puțin la Europa și mai mult la forma adecvată a politicii din Ucraina, la „decență" sau „demnitate".

Pe 10 decembrie 2013, forțele de intervenție au fost trimise a doua oară să elibereze Maidan-ul de protestatari. Din nou, s-a răspândit vorba, iar kievenii din toate categoriile sociale s-au pus cu trupul în fața bastoanelor. O tânără femeie de afaceri își amintea că prietenii ei „se bărbiereau și își luau haine curate, în caz că mureau în noaptea aceea". O istorică literară de vârstă mijlocie s-a aventurat împreună cu un cuplu mai în vârstă, un editor și o fiziciană: „Prietenii mei erau un invalid trecut bine de 60 de ani și soția lui, cam de aceeași vârstă — față de ei, eu păream destul de tânără, puternică și sănătoasă (eu am 53 de ani și bineînțeles că, la vârsta mea, e greu să crezi că ai putea învinge bărbați înarmați). Prietenii mei sunt amândoi evrei, iar eu sunt cetățean polonez, dar am mers împreună, ca patrioți ucraineni, convinși că viețile noastre nu ar mai avea nicio valoare dacă protestele erau zdrobite acum. Am ajuns în Maidan, nu fără unele dificultăți. Pe prietena mea Lena — o doctoriță, cea mai blândă ființă din lume, are doar un metru și jumătate înălțime — a trebuit s-o țin la distanță de forțele de intervenție, pentru că știam că le-ar fi spus exact ce crede despre ei și despre întreaga situație". Pe 10 decembrie, forțele de intervenție nu au putut mișca mulțimea.

La 16 ianuarie 2014, Ianukovici a criminalizat retroactiv protestele și a legalizat utilizarea forței. Arhiva parlamentară oficială conținea o abundență de legislație pe care protestatarii au numit-o „legile dictaturii".

Aceste măsuri limitau sever libertatea de expresie și libertatea de întrunire, interziceau un „extremism" nedefinit și solicitau organizațiilor nonguvernamentale care primeau bani din străinătate să se înregistreze drept „agenți străini". Legile au fost introduse de deputați care aveau legături cu Rusia și erau copii ale legislației rusești. Nu a existat nicio audiere publică, nicio dezbatere parlamentară și, de fapt, niciun vot real: a fost folosit în mod deplasat un vot deschis, în locul unei numărători electronice, iar numărul mâinilor ridicate nu întrunea majoritatea. Cu toate acestea, legile au fost înregistrate oficial. Protestatarii și-au dat seama că, dacă erau prinși, aveau să fie tratați drept infractori.

Șase zile mai târziu, doi protestatari au fost împușcați mortal, iar un al treilea, care fusese răpit, a fost găsit ucis. Din perspectiva unor țări ca Statele Unite și Rusia — ambele societăți mult mai violente —, e greu de apreciat greutatea acestor trei morți pentru ucraineni. Patru săptămâni mai târziu, numeroasele crime comise de lunetiști au pus în umbră aceste prime trei morți. Invadarea Ucrainei de către ruși, care a început cinci săptămâni mai târziu, a adus atât de multă vărsare de sânge, încât putea părea imposibil să-ți amintești exact cum începuseră crimele. Și totuși, pentru societatea preocupată cu adevărat, au existat momente precise care au părut încălcări intolerabile ale simplei decențe. În ultima săptămână a lui ianuarie, au început să sosească în număr mare, din întreaga țară, cetățeni ucraineni care anterior nu susținuseră protestele din Maidan. Deoarece părea că Ianukovici își mânjise deja mâinile cu sânge, pentru mulți ucraineni era de neconceput ca el să rămână la conducerea țării.

Protestatarii au resimțit acest moment ca pe o deformare a societății lor politice. O demonstrație care începuse în apărarea unui viitor european devenise o apărare a celor câteva câștiguri fragile din prezentul ucrainean. În februarie, Maidan-ul era deja o rezistență disperată împotriva Eurasiei. Până atunci, puțini ucraineni reflectaseră vreodată la politica rusească a eternității. Dar protestatarii nu voiau să accepte ce vedeau că li se oferă: violență care ducea la o viață lipsită de viitor, în mijlocul unor fuioare a ceea ce ar fi putut să fie.

La începutul lui februarie, Ianukovici era încă președinte, iar Washingtonul și Moscova aveau unele idei despre modul în care el ar fi putut să rămână la putere. O convorbire telefonică dintre secretarul de stat adjunct american și ambasadorul american din Kiev, aparent înregistrată de un serviciu secret rusesc și desfășurată la 4 februarie, a dezvăluit faptul

că politica americană era de a susține formarea unui nou guvern sub Ianukovici. Această propunere era neconformă cu cererile Maidan-ului și, de fapt, complet desprinsă de realitate. Conducerea lui Ianukovici luase deja sfârșit, cel puțin în mințile celor care deciseseră să-și riște viața în Maidan după crimele din 22 ianuarie 2014. Un sondaj a arătat că doar 1% din protestatari ar fi acceptat un compromis politic care l-ar fi lăsat pe Ianukovici în funcție. Pe 18 februarie, au început discuțiile parlamentare, în speranța că se poate ajunge la un compromis. În loc de asta, a doua zi a avut loc o nouă confruntare sângeroasă, care a făcut încă și mai puțin probabilă continuarea regimului Ianukovici.

Istoria Maidan-ului dintre noiembrie 2013 și februarie 2014, opera a peste un milion de oameni care și-au oferit trupurile pietrei reci, nu e același lucru cu istoria încercărilor eșuate de a-l suprima. Pentru protestatarii din Ucraina, vărsarea de sânge fusese de negândit; doar vărsarea de sânge i-a făcut pe americani și europeni să remarce acea țară; vărsarea de sânge a servit Moscovei drept argument pentru a trimite armata rusă ca să provoace și mai multă. Astfel, există tentația puternică de a ne aminti Ucraina așa cum se vedea ea din exterior, unde arcul narațiunii urma arcul gloanțelor.

Pentru cei care au luat parte la Maidan, protestul lor avea ca scop apărarea a ceea ce încă era considerat posibil: un viitor decent pentru țara lor. Violența conta pentru ei ca indicator al intolerabilului. Ea venea în răbufniri de câteva clipe sau câteva ore: bătăi pe 21 noiembrie și 10 decembrie, răpiri și crime în ianuarie, explozia unei bombe pe 6 februarie și, în sfârșit, împușcături în masă pe 20 februarie. Dar oamenii veneau în Maidan nu pentru câteva clipe sau ore, ci pentru câteva zile, săptămâni sau luni, iar tăria lor sugera un nou simț al timpului și noi forme de politică. Cei care au rămas în Maidan au putut să facă asta doar pentru că descoperiseră noi modalități de a se organiza.

Maidan-ul a produs patru forme de politică: societatea civilă, economia darului, statul asistențial voluntar și prietenia Maidan-ului.

Kievul este o capitală bilingvă, oarecum neobișnuită în Europa și de negândit în Rusia și Statele Unite. Europenii, rușii și americanii au considerat rareori că bilingvismul cotidian ar putea trăda maturitate politică, imaginându-și în schimb că o Ucrainăcare vorbea două limbi trebuia împărțită în două grupuri și două jumătăți. „Etnicii ucraineni" trebuiau să fie un grup care acționa într-un fel, iar „etnicii ruși", în altul.

Valabilitatea acestei afirmații este similară cu a celei că „etnicii americani" votează cu republicanii. E mai degrabă un rezumat al unei politici care-i definește pe oameni în funcție de etnie, propunându-le o eternitate de nemulțumire în locul unei politici a viitorului. În Ucraina, limba este mai degrabă un spectru decât o linie. Sau, dacă este o linie, e una care trece prin oameni, nu printre aceștia.

Cetățenii ucraineni din Maidan vorbeau ca în viața cotidiană, folosind ucraineana și rusa după necesități. Revoluția a fost inițiată de un jurnalist care folosea rusa ca să le spună oamenilor unde să plaseze camera video și ucraineana când vorbea din fața acesteia. Celebra lui postare pe Facebook („Like-urile nu contează") era în rusă. În Maidan, chestiunea a cine ce limbă vorbește era irelevantă. Cum își amintea protestatarul Ivan Surenko, scriind în rusă: „Mulțimea din Maidan e tolerantă în chestiunea limbii. N-am auzit niciodată vreo discuție pe tema asta". Într-un sondaj, 59% dintre oamenii din Maidan se defineau drept vorbitori de ucraineană, 16% drept vorbitori de rusă și 25% vorbitori ai ambelor limbi. Oamenii treceau de la o limbă la alta după cum părea că o solicită situația. De pe scena ridicată în Maidan se vorbea în ucraineană, dat fiind că ucraineana e limba politicii. Dar apoi vorbitorul putea să se întoarcă în mulțime și să vorbească cu prietenii lui în rusă. Era comportamentul cotidian al unei noi națiuni politice.

Politica acestei națiuni era legată de domnia legii: mai întâi speranța că un acord de asociere cu Uniunea Europeană ar fi putut reduce corupția, apoi hotărârea de a preveni posibilitatea ca domnia legii să dispară complet sub valurile violenței de stat. În sondaje, protestatarii alegeau cel mai adesea „apărarea domniei legii" ca obiectiv principal al lor. Teoria politică era simplă: statul avea nevoie de societatea civilă ca să-l ducă spre Europa, și de Europa ca să-l îndepărteze de corupție. După ce a început violența, această teorie politică s-a exprimat în forme mai poetice. Filosoful Volodimir Iermolenko scria: „Europa e și lumina de la capătul tunelului. Când ai nevoie de o astfel de lumină? Când peste tot în jur e întuneric beznă".

Între timp, societatea civilă trebuia să lucreze în întuneric. Ucrainenii au făcut asta constituind rețele orizontale fără relații cu partidele politice. Cum își amintea protestatarul Ihor Bihun: „Nu exista apartenență fixă. Nu exista nici ierarhie". Activitatea politică și socială a Maidan-ului din decembrie 2013 până în februarie 2014 a reieșit din niște asocieri temporare bazate pe voință și abilitate. Ideea esențială era că libertatea înseamnă

responsabilitate. Astfel, exista pedagogie (biblioteci și școli), securitate (*Samoobrona* sau autoapărare), afaceri externe (consiliul Maidan-ului), ajutor pentru victimele violenței și oamenii care îi căutau pe cei dragi (Euromaidan SOS) și antipropagandă (InfoResist). Cum își amintea protestatarul Andrij Bondar, autoorganizarea era o provocare la adresa statului ucrainean disfuncțional: „În Maidan prosperă o societate civilă ucraineană de o incredibilă autoorganizare și solidaritate. Pe de o parte, această societate este diferențiată intern: prin ideologie, limbă, cultură, religie și clasă, dar pe de altă parte e unită de anumite sentimente elementare. Nu avem nevoie de permisiunea voastră! Nu o să vă cerem nimic! Nu ne temem de voi! Vom face totul noi înșine".

Economia Maidan-ului era una a darului. În primele câteva zile, cum își amintea Natalia Stelmakh, oamenii din Kiev ofereau cu o generozitate extraordinară: „În două zile, eu și alți voluntari am putut să strângem de la locuitorii simpli ai Kievului echivalentul în grivne a 40 000 de dolari". Ea își amintea cum încercase, fără să reușească, să împiedice un pensionar în vârstă să doneze jumătate din pensia lui pe o lună. În afara donațiilor în bani, oamenii ofereau mâncare, haine, lemne, medicamente, sârmă ghimpată și căști. Un vizitator avea să fie surprins să descopere o ordine profundă în mijlocul haosului aparent și să-și dea seama că ceea ce la început părea o ospitalitate extraordinară era, de fapt, un stat asistențial spontan. Activistul politic polonez Sławomir Sierakowski a fost foarte impresionat: „Mergeai prin Maidan și ți se oferea mâncare, haine, un loc de dormit și îngrijire medicală".

La începutul lui 2014, majoritatea covârșitoare a protestatarilor, aproximativ 88% din sutele de mii de oameni care apăruseră acolo, erau din afara Kievului. Doar 3% veneau ca reprezentanți ai partidelor politice și doar 13% ca membri ai organizațiilor nonguvernamentale. Potrivit sondajelor făcute la acel moment, aproape toți protestatarii — aproximativ 86% — se hotărâseră de unii singuri să vină și veniseră ca indivizi, familii sau grupuri de prieteni. Aceștia luau parte la ceea ce curatorul de artă Vasil Șerepanin a numit „politică corporală": îndepărtarea fețelor de ecrane și aducerea trupurilor printre alte trupuri.

Protestul răbdător în mijlocul unor riscuri crescânde a generat ideea „prietenului de Maidan", persoana în care aveai încredere datorită încercărilor comune. Istoricul Iaroslav Hrițak a descris o modalitate de a-ți face noi cunoștințe: „În Maidan ești un pixel, iar pixelii lucrează întotdeauna în grupuri. De obicei, grupurile se formau în mod spontan:

tu sau prietenul tău dădeați peste cineva pe care tu sau prietenul tău îl cunoșteați, iar persoana pe care o întâlneați nu era singură — el sau ea era, de asemenea, însoțit sau însoțită de alți prieteni. Astfel, începeați să mergeți împreună. Într-o noapte, am mers cu un grup straniu de «aventurieri»: prietenul meu, filosoful, și un om de afaceri pe care îl știam. Acesta era însoțit de un bărbat micuț cu ochi triști. Arăta ca un clovn trist și am aflat că, într-adevăr, era un clovn profesionist care organiza un grup de caritate care lucra cu copii bolnavi de cancer".

După ce veneau ca indivizi, cetățenii ucraineni din Maidan intrau în noi instituții. Prin practicarea politicii corporale, ei își puneau trupul în pericol. Cum a spus filosoful Iermolenko: „Avem de-a face cu revoluții în care oamenii se dăruiesc pe ei înșiși". Oamenii exprimau adesea asta ca pe un fel de transformare personală, o decizie diferită de alte decizii. Hrițak și alții și-l aminteau pe filosoful francez Albert Camus și ideea lui de revoltă ca moment în care moartea este aleasă în locul supunerii. Unele afișe din Maidan citau o scrisoare din 1755 a lui Benjamin Franklin, unul dintre Părinții Fondatori ai Statelor Unite: „Cei care vor renunța la libertatea esențială pentru a dobândi puțină siguranță temporară nu merită nici libertate, nici siguranță".

Un grup de avocați ucraineni a stat pe Maidan zi de zi, cu o pancartă pe care scria AVOCAȚII MAIDAN-ULUI. Cei care fuseseră bătuți sau abuzați în vreun fel de stat puteau să reclame delictul și să inițieze un proces. Avocații și alții din Maidan nu se gândeau la problema durabilă a filosofiei politice ruse: cum poate fi generat un spirit al legii într-un sistem autocratic. Și totuși, prin acțiuni în numele unei viziuni asupra legii, ei abordau tocmai problema care îl obsedase pe Ilin.

Cu o sută de ani înainte, în perioada declinului ai Imperiului Rus, Ilin își dorise o Rusie guvernată de lege, dar nu știa cum ar putea să ajungă la popor spiritul ei. După Revoluția Bolșevică, a acceptat că nelegiuirea din partea extremei stângi trebuia întâmpinată cu nelegiuire din partea extremei drepte. Exact în momentul în care Putin aplica Rusiei conceptul lui Ilin de lege, ucrainenii demonstrau că putea să existe opoziție la scurtătura autoritară. Ucrainenii își demonstrau atașamentul față de lege cooperând cu ceilalți și punându-se pe ei înșiși în pericol.

Dacă ucrainenii puteau să soluționeze dilema legii a lui Ilin prin invocarea Europei și a solidarității, atunci rușii n-ar fi putut să facă și ei asta? Liderii ruși nu-și permiteau ca acest gând să apară în mințile cetățenilor lor. Astfel că, la doi ani de la protestele din Moscova, liderii ruși au aplicat

aceleași tactici în Kiev: homosexualizarea protestului, pentru a stârni un simț al unei civilizații eterne, și apoi aplicarea violenței, pentru a face ca schimbarea să pară imposibilă.

La sfârșitul lui 2011, când rușii protestau împotriva alegerilor măsluite, liderii lor îi asociaseră pe protestatari cu homosexualitatea. La sfârșitul lui 2013, confruntați cu Maidan-ul din Ucraina, oamenii Kremlinului au făcut aceeași mișcare. După doi ani de propagandă antigay în Federația Rusă, ideologii și animatorii erau siguri de ei. Punctul de plecare era că Uniunea Europeană era homosexuală, astfel că mișcarea ucraineană către Europa trebuia să fie și ea la fel. Clubul Izborsk susținea că UE „geme sub povara dominației lobby-ului LGBT".

În noiembrie și decembrie 2013, mass-media rusă care trata Maidan-ul introducea la tot pasul tema irelevantă a sexului homosexual. În timp ce trata prima zi de proteste ale studenților ucraineni în favoarea acordului de asociere cu UE, mass-media rusească încerca să-și fascineze cititorii prin contopirea politicii ucrainene cu bărbați atrăgători și sex homosexual. O pagină de mass-media socială a lui Vitali Kliciko, un boxer la categoria supergrea care a condus un partid politic ucrainean, a fost piratată, introducându-se pe ea material gay. Apoi un post de televiziune important, NTV, a prezentat acest lucru ca știre pentru milioane de ruși. Înainte să poată să înțeleagă că într-o țară vecină aveau loc proteste proeuropene, rușii erau invitați să contemple un tabu sexual.

Imediat după ce studenții au început să protesteze în Maidan, postul de televiziune rusesc NTV a avertizat în privința „homodictaturii" din Ucraina. Viktor Șestakov susținea, în ziarul *Odna Rodina*, că „un spectru bântuie Maidan-ul, spectrul homosexualității. Faptul că primii și cei mai zeloși integratori din Ucraina sunt perverși sexuali din acea țară e cunoscut de mult".

Dmitri Kiselev, personaj important al televiziunii rusești, a preluat tema. În decembrie 2013, Kiselev a fost numit director al unui nou conglomerat media cunoscut drept *Rossiia Segodnia* sau *Russia Today*. Scopul acestuia era de a dizolva demersul știrilor de la mass-media de stat rusească într-un nou demers: ficțiunea utilă. El și-a întâmpinat noii angajați cu cuvintele „obiectivitatea este un mit" și a stabilit noua linie editorială drept „iubire față de Rusia".

Pe 1 decembrie 2013, presa mondială relata despre bătaia pe care forțele ucrainene de intervenție o administraseră studenților în noaptea

anterioară. În timp ce studenții ucraineni se îngrămădeau într-o biserică, îngrijindu-și rănile, Kiselev a găsit o modalitate de a formula protestele lor ca geopolitică sexuală. La emisiunea *Vesti Nedeli* din seara aceea, în timp ce le amintea telespectatorilor despre Marele Război al Nordului de la începutul secolului al XVIII-lea, el a descris Uniunea Europeană drept noua alianță împotriva Rusiei. De data asta însă, susținea Kiselev, inamicii suedezi, polonezi și lituanieni erau niște războinici ai perversiunii sexuale. În realitate, Polonia și Lituania nu fuseseră inamicii Rusiei în Marele Război al Nordului. Deformarea istoriei e esențială pentru politica eternității.

Într-un alt episod, Kiselev și-a exprimat încântarea de a fi descoperit o revistă cu o ședință foto nud a lui Kliciko din urmă cu un deceniu. În platou, Kiselev a mângâiat echipamentul negru de intervenție al poliției ucrainene, în timp ce camera de luat vederi focaliza. Între timp, ziarul *Segodnia* se felicita neîncetat pentru publicarea unei fotografii care îl prinsese pe Kliciko împreună cu un scriitor ucrainean gay. În contextul ucrainean, aceștia erau doi activiști la o conferință de presă. În presa rusă, orientarea sexuală a unuia și frumusețea masculină a celuilalt constituiau știrea.

Integrarea europeană era interpretată de politicienii ruși ca însemnând legalizarea parteneriatelor de același sex (acesta nefiind un element al acordului de asociere a Ucrainei cu UE) și, astfel, răspândirea homosexualității. Când ministrul german de externe a vizitat Kievul, pe 4 decembrie, ziarul *Komsomol'skaia Pravda* a titrat: „Lemn gay pe focul Maidan-ului".

În timp ce zdrobea protestele interne din 2011 și 2012, regimul Putin încerca să redefinească politica drept inocență, în loc de acțiune. În loc să pună întrebarea cum ar putea experiența trecută să-i instruiască pe reformatorii prezentului, pentru a cântări astfel posibilitățile de viitor, rușii trebuiau să-și adapteze mințile la un ciclu mediatic care îi instruia despre propria lor inocență. Un adevăr etern al civilizației ruse s-a dovedit a fi anxietatea sexuală. Dacă Rusia era într-adevăr un organism virginal amenințat de răutatea neînțelegătoare a lumii, așa cum sugerase Ilin, atunci violența rusească era un mecanism virtuos de apărare împotriva penetrării. Pentru Putin, ca și pentru Ilin, Ucraina făcea parte din acel trup național. Pentru ca Eurasia să ia ființă, politica internă ucraineană trebuia să devină mai asemănătoare cu politica internă rusească.

Când Ianukovici a anunțat că nu semnează acordul de asociere cu UE, în noiembrie 2013, acest fapt a fost celebrat de guvernul rus ca o victorie. Dar, de fapt, Ianukovici nu fusese de acord să intre în Eurasia, acțiune care ar fi fost și mai nepopulară în rândul ucrainenilor. În decembrie 2013 și ianuarie 2014, Kremlinul a încercat să-l ajute pe Ianukovici să zdrobească protestele și, astfel, să devină posibil ca președintele ucrainean să-și desăvârșească întoarcerea dinspre UE spre Eurasia. Ianukovici susținea că atât Europa, cât și Rusia voiau Ucraina și că fiecare trebuia să-l plătească. Dacă UE a refuzat, Putin era pregătit să-i ofere bani lui Ianukovici.

Pe 17 decembrie 2013, Putin i-a oferit lui Ianukovici un pachet de 15 miliarde de dolari și prețuri reduse la gazele naturale. Ajutorul părea să fie condiționat: era oferit împreună cu cererile rusești ca străzile Kievului să fie eliberate de protestatari. La acel moment, forțele ucrainene de intervenție eșuaseră deja de două ori în această misiune, pe 30 noiembrie și 10 decembrie. De asemenea, ele răpiseră protestatari considerați lideri și îi bătuseră. Nimic din toate acestea nu funcționase, astfel că rușii au venit în ajutor. În Kiev a sosit un grup de 27 de specialiști ruși în suprimarea protestelor, ofițeri FSB și instructori de la Ministerul Afacerilor Interne. Pe 9 ianuarie 2014, ambasadorul rus în Ucraina l-a informat pe Ianukovici că polițiștii de intervenție ucraineni aveau să primească cetățenie rusă după operațiunea iminentă de zdrobire a Maidan-ului. Era o asigurare foarte importantă, deoarece însemna că acești polițiști nu trebuiau să se teamă de consecințele acțiunilor lor. Dacă în cele din urmă câștiga opoziția, ei ar fi fost în continuare în siguranță.

În ianuarie 2014, Moscova pare să fi calculat că o aplicare mai competentă a violenței avea să frângă protestele și să-l transforme pe Ianukovici într-o marionetă. În calculele rusești nu intra faptul că cetățenii ucraineni erau în Maidan din motive patriotice proprii. Când regimul Ianukovici a introdus legile dictaturii de tip rusesc, pe 16 ianuarie 2014, acest lucru sugera că urmează un masiv val de violențe. În Ucraina, legile de tip rusesc nu aveau aceleași consecințe ca în Rusia. Protestatarii ucraineni le vedeau drept implanturi străine ofensive. Când au fost împușcați cei doi protestatari, pe 22 ianuarie, Maidan-ul a crescut mai mult ca oricând. Contrarevoluția prin telecomandă eșuase. Moscova nu reușise să împingă Ucraina în Eurasia, prin ajutarea lui Ianukovici să reprime opoziția. Era momentul unei mutații de strategie. La începutul lui februarie 2014, părea că Moscova nu mai urmărește să-l manevreze pe Ianukovici și Ucraina

să intre în Eurasia. În loc de asta, Ianukovici avea să fie sacrificat printr-o campanie care să provoace haos în întreaga țară.

Un actor important al noii politici era Igor Girkin, un colonel din serviciul secret militar rusesc (GRU), care fusese angajat de Konstantin Malofeev. Cunoscut în Rusia drept „oligarhul ortodox", Malofeev era un activist antisodomie și un imperialist rus explicit. În concepția lui, „Ucraina face parte din Rusia. Eu nu pot considera poporul ucrainean ca fiind nerus". Rusia trebuia să salveze Ucraina de Europa, pentru că altfel cetățenii ucraineni „ar fi trebuit să răspândească sodomia ca normă în societatea ucraineană tradițională". Aceste afirmații nu erau deloc susținute de fapte reale. Malofeev exprima orientarea politicii rusești: prezentarea Europei drept inamic civilizațional, homosexualitatea drept război și Ucraina drept câmp de luptă.

Girkin, angajatul lui Malofeev, avea experiență în războiul hibrid. Luptase ca voluntar rus de partea sârbă în Războaiele Iugoslave și luase parte la unele conflicte din orașe bosniace și „zone sigure" declarate de UE, în care avuseseră loc epurări etnice și violuri în masă. Luptase, de asemenea, și în războaiele rusești din Transnistria și Cecenia și scrisese despre aceste experiențe în media condusă de fascistul Aleksandr Prohanov. Girkin a petrecut în Kiev mai multe zile, între 22 ianuarie și 4 februarie 2014, apoi pare să fi recomandat Kremlinului ca Ucraina să fie invadată și dezmembrată.

Un memorandum care a circulat în administrația prezidențială rusească la începutul lui februarie 2014, aparent bazat pe munca lui Girkin, anticipa schimbarea de direcție a politicii rusești. El pornea de la premisa că „regimul Ianukovici e complet falit. Sprijinul diplomatic, financiar și propagandistic din partea statului rus nu mai are niciun sens". Interesele rusești în Ucraina erau definite drept complexul militar-industrial din Ucraina sud-estică și „controlul asupra sistemului de transport de gaz" din întreaga țară. Principalul obiectiv al Rusiei trebuia să fie „dezintegrarea statului ucrainean". Tactica propusă era de a-l discredita atât pe Ianukovici, cât și opoziția prin violență, în același timp invadând Ucraina sudică și destabilizând statul ucrainean. Memorandumul conținea trei strategii de propagandă menite să ofere acoperire unei astfel de intervenții rusești: (1) solicita ca Ucraina să se federalizeze, în interesul unei minorități rusești presupus oprimate, (2) adversarii invaziei rusești să fie prezentați drept fasciști și (3) descrierea invaziei ca război civil alimentat de Occident.

Într-o analiză de politici din 13 februarie 2014, Clubul Izborsk repeta conținutul memorandumului confidențial de la Kremlin. Era posibil ca Maidan-ul să-i inspire pe ruși să acționeze și ei, astfel că el era intolerabil, Ianukovici era terminat, prin urmare Rusia trebuia să invadeze Ucraina și să ia ce putea. Ca și în cazul memorandumului prezidențial, conceptul călăuzitor al analizei de politici a Clubului Izborsk era faptul că Rusia trebuia să acapareze o parte a teritoriului ucrainean și apoi să aștepte ca statul să se prăbușească. Clubul Izborsk propunea, de asemenea, ca posturile de televiziune rusești să justifice intervenția în Ucraina prin ficțiunea deliberată și premeditată că „o lovitură de stat fascistă e iminentă". Într-adevăr, aceasta avea să fie o direcție importantă a propagandei rusești după începerea războiului.

În ziua în care Clubul Izborsk difuza această idee generală, Vladislav Surkov, geniul de propagandă al lui Putin, a sosit în provincia Crimeea din sudul Ucrainei. A doua zi, Surkov s-a dus din Crimeea în Kiev cu avionul. Ministrul de externe Lavrov a ales exact aceeași zi (14 februarie 2014) ca să dea formă ideii că civilizația rusă era un trup inocent care se apăra de perversiunea occidentală. Lavrov a repetat, în ziarul *Kommersant*, ideea lui Ilin că „societatea e un organism viu", care trebuie protejat de „respingerea valorilor tradiționale" de către Europa hedonistă. Lavrov îi prezenta pe ucrainenii care luptau și, la acel moment, deja mureau pentru ideile europene de lege drept pradă a politicii sexuale europene. Chiar în timp ce trupele rusești se mobilizau să invadeze Ucraina și să-i răstoarne guvernul, Lavrov prezenta Rusia drept victimă. Potrivit lui Lavrov, adevărații agresori erau lobby-iștii gay internaționali care „fac propagandă cu o insistență misionară atât în interiorul țărilor lor, cât și în relație cu vecinii". Surkov a plecat din Kiev pe 15 februarie. Forțele de intervenție ucrainene au primit muniție de război pe 16 februarie. Pe 18 februarie, ucrainenii așteptau ca parlamentarii să discute un compromis constituțional. În loc de asta, protestatarii Maidan-ului au fost surprinși de o masivă violență letală.

Acum actorii europeni au început în sfârșit să acționeze. Chiar dacă protestele fuseseră de la început proeuropene, ele nu primiseră un sprijin semnificativ din partea Uniunii Europene, a statelor ei membre sau a oricărui actor occidental. Înainte de începerea violențelor, opinia publică europeană a remarcat prea puțin Maidan-ul. Politicienii emiteau apeluri anoste și interșanjabile ca ambele părți să evite violența. După ce violența a început, diplomații și-au exprimat îngrijorarea oficială. Discursul diplomatic

a devenit motiv de zeflemea în Maidan, unde oamenii care își riscau viața se vedeau singuri și izolați. Pe măsură ce violența sporea, zeflemeaua s-a transformat în patos. Protestatarii ucraineni din Maidan au înălțat steaguri cu niște „State Unite ale Rusiei" imaginare, pentru a-și exprima opinia că marile puteri aveau în comun aceeași indiferență sau ostilitate.

Cea mai importantă inițiativă a venit din partea unui diplomat european. Ministrul de externe polonez Radosław Sikorski i-a convins pe omologii lui francez și german să i se alăture în Kiev pentru discuții cu Ianukovici, pe 20 februarie — chiar în ziua în care 44 de protestatari civili au fost împușcați și uciși în Maidan. Un diplomat rus s-a alăturat grupului. Pe parcursul unei zile lungi și dificile de negocieri, Ianukovici a acceptat să părăsească funcția la sfârșitul lui 2014, înainte de încheierea mandatului său. Oricât de impresionantă ar fi putut părea, această rezoluție diplomatică era depășită dinainte de a fi semnată. Autoritățile ruse concluzionaseră deja că Ianukovici era condamnat, iar forța de invazie rusească era deja în mișcare. Semnarea acordului permitea Rusiei să-i învinovățească pe alții pentru faptul că termenii acestuia nu erau respectați, chiar în timp ce invazia rusească, survenită patru zile mai târziu, modifica drastic condițiile în care acesta fusese semnat.

Trecuse momentul la care protestatarii ucraineni l-ar mai fi putut accepta pe Ianukovici ca președinte. Dacă în dimineața lui 20 februarie mai exista vreo îndoială că acesta trebuia să demisioneze, până la sfârșitul zilei ea avea să fie risipită. Pe 20 februarie, în Kiev se afla și o altă delegație rusă, condusă de Vladislav Surkov, în care se găsea și Serghei Beseda, general FSB. Acești ruși nu veniseră acolo ca să negocieze. În timp ce alții negociau, lunetiști ascunși lângă Maidan au împușcat și ucis zeci de oameni, majoritatea protestatari, câțiva dintre ei polițiști de intervenție ucraineni. Nu era clar care parte a guvernului ucrainean (dacă a existat vreuna) a fost implicată în aceste împușcături.

După aceste crime în masă, Ianukovici a fost abandonat de parlamentarii care îl susținuseră și de polițiștii care îl protejaseră. A fugit la reședința lui extravagantă, lăsând în urmă un tezaur de documente — inclusiv dovezi ale unor mari plăți în bani lichizi către consilierul lui, Paul Manafort, care doi ani mai târziu a reapărut ca manager de campanie al lui Donald Trump.

Masacrul lunetiștilor și fuga lui Ianukovici au marcat trecerea de la planul principal al Rusiei — cel eurasianist — la al doilea. Liderii ruși

acceptaseră că Ianukovici era inutil. Căderea lui sângeroasă, prevăzută de Moscova, a creat haosul care servea drept paravan celei de-a doua strategii: intervenția militară menită să facă statul ucrainean să se dezintegreze. În cele câteva zile de la masacrul de pe 20 februarie și invadarea rusească a Ucrainei de pe 24 februarie, au apărut relatări șocante, dar fictive despre atrocități ucrainene din Crimeea și despre refugiați din peninsulă care aveau nevoie urgentă de ajutor. Serviciile militare ruși au creat pe internet personaje fictive care să răspândească aceste povești. Un grup de troli plătiți din Sankt Petersburg, cunoscut drept Agenția pentru Cercetarea Internetului, lucra ca să deruteze opinia publică ucraineană și internațională. Aceasta era deja o caracteristică a politicii externe ruși: campania cibernetică de care era însoțit un război real.

La momentul la care Ianukovici a apărut în Rusia, invadarea rusească a Ucrainei era în curs de desfășurare. A început din Crimeea, peninsula sudică a Ucrainei, unde Rusia avea, prin tratat, baze navale. Doar în Sevastopol erau încartiruiți permanent aproximativ 2 000 de infanteriști marini. Începând din decembrie, aceste trupe fuseseră întărite cu soldați din Federația Rusă. Ostași din unitățile 27777, 73612, 74268 și 54607 ale armatei ruse se numărau printre cei 22 000 de soldați aduși din Rusia. Girkin vizitase Crimeea în ianuarie. În februarie, el a fost însoțit de prietenul său Aleksandr Borodai: un eurasianist admirator al lui Gumilev, colaborator cu texte la mass-media lui Prohanov și șef al relațiilor publice pentru Malofeev.

Începând din 24 februarie 2014, aproximativ 10 000 de soldați ai forțelor speciale ruși, în uniformă, dar fără însemne, au avansat prin peninsula Crimeea spre nord. În momentul în care și-au părăsit bazele, au comis o invadare ilegală a Ucrainei. Kievul a fost luat prin surprindere, într-un moment în care ierarhia era incertă și principala preocupare era evitarea altor violențe. Autoritățile ucrainene provizorii au ordonat forțelor ucrainene din peninsulă să nu se opună. În noaptea de 26 februarie, soldații ruși cuceriseră deja clădirea parlamentului regional din orașul Simferopol și înălțaseră steagul rusesc. Potrivit lui Girkin, el era comandantul operațiunii simultane de cucerire a aeroportului din Simferopol. Pe 27 februarie, consilierul pentru Eurasia al lui Putin, Serghei Glaziev, a sunat în Crimeea ca să organizeze noul guvern. Un gangster rus din zonă, pe nume Serghei Aksionov, a fost proclamat prim-ministru al Crimeei; Borodai era consilierul lui pentru mass-media. Pe 28 februarie, parlamentul rus a aprobat includerea teritoriului ucrainean în Federația

Rusă. În acea zi, președintele Statelor Unite a spus că e „profund îngrijorat de rapoartele despre acțiunile militare întreprinse de Federația Rusă în interiorul Ucrainei". Era prima declarație publică a lui Barack Obama despre această criză.

Spectacolul public al invaziei rusești a fost oferit de Lupii Nopții, o bandă de motocicliști ruși care serveau drept braț paramilitar și propagandistic al regimului Putin. Pe 28 februarie, ziua în care parlamentul rus a votat în favoarea anexării, Lupii Nopții au fost trimiși în Crimeea. Motocicliștii organizau manifestații în Crimeea de mai mulți ani, însoțiți personal de Putin în 2012. (Putin nu poate să meargă cu motocicleta, așa că a primit un triciclu.) Acum, Lupii Nopții furnizau fața pe care Rusia voia s-o afișeze pentru ea. Cu câteva luni în urmă, unul dintre Lupii Nopții descrisese viziunea acestora asupra lumii: „Trebuie să înveți să vezi războiul sfânt sub cotidian. Democrația e o stare decăzută. A împărți în «stânga» și «dreapta» înseamnă a separa. În împărăția lui Dumnezeu există doar sus și jos. Totul e una. Și de aceea sufletul rusesc este sfânt. El poate să unească totul. Ca o icoană. Stalin și Dumnezeu". Iată filosofia lui Ilin, geopolitica lui Surkov și civilizația lui Putin exprimate în câteva cuvinte.

Lupii Nopții au găsit modalități concise de a transpune anxietatea sexuală în geopolitică și viceversa. În calitate de club exclusiv masculin devotat pielii negre, Lupii Nopții aveau desigur o poziție categorică față de homosexualitate, pe care o defineau drept atac din partea Europei și Statelor Unite. La aniversarea invaziei rusești de după un an, liderul lor suprem, Aleksandr Zaldostanov, își amintea astfel minunata lor paradă din jurul Crimeei: „Pentru prima oară, am manifestat rezistență față de satanismul global, față de sălbăticia crescândă a Europei Occidentale, față de avântul spre consumerismul care contestă orice spiritualitate, față de distrugerea valorilor tradiționale, față de toate aceste discursuri homosexuale, față de această democrație americană". Potrivit lui Zaldostanov, sloganul războiului rusesc împotriva Ucrainei ar fi trebuit să fie „moarte poponarilor". Asocierea democrației cu un Satan gay era o modalitate de a face legea și reforma străine și de negândit.

După ce au invadat Ucraina, liderii ruși au adoptat poziția că vecinul lor nu era un stat suveran. Acesta era limbajul imperiului. Pe 4 martie, Putin a explicat că problema Ucrainei fuseseră alegerile democratice care duceau la schimbarea puterii. Astfel de alegeri funcționale, sugera el, erau un implant străin, american. El a spus că situația din Ucraina era

asemănătoare celei a Rusiei din timpul Revoluției Bolșevice din 1917. Rusia putea să se întoarcă în timp și să corecteze greșelile trecutului. „În mod logic", a spus Aleksandr Dughin pe 8 martie, „Ucraina, așa cum a existat ea în cei 23 de ani ai istoriei ei, a încetat să existe". Avocații internaționali ruși, care în timpul acestor 23 de ani acordaseră o atenție obsesivă necesității de a respecta granițele teritoriale și suveranitatea de stat, au susținut că invazia și anexarea erau justificate de dispariția statului ucrainean — cu alte cuvinte, de haosul provocat de invazia rusă. În mintea lui Dughin, războiul de demolare a statului ucrainean era un război împotriva Uniunii Europene: „trebuie să preluăm și să distrugem Europa".

La 16 martie, unii cetățeni ucraineni ai Crimeei au luat parte la o farsă electorală pe care ocupanții ruși au numit-o referendum. Înaintea votului, toată propaganda publică a împins în aceeași direcție. Afișele proclamau că alegerea era una între Rusia și nazism. Votanții nu aveau acces la mass-media internațională sau ucraineană. Pe buletinele de vot erau două variante, ambele afirmând anexarea Crimeei de către Rusia. Prima variantă era de a vota pentru anexarea Crimeei de către Rusia. A doua era de a restaura autonomia autorităților Crimeei, care tocmai fuseseră instalate de Rusia și care ceruseră anexarea de către Rusia. Potrivit informațiilor interne ale administrației prezidențiale ruse, prezența la vot a fost de aproximativ 30%, iar votul a fost scindat între cele două variante. Potrivit rezultatelor oficiale, participarea a fost de aproximativ 90% și aproape toți votanții au ales varianta care ducea cel mai direct la anexare. În Sevastopol, prezența la vot oficială a fost de 123%. Au lipsit observatorii calificați, chiar dacă Moscova a invitat câțiva politicieni europeni de extremă dreapta care să aprobe rezultatele oficiale. *Front National* l-a trimis în Crimeea pe Aymeric Chauprade, iar Marine Le Pen a aprobat personal rezultatele. În interiorul administrației prezidențiale ruse, oamenilor li se amintea să „mulțumească francezilor".

În cadrul unei mari ceremonii din Moscova, Putin a acceptat ceea ce el numea „dorințele" poporului Crimeei și a extins granițele Federației Ruse. Asta încălca principiile consensuale elementare ale legislației internaționale, ale Cartei Națiunilor Unite și ale tuturor tratatelor semnate de Ucraina independentă și de Rusia independentă, ca și mai multe asigurări pe care Rusia le oferise Ucrainei referitor la protejarea frontierelor ei. Una dintre acestea era Memorandumul de la Budapesta din 1994, prin care Federația Rusă (împreună cu Regatul Unit și Statele Unite)

garantase granițele Ucrainei atunci când Ucraina acceptase să renunțe la toate armele nucleare. Prin ceea ce a fost probabil cel mai amplu act de dezarmare nucleară din istorie, Ucraina a predat aproximativ 1 300 de rachete balistice intercontinentale. Prin invadarea unei țări care se angajase într-o dezarmare nucleară completă, Rusia oferea lumii lecția că armele nucleare trebuiau urmărite.

În martie și aprilie, mass-media rusească a transmis temele propagandistice care fuseseră discutate de administrația prezidențială și de Clubul Izborsk în februarie. A existat o explozie de entuziasm pentru „federalizarea" Ucrainei, conform logicii că separarea „voluntară" a Crimeei solicita Kievului să dea și altor regiuni o libertate de acțiune similară. Ministerul rus de externe era atent să specifice că „federalizare" înseamnă o propunere rusească specifică de dezmembrare a statului ucrainean, nu un principiu general care s-ar putea aplica și Rusiei. Pe 17 martie, ministerul rus de externe a declarat că, ținând cont de „criza profundă a statului ucrainean", Rusia avea dreptul de a defini Ucraina drept „popor multinațional" și de a propune „o nouă constituție federală" a țării. În aprilie, cuvântul „federalizare" a apărut de 1 412 ori la televiziunile rusești importante. Însă, chiar și în dispoziția de euforie națională, liderii ruși au înțeles curând riscul „federalizării". Numele statului rus era „Federația Rusă", care era împărțită în unități; dar acestea aveau o semnificație legală limitată și erau conduse de persoane numite de președinte. După trei luni, cuvântul „federalizare" dispăruse aproape complet din sfera publică rusească.

Vladimir Putin a prezentat anexarea Crimeei drept transformare personală mistică, o trecere triumfătoare către eternitate. Crimeea trebuia să fie parte a Rusiei, explica Putin, deoarece liderul străvechii Rusii Kievene, Volodimir/Valdemar, pe care Putin îl numea Vladimir, fusese botezat acolo cu o mie de ani în urmă. Putin amintea acel act al tizului său drept gest energic al unui erou atemporal care „a predeterminat baza de ansamblu a culturii, civilizației și valorilor umane care unesc popoarele Rusiei, Ucrainei și Belarusului" (concepte care la acel moment nu existau). Dacă evenimentele epocii noastre sunt „predeterminate" de un mit milenarist, atunci cunoașterea trecutului nu este necesară și alegerile umane nu contează. Vladimir este Volodimir, Rusia este Rusia Kieveană și politica este plăcerea eternă a celor puțini și bogați — nimic altceva nu mai poate fi spus sau făcut.

Parlamentarul Tatiana Saenko l-a citat pe Ilin pentru a susține că anexarea Crimeei însemna „reînvierea și renașterea" Rusiei. Ea a răspuns că

obiecțiile occidentale față de invadarea rusească a Ucrainei erau o chestiune de „dublu standard". Acest argument rusesc răspândit făcea din lege nu un principiu general, ci un artefact cultural localizat în rândul popoarelor neruse. Deoarece statele occidentale nu urmau întotdeauna fiecare lege, continua argumentul, legea nu avea nicio validitate. Poate că și Rusia încălca legile; dar, dat fiind că Rusia nu accepta domnia legii, acest lucru nu era o ipocrizie. Dat fiind că Rusia nu era ipocrită, era inocentă. Dacă nu există niciun standard — continua raționamentul —, atunci nu există nici dublu standard. Dacă europenii și americanii pomeneau de legea internațională într-o perioadă de asemenea inocență rusească precum invadarea Ucrainei, asta făcea din ei o amenințare spirituală. Astfel, trimiterile la legea internațională nu făceau decât să demonstreze perfidia occidentală.

Aceasta era politica eternității a lui Ilin: un ciclu care revine la trecut înlocuiește mișcarea înainte a timpului, legea înseamnă ceea ce spune liderul rus că înseamnă, Rusia reabilitează lumea căzută a lui Dumnezeu prin violență. Putin era mântuitorul de dincolo de istorie care apărea ca să schimbe timpul. Putin însuși a adoptat această temă pe 17 aprilie, descriind invadarea rusească a Ucrainei drept apărare spirituală împotriva unui atac occidental permanent: „Intenția de a scinda Rusia și Ucraina, de a separa ceea ce, esențial, constituie în multe moduri o singură națiune este o chestiune a politicii internaționale de secole". Pentru Malofeev, invazia rusească era un război împotriva răului etern: „pentru cei care poartă lupta aici, războiul seamănă cu un război împotriva hoardelor care luptau sub stindardul Antichristului, cu sloganuri satanice". Ce putea fi mai etern decât campania împotriva Sodomei?

Căderea Crimeei i-a încurajat pe liderii ruși să repete același scenariu în tot sudul și estul Ucrainei. Pe 1 martie, Glaziev și-a sunat complicii din capitalele regionale ale districtelor sudice și sud-estice ale Ucrainei ca să-i ajute să plănuiască lovituri de stat. Consilierul pentru Eurasia al lui Putin a ordonat ca scenariul din Crimeea să fie repetat și în alte regiuni ale Ucrainei: o mulțime avea să „ia cu asalt clădirea administrației regionale de stat", apoi o nouă adunare avea să fie constrânsă să declare independența și să ceară ajutor rusesc. În Harkov, o mulțime de localnici și cetățeni ruși (aduși cu autobuzul din Rusia) au intrat într-adevăr în clădirea administrației regionale de stat, după ce inițial, din greșeală, luaseră cu asalt clădirea operei. Acești oameni i-au bătut și umilit pe cetățenii ucraineni care încercau să protejeze clădirea. Scriitorului ucrainean Serhii Jadan, care a refuzat să îngenuncheze, i-a fost spart capul.

În aprilie, Putin a recitat public obiectivele politicii rusești, așa cum fuseseră ele schițate în memorandumul din februarie. În continuare, ideea era „dezintegrarea" statului ucrainean în interesul Rusiei. Zeci de instituții și companii de stat ucrainene s-au confruntat dintr-odată cu atacuri cibernetice, ca și cele mai importante instituții ale UE. În districtul ucrainean sud-estic Donețk, un neonazist rus pe nume Pavel Gubarev s-a proclamat „guvernator al poporului" pe 1 mai, conform logicii că „Ucraina n-a existat niciodată". Duoul angajaților lui Malofeev trimiși în Crimeea, Igor Girkin și Aleksandr Borodai, s-a întors în aprilie în Ucraina. Borodai avea să se numească singur prim-ministru al unei noi și imaginare republici a poporului din sud-estul Ucrainei. Justificarea lui era una similară: „Ucraina nu mai există". Prietenul lui, Girkin, s-a proclamat ministru de război și a cerut Rusiei să invadeze Donbasul și să înființeze baze militare.

Intervenția rusească din Donbas s-a numit „primăvara rusească". Fără îndoială, era primăvară pentru fascismul rusesc. Pe 7 martie 2014, Aleksandr Dughin se bucura de „extinderea ideologiei eliberării (de americani) în Europa. Este obiectivul eurasianismului deplin — Europa de la Lisabona la Vladivostok". Fascistul lăuda comunitatea fascistă, care ieșea la lumină. După câteva zile, Dughin a proclamat că istoria fusese anihilată: „Modernitatea a fost întotdeauna esențial greșită, iar acum suntem la punctul terminus al modernității. Pentru cei care au făcut ca destinul lor să fie sinonim cu modernitatea sau au permis ca acest lucru să se întâmple inconștient, asta va însemna *sfârșitul*". Lupta iminentă avea să însemne „eliberarea reală de societatea deschisă și de beneficiarii ei". Potrivit lui Dughin, un diplomat american de origine evreiască era „un porc murdar", iar un politician ucrainean de origine evreiască era un „vampir" și un „nemernic". Haosul din Ucraina era opera „Mossadului". În același spirit, Aleksandr Prohanov i-a învinovățit, într-o discuție cu Evelina Zakamskaia, purtată la televiziunea rusă la 24 martie, pe evreii ucraineni pentru invadarea rusească a Ucrainei, dar și pentru Holocaust.

Aceasta era o nouă varietate de fascism, care putea fi numită *schizofascism*: fasciștii reali își numeau adversarii „fasciști", dând vina pe evrei pentru Holocaust și folosind al Doilea Război Mondial ca argument pentru și mai multă violență. Era un pas următor firesc într-o politică rusească a eternității, în care Rusia era inocentă, astfel că niciun rus nu ar fi putut vreodată să fie fascist. În timpul celui de-al Doilea Război

Mondial, propaganda sovietică identificase inamicul drept „fasciștii". Potrivit ideologiei sovietice, fascismul apărea din capitalism. În timpul războiului împotriva Germaniei naziste, rușii își puteau imagina că victoria sovietică făcea parte dintr-o mutație istorică mai amplă, în care capitalismul urma să dispară și toți oamenii aveau să devină frați. După război, Stalin a celebrat un triumf național, nu atât al Uniunii Sovietice, cât al Rusiei. Asta sugera că inamicul „fascist" era intrusul, mai degrabă decât capitalistul, și astfel un conflict extins în timp. În anii '70, moștenitorul lui Stalin, Brejnev, a amplasat semnificația istoriei sovietice (și rusești) în victoria Armatei Roșii din al Doilea Război Mondial. Prin asta, Brejnev a modificat definitiv sensul cuvântului „fascism". El nu mai sugera un stadiu al capitalismului care putea fi depășit, dat fiind că nu mai exista așteptarea ca istoria să aducă schimbare. „Fascism" însemna amenințarea eternă din Occident, pentru care al Doilea Război Mondial era un exemplu.

Astfel, rușii educați în anii '70, inclusiv liderii și propagandiștii de război ai anilor 2010, au fost educați că „fascist" înseamnă „antirus". În limba rusă, practic e o greșeală gramaticală să-ți imaginezi că un rus ar putea fi fascist. În discursul rus contemporan, e mai ușor ca un fascist rus real să numească un nefascist „fascist", decât ca un nefascist să numească un fascist rus „fascist". Astfel, un fascist precum Dughin putea să celebreze victoria fascismului în limbaj fascist și, în același timp, să îi condamne pe adversarii lui drept „fasciști". Ucrainenii care își apărau țara erau „o juntă mercenară din rândurile porcilor-fasciști ucraineni". În mod similar, un fascist precum Prohanov putea să descrie fascismul drept substanță fizică revărsată din Occident ca să amenințe virginitatea rusă. În iunie, Prohanov a descris fascismul ca fiind „sperma neagră" care amenința „zeița bălană a Eurasiei". Expresia lui lapidară a anxietății rasiale și sexuale era un text perfect fascist. Glaziev a urmat și el protocolul schizofascist. În timp ce aproba geopolitica nazistă, el stabilea standardul de a-i numi pe inamicii Rusiei „fasciști". Într-un text pentru Clubul Izborsk din septembrie 2014, Glaziev a numit Ucraina „un stat fascist, cu toate semnele fascismului cunoscute de știință".

Schizofascismul era una dintre multele contradicții expuse în primăvara lui 2014. Potrivit propagandei ruse, societatea ucraineană era plină de naționaliști, dar nu o națiune; statul ucrainean era represiv, dar nu exista; rușii erau forțați să vorbească ucraineană, deși o astfel de limbă nu exista. Glaziev a depășit contradicția prin invocarea Occidentului.

Americanii, declara el, voiau un război în lumea a treia din cauza datoriei naționale mari. Ucraina ar fi trebuit să se prăbușească atunci când Glaziev dădea câteva telefoane. Dacă nu s-a prăbușit, asta nu făcea decât să demonstreze că guvernul ei era o proiecție americană, „junta nazistă pe care americanii au instalat-o la Kiev". Pentru a înfrânge ceea ce el descria drept ocupație americană, Glaziev susținea că era „necesar să punem capăt tuturor forțelor ei motrice: elita conducătoare americană, birocrația europeană și naziștii ucraineni. Prima e aspectul principal, celelalte două — secundare". Consilierul pentru Eurasia al lui Putin spunea că Eurasia necesita distrugerea politicii americane. Războiul pentru Ucraina și Europa avea să fie câștigat, credea Glaziev, la Washington.

Putin, ca și consilierul său Glaziev, îi definea pe ucrainenii care se opuneau invaziei rusești drept fasciști. Vorbind despre haosul pe care Rusia îl crease prin invadarea vecinului ei, Putin a susținut, la 18 martie, că „naționaliștii, neonaziștii, rusofobii și antisemiții au executat această lovitură de stat. Ei continuă să dea tonul până în ziua de astăzi". Afirmația lui avea o rezonanță schizofascistă clară. Politica externă rusească din 2014 avea o similaritate mai mult decât trecătoare cu unele dintre momentele notorii ale anilor '30. Înlocuirea legilor, granițelor și statelor cu inocența, virtutea și marile spații era geopolitică fascistă. Conceptele de Politică Externă ale Ministrului de Externe Lavrov, invocate pentru a justifica invadarea Ucrainei, repetau principiul că un stat poate să intervină pentru a proteja pe oricine pe care el îl definește drept membru al culturii lui. Era argumentul folosit de Hitler la anexarea Austriei, împărțirea Cehoslovaciei și invadarea Poloniei din 1938 și 1939 și argumentul folosit de Stalin atunci când invadase Polonia, în 1939, și când anexase Estonia, Letonia și Lituania, în 1940.

La 14 martie 2014, când un *ucrainean* a fost ucis de *ruși* în Donețk, Lavrov a afirmat următoarele drept justificare a intervenției ruse într-un stat suveran vecin: „Rusia este conștientă de responsabilitatea ei pentru viețile compatrioților și cetățenilor ei din Ucraina și își rezervă dreptul de a-i apăra pe acești oameni". Putin a spus același lucru la 17 aprilie: „Chestiunea esențială este cum să asigurăm drepturile și interesele legitime ale etnicilor ruși și ale vorbitorilor de rusă din sud-estul Ucrainei". Faptul că cetățenii ucraineni ar fi trebuit să se bucure de drepturi de exprimare mai mari decât cetățenii ruși nu a fost amintit. Putin a promis mai târziu să folosească „întregul arsenal" al mijloacelor disponibile pentru a-i proteja pe „compatrioți".

Acest limbaj al „compatrioților" din ceea ce Putin numea „lumea rusească" făcea din cetățenii Ucrainei niște ostatici ai capriciilor unui conducător străin. O persoană se pierde într-o comunitate abstractă, definită de la mare distanță, din capitala altei țări. În retorica unei civilizații ruse sau a „lumii ruse", cetățenii ucraineni își pierdeau individualitatea și deveneau un colectiv a cărui cultură, așa cum era ea definită de ruși, justifica o invadare rusească a Ucrainei. Individul dispărea în eternitate.

Într-un război despre care se presupunea că e împotriva fascismului, mulți dintre aliații Rusiei erau fasciști. Richard Spencer, Matthew Heimbach și David Duke, americani adepți ai supremației albilor, l-au celebrat pe Putin și au apărat războiul lui, iar Rusia i-a răsplătit prin folosirea unei aproximații a steagului de luptă confederat drept emblemă a teritoriilor ocupate de ea în sud-estul Ucrainei. Extrema dreaptă europeană a aplaudat și ea războiul Rusiei. Fascistul polonez Konrad Rękas a aprobat conceptul lui Putin de Eurasia în general și o invadare rusească a Ucrainei în particular. În septembrie 2013, el a anticipat că Rusia avea să invadeze Ucraina și a visat că va conduce un guvern susținut de Rusia în Polonia. Robert Luśnia colaborase în trecut cu poliția secretă comunistă din Polonia și îl susținuse financiar pe Antoni Macierewicz, figură importantă a dreptei poloneze. Împreună cu Rękas, Luśnia a încercat să răspândească ideea propagandei rusești că Ucraina era dominată de evrei.

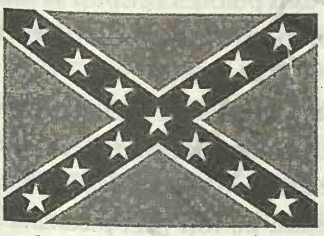

Steagul de luptă confederat

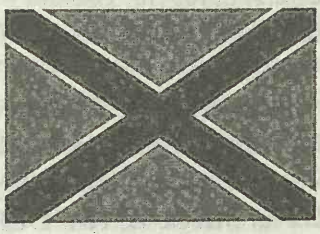

Steagul Novorossiia

Invitat de Dughin la Moscova, liderul partidului fascist ungar Jobbik a lăudat Eurasia. Liderul partidului fascist al Bulgariei a lansat o campanie electorală la Moscova. Neonaziștii de la Zori Aurii din Grecia au lăudat Rusia pentru apărarea Ucrainei de „corbii cămătăriei internaționale", prin asta referindu-se la conspirația internațională evreiască. *Fronte Nazionale* din Italia a omagiat „poziția curajoasă împotriva puternicului lobby gay" a lui Putin. Cel mai important adept al supremației rasei albe

din America, Richard Spencer, a încercat (dar nu a reușit) să organizeze o întâlnire a extremei drepte europene în Budapesta. Printre invitați se numărau Dughin și neonazistul german Manuel Ochsenreiter, un apărător al invadării rusești a Ucrainei în mass-media rusească.

Câteva zeci de activiști de extremă dreapta francezi au venit să lupte în Ucraina de partea rusească. Aceștia au fost analizați de armata rusă și trimiși apoi pe teren. Aproximativ o sută de cetățeni germani au venit și ei să lupte în compania armatei ruse și a paramilitarilor ruși, drept cetățeni aparținând mai multor alte țări europene. Războiul Rusiei din Ucraina a creat baze de antrenament pentru terorism. În toamna lui 2016, un naționalist sârb a fost arestat pentru planuirea unei lovituri de stat armate în Muntenegru. Acesta luptase de partea rusească în Ucraina și a spus că fusese recrutat pentru lovitura de stat de naționaliștii ruși. În ianuarie 2017, niște naziști suedezi antrenați de paramilitarii ruși în Rusia au bombardat un azil pentru refugiați din Göteborg.

În 2014, instituții și indivizi apropiați de Kremlin i-au organizat pe prietenii fasciști ai Rusiei. În aprilie 2014, o ramură a partidului *Rodina* a înființat o „Mișcare Mondială Național-Conservatoare". Aceasta îl cita pe Ilin, referindu-se la UE ca parte a unei „cabale globale", cu alte cuvinte conspirația evreiască internațională. Alyaksandr Usovski, un cetățean belarus și autor al cărții *Dumnezeu să-l țină pe Stalin! Țarul URSS-ului. Iosif cel mare*, l-a ajutat pe Malofeev să coordoneze acțiunile fasciștilor europeni. Usovski i-a plătit pe unii polonezi dispuși să însceneze proteste antiucrainene în momentul în care Ucraina era invadată de Rusia.

La 31 mai 2014, Malofeev i-a invitat personal pe liderii extremei drepte europene la un palat din Viena. La această întrunire, Franța era reprezentată de Aymeric Chauprade și de Marion Maréchal-Le Pen, nepoata lui Marine Le Pen. Dughin i-a eclipsat pe toți prin pledoaria lui înflăcărată prin care susținea că doar o extremă dreaptă unită putea să salveze Europa de Satanul gay. În 2015, *think-tank*-ul lui Malofeev a început să-l susțină, în publicațiile lui, pe Donald Trump.

Minciunile schizofasciste au dislocat evenimentele din Ucraina și experiențele ucrainenilor. Sub povara tuturor conceptelor contradictorii și viziunilor halucinatorii ale primăverii lui 2014, cine l-ar mai fi văzut sau rememorat pe individul din Maidan, cu faptele și pasiunile lui/ei, cu dorința lui/ei de a face parte din istorie și de a face istorie?

Rușii, europenii și americanii trebuiau să-i uite pe studenții care fuseseră bătuți într-o noapte friguroasă de noiembrie pentru că voiau un viitor. Și pe mamele, tații, bunicii, veteranii și lucrătorii care ieșiseră apoi în stradă în apărarea „copiilor noștri". Și pe avocații și consultanții care se treziseră aruncând cocktailuri Molotov. Sutele de mii de oameni care se dezlipiseră de televizor și internet și călătoriseră la Kiev ca să-și pună trupurile în pericol. Cetățenii ucraineni care nu se gândeau la Rusia, la geopolitică sau la ideologie, ci la generația următoare. Tânărul istoric al Holocaustului, singurul întreținător al familiei lui, care s-a întors în Maidan în timpul masacrului provocat de lunetiști ca să salveze un om rănit, sau lectorul universitar care în ziua aceea a primit un glonț în cap.

Putem consemna faptul că acești oameni nu erau fasciști, naziști sau membri ai unei conspirații internaționale gay, conspirații internaționale evreiești sau conspirații internaționale evreiești, naziste și gay, așa cum sugerase propaganda rusă unor segmente de public. Putem desemna ficțiunile și contradicțiile. Nu este suficient. Aceste propoziții nu erau argumente logice sau judecăți factuale, ci un efort calculat de a anihila logica și factualitatea. Odată ce legăturile logice au fost slăbite, era ușor ca rușii (și europenii, și americanii) să se fixeze asupra narațiunilor bine finanțate oferite de televiziune și internet, dar era imposibil să ajungi la o înțelegere a oamenilor din contextul lor: să sesizezi de unde veneau, ce credeau că fac, ce fel de viitor își imaginau pentru ei.

După ce au apărut propaganda și violența, ucrainenii care începuseră prin apărarea unui viitor european s-au trezit că luptă pentru percepția că un trecut, prezent și viitor mai pot să existe. Maidan-ul a început sub forma cetățenilor ucraineni care încercau să găsească o soluție pentru problemele ucrainene. El a sfârșit cu ucrainenii încercând să le amintească europenilor și americanilor că momentele de înaltă emoție necesită o gândire sobră. Unii observatori îndepărtați s-au aruncat asupra umbrelor poveștii, doar ca să se prăbușească într-un vid mai întunecos decât ignoranța. În mijlocul/vârtejului acuzațiilor rusești din 2014, era tentant să faci un compromis, cum au și făcut mulți europeni și americani, și să accepți teza Rusiei cum că Maidan-ul era o „lovitură de stat de dreapta".

„Lovitura de stat" din povestea revoluției ucrainene a avut loc mai devreme și în Rusia: în 2011 și 2012, când Putin a revenit în funcția de președinte, cu majoritate parlamentară, încălcând legile țării lui. Liderul ajuns la putere prin astfel de mijloace trebuia să deturneze atenția, vina și responsabilitatea asupra unor inamici externi. Pentru Putin, invadarea

rusească a Ucrainei era ultimul episod al autoapărării ruseşti de o Europă al cărei păcat era însăşi existenţa ei. Afirmaţia Rusiei că protestele din Ucraina reprezentau o „lovitură de stat" era una dintre cele mai cinice formulări ale Kremlinului, dat fiind că tocmai rușii care o emiteau se aşteptaseră ca Ianukovici să fie înlăturat prin forţă şi organizaseră (cu succes sau nu) lovituri de stat în nouă districte ucrainene.

În Ucraina, problemele erau slăbiciunea domniei legii, inegalitatea materială şi ubicuitatea corupţiei asociate ei. Ucrainenilor care protestau le era evident că domnia legii era singura modalitate de a distribui mai echitabil în societate resursele adunate de oligarhi şi de a permite celorlalţi să aibă succes în economie. În întreaga perioadă a Maidan-ului, progresul social în condiţii previzibile şi juste a fost principalul obiectiv. În noiembrie 2013, primii protestatari erau preocupaţi de îmbunătăţirea domniei legii prin europenizarea Ucrainei. Cei care au urmat erau preocupaţi de protejarea domniei legii, aşa cum era ea, de un lider oligarhic corupt care ajunsese sub influenţa Moscovei. În ianuarie şi februarie 2014, protestatarii au folosit limbajul drepturilor omului.

Fără îndoială, au existat reprezentanţi ai dreptei şi chiar grupuri de extremă dreapta în Maidan şi ei au fost importanţi în autoapărarea Maidan-ului atunci când guvernul a început să tortureze şi să ucidă. Însă în timpul Maidan-ului, partidul de dreapta *Svoboda* şi-a pierdut mare parte din sprijin. Un grup nou, Sectorul de Dreapta, a reuşit să aducă în Maidan doar aproximativ 300 de oameni. După ce Rusia a invadat Ucraina, au ieşit la suprafaţă noi grupuri de dreapta, care au luptat cu armata rusă şi cu separatiştii din est. Una peste alta, însă, ce e extraordinar e cât de puţin a împins războiul opinia populară spre naţionalismul radical, mult mai puţin decât în ţara invadatoare. Dreapta extremă nu a iniţiat mişcarea Maidan-ului, nu a fost niciodată în apropierea majorităţii şi nu a decis modul în care puterea a trecut de la unii la alţii la sfârşit.

Chiar dacă, bineînţeles, diferiţi oameni au adoptat diferite viziuni, protestele au fost în general susţinute de cele mai mari comunităţi evreieşti ale Ucrainei, din Kiev şi Dnipro. Printre cei care au organizat batalioane de autoapărare în Maidan a fost şi un veteran al Forţelor de Apărare Israeliene, care îşi amintea că oamenii lui din Kiev îl numeau „frate". Primele două victime mortale din Maidan, din ianuarie, au fost etnicul armean Serghei Nihoian şi cetăţeanul belarus Mihail Jiznevski. Cei ucişi în masacrul cauzat de lunetişti în februarie reprezentau diversitatea Ucrainei şi a protestului. Printre ei era şi Yevhen Kotliev, un ecologist

vorbitor de rusă din Harkov, din nord-estul extrem al Ucrainei. Trei evrei ucraineni neînarmați au fost uciși în masacru, unul dintre ei fiind veteran al Armatei Roșii. Oameni aparținând culturilor ucraineană, rusă, belarusă, armeană, poloneză și evreiască au murit într-o revoluție în numele Europei, începută de un tânăr multilingv dintr-o familie de refugiați musulmani.

O lovitură de stat implică armata sau poliția, sau o anumită combinație a celor două. Armata ucraineană a rămas în cazărmi, iar forțele de intervenție au luptat cu protestatarii până la sfârșit. Chiar în timp ce președintele Ianukovici fugea, nimeni din armată, poliție sau ministerele de forță nu a încercat să ia puterea, cum s-ar fi întâmplat în timpul unei lovituri de stat. Fuga lui Ianukovici în Rusia i-a pus pe cetățenii și legislatorii ucraineni într-o situație neobișnuită: în timpul invadării unei țări, șeful acelui stat căuta refugiu permanent în țara invadatoare. Era o situație fără precedent legal. Agentul tranziției era un parlament ales în mod legal.

Departe de a fi naționaliști ucraineni de dreapta, președintele interimar și membrii guvernului provizoriu au fost în general vorbitori de rusă din estul Ucrainei. Președintele parlamentului, ales să îndeplinească funcția de președinte al țării, era un pastor baptist din sud-estul Ucrainei. Ministerele apărării, internelor și securității de stat au fost preluate, în perioada de tranziție, de vorbitori de rusă. Ministrul în funcție al apărării era de origine romă. Ministrul afacerilor interne era, prin naștere, jumătate armean și jumătate rus. Dintre cei doi viceprim-miniștri, unul era evreu. Guvernatorul regional al Dnipropetrovsk-ului, regiune sud-estică amenințată de invazia rusească, era și el evreu. Chiar dacă trei dintre cele 18 posturi din guvernul provizoriu al primăverii lui 2014 au fost deținute de partidul naționalist *Svoboda*, guvernul acesta nu era unul de dreapta într-un sens cât de cât semnificativ al cuvântului.

Cei care dau lovituri de stat nu cer reducerea rolului puterii executive, însă asta e ceea ce s-a întâmplat în Ucraina. Cei care dau lovituri de stat nu convoacă alegeri pentru a ceda puterea, dar asta e ceea ce s-a întâmplat în Ucraina. Alegerile prezidențiale organizate pe 25 mai 2014 au fost câștigate de Petro Poroșenko, un vorbitor de rusă centrist din sudul Ucrainei, cunoscut ca producător de ciocolată. Dacă a existat la acel moment ceva care să aducă a lovitură de stat, a fost încercarea Rusiei de a pirata Comisia Electorală Centrală din Ucraina, pentru a proclama că un politician de extremă dreapta câștigase, și anunțul televiziunii ruse că așa se întâmplase.

În mai 2014, doi politicieni de extremă dreapta s-au prezentat drept candidați la președinția Ucrainei; fiecare a primit mai puțin de 1% din voturi. Amândoi au primit mai puține voturi decât un candidat evreu cu un program electoral evreu. Învingătorul Poroșenko a convocat apoi alegeri parlamentare, care s-au ținut în septembrie. Din nou, asta este opusul a ceea ce ar fi de așteptat în timpul unei lovituri de stat și, din nou, popularitatea extremei drepte din Ucraina a fost foarte limitată. Niciunul dintre partidele de dreapta dură ucrainene — *Svoboda* și unul nou-apărut din grupul paramilitar Sectorul de Dreapta — nu a trecut de pragul de 5%, necesar pentru intrarea în parlament. *Svoboda* și-a pierdut cele trei portofolii și a fost format un nou guvern, fără dreapta dură. Președintele noului parlament era evreu; mai târziu, el a devenit prim-ministru.

Acordul de asociere cu Europa a fost semnat în iunie 2014. El a intrat în vigoare în septembrie 2017. Ucraina s-a schimbat, chiar dacă încet. Cele mai vizibile schimbări au fost în cultură: 2014 nu a soluționat toate problemele țării, dar a dat încredere tinerilor. Istoria mergea mai departe.

Contează dacă tinerii ies în stradă ca să apere un viitor sau vin cu tancurile ca să suprime viitorul.

Mulți ucraineni își doreau ca viitorul să sosească urgent. Dacă Maidan-ul era posibil, atunci și națiunile politice, societățile civile, economiile darului și sacrificiul individual erau posibile și puteau să apară iar. Dat fiind că societatea civilă ucraineană se apărase și statul ucrainean persistase, istoria politică ucraineană a continuat. Deoarece Ucraina nu s-a prăbușit la prima lovitură, politicienii ruși ai eternității trebuiau să continue să încerce.

Ofițerii ruși trimiși să conducă războiul din Crimeea, apoi în alte părți ale Ucrainei, erau niște oameni care locuiau într-o cronologie a inocenței rusești eterne. Potrivit lui Borodai, Ucraina și Rusia aparțineau unei „civilizații comune", pe care el o descria drept „o lume rusească gigantică formată de-a lungul unui mileniu". Astfel, existența unui stat ucrainean era concepută drept formă de agresiune împotriva Rusiei, dat fiind că intrușii „voiau să scoată Ucraina din lumea noastră rusească". Borodai îl citea pe Gumilev și lucra pentru Malofeev, însă idei similare aveau și rușii, și ucrainenii care nu citiseră gânditori fasciști și nu lucrau pentru bancheri de investiții obsedați de sodomie.

Invadarea rusească a Ucrainei a coincis cu o explozie a popularității literaturii „călătorului accidental în timp", un gen rusesc de SF. În aceste

poveşti, indivizi, grupuri, arme şi armate merg înapoi şi înainte în timp ca să corecteze imaginea de ansamblu. Ca şi în politica eternităţii, faptele şi continuităţile dispar, înlocuite de salturi dintr-un punct în altul. În nodurile cruciale, o Rusie inocentă respinge întotdeauna un Occident păcătos. Astfel, Stalin ia legătura cu Putin ca să-l ajute să declare legea marţială în Rusia şi război Statelor Unite. Sau ruşii călătoresc înapoi în 1941, ca să ajute Uniunea Sovietică să înfrângă invazia germană.

A devenit politica rusească oficială, aşa cum fusese politica sovietică oficială, ca al Doilea Război Mondial să fie amintit ca începând în 1941, nu în 1939. Anul 1941 e un moment de inocenţă rusească doar dacă uităm că Uniunea Sovietică începuse în 1939 războiul ca aliat al Germaniei şi că între 1939 şi 1941 adoptase în teritoriile ocupate politici care nu erau foarte diferite de cele ale Germaniei. În 2010, Putin încă mai era dispus să vorbească cu prim-ministrul polonez despre masacrul de la Katyn, notoria crimă sovietică a acelei perioade. În 2014, această atitudine fusese deja complet inversată. Putin apăra în mod incorect pactul Molotov–Ribbentrop din 1939 ca simplu acord de neagresiune, ceea ce însemna o revenire la tradiţia sovietică. Dacă „Uniunea Sovietică nu voise să lupte" — cum a spus Putin în 2014 —, atunci de ce armata sovietică a invadat Polonia în 1939 şi a luat prizonieri ofiţeri polonezi şi de ce poliţia secretă sovietică a asasinat mii dintre ei la Katyn, în 1940? În 2014, în legislaţia rusească a devenit infracţiune să sugerezi că Uniunea Sovietică invadase Polonia, ocupase Statele Baltice sau comisese crime de război între 1939 şi 1941. Curtea supremă rusească a confirmat mai târziu că un cetăţean rus putea să fie condamnat pentru infracţiune pentru prezentarea unor fapte elementare din istoria rusă în mass-media socială.

Axioma inocenţei ruseşti perfecte permitea o imaginaţie rusească nesfârşită. Igor Girkin, care a colaborat cu Borodai în Crimeea şi în intervenţia rusească ulterioară din sud-estul Ucrainei, era şi un călător în timp înveterat. Chiar dacă era ofiţer al serviciilor militare ruseşti şi angajat al lui Malofeev, îşi găsea timp să scrie SF pentru copii. Înainte de invadarea Ucrainei, Girkin a fost şi un participant la reconstituiri, adică îi plăcea să se îmbrace în uniformă şi să reconstituie bătălii din trecut. În Ucraina, Girkin comenta despre un război real pe un blog dedicat obiectelor de epocă. Ca pasionat al Primului Război Mondial şi al Războiului Civil Rus, Girkin spera să îi decoreze pe soldaţii ruşi ai lui 2014 cu medalii din acea epocă. Girkin, care participa la reconstituirea celui de-al Doilea

Război Mondial ca ofițer roșu, cita ordine date de Stalin în 1941 când executa oameni reali în timpul invaziei rusești reale din 2014.

Pentru mulți tineri ruși, intervenția din Ucraina avea loc într-un 1941 imaginar, în mijlocul gloriei rememorate a apărării de către străbunicii lor a URSS-ului de Germania nazistă. Televiziunea întărea această perspectivă prin invocarea constantă a unor termeni asociați cu Marele Război pentru Apărarea Patriei. Pervîi Kanal a folosit de peste 500 de ori expresia „operațiuni punitive", făcând referire la soldații ucraineni. Această expresie, folosită ca referire la acțiunile germane din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, dădea calendarul înapoi până în 1941, distribuindu-i pe ucraineni în rolul naziștilor. Când erau întrebați despre acțiunile lor, soldații ruși din Crimeea schimbau subiectul la al Doilea Război Mondial. După intervențiile ulterioare din sud-estul Ucrainei, rușii i-au pus pe prizonierii lor să defileze în public, imitând paradele umilitoare cu soldați germani organizate de Stalin. Niște cetățeni ucraineni care deciseseră să lupte de partea rusă au furat de pe un monument un tanc din perioada celui de-al Doilea Război Mondial. (Motorul acestuia era în stare de funcționare, deoarece fusese reparat în anul anterior pentru o paradă.) O membră a grupului de partizani a spus că ea nu-și putea imagina o victorie ucraineană, care ar fi însemnat „1942". Atâta timp cât lupta continua cu furie, era și avea să rămână pentru totdeauna 1941. În timpul unei incursiuni importante din vara lui 2014, niște ruși tineri și-au vopsit pe tancuri cuvintele PENTRU STALIN!

În Rusia, încrederea de care se bucura Stalin (nu Putin, *Stalin*) a crescut la 52%, cea mai mare cifră consemnată vreodată. Încrederea de care se bucura Leonid Brejnev a atins și ea un maxim istoric. Brejnev, mort de mult timp, era cel care crease cultul unui Stalin — mort de și mai mult timp — ca lider care salvase Rusia în Marele Război pentru Apărarea Patriei. Nu doar popularitatea lui Stalin și Brejnev a crescut în rândul celor vii, ci și rezonanța lor în lumea acestora. Pe măsură ce trecea timpul, tot mai mulți ruși își exprimau opinia despre liderii lor morți. Stalin și Brejnev nu se pierdeau în trecut, ci reveneau în prezentul etern. Într-adevăr, simplul fapt că rușii din al doilea deceniu al secolului XXI răspundeau la sondaje politice regulate referitoare la lideri din secolul XX era foarte sugestiv. Politica eternității avea un iz de strigoi destul de puternic.

Războiul din Ucraina nu a fost o competiție a amintirilor istorice. Mai degrabă, invazia rusească a întrerupt ceea ce fusese un mit sovietic comun despre un trecut rus și ucrainean comun. Atunci când tancurile

ruseşti capturate în războiul din 2014 au fost plasate pe gazonul muzeului oficial al războiului din Kiev, numele acestuia a fost schimbat din „Marele Război pentru Apărarea Patriei" în „Al Doilea Război Mondial".

Războiul rusesc împotriva Ucrainei a fost ceva mai profund: o campanie a eternităţii împotriva noutăţii. Era oare necesar ca fiecare încercare de noutate să fie întâmpinată cu clişeul forţei şi forţa clişeului? Sau era posibil ca, împreună cu ucrainenii Maidan-ului, ceva nou să fie făurit?

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul Cinci

Adevăr sau minciuni (2015)

Cel care este indus în eroare este transformat într-un obiect.

— Mihail Bahtin, 1943

Negru lapte-al zorilor noi îl bem seara
îl bem la amiază și dimineața noi îl bem noaptea
bem și tot bem
săpăm o groapă-n văzduh acolo se zace nu strâmt

— Paul Celan, 1944*

Rusia a sosit prima la politica eternității. Cleptocrația a făcut imposibile virtuțile succesiunii, integrării și noutății, astfel că ficțiunea politică trebuia să le facă de negândit.

Ideile lui Ivan Ilin au dat formă politicii eternității. O națiune rusă scăldată în neadevărul inocenței ei putea să învețe iubirea de sine totală. Vladimir Surkov a arătat modul în care eternitatea putea să anime mass-media modernă. În timp ce lucra pentru Putin, Surkov a scris și publicat un roman, *Aproape zero* (2009), care era un fel de confesiune politică. În povestea lui, singurul adevăr era nevoia noastră de minciuni, singura libertate, acceptarea de către noi a acestui verdict. Într-o poveste din cadrul intrigii mai largi, eroul era tulburat de un coleg de apartament care nu făcea decât să doarmă. Un expert a emis un raport: „O să dispărem cu toții", i-a destăinuit expertul, „de îndată ce el o să deschidă ochii. Datoria societății și a ta în particular e să continui visul lui". Perpetuarea stării de visare era fișa postului lui Surkov. Dacă singurul adevăr era lipsa adevărului, mincinoșii erau servitori onorabili ai Rusiei.

A pune capăt factualității înseamnă a iniția eternitatea. Dacă cetățenii se îndoiesc de orice, ei nu pot să vadă modele alternative dincolo de

* „Fuga morții", *Opera poetică (I)*, p. 67, Polirom, 2013, trad. de George State. (*N.t.*)

granițele Rusiei, nu pot să poarte discuții raționale despre reformă și nu pot avea suficientă încredere unul în celălalt ca să organizeze schimbarea politică. Un viitor plauzibil necesită un prezent factual. Urmându-l pe Ilin, Surkov vorbea despre „contemplarea întregului", care făcea posibilă o viziune a „realității geopolitice": străinii încercau, prin atacurile lor regulate, să îi îndepărteze pe ruși de inocența lor nativă. Rușii trebuiau iubiți pentru ignoranța lor; a-i iubi însemna a perfecționa acea ignoranță. Viitorul nu făcea decât să aducă și mai multă ignoranță despre viitorul și mai îndepărtat. Cum scria Surkov în *Aproape zero*: „Cunoașterea nu face decât să ofere cunoaștere, dar incertitudinea dă speranță".

Ca și Ilin înaintea sa, Surkov considera creștinismul drept poartă către creația superioară proprie. Dumnezeul lui Surkov era un coleg retras, care avea limitările lui, un alt demiurg care trebuia remontat prin câteva palme bărbătești. Cum făcuse și Ilin, Surkov invoca versete biblice familiare ca să le răstoarne sensul. În romanul lui e o călugăriță care face aluzie la Corinteni I 13:13: „Incertitudinea dă speranță. Credința. Iubirea". Dacă cetățenii pot fi menținuți în incertitudine prin fabricarea regulată de crize, emoțiile lor pot fi gestionate și direcționate. Este opusul sensului simplu al pasajului biblic citat de Surkov: speranța, credința și iubirea sunt trinitatea virtuților care se articulează pe măsură ce învățăm să vedem lumea așa cum e ea. Exact înaintea acestui pasaj, este cel celebru despre maturitate, din punctul de vedere al altcuiva: „Căci acum vedem ca printr-un geam, întunecat; dar apoi față în față: acum cunosc în parte; dar apoi voi cunoaște așa cum sunt și eu cunoscut". Primul lucru pe care îl învățăm atunci când privim din perspectiva altuia e că nu suntem inocenți. Surkov voia ca geamul să rămână întunecat.

În Rusia celui de-al doilea deceniu al secolului XXI, geamul întunecat era un ecran de televizor. Nouăzeci la sută dintre ruși se bazau pe televiziune pentru procurarea știrilor. Surkov era șeful relațiilor publice la Pervîi Kanal, cel mai important post al țării, după care a devenit manager mass-media al lui Boris Elțîn și Vladimir Putin. El a supervizat transformarea televiziunii rusești dintr-o pluralitate reală, care reprezenta interese diverse, într-o pluralitate falsă, în care imaginile difereau, dar mesajul era același. La mijlocul anilor 2010, bugetul de la stat al Pervîi Kanal era de aproximativ 850 de milioane de dolari pe an. Angajații lui și cei ai altor rețele de stat rusești erau învățați că puterea era reală, dar faptele lumii, nu. Ministrul adjunct al comunicațiilor din Rusia, Alexei Volin, a descris traseul carierei acestora: „O să lucreze pentru Sistem, iar Sistemul o să

le spună ce să scrie, ce să nu scrie și cum trebuie scris. Și Sistemul are dreptul să facă asta, pentru că el îi plătește". Factualitatea nu era o constrângere: Gleb Pavlovski, un important tehnolog politic, explica faptul că „Poți să spui orice. Să creezi realități". Știrile internaționale veneau să înlocuiască știrile regionale și locale, care au dispărut aproape complet de la televiziune. Relatările din străinătate însemnau consemnarea cotidiană a curentului etern al corupției, ipocriziei și dușmăniei occidentale. Nimic din Europa sau din America nu era demn de emulație. Adevărata schimbare era imposibilă — acesta era mesajul.

RT, emițătorul de propagandă televizuală pentru publicul străin, avea același obiectiv: suprimarea cunoașterii care putea să inspire acțiune și transformarea emoției în inacțiune. Acesta submina formatul buletinului de știri prin adoptarea cu toată seriozitatea a unor contradicții baroce: invita un negaționist al Holocaustului să vorbească și îl identifica drept activist pentru drepturile omului, găzduia un neonazist și îl descria drept specialist în Orientul Mijlociu. În cuvintele lui Vladimir Putin, RT era „finanțat de guvern, astfel că nu poate decât să reflecte poziția oficială a guvernului rus". Această poziție era absența unei lumi factuale, iar nivelul finanțării era de aproximativ 400 de milioane de dolari pe an. Americanii și europenii descopereau în acest canal un amplificator al propriilor îndoieli — uneori perfect justificate — față de buna credință a liderilor lor și vitalitatea propriilor lor canale mass-media. Sloganul RT, „Îndoiește-te mai mult", inspira un apetit pentru și mai multă incertitudine. Nu avea niciun sens să te îndoiești de factualitatea a ceea ce transmitea RT, dat fiind că acesta transmitea negarea factualității. Cum a spus directorul lui: „Nu există relatare obiectivă". RT voia să transmită faptul că toată mass-media minte și doar RT e onest, pentru că nu se preface că e obiectiv.

Factualitatea era înlocuită de un cinism intenționat, care nu cerea privitorilor altceva decât să aprobe din cap înainte de a adormi.

„Războiul informațional este acum principalul tip de război." Dmitri Kiselev era în poziția de a ști asta. Era coordonatorul agenției rusești de stat pentru știri internaționale și realizatorul popularei emisiuni de duminică-seara *Vesti Nedeli*, care conducea ofensiva informațională împotriva Ucrainei.

Primii oameni trimiși de Kremlin în Ucraina, vârful de lance al invaziei rusești, au fost tehnologii politici. Un război în care comandantul este Surkov e purtat în irealitate. Surkov a fost în Crimeea și în Kiev în

februarie 2014, iar după aceea a servit drept consilier al lui Putin pentru Ucraina. Tehnologul politic rus Aleksandr Borodai a fost ofițer de presă pentru Crimeea în timpul anexării acesteia. În vara lui 2014, „prim-miniștrii" a două proaspăt inventate „republici ale poporului" din sud-estul Ucrainei erau manageri media ruși.

Invazia rusească din Ucraina sudică și apoi sud-estică a fost modestă în termeni militari și a implicat cea mai sofisticată campanie de propagandă din istoria războaielor. Propaganda a lucrat la două niveluri: primul, ca atac direct asupra factualității, negând ceea ce era evident, până și războiul însuși; al doilea, ca proclamare necondiționată a inocenței, negând faptul că Rusia ar fi putut să fie responsabilă pentru vreun rău. Niciun război nu avea loc, iar războiul era complet justificat.

Când Rusia a început invadarea Ucrainei, la 24 februarie 2014, președintele Putin a mințit intenționat. La 28 februarie, el a afirmat: „Nu avem nicio intenție să zăngănim din săbii și să trimitem trupe în Crimeea". Putin trimisese deja trupe în Crimeea. În momentul în care el rostea aceste cuvinte, trupele rusești defilau prin teritoriul suveran ucrainean de patru zile. Printre altele, și Lupii Nopții erau în Crimeea, urmându-i peste tot pe soldații ruși și etalându-și zgomotos motoarele ambalate, un artificiu mediatic prin care să facă prezența rusească neechivocă. Chiar și așa, Putin a preferat să-i zeflemisească pe reporterii care au observat faptele elementare. La 4 martie, el a afirmat că soldații ruși erau cetățeni ucraineni din regiune, care își cumpăraseră uniformele de la magazine din zonă. „De ce nu vă uitați la statele postsovietice", le-a propus Putin. „Există multe uniforme similare. Te duci la un magazin și îți cumperi orice tip de uniformă."

Putin nu încerca să convingă pe nimeni din acea lume postsovietică de faptul că Rusia nu invadase Ucraina. De fapt, considera de la sine înțeles că liderii ucraineni nu aveau să creadă minciuna lui. Guvernul ucrainean provizoriu a înțeles că Ucraina era atacată de Rusia, și din acest motiv pleda pentru o reacție internațională, în loc să răspundă prin rezistență militară. Dacă liderii de la Kiev l-ar fi crezut pe Putin, cu siguranță că ar fi ordonat rezistența. Scopul lui Putin nu era să-i păcălească pe ucraineni, ci să-și creeze o legătură de ignoranță voluntară cu rușii, care trebuiau să înțeleagă că el mințea, dar să-l creadă oricum. Cum a spus reporterul Charles Clover în studiul lui despre Lev Gumilev: „Putin a presupus corect că minciunile unesc, în loc să scindeze clasa politică a Rusiei. Cu cât mai mare și mai evidentă era minciuna, cu atât mai mult

supușii lui își demonstrau loialitatea prin acceptarea ei și cu atât mai mult participau la marele mister sacru al puterii Kremlinului".

Atacul direct al lui Putin la adresa factualității putea fi numit *posibilitatea de a nega implauzibil**. Negând ceea ce toată lumea știa, Putin crea o ficțiune unificatoare în țară și dileme în redacțiile de știri europene și americane. Jurnaliștii occidentali sunt învățați să relateze faptele, iar pe 4 martie probele factuale că Rusia invadase Ucraina erau deja copleșitoare. Jurnaliștii ruși și ucraineni îi filmaseră pe soldații ruși care defilau prin Crimeea. Ucrainenii numeau deja unitățile speciale rusești „omuleții verzi", o sugestie glumeață că soldații cu uniforme fără însemne trebuiau să provină din spațiul cosmic. Soldații nu vorbeau ucraineană; de asemenea, ucrainenii din regiune au observat imediat un argou rusesc specific orașelor rusești, nefolosit în Ucraina. Cum a explicat reportera Ekaterina Sergațkova, „«omuleții verzi» nu ascund faptul că sunt din Rusia".

De asemenea, jurnaliștii occidentali sunt învățați să relateze diverse interpretări ale faptelor. Adagiul că o poveste poate fi privită din unghiuri diferite are sens atunci când cei care reprezintă fiecare punct de vedere acceptă factualitatea lumii și interpretează același set de fapte. Strategia lui Putin a negării implauzibile exploata această convenție în timp ce îi distrugea baza. Putin se poziționa drept o latură a poveștii în timp ce zeflemisea factualitatea. „Vă mint pe față și știm asta și unii, și alții" nu e o latură a poveștii. E o capcană.

Chiar dacă au avut pe birourile lor relatări despre invazia rusească în ultimele zile ale lui februarie și primele zile ale lui martie 2014, editorii occidentali au decis să prezinte negările exuberante ale lui Putin. Și astfel, narațiunea invadării rusești a Ucrainei a suferit o mutație subtilă, dar profundă: ea nu se mai referea la ce li se întâmpla ucrainenilor, ci la ceea ce președintele rus decisese să spună despre Ucraina. Un război real devenea televiziune tabloidă, cu Putin ca erou. Mare parte a presei a acceptat rolul lui din această dramă. Chiar și atunci când editorii occidentali au devenit, cu timpul, mai critici, critica lor era încadrată de îndoielile lor

* Ideea mai veche a posibilității de a nega *plauzibil*, creată de americani în anii '80, era de a emite afirmații într-un mod imprecis, care lăsau o cale de scăpare față de acuzațiile de rasism. Această strategie a fost formulată memorabil de strategul Lee Atwater: „În 1954, începi prin a spune «cioroi, cioroi, cioroi». În 1968, deja nu mai poți să spui «cioroi» — asta îți dăunează. Se întoarce împotriva ta. Așa că spui chestii de genul autobuzelor desegregate, drepturilor statelor și așa mai departe. Acum devii atât de abstract, că vorbești despre reducerea impozitelor, și toate aceste lucruri despre care vorbești tu sunt lucruri absolut economice, iar un efect secundar al lor e că negrii sunt afectați mai rău decât albii". Dacă cineva care vorbea așa era acuzat de rasism, el putea să spună în mod plauzibil că nu vorbea despre negri.

referitoare la afirmațiile Kremlinului. Când Putin a recunoscut, mai târziu, că Rusia invadase Ucraina, asta nu a făcut decât să demonstreze că presa occidentală fusese și ea un actor din acest spectacol.

După posibilitatea de a nega implauzibil, a doua strategie a propagandei rusești a fost proclamarea inocenței. Invazia trebuia înțeleasă nu ca un atac al unei țări mai puternice împotriva unui vecin mai slab, într-un moment de extremă vulnerabilitate a acestuia, ci ca revoltă virtuoasă a unui popor oprimat împotriva unei conspirații globale copleșitoare. Cum a spus Putin pe 4 martie: „Uneori am senzația că dincolo de balta cea mare, în America, oamenii stau într-un laborator și întreprind experimente, ca și cum ar experimenta pe șobolani, fără să înțeleagă, de fapt, consecințele a ceea ce fac". Războiul nu avea loc, dar, dacă ar fi avut loc, de vină era America și, dat fiind că America era o superputere, orice era permis ca răspuns la răutatea ei omnipotentă. Dacă Rusia invadase, ceea ce, cumva, făcea și nu făcea în același timp, rușii ar fi avut întreaga justificare de a face sau de a nu face asta.

Alegerea tacticii invaziei servea acestei strategii a inocenței. Absența însemnelor de pe uniforme și de pe armele, blindajele, echipamentele și vehiculele rusești nu a păcălit pe nimeni din Ucraina. Ideea era de a crea ambianța unui spectacol de televiziune în care niște oameni eroici din regiune luau măsuri neobișnuite împotriva puterii americane titanice. Rușii trebuiau să creadă absurdul: că soldații pe care îi vedeau pe ecranele de televizor nu erau propria lor armată, ci o gașcă dezorganizată de rebeli ucraineni îndrăzneți care apărau onoarea poporului lor împotriva unui regim nazist sprijinit de infinita putere americană. Absența însemnelor nu era menită să fie o probă, ci un indiciu despre cum ar fi trebuit să urmărească intriga privitorii ruși. Nu era menită să convingă în sens factual, ci să îndrume în sens narativ.

Soldații reali care se prefac, din motive dramatice, că sunt partizani locali pot să folosească tactici de partizani și, astfel, să pună în pericol civili reali. Ca tactică de război, acest lucru putea fi numit *asimetrie inversă*. În mod normal, „război asimetric" înseamnă folosirea unor tactici neconvenționale de către o forță partizană sau grup terorist împotriva unei armate regulate mai puternice. În invazia rusească, cei puternici au folosit armele celor slabi — tactici partizane și teroriste — pentru a pretinde că ei sunt cei slabi. În timpul a ceea ce era deja o invazie ilegală, armata rusă a încălcat legile elementare ale războiului, în mod intenționat și de la bun început. Putin a aprobat acest tip de război chiar în timp ce nega faptul

că are loc o invazie rusească. Pe 4 martie, el a prezis că soldații ruși aveau să se ascundă printre civili. „Și să vedem cum acele trupe [ucrainene] o să încerce să-și împuște propriii cetățeni, cu noi în spatele lor — nu în față, ci în spate. N-au decât să încerce să împuște femei și copii!"

În martie 2014, bătălia pentru Crimeea fusese deja câștigată cu ușurință. Intervenția rusească ulterioară din sud-estul Ucrainei a continuat. În această a doua campanie, *posibilitatea de a nega implauzibil* avea să testeze din nou fidelitatea rușilor și curajul jurnaliștilor; iar *asimetria inversă* avea să învăluie din nou un război ilegal în aura statutului de victimă. Cele două tactici confirmau politica eternității, în care faptele dispar în mijlocul insistenței că nu s-a întâmplat absolut nimic, în afară de manifestările de rea-voință ale străinilor și de o rezistență legitimă a rușilor. Cu ajutorul lui Surkov, Putin îi invita pe ruși la un ciclu de eternitate în care Rusia se apăra, așa cum făcuse întotdeauna.

Eternitatea ia anumite puncte din trecut și le zugrăvește drept momente ale virtuții, debarasându-se de timpul dintre ele. În acest război, liderii ruși amintiseră deja două astfel de puncte: convertirea lui Volodimir/Valdemar din 988, care se presupunea că face din Ucraina și Rusia o singură națiune pentru totdeauna, și invadarea germană a Uniunii Sovietice din 1941, care făcea, cumva, din mișcarea de protest ucraineană o amenințare fascistă. Pentru a justifica ampla intervenție din sud-estul Ucrainei, Putin a adăugat, în aprilie 2014, o a treia referință la trecut: 1774. Atunci Imperiul Rus învinsese Imperiul Otoman, anexând teritoriile de pe țărmul nordic al Mării Negre, dintre care unele fac acum parte din Ucraina. Aceste teritorii erau cunoscute în secolul al XVIII-lea drept „Novorossiia", adică Noua Rusie. Faptul că Putin folosea acest termen dădea la o parte statele rus și ucrainean existente și muta conversația către drepturile străvechi. În logica „Novorossiiei", Ucraina era agresorul, deoarece avea în componență teritorii care cândva se numiseră rusești și, prin urmare, aveau să fie rusești pentru eternitate. Reîncadrarea radicală a acestei chestiuni le permitea rușilor și observatorilor să uite faptele banale ale prezentului — cum ar fi, de exemplu, faptul că, în cei 22 de ani de existență comună a Federației Ruse și a Ucrainei, Moscova nu emisese nici măcar o dată o plângere formală referitoare la tratamentul rușilor din Ucraina.

Majoritatea cetățenilor Federației Ruse nu auziseră niciodată de „Novorossiia" cu acest sens înainte de martie și aprilie 2014, când Surkov și Dughin au promovat pentru prima oară cuvântul, apoi Putin l-a

transformat în politică. Teritoriul imperial din secolul al XVIII-lea era diferit de regiunile definite de Putin și apoi de mass-media rusească: cele nouă districte ucrainene Crimeea, Donețk, Luhansk, Harkov, Dnipropetrovsk, Zaporijia, Nicolaev, Odesa și Herson. Înțeles istoric, termenul avea și alte implicații decât cele la care se gândea Putin. Împărăteasa Ecaterina vorbea despre „Noua Rusie" așa cum coloniștii britanici vorbeau despre o „Nouă Anglie", o „Nouă Țară a Galilor de Sud" și așa mai departe. În acea epocă a imperiului, regiunile locuite de alți oameni decât coloniștii erau, din perspectivă colonială, „noi". „Nou" însemna că regiunea nu aparținuse întotdeauna imperiului. Astfel de locuri nu rămâneau în mod necesar puterii coloniale. Noua Anglie și Noua Țară a Galilor de Sud nu fac parte din Marea Britanie, așa cum Noua Rusie nu face parte din Rusia.

În martie 2014, în timp ce Surkov și Glaziev încercau să organizeze revolte armate în sud-estul Ucrainei, ecranele televizoarelor rusești au fost inundate de hărți ale „Novorossiiei". Acestea înfățișau o porțiune de teritoriu care, dacă era luată de Rusia, avea să separe Ucraina de porturile ei de la Marea Neagră și să unească Crimeea ocupată (care nu are legătură terestră cu Rusia) cu teritoriul Federației Ruse.

În martie, armata rusă s-a strâns în cele două districte rusești de la granița cu Ucraina, Belgorod și Rostov. Ideea de bază, coerentă cu planurile Moscovei din februarie anul acela, era de a organiza preluări în forță ale clădirilor administrative regionale din alte opt districte ucrainene, de a-i pune pe adepți să declare secesiunea din interiorul acelor clădiri și de a face Ucraina să se dezintegreze din interior.

Și astfel, în primăvara lui 2014, tehnologii politici ruși au sosit în Ucraina într-o a doua misiune: după Crimeea, mult mai ambițioasa și vag definita dominare a sud-estului Ucrainei. Aleksandr Borodai a fost făcut responsabil pentru entitățile politice pe care Rusia avea să le subvenționeze. Cum a explicat Borodai, prin invadarea Ucrainei „luptăm pentru ideea rusească globală". Prietenul lui, Girkin, trebuia să se ocupe de operațiunea militară din sud-est și, în aprilie 2014, a apărut în orașul Sloviansk. Moscova a negat că Borodai și Girkin erau oamenii ei, că aceștia se aflau în Ucraina sau ambele adevăruri. Pentru oamenii de la GRU ai lui Girkin de pe teren, în Ucraina, această negare era enervantă și, în cele din urmă, nu a mai putut fi suportată. Pe 17 aprilie, în timp ce își amenajau cartierul general din Sloviansk, soldații ruși au fost iritați că localnicii credeau propaganda rusă că ei erau voluntari: „Suntem din forțele speciale ale GRU".

BELARUS
VORONEJ
RUSIA
Cernihiv
CERNIHIV
Sumy
SUMY
BELGOROD
VOLGOGRAD
VOLÎNIA
RIVNE
POLONIA
Luțk
Rivne
Kiev
Harkov
POLTAVA
Jitomir
KIEV
HARKOV
LUHANSK
Poltava
UCRAINA
Lvov
LVOV
Ternopil
TERNOPIL
HMELNITKI
Vinnița
CERKASI
Sloviansk
Debalțeve
Luhansk
ROSTOV
VINNIȚEA
Dnipro
Donețk
Don
IVANO-FRANKIVSK
KIROVOHRAD
DNIPROPETROVSK
DONEȚK
Kuibișev
Mateiovo Kurgan
Ujgorod
Zaporojia
TRANSCARPATIA
CERNĂUȚI
Nistru
MOLDOVA
NIKOLAIEV
ZAPOROJIA
Chișinău
ODESA
Nikolaiev
HERSON
Herson
KRASNODAR
Marea Azov
Odesa
ROMÂNIA
CRIMEEA
(ocupată și revendicată de Rusia)
Sevastopol
București
Marea Neagră
Ucraina cca 2014
Revendicată de Rusia ca „Novorossiia"

Între timp, statul ucrainean se afla sub o mare presiune. Crimeea fusese ocupată de Rusia, soldații ruși se aflau în sud-est, unii cetățeni aveau mari așteptări în urma unei revoluții căreia alții i se opuseseră, trebuiau organizate alegeri prezidențiale. Chiar și așa, până în vară, tentativa Rusiei de cucerire a „Novorossiiei" s-a năruit. Loviturile de stat rusești din capitalele regionale ucrainene din martie și aprilie au eșuat în mare parte. De regulă, atunci când rușii și complicii lor locali încercau să pună în scenă ocupări ale clădirilor administrațiilor locale, nu se întâmpla cine știe ce. Fără îndoială, cetățenii ucraineni din aceste regiuni sud-estice erau mai predispuși să afirme că prima lor limbă e rusa, și nu ucraineana, mai predispuși să fi votat pentru Ianukovici în 2010 și mai puțin predispuși să fi fost prezenți în Maidan. Însă asta nu însemna că susțineau stăpânirea rusească sau schimbarea regimului de către forțe externe.

După anexarea Crimeei, campania pentru „Novorossiia" a avut succes în doar două dintre cele opt districte vizate și doar în anumite părți ale acestora: Luhansk și Donețk. Cunoscute împreună drept Donbas, aceste regiuni aveau cărbune, de care Rusia nu avea nevoie. Dar ambele se învecinau cu Federația Rusă, iar oligarhii lor locali au ezitat în momentele cruciale. Rusia nu a reușit să-și creeze un cap de pod în regiuni de mai mare interes, cum ar fi Harkov, Odesa și Dnipropetrovsk. Harkov și Odesa erau zone pe care rușii le considerau centre ale culturii rusești, iar Dnipropetrovsk era un ax al complexului militaro-industrial comun al celor două țări. Dnipropetrovsk a devenit un centru al rezistenței împotriva invaziei rusești sub noul lui guvernator, Ihor Kolomoiski, care a pus recompensă pe capul soldaților ruși. Chiar dacă un tânăr rus căruia îi plăcea să se urce pe clădiri și să-și facă selfie-uri a înălțat pentru scurt timp steagul rusesc în Harkov, clădirea administrației regionale a revenit sub control ucrainean în aceeași zi. Și în Odesa tentativa de a lua cu asalt clădirea administrației regionale a eșuat.

În martie și aprilie, unii locuitori ai Odesei s-au pregătit pentru o invazie rusească. Cetățeni importanți din zonă au trimis un apel către Putin, explicându-i că nu aveau nevoie de protecție rusească. Alții au participat la pregătire paramilitară, astfel încât să se poată opune forțelor speciale rusești, dacă acestea soseau. Televiziunea rusă insista, zi de zi, că naționaliștii ucraineni aveau să asedieze provincia și să creeze haos, chiar dacă nimic de felul acesta nu se întâmpla și nici nu avea să se întâmple. Unii locuitori ai Odesei (împreună cu unii cetățeni ruși) au defilat de 1 Mai, ca să-și afirme sprijinul față de „Novorossiia". A doua zi, grupuri

proruse și proucrainene s-au luptat în stradă, ambele tabere fiind înarmate, iar tabăra proucraineană mai numeroasă. De fiecare parte s-au aruncat cocktailuri Molotov. Când niște luptători proruși s-au retras într-o clădire cunoscută drept Casa Sindicatelor, lupta cu cocktailuri Molotov a continuat acolo. Clădirea a luat foc, mai mulți protestatari proruși fiind uciși. Așa a luat sfârșit această tentativă rusească de a inspira revoltă internă în interiorul Ucrainei.

Prohanov a comparat lovitura de stat rusească eșuată din Odesa cu Holocaustul; un antisemit invoca uciderea în masă a evreilor ca să justifice un război de agresiune. Politica eternității consumă substanța trecutului, lăsând doar o inocență nemărginită care justifică orice.

În mai 2014, Rusia era pândită de dezastru, chiar și în acele părți ale regiunilor Luhansk și Donețk aflate sub control rusesc. Mica armată ucraineană era mai mult decât suficientă ca să umilească misiunea GRU a lui Girkin din Sloviansk și să-i înfrângă pe voluntarii ruși și pe separatiștii ucraineni pe care acesta reușise să-i strângă. Girkin a pledat pentru ajutor local: „Recunosc că nu m-am așteptat deloc să descopăr că în întreaga regiune nu poți găsi o mie de oameni dispuși să-și rişte viața pentru orașul lor". Părea că întregile regiuni Donețk și Luhansk aveau să revină curând sub control ucrainean. O reacție semnificativă față de avansarea ucraineană ar fi însemnat mai mult ajutor rusesc. Astfel că batalionului Vostok, compus în mare parte din ceceni, a intrat în Ucraina din Rusia. Pe 26 mai, oamenii acestuia împreună cu voluntari din Rusia au luat cu asalt aeroportul Donețk. Au fost respinși de apărătorii ucraineni și au suferit pierderi considerabile.

Cel puțin 31 de voluntari ruși au murit în atacul eșuat. Aceștia își părăsiseră prietenii și familiile din Rusia din cauza ficțiunii mass-media despre „fascismul" și „genocidul" din „Novorossiia". Moartea lor nu a fost amintită de presa din Rusia. Maria Turcenkova, o jurnalistă rusă care a însoțit cadavrele la întoarcerea lor din Ucraina în Rusia, unde aveau să fie îngropate, a subliniat succint acest lucru: „Nici măcar unul dintre posturile de televiziune din țară, care luni la rând au creat o idee publică de genocid împotriva rușilor din estul Ucrainei, nu a relatat că, pe 26 mai, 31 de ruși au fost uciși în Donețk".

Unul dintre acești 31 era Evgheni Korolenko. Avea nevoie de bani și i-a spus soției sale că în Donbas avea „perspective". Apoi soția a văzut fotografia cadavrului soțului său pe internet. Prima ei reacție, una firească,

a fost să nege faptul că era el. „Nu seamănă cu el", s-a gândit ea. Dar apoi s-a uitat iar. La lanțul pe care-l purta. La forma nasului. Cadavrul lui împreună cu altele au fost aduse în orașul Rostov. Un antreprenor de pompe funebre a refuzat să ia cadavrul, temându-se că acest lucru va fi văzut drept provocare: „Vă rog să înțelegeți: acesta este un cetățean rus căzut în luptă. Iar țara noastră nu e în stare de război". Soția lui Korolenko a primit din partea unei autorități această descriere a situației ei: „Sunteți o persoană matură. Rusia nu întreprinde nicio activitate militară organizată. Soțul dumneavoastră a intrat în mod voluntar sub focul armelor pe strada aceea".

La sfârșitul lui iunie 2014, autoritățile din Moscova încetaseră aproape complet să mai vorbească despre „Novorossiia" și trecuseră la strategia de a face din părțile ocupate ale Donbasului o sursă permanentă de instabilitate pentru statul ucrainean. O parte dintre cecenii uciși din Vostok au fost înlocuiți cu osetini, care păreau să creadă că fuseseră trimiși să lupte cu Statele Unite. Numele „Vostok" a fost păstrat când batalionul a primit și cetățeni ucraineni din regiune care aveau motive să lupte împotriva statului ucrainean. Unii dintre ei erau foști ofițeri de securitate ucraineni motivați ideologic, cum ar fi Aleksandr Hodakovskii, care a spus: „De fapt, aici nu luptăm pentru noi, ci pentru Rusia". Dar se pare că majoritatea cetățenilor ucraineni care au luptat de partea Rusiei au fost atrași în conflict de experiența violenței, de bombardarea unor orașe rezultată din decizia Rusiei de a purta un război de partizani.

Pe 5 iulie, confruntându-se cu înfrângerea în fața armatei ucrainene, Girkin a făcut mișcarea pe care o recomandase Putin: a transformat populația locală în scuturi umane. Și-a retras oamenii în Donețk, iar alți comandanți GRU au făcut la fel. Cum remarca Girkin, asta garanta faptul că civilii aveau să devină principalele victime ale războiului. Tabăra ucraineană lupta împotriva rușilor și a aliaților lor locali prin bombardarea orașelor, iar rușii făceau la fel. În terminologia războiului de partizani, aceasta era o trecere de la mobilizarea „pozitivă" la cea „negativă": dacă nimeni nu vrea să lupte pentru cauza partizană ca atare (motivare pozitivă), atunci un comandant partizan creează condițiile în care inamicul ucide civili (motivare negativă). Asta a fost tactica aleasă de Girkin, după cum a declarat el însuși. Unul dintre intervievatorii lui ruși l-a descris corect pe Girkin ca fiind un om dispus să sacrifice viețile unor femei și copii ca să promoveze un obiectiv militar. Într-adevăr, distrugerea orașelor pentru a câștiga recruți a fost realizarea decisivă a lui Girkin.

În mod firesc, în timp ce obuzele explodau, cetățenii ucraineni din Donbas nu au luat în considerare situația în ansamblu. Mulți au dat vina pe armata ucraineană pentru faptul că folosea armament greu împotriva orașelor ucrainene. În interviuri, părinții spuneau că copiii lor învățaseră să distingă tipurile de artilerie după zgomotul obuzelor. O mamă s-a alăturat luptei rusești împotriva armatei ucrainene după ce curtea în care copilul ei se juca de obicei a fost lovită de un obuz. Cetățenii care s-au alăturat separatiștilor în vara lui 2014 spuneau, iar și iar, că ceea ce îi inspirase să ia arma în mână fusese moartea femeilor, a copiilor și a bătrânilor, în urma salvelor de artilerie. Un sondaj a indicat că această experiență (mai degrabă decât o ideologie precum „separatismul" sau „naționalismul rus") a fost principala motivație a cetățenilor ucraineni care au decis să lupte împotriva armatei ucrainene.

Vederea unor morți violente îi făcea pe oameni vulnerabili în fața unor povești care dădeau acestor morți un sens mai amplu. Aceste povești erau oferite de televiziunea rusă. Era imposibil să știi cine lansase obuzul care aterizase în cartierul tău; televiziunea rusă, singura disponibilă în acele părți ale Ucrainei controlate de Rusia, învinovățea partea ucraineană. După cum își amintea un cetățean ucrainean care a luptat de partea rusă, pe baza informațiilor că armata ucraineană era un colectiv genocidal, era mai ușor să te gândești la soldații ucraineni individuali ca la niște „ființe cu formă umană", care puteau și trebuiau să fie împușcate. După ce separatiștii generaseră același tip de moarte pe care îl văzuseră, poveștile despre inocență au devenit un adevăr imposibil de pus la îndoială. E greu să te opui minciunilor pentru care ai ucis deja.

În vara lui 2014, după ce adusese Donbasul în acest punct, Girkin a fost retras în Rusia. Noul șef al securității, Vladimir Antiufeev, era cel mai important specialist al Rusiei în acea formă de teatru geopolitic cunoscută drept „conflict înghețat". Într-un conflict înghețat, Rusia ocupă mici părți ale unei țări din apropiere (Moldova, începând cu 1991, Georgia, începând cu 2008, Ucraina, începând cu 2014) și apoi își prezintă propria ocupație drept problemă internă care îi împiedică pe acei vecini să aibă relații mai apropiate cu Uniunea Europeană sau NATO.

Într-un conflict înghețat, sentimentele populației locale contează doar ca resursă politică. Localnicii pot fi încurajați să ucidă și să moară, dar aspirațiile lor personale nu pot fi împlinite, dat fiind că scopul înghețării unui conflict este împiedicarea soluționării lui. Antiufeev își petrecuse etapa anterioară a carierei în „Transnistria", o porțiune a Moldovei

Conflictele înghețate ale Rusiei
Kiev
Harkov
Auto-proclamata Republică Populară Lugansk, 2014
Auto-proclamata Republică Populară Donețk, 2014
Nipru
UCRAINA
Dnipro
Nistru
Transnistria, acord de încetare a focului, 1992
MOLDOVA
Chișinău
RUSIA
Volga
Marea Caspică
Marea Azov
Fosta Republică Autonomă Osetia de Sud ocupată de armata rusă, 2008
ROMÂNIA
Crimeea, ocupată și revendicată de Rusia, 2014
MUNȚII CAUCAZ
București
Dunărea
Marea Neagră
Republica Autonomă Abhazia ocupată de Rusia, 2008
Tbilisi
GEORGIA
AZERBAIDJAN
BULGARIA
ARMENIA
TURCIA
Erevan

ocupate de soldații ruși, unde fusese șeful securității acelui ministat nerecunoscut. Sosirea lui în Donețk anunța un viitor similar pentru „Republica Populară Donețk". Aceasta avea să existe, a anunțat Antiufeev, într-un limb permanent. El a numit-o „stat independent", chiar dacă a spus și că nimeni (inclusiv Rusia) nu o recunoștea ca atare. De asemenea, unirea cu Rusia nu era „o chestiune pentru prezent".

Pentru Antiufeev, dorințele oamenilor din Donbas erau subordonate prerogativelor unei lupte mult mai mari împotriva Uniunii Europene și Statelor Unite, pe care el le descria drept Occidentul satanic. A promis o ofensivă care avea să producă o cotitură în acest război global. Uniunea Sovietică nu se prăbușise, spunea el, din cauza problemelor ei, ci din cauză că Occidentul folosise unele „tehnologii distructive" misterioase — ca și în manifestul Clubului Izborsk, această expresie înseamnă „fapte". Invadarea rusească a Ucrainei, spunea Antiufeev, trebuia înțeleasă drept autoapărare a rușilor inocenți de o alianță între „francmasonii Europei și Statelor Unite" și „fasciștii Ucrainei". Antiufeev deprinsese schizofascismul. Rusia purta un război împotriva fasciștilor, dar acești fasciști erau cumva aliați cu „francmasonii" internaționali. Ideea unei conspirații globale a masonilor e fascistă. Antiufeev folosea această descriere fascistă a lumii ca să se prezinte pe sine drept antifascist.

Deoarece Ucraina era epicentrul eforturilor conspirației antiruse globale, Antiufeev credea că o victorie acolo ar fi putut să schimbe lumea. Intervenția rusească în Ucraina, explica el, era o apărare a gazului natural și a apei dulci ale Rusiei în fața unor rapace State Unite ale Americii. Era o singură luptă, dar ea putea fi câștigată. În concepția lui Antiufeev, „Ucraina e un stat pe cale de dezintegrare. Exact ca Statele Unite". Distrugerea Statelor Unite era atât dezirabilă, cât și inevitabilă. „Dacă lumea ar fi salvată de construcțiile demonice precum Statele Unite, ar fi mai ușor de trăit pentru toți oamenii. Și într-o bună zi asta o să se întâmple."

Contraatacul rusesc împotriva armatei ucrainene a fost lansat în iulie 2014, de pe teritoriul Federației Ruse. El a început cu baraje masive de artilerie, lansate din partea rusească a granitei. Evgheni Jukov, unul dintre soldații ucraineni care păzeau o porțiune a granitei din regiunea Luhansk, a consemnat consecințele primului baraj de artilerie rusesc din 11 iulie. Printr-o postare de pe pagina lui de Facebook din seara aceea, Jukov a vrut să corecteze relatările că el și oamenii lui luaseră

parte la o luptă. Nu era adevărat. Fuseseră vizați, cum a declarat el corect, de un „atac de artilerie atent pregătit, exersat cu precizie și reușit asupra bazei noastre militare executat de pe partea rusească a graniței din Luhansk". Jukov i-a descris, cum a putut, pe mulți dintre cei 79 de oameni uciși. La sfârșitul postării, el le oferea tuturor „o plecăciune până în pământ".

Jukov descria primul atac al unei masive campanii de artilerie îndreptate împotriva armatei ucrainene. Ea a durat patru săptămâni. Până la 8 august, artileria rusă a tras regulat din cel puțin 66 de poziții, atacurile venind din partea rusească a frontierei. Unitățile precum cea a lui Jukov erau neputincioase. În războiul informațional, Ucraina s-a aflat constant în dezavantaj — unii observatori europeni și americani încă nu erau siguri că are loc un război sau că agresorul era Rusia. În această ceață informațională, un atac ucrainean asupra teritoriului rusesc ar fi fost un dezastru politic. Și astfel, războiul informațional a determinat condițiile războiului din teren. Rusia putea să bombardeze Ucraina de pe teritoriul ei fără consecințe, dar Ucraina nu putea să ia în considerare un răspuns cu aceeași monedă. Unii soldați ucraineni aflați sub focul de artilerie chiar au fugit peste graniță, în Rusia, deoarece știau că teritoriul rusesc avea să fie protejat. Între timp, jurnaliștilor ruși de la granița ruso–ucraineană nu le era greu să vadă că „Rusia bombardează Ucraina de pe teritoriul rusesc". Cetățenii ruși din zona de graniță îi filmau pe soldații ruși în acțiune. Soldatul rus Vadim Gregoriev, încartiruit în Mateiovo Kurgan, în Rusia, a postat mândru faptul că „toată noaptea pisăm Ucraina".

De regulă, armatele îi evacuează pe civili din raza de acțiune a artileriei, ca să nu fie uciși de focul de răspuns al inamicului. Autoritățile ruse nu au dat niciun astfel de ordin, probabil pentru că erau încrezătoare că nu o să urmeze niciun contraatac. Copiii de pe partea rusească a graniței, spre deosebire de copiii de pe partea ucraineană a graniței, au învățat să doarmă în timpul bombardamentului: acesta nu era îndreptat spre ei. Unii ruși din zonă nu se simțeau în largul lor cu acest război unidirecțional, în care curțile lor erau folosite pentru a trimite moarte asupra unor oameni nu atât de diferiți de ei. Dar senzația de siguranță, combinată cu propaganda audiovizuală, a contribuit la înlăturarea vinovăției: „E groaznic, dar am înțeles deja că nu se trage spre noi, ci dinspre noi". Iar dacă se trage „dinspre noi", atunci asta trebuie să fie în regulă: „Oamenii noștri curăță granița de fasciști". La urma urmei, spunea un rus din zonă, dacă

„naziștii comit genocid" de partea ucraineană, atunci astfel de măsuri neobișnuite trebuie să fie justificate.

Jurnaliștii ruși care relatau despre bombardament au fost și ei puși în pericol. Unul dintre ei, Elena Racheva, a ajuns să discute, când începea canonada zilnică, cu ofițerii FSB din Kuibîșev. „Ăsta e un Grad?" a întrebat ea, după ce se opriseră toți ca să asculte mugetul specific al acelei arme de artilerie. Toți oamenii de la FSB au zâmbit. „A fost un tunet", a spus unul. „Eu n-am auzit nimic", a spus al doilea. „Era nevastă-mea, care mă sună", a glumit al treilea. „E un salut militar", a fost ultima vorbă de duh. „Înțelegeți", a spus Racheva, „că eu pot să scriu despre asta." Răspunsul amenințător a fost: „Atunci colegii mei o să vină ca să explice mai convingător că a fost un salut".

Armata ucraineană nu putea să bombardeze Rusia, dar putea să-i bombardeze pe soldații ruși și pe aliații lor din Ucraina. Campania de artilerie rusă a început la doar șase zile după ce Girkin și-a retras oamenii în orașul Donețk și a continuat apoi timp de încă trei săptămâni. În vreme ce soldații ucraineni erau sfârtecați în bucăți de Grad-urile rusești, care trăgeau din Rusia, camarazii acestora nu au ezitat să îndrepte propriile lor Grad-uri spre orașele ucrainene în care se ascundeau soldații ruși, voluntarii ruși și aliații lor locali. „Pentru bombardamentul de până acum din Donețk", a recunoscut comandantul rus Girkin, „eu sunt responsabil." Jurnalista rusă Natalia Teleghina a identificat fabula de televiziune în care soldații eroici apărau civili de războiul de artilerie: „Dar acea realitate există doar pe ecranele de televizor, nu în jurul tău. În jurul tău e pur și simplu război, ambele părți trag și nimeni nu cruță populația civilă".

Acesta era un fapt.

La o zi după ce Rusia a început să bombardeze Ucraina, televiziunea rusă a plusat convingător în competiția pentru inocență. Pe 12 iulie 2014, Pervîi Kanal a spus o poveste emoționantă — și complet ficțională despre un băiat rus de trei ani care fusese crucificat de soldații ucraineni din Sloviansk. Nu a fost oferită nicio dovadă, iar jurnaliștii ruși independenți au remarcat problemele poveștii: niciunul dintre oamenii din poveste nu exista, și nici „Piața Lenin", în care se presupunea că se petrecuse atrocitatea. Când a fost pus în fața adevărului, Alexei Volin, ministru adjunct pentru comunicații al Rusiei, a spus că singurul lucru care conta era ratingul. Oamenii urmăreau crucificări-ficțiune, deci totul era în regulă.

Se pare că Aleksandr Dughin personal a inventat crucificarea; o variantă a acesteia apăruse deja pe pagina lui personală din rețelele sociale. Imaginea unui inocent omorât făcea din Rusia Cristosul națiunilor, iar din războiul ei de agresiune, un răspuns la o cruzime diabolică. Scopul intervenției rusești era, declarativ, protejarea vorbitorilor de rusă sau, cum spunea Putin, a „lumii rusești". Deoarece cei aflați de toate părțile conflictului vorbeau rusește, intervenția rusă mai degrabă ucidea vorbitori de rusă decât să-i protejeze. Neplăcerea factualului a fost învinsă de ceea ce lui Dughin îi plăcea să numească „un arhetip", uciderea lui Isus. Un război sângeros și derutant inițiat de lideri ruși plini de defecte, care ucidea mii de vorbitori de rusă, devenea un martiriu al unui trup inocent rus.

Televiziunea rusă era un instrument al posibilității de a nega implauzibil. Ea nega prezența forțelor speciale, a serviciilor secrete, a comandanților, voluntarilor și a armelor ruse. Cetățeni ruși proeminenți precum Girkin, Borodai și Antiufeev apăreau pe ecranele televizoarelor rusești, descriși drept activiști ai „Novorossiiei" sau administratori ai „Republicii Populare Donețk". Aceleași posturi rusești de televiziune care susținuseră că soldații ruși erau voluntari ucraineni difuzau imagini video cu oameni din Ucraina care luptau cu inconfundabile sisteme de luptă rusești. Cele mai moderne tancuri rusești, care nu erau oferite spre vânzare în străinătate și nu mai fuseseră văzute niciodată până atunci în afara Rusiei, au apărut pe teritoriul ucrainean. Rușii nu trebuiau să decidă chestiunea factuală dacă armata lor era sau nu în Ucraina, ceea ce, evident, era adevărat. Trebuiau să urmeze indicațiile unei emisiuni de televiziune: dacă vocea comentatorului spunea că rușii și armele lor erau din zonă, atunci asta era povestea care trebuia urmată.

Un sistem de luptă rusesc crucial în luptă, livrat din Rusia și desfășurat de soldații ruși, a fost cel format din bateriile antiaeriene. În mai și iunie 2014, acestea au schimbat cursul războiului. Așa cum era ea, mai mică, armata ucraineană a reușit să le țină piept atâta timp rușilor și aliaților locali ai acestora pentru că deținea controlul aerului. În mai, Rusia a început să livreze arme antiaeriene și echipe care să le deservească, iar forța aeriană ucraineană a fost epuizată rapid; patru elicoptere au fost doborâte. În iunie, două avioane cu aripă fixă au fost doborâte; în iulie, patru avioane cu aripă fixă. Comandamentul ucrainean a trebuit să pună capăt zborurilor pe deasupra Donbasului, ceea ce le-a oferit rușilor o șansă.

Unul dintre numeroasele convoaie militare rusești și-a părăsit baza din Kursk pe 23 iunie 2014. Acesta era un detașament al Brigăzii a 53-a de Apărare Aeriană, plecat spre Donețk cu sistemul de rachete antiaeriene Buk cu numărul 332. În dimineața lui 17 iulie, acest sistem Buk a fost transportat din Donețk în Snijne, apoi dus la o fermă din sudul orașului. Între timp, Zborul 17 al Malaysia Airlines, din Amsterdam către Kuala Lumpur, traversa sud-estul Ucrainei. Avionul zbura pe o rută autorizată, la altitudine normală, luând regulat legătura cu controlorii de trafic aerian — până când o rachetă sol-aer l-a distrus brusc.

La ora 13:20, Zborul 17 al Malaysia Airlines a fost lovit de sute de proiectile metalice eliberate de explozia unui focos 9N314M, purtat de o rachetă trasă din lansatorul Buk rusesc din Snijne. Proiectilele au sfârtecat cabina și i-au ucis instantaneu pe piloți, din ale căror cadavre a fost extras mai târziu o parte a metalului. Avionul s-a spulberat la 10 kilometri deasupra solului, iar pasagerii și bunurile lor s-au împrăștiat pe o rază de 50 de kilometri. Girkin s-a lăudat că oamenii lui doborâseră încă un avion de pe „cerul nostru", iar alți comandanți au făcut remarci similare. Aleksandr Hodakovskii a spus presei că un Buk rusesc era activ la acel moment în teatrul de operațiuni. Buk-ul a fost retras în grabă din Ucraina în Rusia și fotografiat, pe drum, cu buncărul unei rachete gol. Era destul de clar ce se întâmplase, ceea ce a fost confirmat ulterior de ancheta oficială condusă de olandezi.

Legea gravității părea să conteste, cel puțin pentru câteva ore ale după-amiezii de 17 iulie 2014, legile eternității. Fără îndoială că victimele trebuiau să fie pasagerii care muriseră, nu soldații ruși care lansaseră racheta, nu-i așa? Până și ambasadorul rus de la Națiunile Unite a fost descumpănit pentru o clipă, folosindu-se de scuza „confuziei" ca să explice cum doborâse o armă rusească o aeronavă civilă. Însă aparatul lui Surkov a acționat rapid pentru a reface percepția rusească a inocenței. Printr-un semn caracteristic de strălucire tactică, televiziunea rusă nu a negat deloc șirul real al evenimentelor: faptul că o aeronavă malaysiană fusese doborâtă de o armă rusească acționată de soldații ruși care participau la invadarea Ucrainei. A nega ceea ce era evident n-ar fi făcut decât să indice asta; pentru a învinge ceea ce e evident, acesta trebuie atacat pe flancuri. Chiar și sub presiune, managerii media ruși au avut prezența de spirit să încerce să schimbe subiectul prin inventarea unor versiuni ficționale a ceea ce se întâmplase.

Chiar în ziua în care fusese doborât avionul, toate posturile rusești importante au dat vina pentru doborârea zborului MH17 pe o „rachetă

ucraineană" sau poate pe un „avion ucrainean" și au susținut că „ținta reală" fusese „președintele Rusiei". Potrivit mass-mediei rusești, guvernul ucrainean plănuise asasinarea lui Putin, dar doborâse, din greșeală, un alt avion. Nimic din toate acestea nu era nici măcar vag plauzibil. Cele două avioane nu erau în același loc. Povestea asasinării ratate era atât de ridicolă, încât, după ce a testat-o pe publicul străin, RT n-a mai urmat-o. Dar în interiorul Rusiei, calculul moral a fost într-adevăr răsturnat: până la sfârșitul zilei în care soldații ruși uciseseră 298 de civili străini în timpul invadării rusești a Ucrainei, fusese deja stabilit că victima era Rusia.

A doua zi, pe 18 iulie 2014, televiziunea rusă a difuzat noi versiuni ale evenimentului. Miriade de invenții au fost adăugate la ficțiunile multiple, nu pentru a o face pe vreuna dintre ele mai coerentă, ci pentru a introduce noi dubii referitor la relatările mai simple și mai plauzibile. Astfel, trei posturi de televiziune rusești au susținut despre controlorii de trafic aerian ucraineni că ceruseră piloților lui MH17 să reducă altitudinea. Era o minciună. Unul dintre posturi a susținut apoi că Ihor Kolomoiski, oligarhul evreu ucrainean care era guvernatorul regiunii Dnipropetrovsk, era personal responsabil pentru emiterea acelui ordin (fictional) către controlorii de trafic aerian. Amintind de modul în care naziștii stabileau profilul rasial, o altă rețea a oferit mai târziu un „expert" în „fizionomie", care a pretins că fața lui Kolomoiski demonstra vinovăția acestuia.

Între timp, cinci rețele de televiziune rusești, inclusiv unele care colportaseră povestea cu controlorii de trafic aerian, au susținut că la locul faptei fusese un avion de vânătoare ucrainean. Nu reușeau să stabilească ce tip de avion ar fi putut fi, oferind fotografii ale unor diferite avioane cu reacție (făcute în locuri și momente diverse) și propunând altitudini imposibile pentru avionul respectiv. Afirmația despre prezența avioanelor de vânătoare era neadevărată. La o săptămână după dezastru, televiziunea rusă a generat a treia variantă a poveștii doborârii zborului MH17: forțele ucrainene îl doborâseră în timpul unor exerciții de tragere. Nici asta nu avea o bază în realitate. Girkin a adăugat apoi o a patra variantă, susținând că, într-adevăr, Rusia doborâse zborul MH17, dar că nu fusese comisă nicio crimă, dat fiind că CIA umpluse avionul cu cadavre și îl trimisese deasupra Ucrainei pentru a provoca Rusia.

Aceste ficțiuni au fost ridicate la rangul politicii externe rusești. Când a fost întrebat despre MH17, Ministrul de externe rus Serghei Lavrov a repetat invențiile mass-mediei ruse despre controlorii de trafic aerian și

avioanele ucrainene din apropiere. Niciuna dintre afirmațiile lui nu era sprijinită de probe, ambele fiind neadevărate.

Relatările presei rusești erau imposibile nu doar ca jurnalism, ci și ca literatură. Dacă încercai să accepți, una câte una, afirmațiile televiziunii ruse, lumea ficțională astfel construită ar fi fost imposibilă, dar fiind că diferitele ei elemente nu puteau coexista. Nu era posibil ca avionul să fi fost doborât și de la sol, și din aer. Dacă ar fi fost doborât din aer, nu putea să fi fost doborât și de un MiG, și de un Su-25. Dacă ar fi fost doborât de la sol, asta nu ar fi putut să rezulte și dintr-un accident de instrucție, și dintr-o tentativă de asasinat. De fapt, povestea asasinării lui Putin contrazicea toate celelalte lucruri susținute de presa din Rusia. Nu avea niciun sens să spui că niște controlori de trafic aerian ucraineni comunicaseră cu piloții malaysieni ai lui MH17 ca parte a unui complot de a doborî aeronava prezidențială rusă.

Dar, chiar dacă toate aceste minciuni nu puteau să constituie o poveste coerentă, ele puteau cel puțin să distrugă o poveste — una care, întâmplător, era adevărată. Chiar dacă, fără îndoială, au existat unii ruși care au sesizat ce se întâmplase și și-au cerut scuze, populației ruse în ansamblu i-a fost refuzată posibilitatea de a reflecta la responsabilitatea ei pentru război și pentru crimele lui. Potrivit sondajelor unui institut sociologic de încredere din Rusia, 86% din ruși învinovățeau Ucraina, în septembrie 2014, pentru doborârea zborului MH17, iar 85% continuau să facă asta și în iulie 2015, moment la care șirul real al evenimentelor fusese investigat și era clar. Mass-media din Rusia îi îndemna pe compatrioți să fie indignați de faptul că ei erau învinovățiți.

Ignoranța dă naștere la inocență, iar politica eternității mergea mai departe.

Rușii care s-au uitat la televizor în vara lui 2014 nu au aflat nimic despre artileria rusă care continua să lovească pozițiile ucrainene, și nici despre forța de invazie rusească adunată la granița ucraineană. Ca și în Crimeea în februarie, fața Rusiei aflate în război avea să fie, în campania de vară, o bandă de motocicliști. Pe 9 august 2014, la o zi după ce armata ucraineană fugise de la graniță din cauza bombardamentului rusesc, Lupii Nopții au montat un spectacol de motociclete în Sevastopol, oraș ucrainean pe care Rusia îl anexase odată cu Crimeea. RT l-a descris pentru europeni și americani drept un „Concurs de motociclete spectaculos al Lupilor Nopții". În realitate, trucurile cu motociclete erau mediocre și

minore. Mai importantă era lunga introducere televizată, care livra teme fasciste milioanelor de ruși.

„Spectacolul de motociclete" din Sevastopol a început în întuneric, într-o sală imensă. Un reflector l-a scos la lumină pe Aleksandr Zaldostanov, liderul Lupilor Nopții, pe care un lift de marfă îl ridica spre grinzi. Zaldostanov, care purta bandană și vestă de piele peste niște haine negre strâmte, a început să intoneze: „Patria mea a dat zece lovituri staliniste trupului hirsut al fascismului. În timp ce pământul încă se așeza peste mormintele a 30 de milioane de eroi, în timp ce tăciunii satelor arse încă mai licăreau, Stalin a dat ordinul să se planteze livezi. Iar printre livezile înflorite am reconstruit orașele distruse și am crezut că acea înflorire nu avea să ia sfârșit niciodată". Zaldostanov recita manifestul lui Aleksandr Prohanov din urmă cu câteva luni, „Noua noastră Zi a Victoriei".

În acel text, Prohanov reabilita stalinismul, asociindu-l cu victoria din al Doilea Război Mondial, și justifica invadarea rusească a Ucrainei, afirmând că ea era asemenea apărării Uniunii Sovietice împotriva Germaniei naziste. În locul unei republici sovietice care fusese invadată de Germania, în locul principalei ținte a planurilor coloniale ale lui Hitler, în locul câmpului de luptă important al celui de-al Doilea Război Mondial, în locul unei țări care pierduse trei milioane de soldați și încă trei milioane de civili din cauza ocupației germane, Ucraina devenea dintr-odată un inamic de război al Rusiei. În acest text, Prohanov făcea ca războiul dintre inocența rusească și decadența occidentală să fie unul explicit sexual, visând la o înflorire fără deflorare. La acest moment exact al recitării lui Zaldostanov, iluminatul scenic a scos la iveală virginele însărcinate ale Rusiei: un grup de femei cu perne sub haine care să creeze o umflătură asemănătoare sarcinii și un alt grup de femei care împingeau cărucioare.

Prohanov îi învinovățea pentru problemele Rusiei pe străinii care interveniseră în ceea ce el numea „anii '90 de coșmar". Textul lui îi implora pe ruși să ignore faptele din jurul lor și, în schimb, să cadă în transă în fața „icoanei florii roșii". Se referea la faptul că victoria sovietică din al Doilea Război Mondial făcuse ca rușii să fie pentru totdeauna inocenți, indiferent de răul făcut. În timp ce dezmembrau Ucraina, rușii trebuiau să se închine în fața florii, într-o adulare senzuală. „Iar pe această icoană floarea stacojie a început să se deschidă din nou, un mugur purpuriu minunat. I-am inhalat parfumul, i-am sorbit sevele minunate." Climaxul era invadarea Crimeei. „Ca dar pentru răbdarea și stoicismul nostru, pentru munca și credința noastră, Dumnezeu ne-a trimis Crimeea.

Poporul rus, cândva scindat de inamici, e din nou unit de o îmbrățișare victorioasă."

Apoi Prohanov (ale cărui cuvinte au fost intonate de motociclistul Zaldostanov în fața a zeci de mii de oameni prezenți la spectacol și a altor milioane de telespectatori) a specificat teama lui de penetrare. Inamicul idilei rusești era penisul gigantic și negru al Satanei. (La acel moment, președintele Statelor Unite era Barack Obama.) Considerând de la sine înțeles mitul că Kievul era locul nașterii virgine a Rusiei, Prohanov imagina catedrala acestuia ca pe cel mai sfânt loc al Rusiei. Apoi el fantaza despre un orgasm diabolic: „sperma neagră a fascismului a împroșcat Kievul, mama tuturor orașelor rusești. În absida aurită a Sfintei Sofia, printre temple și altare, a fost conceput un embrion diform cu față părăoasă și coarne negre, asemenea diavolului dintr-o frescă de biserică".

Astfel, în fantezia lui Prohanov, fascismul nu era o ideologie sau o estetică. Dacă fascismul ar fi fost așa ceva, spectacolul unui bărbat în piele neagră care intona mesajul nevinovăției naționale și al războiului necesar ar fi fost exemplificarea lui perfectă. Pentru schizofasciști, fascismul era o substanță din lumea exterioară desfrânată care amenința organismul rus virginal: „Asemenea unui aluat decadent, el s-a revărsat peste bolul lui din Kiev și s-a răspândit în întreaga Ucraină". În ultimă instanță, de vină pentru această cumplită agresiune erau Barack Obama și Angela Merkel, „care miroseau a carne arsă". Acest ultim gest al lui Prohanov era înfloritura firească de final a stilului schizofascist. Un text fascist scris de un antisemit pentru a justifica un război de agresiune exploatează simboluri ale Holocaustului — aici, cuptoarele de la Auschwitz-Birkenau — pentru a direcționa vina spre alții. Această travestire era intenționată: invocarea „spermei negre" de Prohanov era o profanare a celei mai îndreptățite la faimă poezie despre Holocaust, „Fuga morții" de Paul Celan.

Societatea ucraineană și istoria ucraineană erau respinse sau suprimate în fiecare rând al manifestului lui Prohanov — citit de Zaldostanov în timp ce obuzele artileriei ruse explodau în Ucraina, iar soldații ruși își predau telefoanele și își verificau armele când se pregăteau să treacă granița ucraineană. Kievul nu era un oraș ucrainean, chiar dacă era capitala Ucrainei, Ucraina era un inamic, chiar dacă ucrainenii suferiseră mai mult decât rușii în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Maidan-ul nu era un protest civic, ci un bastard demonic născut din violarea Rusiei virgine de către un Satan negru. Imaginile drastice trebuiau să copleșească realitatea prozaică a oamenilor care voiau un viitor cu domnie a legii.

Preliminariile politice ale „spectacolului de motociclete" au continuat la nesfârșit: „O nouă luptă împotriva fascismului e inevitabilă", a declarat Zaldostanov. „A unsprezecea lovitură stalinistă e inevitabilă." Apoi din boxe au răsunat vocile înregistrate ale lui Obama, Merkel și... Hitler. Pe scenă, sub o prelată, o formă a început să se miște, invocată de voci: aluatul se revărsa din bolul lui. De sub prelată au apărut niște siluete negre, care dansau în formă de svastică. Apoi niște mâini mecanice gigantice au apărut deasupra scenei, unul dintre degete purtând un inel cu un vultur: păpușarul american. Siluetele negre au devenit protestatari ucraineni care atacau forțele de intervenție neputincioase. Zaldostanov i-a condamnat pe „lacheii eterni ai Europei, sclavii ei spirituali". Apoi liderul demonstranților negri a fost linșat.

Toate acestea au lăsat trupei rusești 13 Sozvezdie timpul să pregătească melodia ei ska naționalistă preferată *De ce ucid ucrainenii alți ucraineni?* Versurile întrebau de ce Rusia Kieveană fusese vândută Europei: o întrebare ciudată, dat fiind că Rusia Kieveană era un regat european medieval. Cum demonstra 13 Sozvezdie, cultura populară putea să invoce politica eternității: Rusia era Rusia Kieveană, istoria nu exista, invazia era autoapărare. În prezentarea hotărâtă, chiar dacă nemeșteșugită, a trupei, ucrainenii de astăzi nu ar fi putut să aleagă Europa, deoarece Ucraina era Rusia Kieveană și Rusia Kieveană era Rusia. Ucrainenii trebuiau să fie manipulați: „Cine te-a mințit astăzi, Ucraina?" La semnalul melodiei, două vehicule blindate cu însemne ucrainene au apărut în centrul scenei, părând că-i ard pe oameni de vii. Niște voluntari ruși eroici au tras mii de gloanțe de mitralieră spre vehicule, în timp ce coborau de pe grinzi cu coarda, în rapel. Victorioși, voluntarii ruși au revendicat vehiculele și au fluturat steaguri cu „Republica Populară Donețk".

Apoi a vorbit iar Zaldostanov. El a legat existența Ucrainei de invadarea germană a Uniunii Sovietice, cerând iertare de la soldații Armatei Roșii „care dormeau în gropi comune și, răspunzând unei chemări, acopereau Rusia Kieveană cu inimile lor". Nu avea nicio importanță că foarte mulți dintre acei soldați ai Armatei Roșii fuseseră ucraineni. Rusia avea nevoie de monopol pe martiriu. Pentru a-l prezerva, Rusia purta război împotriva unei națiuni cu un palmares de suferință mult mai impresionant (ucrainenii), în timp ce agresa memoria unui popor cu un palmares de victimă încă și mai impresionant (evreii). Așa cum explică acum trupa de rap Opasnye, în cântecul lor *Donbas*, ucrainenii aveau nevoie de „ajutor fratern" din partea fratelui mai mare, Rusia. „Ajutor fratern"

fusese termenul lui Brejnev pentru intervențiile militare de sprijinire a regimurilor comuniste din alte țări.

Când acest cântec a luat sfârșit, Zaldostanov a chemat la cucerirea a și mai mult teritoriu ucrainean de către Rusia. În sfârșit, a început spectacolul de motociclete. Ca și ska-ul și rap-ul dinainte, acrobațiile erau un exemplu banal al unei forme de artă nord-americană. „Spectacolul de motociclete" era excepțional doar prin reabilitarea unei forme de artă europene discreditate de mult: nazista *Gesamtkunstwerk*, opera de artă totală menită să înlocuiască lumea cu viziunea asupra lumii și istoria cu eternitatea.

Cruci-ficțiunea (10 iulie), cacofonia din jurul lui MH17 (17 iulie) și „spectacolul de motociclete" (9 august) au fost doar trei exemple pentru propaganda televizată la care au fost expuși rușii în vara lui 2014. Această ignoranță creatoare îi invita pe ruși la o percepție a inocenței. E greu de știut ce efect au avut toate acestea asupra cetățenilor ruși în general. Fără îndoială, ele i-au convins pe unii oameni să se ducă în Ucraina ca să lupte.

După ce artileria rusă a curățat unele porțiuni ale graniței de trupele ucrainene (până pe 8 august), a fost deschisă calea pentru desfășurări și mai ample de voluntari ruși (și de arme rusești). Cum spuneau recrutorii ruși (chiar în timp ce purtătorii de cuvânt ruși negau asta în străinătate), guvernul rus folosea camioane albe fără însemne (pe care le numea „umanitare") ca transportoare de trupe. Voluntarii ruși își începeau călătoria din cauza a ceea ce văzuseră la televiziunea rusă despre războiul din Ucraina. Un recrutor, veteran al forțelor speciale, explica: „Presa noastră — scrisă și audiovizuală — prezintă faptele dramatice".

Unii dintre acești voluntari ruși considerau de la sine înțeles că Ucraina nu există. Un rus din Asia îndepărtată — de la punctul în care Rusia se întâlnește cu China, Mongolia și Kazahstan — a declarat că rușii și ucrainenii sunt un singur popor. În schimb, pentru acești oameni era reală „Novorossiia", o construcție care dispărea de pe ecranele rusești de televizor chiar în timp ce voluntarii soseau în Ucraina. Unii voluntari își imaginau că preveneau Statele Unite să înceapă un război mondial, alții că împiedicau o Sodomă globală. Când erau întrebați pentru ce luptă, voluntarii ruși vorbeau despre „fascism" și „genocid". Cruci-ficțiunea se dovedea a fi imposibil de uitat. Tinerii vorbeau despre o „chemare a inimii" spre a salva copiii.

Voluntarii ruși care soseau la frontieră erau depășiți numeric de trupele rusești regulate. În iulie și august 2014, ofițerii ruși au dat ordine

soldaților ruși din 23 de baze înființate lângă granița ucraineană. Până la începutul lui august, elemente a aproximativ 30 de unități ale forțelor armate rusești s-au plasat la graniță, pregătindu-se pentru invadarea Ucrainei. Sătenii ruși s-au deprins cu prezența tinerilor recruți din întreaga Rusie, așa cum se obișnuiseră și cu zgomotul focului de artilerie.

Din când în când, soldații puteau să atragă atenția. Tinerii care sunt pe punctul de a intra sub focul inamic se pot purta neobișnuit în zilele dinainte. În noaptea lui 11 august, de exemplu, sătenii din Kuibîșev, imediat lângă granița de partea rusească, au urmărit un dans nefamiliar. Dansatorii erau soldați ai Brigăzii 136 de Infanterie Motorizată, care își avea baza în Buinask, Daghestan — un district majoritar musulman al Federației Ruse din Caucaz, lângă Cecenia, o zonă în care mai puțin de 5% din populație e rusă. Asemenea multor soldați din Federația Rusă trimiși să ucidă și să moară în Ucraina, acești soldați erau membri ai minorităților etnice neruse, oameni ale căror morți nu ar fi fost consemnate de piețele mediatice. Nu mult după 11 august, Brigada a 136-a a traversat granița ruso-ucraineană și s-a angajat în luptă cu armata ucraineană. La 22 august, cadavrele dansatorilor soseau deja în Daghestan.

Brigada a 18-a de Infanterie Motorizată Separată, cu baza în Cecenia, a fost una dintre primele unități rusești care au traversat granița în timpul invaziei din vară. Era compusă în mare parte din refugiați din războaiele Rusiei din Cecenia și tocmai luptase în Crimeea. Pe 23 iulie, la șase zile după ce Rusia doborâse zborul MH17, soldații ei au primit ordin să se prezinte la baza lor din Cecenia. Trei zile mai târziu, erau în drum spre o tabără de la granița ruso-ucraineană. La 10 august, un soldat al unității, Anton Tumanov, i-a spus mamei sale că „ne trimit în Ucraina". A doua zi, Tumanov a primit muniție și grenade și a postat pe VKontakte, echivalentul rusesc al Facebook-ului: „Mi-au luat telefonul și m-am dus în Ucraina". Tumanov era unul dintre cei aproximativ 1 200 de camarazi din Brigada a 18-a de Infanterie Motorizată Separată care au intrat în Ucraina pe 12 august.

La 13 august, soldații Brigăzii a 18-a de Infanterie Motorizată Separată erau în Snijne, unde, cu patru săptămâni mai devreme, soldații ruși doborâseră zborul MH17. Focul de artilerie ucrainean a aprins muniția lor umedă, ucigând aproximativ 120 de oameni și rănind alți aproximativ 450. Familia lui Anton Tumanov a primit un raport: locul morții era enunțat drept „locația unității", momentul morții drept „în timpul îndeplinirii serviciului militar", cauza morții drept „sângerare din cauza

pierderii picioarelor". Mama lui a aflat mai multe despre modul în care murise fiul ei, pentru că unul dintre camarazii lui și-a asumat riscul de a-i spune. „Ce nu înțeleg", a spus mama lui Tumanov, „e pentru ce a murit. De ce n-am putut să-i lăsăm pe oamenii din Ucraina să-și rezolve singuri problemele?" Era îndurerată că fiul ei fusese omorât într-un război care, din punct de vedere oficial, nu avea loc. „Dacă au trimis acolo soldații noștri, atunci s-o recunoască." Atunci când a postat în mass-media socială realitățile morții fiului ei, a fost acuzată de trădare.

Konstantin Kuzmin, un alt soldat al Brigăzii a 18-a de Infanterie Motorizată Separată, a murit probabil în același timp. La 8 august, el și-a sunat părinții grăbit: „Mamă, tată, vă iubesc. Salutări tuturor! Sărutați-o pe fiica mea din partea mea." Nouă zile mai târziu, un emisar al armatei ruse i-a spus mamei ostașului că fiul ei murise în timpul unor exerciții de la granița ucraineană. Atunci când ea l-a întrebat pe emisar: „Tu crezi cuvintele pe care mi le spui?", el a avut decența de a răspunde că nu.

Unul dintre camarazii lui Kuzmin, mecanicul de tanc Rufat Oroniiazov, a supraviețuit atacului de artilerie din 13 august. Prietena lui a putut să urmărească avansarea unității lui cu ajutorul rețelelor sociale și știa despre atacul de artilerie și despre răniți. A doua zi, el a sunat-o ca să-i spună că „mulți dintre ai noștri au murit sub ochii mei". După 14 august, Oroniiazov n-a mai sunat niciodată. „Așteptam să ne căsătorim", își amintea prietena lui. „De fiecare dată când eu spuneam ceva, el zâmbea."

Pe 17 august 2014 sau în jurul acelei date, elemente ale Diviziei 76 de Atac Aerian, cu baza în Pskov, au intrat în Ucraina. Dintre cei aproximativ 2 000 de soldați ai ei desfășurați împotriva armatei ucrainene, aproximativ 100 au fost uciși în luptă. Funeraliile lor, care au avut loc în Pskov, au început la 24 august. Cei care încercau să fotografieze mormintele erau alungați. Pe 19 august, Regimentul 137 de Parașutiști din Unitatea 106 de Gărzi Aeropurtate, cu baza în Riazan, s-a alăturat invaziei. Serghei Andrianov a fost ucis în luptă la nu mult timp după aceea. „Iartă-mă, fiule", a scris mama lui, „că n-am putut să te feresc de acest război malefic." Un prieten de-al lui a postat pe VKontakte: „Blestemat fie cel care te-a trimis să lupți într-o țară străină!"

Brigada 31 de Atac Aeropurtată, cu baza în Ulianovsk, fusese chemată pentru instrucție pe 3 august. Soldații ei știau că aveau să fie trimiși în Ucraina: totul urma tiparul recentei lor desfășurări în Crimeea. Unul dintre ei, Nikolai Kozlov, își petrecuse timpul din Crimeea îmbrăcat cu o uniformă de polițist ucrainean, aparent ca parte a unei campanii rusești

de inducere în eroare. Pe 24 august, Brigada 31 Aeropurtată a intrat pe teritoriul ucrainean. În acea zi, Kozlov și-a pierdut piciorul într-un atac al ucrainenilor. Cel puțin doi dintre camarazii lui, Nikolai Bușin și Ilnur Kilcenbaev, au fost uciși în luptă. Armata ucraineană a luat prizonieri zece soldați din unitatea lui, printre care Ruslan Ahmedov și Arseni Ilmitov.

Cam în aceeași perioadă, la 14 august sau în jurul acestei date, Brigada a 6-a de Tancuri Separată, cu baza în regiunea Nijgorod, Rusia, a intrat în luptă în Ucraina. Soldații ei au postat fotografii din fața semnelor de circulație ucrainene. Vladislav Barakov a fost ucis în luptă în tancul lui și cel puțin doi dintre camarazii lui au fost luați prizonieri de armata ucraineană.

Cândva în luna august a anului 2014, Brigada 200 de Infanterie Motorizată, cu baza în Pecenga, a intrat în luptă pentru orașul Luhansk, al doilea oraș ca mărime (după Donețk) din Donbas. Tinerii Brigăzii 200 Motorizate și-au vopsit pe tancuri „PENTRU STALIN!", „URSS" și secera și ciocanul, și „MOARTE FASCISMULUI! pe tunuri. O armă de artilerie autopropulsată a fost botezată „PUMNUL LUI STALIN", trimitere la a unsprezecea lovitură stalinistă pe care o promisese Prohanov. Pe un Grad, soldații au scris „PENTRU COPII ȘI MAME", iar pe altul, „COPIII DIN DONEȚK". Victimele civile foarte reale ale bombardării orașelor de către armata ucraineană fuseseră ucise exact de acea armă: Grad-ul. Probabil că Grad-urile rusești inscripționate „PENTRU COPII ȘI MAME" au ucis la rândul lor copii și mame.

Evgheni Trundaev, din Brigada 200 Motorizată, a fost ucis în luptă în Ucraina și decorat postum ca Erou al Rusiei. Camarazii lui au luat parte la campania victorioasă pentru aeroportul din Luhansk, apoi s-au alăturat altor unități rusești în decisiva Luptă de la Ilovaisk, unde mare parte a armatei ucrainene a fost încercuită și distrusă de blindatele rusești. În ciuda promisiunii de liberă trecere, soldații ucraineni care au încercat să iasă din acea încercuire au fost uciși.

Această victorie rusă a dus la un armistițiu încheiat la Minsk, în ziua de 5 septembrie. Acesta preciza doar că „forțele străine" se retrag. Deoarece Moscova nega că în Ucraina există trupe rusești, ea a interpretat că această prevedere nu solicita nicio acțiune. Soldații ruși au rămas în Ucraina după acordul de la Minsk și noi soldați au fost desfășurați. Unele unități care luaseră parte la lupte în timpul invaziei din august au fost trimise în taberele de la granița ruso–ucraineană sau la bazele lor, doar ca să se întoarcă, peste câteva luni, la războiul din Ucraina.

La începutul lui 2015, forțele armate rusești au întreprins a treia ofensivă majoră pe teritoriul Ucrainei. Obiectivul inițial era aeroportul din Donețk. După opt luni de luptă și asediu, aeroportul nu mai exista ca atare. Dar îndelungata lui apărare de către soldații ucraineni (și membri ai milițiilor paramilitare) era, de ambele părți ale graniței, simbolică. Ucrainenii îi numeau pe apărători „cyborgi", deoarece păreau să supraviețuiască în ciuda a orice. Astfel, la Moscova s-a luat decizia că acești oameni trebuie să moară. După ce aeroportul a fost în sfârșit cucerit de o forță rusească absolut copleșitoare, la mijlocul lui februarie, prizonierii de război ucraineni au fost executați.

Al doilea obiectiv al ofensivei din ianuarie 2015 a Rusiei era Debalțeve, un nod de cale ferată care făcea legătura între regiunile Donețk și Luhansk. Era important pentru funcționarea pseudostatelor sprijinite de Rusia, cunoscute ca „Republica Populară Donețk" și „Republica Populară Luhansk". Printre unitățile rusești care luptau la Debalțeve se afla și Brigada 200 de Infanterie Motorizată Separată, care luase parte la invazia din august 2014. Acesteia i s-au alăturat două unități cu baza în Buriatia, regiune locuită de etnici buriați (majoritatea lor budiști), de la granița ruso-mongolă, la aproximativ 6 000 de kilometri de Ucraina. Acestea erau Brigada 37 de Infanterie Motorizată, cu baza în Kitaka, și Brigada a 5-a de Tancuri Separată, cu baza în Ulan-Ude.

Bato Dambaev, un soldat al Brigăzii 37 de Infanterie Motorizată, a postat pe rețelele sociale fotografii cu deplasarea unității din Buriatia în Ucraina și înapoi. Localnicii din regiunea Donețk glumeau în legătură cu „buriații indigeni din Donbas". Indiferent ce părere aveau despre război, toți cei din Donbas erau conștienți că armata rusă e implicată; cei care făceau o astfel de glumă puteau fi în favoarea rușilor, a statului ucrainean sau indiferenți. Fotografiile cu buriați care strângeau la piept căței sau jucau fotbal în Ucraina au circulat larg. În ce-i privește, buriații râdeau la propaganda rusă care le nega prezența în Ucraina. O altă propagandă o acceptau drept adevărată. Ei își vedeau misiunea așa cum le fusese ea prezentată de mass-media rusească: învingerea „ucigașilor de copii".

Deși pe 12 februarie 2015 un al doilea acord de încetare a focului a fost semnat la Minsk, atacul rusesc asupra Debalțeveului a continuat. Din nou, acordul vorbea despre „forțele străine", iar Rusia a negat că soldații ei erau în Ucraina. Lupta a continuat până când orașul a fost distrus, iar armata ucraineană a fost respinsă. Un comandant de tanc rus își amintea: „Ieșeau din încercuire, voiau s-o șteargă, fugeau și a trebuit

să-i zdrobim". Aceste cuvinte au fost rostite de Dorji Batomunkuev, unul dintre mecanicii de tanc ai Brigăzii a 5-a de Tancuri Separată, care a suferit arsuri grave când tancul lui a fost lovit în timpul luptei. Alți cetățeni ruși și ucraineni care luptau de partea rusească au fost uciși și răniți în lupta pentru Debalțeve. Dar majoritatea covârșitoare a răniților au fost soldați ucraineni. Astfel, ultima intervenție rusească majoră din Donbas a luat sfârșit, deloc surprinzător, cu o victorie militară.

Unele unități ale armatei ruse au rămas în Ucraina, unde îi instruiau pe localnici și se angajau în luptă. Brigada a 16-a a Forțelor Speciale Separată din GRU, de exemplu, a fost încartiruită în Ucraina în 2015. Cel puțin trei soldați ai ei — Anton Saveliev, Timur Mamaiusupov și Ivan Kardopolov — au fost uciși în luptă în Ucraina pe 5 mai. Cum prezenta situația o femeie din orașul natal al lui Kardopolov: „Nu știu, la televizor spun că nu suntem în război, dar întruna sosesc acasă băieți morți".

Această vecină putea să facă diferența între ceea ce vedea cu propriii ochi și ceea ce vedea la televizor. În mare parte a timpului, pentru majoritatea rușilor, datele esențiale ale războiului se aflau în spatele geamului întunecat al lui Surkov. Mass-media le spunea rușilor că „Republica Populară Donețk" și „Republica Populară Luhansk" erau entități independente, în timp ce separatiștii recunoșteau că depind de contribuabilii ruși. Asta însemna, cum a spus un lider separatist rus, că „un telefon de la Moscova era văzut ca un telefon de la biroul lui Dumnezeu însuși". Prin „Moscova" voia să spună Surkov. Presa din cele două „republici" urma instrucțiunile Moscovei de a zugrăvi America drept sursă a răului fascist, de a ține seama de Dughin și Glaziev și de a oferi acreditări de presă fasciștilor europeni. Suferința cetățenilor ucraineni continua, aproximativ 10 000 dintre ei fiind uciși și aproximativ două milioane dislocați.

Războiul Rusiei împotriva Ucrainei a fost numit un „război hibrid". Problema expresiilor în care substantivul „război" e condiționat de un adjectiv precum „hibrid" e că ele sună ca „război minus ceva", când, de fapt, înseamnă „război plus ceva". Invadarea rusească a Ucrainei a fost un război regulat, de asemenea o campanie de partizani care să-i atâțe pe cetățenii ucraineni să lupte împotriva armatei ucrainene. În plus față de asta, campania rusească împotriva Ucrainei a fost și cea mai amplă ofensivă cibernetică din istorie.

În mai 2014, site-ul Comisiei Electorale Centrale a Ucrainei a fost manipulat astfel încât să afișeze o imagine care arăta că un naționalist

(care, de fapt, a primit mai puțin de 1% din voturi) câștigase alegerile prezidențiale. Autoritățile ucrainene au detectat piratarea în ultima clipă. Neștiind că piratarea fusese depistată, televiziunea rusă a transmis acel grafic, în timp ce anunța, eronat, că naționalistul fusese ales președintele Ucrainei. În toamna lui 2015, hackerii au atacat unele companii mass-media ucrainene și sistemul de căi ferate ucrainean. În decembrie, hackerii au închis trei noduri ale rețelei electrice ucrainene, eliminând 50 de substații și oprind curentul electric pentru un sfert de milion de oameni. În toamna lui 2016, hackerii au atacat căile ferate ucrainene, autoritatea portuară, trezoreria și ministerele finanțelor, infrastructurii și apărării. De asemenea, ei au întreprins un al doilea atac, mult mai sofisticat, asupra rețelei electrice ucrainene, închizând stația din Kiev.

La acel moment, războiul cibernetic nu a devenit o temă importantă în mass-media occidentală, dar el reprezenta viitorul războiului. Începând cu sfârșitul lui 2014, Rusia a penetrat rețeaua de e-mail a Casei Albe, a Departamentului de Stat, a Comitetului Șefilor de Stat Major și a mai multor organizații nonguvernamentale americane. De asemenea, un *malware* care provocase pene de curent în Ucraina a fost plantat și în rețeaua electrică americană. S-au găsit americani care să-i ajute pe ruși să se gândească la intervenții mai rafinate în politica americană. Vicepreședintele companiei de extracție de date Cambridge Analytica, un anumit Steve Bannon, s-a întâlnit în 2014 și 2015 cu directori ruși din domeniul petrolier. Bannon a ordonat companiei lui să testeze mesaje despre Putin pe publicul american. De asemenea, el a testat expresii precum „să construim odată zidul" și „să golim mlaștina". În august 2016, Bannon a devenit managerul de campanie al lui Donald Trump. Abia atunci unii americani au început să acorde atenție acestui lucru.

Cel mai remarcabil element al invadării Ucrainei de către Rusia în 2014 a fost războiul informațional menit să submineze factualitatea, în același timp insistând asupra inocenței. Și el a continuat în Statele Unite, mai sofisticat și cu rezultate mai impresionante decât în Ucraina. În vara lui 2014, o echipă de specialiști ruși a fost trimisă în Statele Unite, ca să pregătească viitoarea ofensiva cibernetică. Ucraina a pierdut războiul informațional cu Rusia, în sensul că alții nu au înțeles impasul ei. În general, cetățenii ucraineni au înțeles, ceea ce nu se poate spune despre americani.

De-a lungul războiului din Ucraina, conducerea rusească s-a angajat în negarea implauzibilă, spunând minciuni evidente și apoi provocând

mass-media occidentală să caute faptele. Pe 17 aprilie 2014, Putin a negat categoric prezența rusească în sud-estul Ucrainei, în acești termeni: „Absurd. Nu există unități rusești în estul Ucrainei — nici servicii speciale, nici consilieri tactici. Toate acestea sunt făcute de locuitori, iar dovada pentru asta e că acei oameni și-au scos propriu-zis măștile". Curios la această afirmație era că 17 aprilie era tocmai ziua în care forțele speciale ale Rusiei din Sloviansk își scoseseră într-adevăr măștile și spuseseră exact contrariul: „Suntem din forțele speciale ale GRU". Pe 23 august, la apogeul campaniei din vară, în timp ce unitățile rusești începeau să închidă cercul în jurul soldaților ucraineni la Ilovaisk, Lavrov a spus: „Privim toate aceste povești [despre prezența trupelor rusești] drept parte a unui război informațional". Pe 29 august, el a susținut că fotografiile cu soldați ruși erau „imagini din jocuri pe calculator".

De fapt, Lavrov nu voia să spună că faptele erau altfel decât păreau. Voia să spună că inamicul era factualitatea. Era ceea ce susținea Clubul Izborsk, în manifestul său, și comandantul rus Antiufeev, înaintea invaziei de vară: faptele erau „tehnologii informaționale" din Occident, iar a distruge factualitatea însemna a distruge Occidentul. Sondajele de opinie indică faptul că, într-adevăr, negarea factualității a suprimat simțul responsabilității în rândul rușilor. La sfârșitul lui 2014, doar 8% dintre ruși simțeau vreo responsabilitate pentru evenimentele din Ucraina. Majoritatea, 79%, erau de acord cu propoziția că „Occidentul va fi nemulțumit indiferent ce face Rusia, așa că nu trebuie să acorzi atenție afirmațiilor lor".

După îmboldirea rușilor să lupte în Ucraina, cadavrele care se întorceau erau întâmpinate cu o groază tăcută. Familiilor răniților și morților li se spunea că, dacă vorbesc cu presa, nu vor mai primi ajutoare din partea statului. Filiala din Sankt Petersburg a Comitetului Mamelor Soldaților, care făcea o listă cu rușii morți în război, a fost declarată de guvernul rus „agent străin". Șefa Comitetului Mamelor Soldaților din Piatigorsk, în vârstă de 73 de ani și diabetică, a fost arestată. Cei mai mulți jurnaliști care au relatat despre victimele rusești au fost bătuți. La sfârșitul lui 2014, reporterii ruși deja nu mai tratau subiectul, sau mai degrabă nu mai puteau s-o facă. Furnizarea listelor cu morți a început să treneze. Războiul a continuat, dar lumina s-a stins.

Logica subiacentă a războiului rusesc împotriva Ucrainei, Europei și Americii a fost *relativismul strategic*. Date fiind cleptocrația indigenă și

dependența de exportul de resurse, puterea rusească de stat nu putea să crească, și nici tehnologia rusească să reducă decalajul față de Europa și America. Însă putea fi obținută o putere relativă prin slăbirea altora: prin invadarea Ucrainei pentru a o ține departe de Europa, de exemplu. Războiul informatic simultan era menit să slăbească UE și Statele Unite. Ceea ce europenii și americanii aveau, iar rușilor le lipsea erau zone comerciale integrate și politici previzibile, cu principii ale succesiunii respectate. Dacă acestea puteau să fie avariate, pierderile rusești aveau să devină acceptabile, dat fiind că pierderile inamicului erau încă și mai mari. În relativismul strategic, ideea e de a transforma politica internațională într-un joc de sumă negativă, în care un jucător abil va pierde mai puțin decât toți ceilalți.

În unele privințe, Rusia a pierdut războiul din Ucraina. Popoarele Caucazului și Siberiei care călătoreau sute sau mii de kilometri ca să ucidă ucraineni care vorbeau rușește mai bine ca ei n-au emis nicio pledoarie memorabilă în favoarea culturii ruse. Anexarea Crimeei și susținerea „Republicii Populare Luhansk" și „Republicii Populare Donețk" de către Rusia au complicat cu adevărat relațiile externe ale Ucrainei. Chiar și așa, acest conflict înghețat era foarte departe de „dezintegrarea" Ucrainei, care era discutată în analizele politice ale rușilor, și de expansiunea enormă sugerată de „Novorossiia". Ucraina avea armată în timp ce organiza alegeri libere și corecte, Rusia avea armată ca înlocuitor al acestora.

Societatea ucraineană a fost consolidată de invazia rusească. Așa cum a spus rabinul-șef al Ucrainei: „Ne confruntăm cu o amenințare exterioară numită Rusia. Asta i-a adus pe toți laolaltă". Această declarație excesivă sugera un adevăr important. Pentru prima oară în istoria ucraineană, opinia publică a devenit antirusă. La recensământul ucrainean din 2001, 17,3% din locuitorii țării se identificau drept ruși din punct de vedere etnic; în 2017, cifra scăzuse deja la 5,5%. O parte a acestei micșorări se datora inaccesibilității pentru cercetare a Crimeei și a unor părți din Donbas. Dar mare parte a ei se datora invaziei rusești. O invazie pentru apărarea vorbitorilor de rusă îi ucisese pe acești oameni cu miile și îi făcuse să se identifice drept ucraineni cu milioanele.

Prin invadarea Ucrainei, anexarea Crimeei și doborârea zborului MH17, Rusia a forțat Uniunea Europeană și Statele Unite să reacționeze. Sancțiunile UE și SUA au fost o reacție destul de temperată la intenția anunțată de Rusia de a reface „ordinea mondială", cum a spus ministrul de externe rus Lavrov; dar ele au izolat Rusia de partenerii ei importanți

și au adâncit criza ei economică. Putin a pretins că China e o alternativă; Beijingul a expus slăbiciunea Rusiei, plătind mai puțin pentru hidrocarburile rusești. Puterea Rusiei se bazează pe capacitatea ei de a menține echilibrul între Occident și Orient; invadarea Ucrainei a făcut ca Rusia să devină dependentă de China, fără a-i obliga pe chinezi să facă nimic în schimb.

Ideologii eurasianiști ai Rusiei susțineau că Statele Unite plănuiau să fure resursele Rusiei. Antiufeev, de exemplu, a prezentat războiul Rusiei din Ucraina ca pe o campanie defensivă de împiedicare a Statelor Unite să fure gazele naturale și apa dulce ale Rusiei. Acest lucru reflecta mai degrabă o imaginație exuberantă decât familiaritatea cu producția americană de energie. În realitate, această atenție față de resurse pare a fi un transfer. China, vecina Rusiei, era cea căreia îi lipseau gazele naturale și apa dulce, nu Statele Unite. Susținând că legea internațională nu proteja granițele de stat, Moscova crea posibilitatea ca Beijingul să emită un argument similar referitor la granița chino-rusă, când și dacă dorea să facă asta. Aproape toată lumea a pierdut de pe urma războiului ruso-ucrainean: Rusia, Ucraina, UE, Statele Unite. Singurul câștigător a fost China.

Pe 29 august 2014, ziua în care Lavrov a comparat războiul Rusiei împotriva Ucrainei cu un joc pe calculator, fasciștii și politicienii de extremă dreapta ruși și europeni s-au strâns pe un teritoriu cucerit de la Ucraina pentru a nega și celebra în același timp invazia rusească aflată în desfășurare.

Seghei Glaziev a deschis conferința internațională din Yalta sub titulatura de „antifascism". Glaziev era întovărășit (potrivit programului) de colegii fasciști ruși Aleksandr Dughin și Aleksandr Prohanov. Oaspeții erau liderii extremei drepte europene: Roberto Fiore din Italia, Frank Creyelman din Belgia, Luc Michel din Belgia, Pavel Cernev din Bulgaria, Márton Gyöngyös din Ungaria și Nick Griffin din Marea Britanie. Fasciștii ruși și europeni au luat în considerare înființarea unui „Consiliu Antifascist". Ei au negat invadarea rusească a Ucrainei, chiar dacă se întâlneau într-un oraș anexat de Rusia; au negat că, la acel moment, Rusia continua să lupte în estul Ucrainei, chiar dacă printre invitați se numărau comandanți militari ruși care plecaseră de pe câmpul de luptă pentru a putea fi prezenți.

În Uniunea Europeană e dificil să găsești un partid politic important care să adopte astfel de poziții. Însă o astfel de opțiune apărea în

Germania, iar ea avea să beneficieze de sprijin rusesc: un nou partid german de dreapta dură numit AfD (*Alternative für Deutschland*, Alternativa pentru Germania). Plasat undeva între radicalii de la Yalta și partidele mai tradiționale, AfD avea să devină favoritul Moscovei. Liderul lui, Alexander Gauland, fost membru al Uniunii Creștin-Democrate de centru-dreapta, a acceptat linia Rusiei referitoare la Crimeea și și-a poziționat partidul ca alternativă prorusă chiar în timp ce Moscova ataca cercurile conducătoare germane. În toamna lui 2014, Rusia a întreprins atacuri cibernetice împotriva parlamentului german și a unor instituții germane de securitate. În mai 2015, Bundestagul a fost atacat iar. În aprilie 2016, Uniunea Creștin-Democrată — cel mai mare partid politic din Germania, condus de Angela Merkel — a fost atacată și ea. Dar cea mai importantă campanie întreprinsă pentru sprijinirea extremei drepte germane, împotriva centrului german, avea să fie una publică. Ea avea să exploateze o anxietate împărtășită de ruși și germani, Islamul, împotriva inamicului comun al Moscovei și AfD-ului, cancelarul Angela Merkel.

Confruntată cu numărul crescând al refugiaților din Siria (ca și al migranților care fugeau din Africa), Merkel a adoptat o poziție neașteptată: Germania avea să accepte un mare număr de refugiați, mai mulți decât vecinii ei, mai mulți decât ar fi dorit votanții ei. La 8 septembrie 2015, guvernul german a anunțat că plănuiește să primească jumătate de milion de refugiați pe an. Fără să fie o coincidență, Rusia a început să bombardeze Siria trei săptămâni mai târziu. Într-un discurs de la Națiunile Unite din 28 septembrie 2015, Putin a propus o „armonizare" a Eurasiei cu Uniunea Europeană. Rusia avea să bombardeze Siria ca să genereze refugiați, apoi să-i încurajeze pe europeni să se intre în panică. Asta avea să ajute AfD și, astfel, să facă Europa mai asemănătoare cu Rusia.

Bombele rusești au început să cadă în Siria a doua zi după discursul lui Putin. Aeronavele rusești au lansat bombe imprecise („proaste") de la mari altitudini. Chiar dacă țintele erau militare, bombardarea imprecisă ar fi garantat mai multă distrugere și mai mulți refugiați care își croiau drum spre Europa. Dar, în general, Rusia nu a țintit baze ISIS. Organizațiile pentru drepturile omului au relatat despre bombardamente rusești asupra unor moschei, clinici, spitale, tabere de refugiați, uzine de tratare a apei și orașe în general. Decizia lui Merkel de a accepta refugiați sirieni era motivată de istoria anilor '30, când Germania nazistă își transformase propriii cetățeni evrei în refugiați. Reacția rusească era, efectiv, de a spune: dacă Merkel vrea refugiați, noi o să i-i oferim, și vom folosi această

chestiune pentru a-i distruge guvernul și democrația germană. Rusia a furnizat nu doar refugiații, ci și imaginea lor de teroriști și violatori.

Pe 11 ianuarie 2016, o zi de luni, o fată germană de origine rusă în vârstă de 13 ani, Lisa F., a ezitat să se întoarcă la casa ei din Berlin. Avusese din nou probleme la școală, iar modul în care era tratată de familia ei trezise atenția autorităților. S-a dus acasă la un băiat de 19 ani, ca să-i viziteze pe el și pe mama lui, și a rămas peste noapte. Părinții Lisei F. au reclamat dispariția ei la poliție. Ea s-a întors a doua zi, fără rucsac și telefon. I-a spus mamei ei o poveste dramatică despre răpire și viol. În urma reclamației referitoare la dispariția fetei, poliția s-a dus la locuința prietenului ei și i-a găsit lucrurile. După ce au discutat cu acesta și mama lui, au găsit rucsacul și au citit SMS-urile, polițiștii au stabilit unde fusese Lisa F. Când a fost chestionată, Lisa F. le-a spus ce se întâmplase: nu voise să se ducă acasă și se dusese altundeva. Examenul medical a confirmat că povestea pe care i-o spusese mamei ei era neadevărată.

O dramă a unei familii berlineze s-a derulat apoi la televiziunea rusă ca știre internațională. Pe 16 ianuarie 2016, o zi de sâmbătă, Pervîi Kanal a prezentat o variantă a ceea ce le spusese Lisa F. părinților ei: fusese răpită de niște refugiați musulmani și violată în grup o noapte întreagă. A fost prima din nu mai puțin de 40 de știri la Pervîi Kanal despre un eveniment care, conform anchetei poliției, nu avusese loc niciodată. Relatările de televiziune redau fotografii din alte locuri și momente, pentru a adăuga poveștii un element de veridicitate. Rețeaua de propagandă rusă Sputnik s-a alăturat și ea speculațiilor generale că în Germania umblau în libertate violatori provenind dintre refugiați. Pe 17 ianuarie, Partidul Democrat Național, de extremă dreapta, a organizat o demonstrație la care cerea dreptate pentru Lisa F. Chiar dacă au venit doar aproximativ o duzină de oameni, unul dintre ei era un cameraman al RT. Înregistrarea lui a apărut pe YouTube în aceeași zi.

Războiul informațional rus începuse de ceva timp; majoritatea germanilor nu acordase atenție acestui lucru. Cazul Lisa F. a fost, astfel, o lovitură în plin asupra unei ținte slabe. Poliția berlineză a emis un comunicat de presă plin de tact, în care arăta ce descoperise, omițând numele pentru a proteja familia și solicitând o utilizare responsabilă a rețelelor sociale. Nu era ceva care să încetinească o campanie de propagandă rusească. Acum, mass-media rusească pretindea că „violarea unei fete ruse din Berlin era mușamalizată" și că „poliția încerca să ascundă asta". Povestea s-a răspândit de la Pervîi Kanal în televiziune și în presa

scrisă din Rusia, pretutindeni redată în același mod: statul german îi primea cu brațele deschise pe violatorii musulmani, nu reușea să protejeze fete inocente și mințea. Pe 24 ianuarie, un protest organizat de un grup antiimigrație a fost relatat de mass-media rusă sub titlul „Lisa, suntem alături de tine! Germanii manifestează sub fereastra lui Merkel împotriva imigranților violatori".

Războiul informațional împotriva lui Merkel a fost preluat fățiș de statul rus. Ambasada rusă din Londra a transmis printr-un tweet că Germania le întindea refugiaților covorul roșu, apoi le mătura infracțiunile sub covor. La 26 ianuarie, Ministrul de externe Lavrov, referindu-se memorabil la un cetățean german drept „Lisa noastră", a intervenit în numele Federației Ruse. Lavrov a susținut că era forțat să acționeze, deoarece rușii din Germania erau agitați; într-adevăr, așa și erau, din cauza a ceea ce văzuseră la televiziunea de stat rusească. Ca și în Ucraina, statul rus pretindea că acționează în numele unor oameni care erau cetățeni și rezidenți ai altei țări. Ca și în Ucraina, o nedreptate ficțională era folosită pentru a genera senzația unei victimizări rusești și o ocazie pentru manifestarea puterii rusești. Asemenea imaginii unui băiat crucificat, cea a unei fete violate era menită să copleșească.

Nu cu mult înaintea cazului „Lisei noastre", Amnesty International publicase primul din mai multe rapoarte despre bombardamentele rusești asupra unor ținte civile din Siria. De asemenea, Physicians for Human Rights documentaseră atacurile rusești asupra unor clinici și spitale. La 8 decembrie 2015, de exemplu, loviturile aeriene rusești au distrus Spitalul al-Burnas, cea mai mare clinică pediatrică din Ildib-ul rural din vest, rănind doctori și asistente și ucigând alte persoane. Oamenii reali uciși și mutilați de atacurile rusești, fetele, băieții, femeile și bărbații care au murit în bombardamente au fost înveliți în spectrul Islamului ca violator colectiv. Refugiații din Siria, ca și cei din Ucraina, erau subsumați unei ficțiuni a inocenței rusești. Violarea imaginară a unei singure fete era menită să răstoarne valența întregii povești.

Merkel a rămas liderul celui mai mare partid din Germania, singurul capabil să formeze un guvern. Poziția ei a fost slăbită de chestiunea imigrației, într-o anumită măsură din cauza intervenției rusești în dezbaterile germane. În timpul campaniei electorale din 2017, rețelele sociale din Germania, sprijinite de Rusia, au zugrăvit imigrația drept periculoasă, cercurile conducătoare politice drept lașe și mincinoase, iar AfD drept salvatorul Germaniei. La alegerile din septembrie 2017, AfD a câștigat

13% din voturi, terminând pe locul trei în cursa electorală. După naziști în 1933, era prima oară când un partid de extremă dreaptă intra în parlamentul german. Liderul acestuia, Alexander Gauland, a promis că o s-o „vâneze" pe Merkel și că „o să ne luăm țara înapoi".

Alți politicieni europeni au fost și mai ghinioniști decât Merkel. Guvernul polonez al partidului Platforma Civică, condus de prim-ministrul Donald Tusk, susținuse un viitor european al Ucrainei. Steagurile poloneze fuseseră înălțate în Maidan, în timp ce tineri polonezi călătoreau la Kiev ca să-și susțină prietenii. Câțiva membri ai unei generații mai vechi, participanți la opoziția anticomunistă poloneză, au găsit în Maidan ceva ce nu crezuseră că o să mai vadă iar: solidaritate dincolo de clase sociale și de partide politice. Ministrul de externe polonez, Radosław Sikorski, călătorise la Kiev în căutarea unui acord între protestatari și guvern.

Apoi guvernul polonez a fost doborât. Au apărut unele înregistrări cu conversații private ale politicienilor Platformei Civice, purtate în restaurante. Problema nu a fost că înregistrările au scos la lumină scandaluri — chiar dacă asta au făcut —, ci că au permis polonezilor să audă cum vorbeau politicienii în privat. Puțini politicieni supraviețuiesc după ce alegătorii lor află cum comandă mâncare sau spun glume. Sikorski a fost înregistrat emițând niște judecăți politice destul de solide, dar într-un limbaj diferit de cel pe care îl utiliza în public. Cel care i-a angajat pe chelneri să înregistreze conversațiile datora 26 de milioane de dolari unei companii care avea legături strânse cu Vladimir Putin. Neputând să-și achite altfel datoria, se spune că Marek Falenta a fost de acord să înregistreze pentru partenerii lui ruși conversații ale politicienilor Platformei Civice. Două dintre restaurantele în care au fost înregistrate conversații aparțineau unui consorțiu având legături cu Semion Moghilevici, considerat cel mai puternic șef din mafia rusească.

Încălcarea liniei care desparte responsabilitatea publică de viața privată avea consecințe mult mai importante decât părea. Expunerea nedorită a unor conversații private era un totalitarism incipient, având loc într-o țară care, în secolul XX, reprezentase un important punct de interes pentru aspirațiile naziste și sovietice. Acest lucru a fost rareori scos în evidență. Amintirile poloneze despre agresiunea germană și sovietică tindeau să se coaguleze în jurul eroismului și ticăloșiei. Ce s-a pierdut a fost memoria modului în care a funcționat și s-a menținut totalitarismul în anii

'70 și '80: nu prin atrocități — în care distincția dintre făptaș și victimă e clară —, ci prin erodarea liniei de demarcație dintre viața publică și cea privată, erodare care distruge domnia legii și invită populația să participe la această distrugere. Polonezii se întorceau la o lume a conversațiilor ascultate, a denunțurilor neașteptate și a suspiciunii constante.

Viața publică nu poate fi susținută fără viață privată. Fără posibilitatea conversațiilor discrete, chiar și celor mai buni democrați le e imposibil să guverneze. Singurii politicieni care sunt invulnerabili la expunere sunt cei care controlează secretele celorlalți sau cei al căror comportament manifest e atât de nerușinat, încât sunt invulnerabili la șantaj. În cele din urmă, scandalurile electronice care scot la lumină „ipocrizia" politicienilor care încalcă reguli îi ajută pe politicienii care nesocotesc regulile. Revelațiile digitale pun capăt carierelor celor care au secrete și inițiază carierele celor care promovează spectacolul. Acceptând că viața privată a figurilor publice e același lucru cu politica, cetățenii cooperează la distrugerea sferei publice. Această apariție tăcută a totalitarismului, vizibilă în Polonia în timpul scandalului înregistrărilor din 2014, s-a manifestat și în Statele Unite în 2016.

Probabil că nu a fost o mare surpriză că Platforma Civică a pierdut alegerile parlamentare din octombrie 2015 în fața rivalului ei de dreapta dură, partidul Lege și Justiție (PiS). Platforma Civică era la putere de aproape un deceniu, iar polonezii aveau, pe lângă scandalul înregistrărilor, și alte motive pentru un scepticism care le eroda încrederea în politicieni. Însă guvernul care s-a format în luna noiembrie a acelui an avea ceva neașteptat: funcția proeminentă a nestăpânitului naționalist Antoni Macierewicz. În timpul campaniei electorale, partidul Lege și Justiție promisese că Macierewicz, care de-a lungul anilor își crease o reputație prin periclitarea securității naționale a Poloniei, nu va fi numit ministru al apărării. Dar apoi a fost numit.

Macierewicz, un politician preocupat permanent de secrete și de dezvăluirea acestora, a fost un beneficiar firesc al scandalului înregistrărilor. În 1993, el își doborâse propriul guvern prin modul neobișnuit în care a tratat documentele de arhivă referitoare la comunismul polonez. Macierewicz, căruia i se încredințase sarcina delicată de a analiza dosarele poliției secrete comuniste pentru a găsi informatori, a publicat în schimb o listă de nume aleatorii. „Lista Macierewicz" din 1993 nu-i includea pe majoritatea agenților reali, inclusiv pe partenerul lui politic, Michał Luśnia. Includea în schimb personaje care nu aveau nimic de-a face cu

poliția secretă, dar care urmau să aibă de suferit îndelung în încercarea de a-și spăla numele.

În 2006, când la putere era Lege și Justiție, lui Macierewicz i s-a încredințat o a doua sarcină sensibilă: reformarea serviciilor de informații militare. Macierewicz a publicat un raport care dezvăluia metodele acestora și dădea numele agenților, incapacitându-i pentru viitorul previzibil. S-a asigurat că raportul e tradus rapid în rusă, angajând un traducător rus care cooperase, într-o slujbă anterioară, cu serviciile secrete sovietice. În 2007, ca șef al noilor organizații militare de contrainformații pe care le înființase, Macierewicz a transferat documente militare secrete lui Jacek Kotas, cunoscut în Varșovia drept „filiera rusă", din cauza muncii depuse pentru companii rusești având legături cu mafiotul rus Semion Moghilevici. În 2015, ca ministru al apărării, Macierewicz a produs încă o breșă de securitate națională spectaculoasă, organizând o ilegală razie de noapte într-un centru NATO din Varșovia, a cărui misiune era urmărirea propagandei rusești.

Macierewicz, un maestru al politicii eternității, a reușit să scufunde istoria reală a suferinței Poloniei în ficțiune politică. Ministru al apărării începând din 2015, Macierewicz a transformat o tragedie umană și politică recentă într-o poveste despre inocență care a permis definirea unor noi inamici. Era vorba despre catastrofa de la Smolensk, din aprilie 2010, când liderii politici și civici polonezi care se îndreptau spre Rusia pentru comemorarea masacrului de la Katyn au murit într-un accident aviatic. La acel moment, guvernul polonez era condus de prim-ministrul Donald Tusk, de la Platforma Civică, iar președinte era Lech Kaczyński, de la Lege și Justiție. Tusk a trimis o delegație guvernamentală la Smolensk, pentru o comemorare oficială. Liderii Lege și Justiție au aranjat în grabă să trimită o delegație rivală, către un set diferit de comemorări.

Doar cei vii îi pot comemora pe cei morți. Prima greșeală a delegației rivale a fost plasarea unei părți atât de mari a elitei poloneze la bordul a două avioane care se îndreptau în același timp către același loc. A doua greșeală a fost încercarea de a ateriza cu acele avioane în condiții prohibitive pe un aeroport militar pentru care piloții nu erau antrenați. Chiar dacă unul a găsit pista de aterizare prin ceață, al doilea s-a prăbușit într-o pădure, omorându-i pe toți pasagerii de la bord. În acel al doilea avion nu fuseseră respectate proceduri de siguranță elementare: ușa cabinei nu fusese închisă, motiv pentru care piloții nu s-au putut bucura de autoritatea cuvenită la bord. Transcrierile cutiei negre au dezvăluit faptul că

aceștia nu voiseră să aterizeze, dar fuseseră presați să facă asta de unii vizitatori veniți din partea din spate a avionului, printre care și comandantul forțelor aeriene. Transcrierile cutiei negre sugerează că Președintele Lech Kaczyński își rezervase decizia de a ateriza: delegatul lui a discutat direct cu piloții despre o „decizie a președintelui". Acest lucru era nu doar inadecvat, ci catastrofic chiar, dat fiind că a produs nu doar moartea acestuia, ci și a tuturor celorlalți pasageri și membri ai echipajului.

Catastrofa a fost produsă de o eroare umană evitabilă. Era un fapt dificil de privit în față. În atmosfera evocată de Katyn, emoțiile erau intense. În familia Kaczyński, în care frații gemeni uniți de politică au fost despărțiți brusc într-un mod neașteptat și oribil, trăirile erau și mai intense. În cadrul partidului Lege și Justiție, accidentul a produs un rezultat straniu: unul dintre frații gemeni (Jarosław, care acum devenise liderul partidului) a rămas în viață după ce celălalt frate (Lech, președintele) murise într-o tragedie derutantă. Și mai rău era că cei doi frați vorbiseră cu câteva minute înainte de accident: indiferent ce altceva s-a mai discutat, pare clar că Jarosław nu l-a descurajat pe Lech să aterizeze.

Căutarea unui sens după moarte poate fi canalizată către o ficțiune politică utilă, iar Macierewicz a înțeles asta. El a creat un mister în jurul accidentului, emițând explicații implauzibile și contradictorii care, în general, sugerau că Putin și Tusk cooperaseră la o crimă politică în masă. Tehnica lui era izbitor de similară cu modul în care autoritățile rusești trataseră zborul MH17. În cazul lui MH17, rușii doborâseră un avion civil și încercaseră să nege asta. În cazul de la Smolensk, Rusia nu doborâse un avion, dar Macierewicz părea nerăbdător să dovedească faptul că o făcuse. Însă această diferență e mai puțin importantă decât asemănarea. În ambele cazuri, șirul probelor era abundent și convingător și a condus la anchete cu concluzii clare. În ambele cazuri, politicienii eternității au țesut povești menite să suprime factualitatea și să confirme statutul de victimă.

Macierewicz a cerut ca lista victimelor accidentului de la Smolensk să fie citită în locuri publice și a luat parte la comemorări însuflețite, cu o frecvență lunară. Un termen polonez rezervat eroilor morți în războaie și revolte, *polegli*, a fost folosit de Macierewicz și de alții pentru a descrie victimele accidentului. După 2015, Smolensk a devenit mai important decât masacrul de la Katyn, pe care liderii polonezi voiseră să-l comemoreze, mai important decât întregul al Doilea Război Mondial, mai important decât secolul XX. Comemorarea Smolenskului a scindat

societatea poloneză așa cum numai o ficțiune poate s-o facă. Ea i-a alienat pe polonezi de aliații lor, dat fiind că niciun lider occidental nu putea să creadă în varianta lui Macierewicz asupra evenimentelor sau măcar să se prefacă a crede în ea. Un sfert de secol de eforturi ale istoricilor pentru a transmite ororile istoriei poloneze a fost irosit în câteva luni: grație lui Macierewicz, adevărata istorie a suferinței poloneze era învăluită în minciuni naționaliste. Tusk a fost ales președinte al Consiliului European, una dintre principalele funcții de conducere ale Uniunii Europene. Politicienilor europeni le era dificil să proceseze insinuarea lui Macierewicz că Tusk conspirase cu Putin la plănuirea unei crime în masă.

Acuzațiile lui Macierewicz la adresa Rusiei erau atât de bizare, încât acesta părea ultima persoană care ar fi putut să fie agent rus. Poate că tocmai asta era ideea. Macierewicz și-a promovat cultul despre Smolensk în timp ce promova oameni care aveau legături cu Moscova. L-a numit șef de cabinet pe Bartosz Kownacki, care în 2012 se dusese la Moscova pentru a legitima alegerile frauduloase ale lui Putin. Ca șef al criptografiei naționale, Macierewicz l-a numit pe Tomasz Mikołajewski, despre care se știau prea puține dincolo de incapacitatea lui de a trece de verificări de rutină referitoare la securitate. Pentru alte numiri, Macierewicz s-a bazat pe Jacek Kotas, „filiera rusă". Kotas avea un *think-tank* care pregătea cadre pentru Macierewicz. Una dintre analizele acestuia recomanda ca armata poloneză să fie deprofesionalizată și suplimentată cu o Apărare Teritorială care să descurajeze protestele împotriva guvernului. Unul dintre coautorii analizei era Krzystof Gaj, care răspândise propagandă rusească despre fascismul ucrainean. Macierewicz a făcut ca Apărarea Teritorială să îi fie subordonată personal, evitând astfel structura de comandă a forțelor armate poloneze. În curând, ea era finanțată la același nivel cu întreaga marină poloneză. Macierewicz a concediat majoritatea generalilor și membrilor de Stat Major ai Poloniei, înlocuindu-i cu oameni neexperimentați, unii dintre aceștia cunoscuți pentru vederile lor proruse și anti-NATO.

Între timp, Varșovia a abandonat singura politică prin care se distinsese în rândul colegilor ei din NATO și UE: sprijinirea independenței Ucrainei. Sub conducerea guvernului Lege și Justiție, Varșovia a decis să sublinieze unele episoade ale conflictului polono–ucrainean în modalități care sugerau inocența totală a polonezilor. Era politica poloneză pe care Malofeev o susținuse în 2014, fără prea mare succes. Acum, ea părea să nu mai aibă nevoie de nicio susținere. Aliații occidentali erau derutați.

Kownacki le-a spus francezilor că polonezii îi învățaseră cum să folosească furculița. Serviciile secrete britanice au concluzionat că Polonia nu mai e un partener de încredere.

Macierewicz își păstrase unele conexiuni americane, dar și ele duceau către Rusia. În 2010, când căuta consiliere referitor la modul în care să reacționeze față de tragedia din Smolensk, Macierewicz s-a dus în Statele Unite. Contactul lui din Camera Reprezentanților americană era Dana Rohrabacher, un legiuitor american care se distinsese prin sprijinirea lui Vladimir Putin și a politicii externe rusești. În 2012, FBI-ul a avertizat-o pe Rohrabacher că era considerată sursă de spionii ruși. Kevin McCarthy, liderul majorității republicane din Camera Reprezentanților, a desemnat-o mai târziu pe Rohrabacher (împreună cu Donald Trump) drept politicianul republican cel mai predispus să fie plătit de Rusia. În 2015, după ce Macierewicz a devenit ministrul apărării, Rohrabacher s-a dus la Varșovia ca să se întâlnească cu el. În 2016, Rohrabacher a călătorit la Moscova ca să adune documente despre care Moscova credea că o să ajute campaniei lui Trump. În mod interesant, Macierewicz a făcut efortul de a-l apăra pe Donald Trump de acuzația conform căreia campania lui ar fi avut legătură cu Rusia.

Macierewicz nu a negat faptele care îl puneau în legătură cu Moscova. În schimb, a tratat factualitatea drept inamic. În 2017, când un jurnalist a publicat o carte care detalia legăturile lui cu Rusia, Macierewicz nu a contestat afirmațiile autorului și nici nu l-a dat în judecată pe jurnalist la un tribunal civil, unde ar fi trebuit să producă probe. În schimb, a susținut că jurnalismul de investigație constituia un atac la adresa unui ministru și a inițiat procedurile pentru judecarea jurnalistului pentru terorism, în fața unui tribunal militar. Macierewicz a fost înlocuit din funcția de ministru al apărării în ianuarie 2018. La acel moment, Uniunea Europeană (mai exact, organismul ei executiv, Comisia Europeană) propunea sancționarea Poloniei pentru încălcarea principiilor fundamentale ale domniei legii.

Ficțiunea politică nu are nimic inerent rusesc. Ilin și Surkov și-au formulat tezele și concluziile acestora pe baza experiențelor lor din Rusia și a aspirațiilor lor pentru țara natală. Și alte societăți pot să cedeze aceleiași forme de politică, după un șoc sau un scandal — cum s-a întâmplat în Polonia — sau ca rezultat al inegalității și al intervenției rusești, ca în Marea Britanie și în Statele Unite. În studiul său despre mass-media și

societatea rusă, publicat în 2014, Peter Pomerantev încheie prin reflecția că „aici va deveni acolo", Occidentul va fi asemenea Rusiei. Politica rusească a fost de a accelera acest proces.

Dacă liderii nu puteau să reformeze Rusia, reforma trebuia să pară imposibilă. Dacă rușii credeau că toți liderii și toată mass-media mint, atunci ar fi învățat să respingă ei înșiși modelele occidentale. Dacă cetățenii Europei și cei ai Statelor Unite se alăturau neîncrederii generale față de ceilalți și față de instituții, atunci dezintegrarea Europei și a Americii era de așteptat. Jurnaliștii nu pot funcționa în mijlocul unui scepticism total; societățile civile intră în declin atunci când cetățenii nu mai pot conta unul pe celălalt; domnia legii depinde de credința că oamenii vor urma legea și fără ca aceasta să fie impusă, iar impunerea legii, când are loc, e imparțială. Însăși ideea de imparțialitate presupune faptul că există adevăruri care pot fi înțelese indiferent de perspectivă.

Propaganda rusească era transmisă prin protejați ai extremei drepte europene care împărtășeau interesul Rusiei față de distrugerea instituțiilor europene. De exemplu, ideea că războiul rusesc împotriva Sodomei (și invadarea rusească a Ucrainei asociată cu el) era un „nou război rece" sau un „Război Rece 2.0" a fost formulată de Clubul Izborsk. Era o noțiune utilă în Rusia, dat fiind că stiliza vituperarea împotriva homosexualilor (și apoi invadarea unui vecin neputincios, în timp ce vituperarea împotriva homosexualilor avea loc) drept o mare confruntare cu o superputere globală, având ca obiect civilizația însăși. Acest trop al unui „nou război rece" a fost răspândit de Marine Le Pen, lidera *Front National*, care l-a folosit la RT la începutul lui 2011 și în timpul vizitei de la Moscova din iulie 2013. În aceeași perioadă, atunci când a fost intervievat de RT, cel mai important american care activează ca adept al supremației albilor, Richard Spencer, a folosit același termen.

Extrema dreaptă europeană și cea americană au răspândit și pretenția rusească oficială că protestatarii ucraineni din Maidan erau opera Occidentului. Fascistul polonez Mateusz Piskorski a susținut că protestele ucrainene erau opera „ambasadei americane". Heinz-Christian Strache, liderul partidului *Freiheitliche* din Austria, a dat vina pe serviciile de securitate occidentale. Márton Gyöngyös de la partidul ungar Jobbik, pe care însăși presa rusească îl categorisise drept antisemit și neonazist în anii dinainte ca antisemiții și neonaziștii să devină comentatori ai RT, a spus că protestele din Maidan erau aranjate de diplomați americani. Manuel Ochsenreiter, un neonazist german, a spus că revoluția ucraineană era

„impusă de Occident". Niciunul dintre aceștia nu și-a susținut afirmațiile cu probe.

Ideile conspiraționiste rusești, răspândite de extrema dreaptă europeană, au găsit sprijin în unele colțuri ale dreptei americane. Declarațiile fostului congresman republican Ron Paul, care a candidat la președinție în 2008 și 2012, au fost deosebit de interesante. Paul, care se descria drept libertarian, emisese critici viguroase la adresa războaielor americane din străinătate. Acum, el apăra un război rusesc din străinătate. Paul l-a citat aprobator pe Serghei Glaziev, chiar dacă politica fascistă și economia neocomunistă ale acestuia contraziceau libertarianismul lui Paul, iar instigarea la război a acestuia contrazicea izolaționismul lui Paul. Paul a susținut proiectul Eurasiei, ceea ce era, din nou, neașteptat, dat fiind că sursele filosofice ale acestuia erau fasciste, iar economia lui implica planificarea de stat. Repetând ideile multor fasciști europeni, Paul a afirmat că „guvernul SUA a dat o lovitură de stat" în Ucraina. Asemenea celor dinaintea lui, nu a oferit nicio probă. În schimb, a citat propagandă de la RT.

A fost mai puțin surprinzător faptul că Lyndon LaRouche, liderul unei organizații criptonaziste americane, a urmat linia lui Glaziev. LaRouche și Glaziev colaborau de două decenii în jurul ideii pericolelor reprezentate de o oligarhie internațională (evreiască), a unui genocid al rușilor de către liberali (evrei) și a dezirabilității Eurasiei. În viziunea lui LaRouche, Ucraina era o construcție artificială creată de evrei pentru a bloca Eurasia. Asemenea lui Glaziev și altor fasciști ruși, LaRouche folosea simboluri familiare ale Holocaustului pentru a-i defini pe evrei drept făptași și pe alții drept victime. Pe 27 iunie 2014, LaRouche a publicat un articol scris de Glaziev, care susținea că guvernul ucrainean era o juntă nazistă instalată de Statele Unite.

În aceeași perioadă, la 30 iunie 2014, Stephen Cohen a împrumutat termeni jignitori din mass-media rusească. Ca și LaRouche, Cohen susținea pretenția propagandei ruse că invadarea rusească a Ucrainei era justificată de genocidul ucrainean. Ideea că Ucraina făptuia un genocid a fost tradusă în engleză de RT, apoi răspândită de anumiți oameni din extrema dreaptă și extrema stângă din SUA. Acest efort de propagandă exploata imagini asociate cu Holocaustul. Ele puteau fi folosite de LaRouche pentru a-i prezenta pe ruși antisemiților americani drept victime ale evreilor sau de către Cohen pentru a sugera stângii americane și dreptei americane că victimizarea rusească din 2014 era asemenea victimizării evreiești

din 1941. În ambele variante, rezultatul era nu doar falsificarea evenimentelor din Ucraina, ci și trivializarea Holocaustului.

Într-un text din *The Nation*, Cohen a susținut că prim-ministrul ucrainean vorbise despre adversari ca fiind „subumani", ceea ce el propunea drept probă pentru convingerile și comportamentul naziste ale guvernului ucrainean. De fapt, prim-ministrul ucrainean transmisese o declarație de condoleanțe familiilor ucrainene ale soldaților uciși în luptă, în care folosea cuvântul „inuman" (*neliudy*) pentru a-i descrie pe atacatori. Apoi mass-media rusească a tradus greșit în rusă cuvântul ucrainean drept „subuman" (*nedoceloveki*), iar RT a folosit cuvântul „subuman" în transmisiunile ei în limba engleză. Cohen a servit drept ultimă verigă în acest lanț, ducând calomnia rusească în presa americană. Într-una dintre relatările RT, traducerea greșită fusese difuzată împreună cu o serie de alte neadevăruri și însoțită de imagini elocvente ale crimelor în masă din Rwanda. Emisiunea RT încălca standardele de televiziune din Regatul Unit și a fost scoasă de pe internet. Cititorii care căutau falsa afirmație referitoare la „subumani" puteau să apeleze în continuare la *The Nation*.

Când Rusia a doborât zborul MH17, în iulie 2014, Cohen a scris: „Astfel de incidente s-au mai întâmplat. Au fost în războiul rece". Uciderea unor civili era respinsă printr-o vagă referire la trecut. O armă rusească, cu echipaj rusesc, în timpul unei invazii ruseşti în Ucraina, doborâse un avion civil și ucisese 298 de oameni. Un stat a transferat soldați și arme; un ofițer a dat ordinul de tragere; piloții au fost uciși în cabină, când șrapnelele le-au sfârtecat trupurile; un avion a fost spulberat la zece kilometri deasupra pământului; copii, femei și bărbați au murit într-o groază subită, cu membrele împrăștiate deasupra zonei rurale. Pe 18 iulie 2014, ziua în care Cohen a scris asta, televiziunea rusă transmitea versiuni multiple asupra evenimentului. În loc să le explice americanilor ceea ce știau reporterii — că în săptămânile anterioare mai multe avioane ucrainene fuseseră doborâte de arme ruseşti în același loc și că ofițerul GRU Igor Girkin revendicase meritul doborârii avionului care se dovedise a fi MH17 —, Cohen a schimbat subiectul la „războiul rece".

Această idee — că politicile antihomosexuale ale Rusiei și invadarea Ucrainei de către ea erau un „nou război rece" — era o memă răspândită în interiorul Rusiei de fasciștii Clubului Izborsk și apoi de politicienii de dreapta dură de la RT: Marine Le Pen, începând din 2011, și Richard Spencer, începând din 2013. În 2014, termenul a devenit o constantă în

paginile lui *The Nation*, grație articolelor lui Cohen și ale redactorului-șef al revistei, Katrina vanden Heuvel.

Pe 24 iulie 2014, vanden Heuvel a susținut la televiziune că Moscova „solicita o încetare a focului" într-un „război civil". Vorbind astfel, ea separa Rusia de un conflict în care aceasta era agresorul. La acel moment, prim-miniștrii „Republicii Populare Donețk" și „Republicii Populare Luhansk" nu erau ucraineni, ci cetățeni ruși aduși de forțele armate rusești, tehnologi politici fără nicio legătură cu Ucraina. În funcția lor de relații publice, aceștia promovau tocmai conceptul de „război civil", concept la a cărui răspândire contribuia Katrina vanden Heuvel. La momentul apariției ei la televiziune, cetățeanul rus însărcinat cu securitatea era Vladimir Antiufeev, care descria conflictul drept război împotriva conspirației masonice internaționale și prevedea distrugerea Statelor Unite.

Vanden Heuvel vorbea la o săptămână după ce zborul MH17 fusese doborât de un sistem de luptă rusesc, în timpul unei veri în care se relatase amplu despre transferurile rusești de arme peste graniță. Ea vorbea despre un „război civil" în timpul unui masiv baraj de artilerie rusesc lansat de pe teritoriul rus. Un jurnalist rus din zona respectivă relata că „Rusia bombardează Ucraina de pe teritoriul ei" și scria despre „agresiunea militară a Rusiei împotriva Ucrainei". În timp ce vanden Heuvel vorbea, mii de soldați ruși din unități cu baza în întreaga Federație Rusă se masau la granița ruso–ucraineană. Aceste realități elementare ale războiului rus împotriva Ucrainei, cunoscute la acel moment grație muncii reporterilor ruși și ucraineni, erau inundate de *The Nation* în tropi de propagandă.

Autori importanți ai stângii britanice au repetat aceste idei principale rusești. În mai 2014, John Pilger scria în *The Guardian* că Putin „era singurul lider care condamna ascensiunea fascismului". Era o concluzie neînțeleaptă extrasă din evenimentele curente. Cu doar câteva zile mai devreme, neonaziștii mărșăluiseră pe străzile Moscovei, fără să fie condamnați de președintele lor. Cu câteva săptămâni mai devreme, o prezentatoare rusă susținuse, la televiziunea rusă de stat, că evreii atrăseseră Holocaustul asupra lor, iar interlocutorul ei, Aleksandr Prohanov, o aprobase. Guvernul lui Putin o plătea pe acea prezentatoare și Putin însuși apărea în mass-media împreună cu Prohanov (care s-a și plimbat cu un bombardier rusesc, o expresie destul de clară a sprijinului oficial). Acești oameni nu au fost condamnați. La acel moment, Rusia aduna extrema dreaptă europeană — ca „observatori" electorali, ca soldați pe câmpul de luptă și ca propagatori ai mesajului ei. Moscova organizase reuniuni ale

fasciștilor europeni și subvenționa partidul de extremă dreaptă al Franței, *Front National*.

Cum au fost liderii de opinie ai stângii seduși de Vladimir Putin, liderul global al extremei drepte? Rusia genera tropi țintiți către ceea ce specialiștii în război cibernetic numesc „susceptibilități": ceea ce oamenii par predispuși să creadă, date fiind afirmațiile și comportamentul lor. Era posibil să susții că Ucraina era o construcție evreiască (pentru un public) și, de asemenea, că Ucraina era o construcție fascistă (pentru alt public). Cei de la stânga erau atrași de stimuli din mass-media socială care se adresau angajamentelor lor. Pilger și-a scris articolul sub influența unui text găsit pe internet, aparent scris de un doctor, care detalia presupusele atrocități ucrainene din Odesa, dar doctorul acela nu exista și evenimentul nu avusese loc. Corecția operată de *The Guardian* nota doar că sursa lui Pilger, o pagină falsă dintr-o rețea socială, fusese „înlăturată ulterior": ceva mult mai blând decât a spune că cel mai citit articol despre Ucraina publicat de ziar în 2014 era o traducere în engleză a ficțiunii politice rusești.

Seumas Milne, editorialist colaborator al *The Guardian*, opina în ianuarie 2014 că „naționaliștii de extremă dreapta și fasciștii au fost în centrul protestelor" din Ucraina. Asta corespundea nu relatărilor *The Guardian* din Ucraina, ci liniei propagandei rusești. Milne elimina din dosar eforturile a aproximativ un milion de cetățeni ucraineni de a îndrepta domnia legii împotriva oligarhiei: o turnură bizară pentru un ziar cu tradiție de stânga. Chiar și după ce Putin recunoscuse că forțele rusești erau în Ucraina, Milne susținea că „omulețiii verzi" erau în mare parte ucraineni. La summitul prezidențial de politică externă al lui Putin de la Valdai din 2013, președintele rus afirmase că Rusia și Ucraina sunt „un singur popor". Milne a prezidat o sesiune din 2014 a summitului, la invitația lui Putin.

Niciunul dintre acești oameni — Milne, Pilger, Cohen, vanden Heuvel, LaRouche, Paul — nu a oferit o singură interpretare care să nu fie disponibilă pe RT. În unele cazuri, precum cele ale lui Paul sau LaRouche, datoria față de propaganda rusă era recunoscută. Până și cei ale căror texte erau publicate lângă relatări reale, în *The Nation* și *The Guardian*, ignorau investigațiile reporterilor ruși și ucraineni reali. Niciunul dintre acești autori americani și britanici influenți nu a vizitat Ucraina, ceea ce ar fi constituit practica jurnalistică normală. Cei care vorbeau atât de liber despre conspirații, lovituri de stat, junte, tabere, fasciști și genocid

se fereau de contactul cu lumea reală. De la distanță, își foloseau talentul pentru a îneca o țară în irealitate; prin asta, ei își scufundau propriile lor țări și pe ei înșiși.

Extrem de mult timp a fost irosit în Marea Britanie, Statele Unite și Europa în 2014 și 2015 pe discuții dacă Ucraina exista sau nu și dacă Rusia o invadase sau nu. Acest triumf al războiului informațional a fost instructiv pentru liderii ruși. La invadarea Ucrainei, principalele victorii rusești au fost în mințile europenilor și americanilor, nu pe câmpurile de luptă. Politicienii de extremă dreapta răspândeau mesajele Rusiei, iar jurnaliștii de stânga contribuiau la aducerea lor în centru. Unul dintre jurnaliștii de stânga a intrat apoi în culisele puterii. În octombrie 2015, Seumas Milne, după ce prezidase summitul lui Putin din Valdai, a devenit șef al comunicării al lui Jeremy Corbyn, liderul Partidului Laburist din Marea Britanie. Cu Milne ca ofițer de presă-șef al său, Corbyn s-a dovedit a fi un prost avocat pentru apartenența la UE. Votanții britanici au ales ieșirea, iar Moscova a sărbătorit.

În iulie 2016, la puțin timp după referendumul pentru Brexit, Donald Trump a spus că „Putin nu intră în Ucraina, ascultați-mă pe mine". Invadarea rusească a Ucrainei începuse cu peste doi ani în urmă, în februarie 2014, imediat după ce lunetiștii uciseseră ucraineni în Maidan. Trump avea manager de campanie grație tocmai acestui set de evenimente. Ianukovici fugise în Rusia, dar consilierul lui, Paul Manafort, a continuat să lucreze pentru un partid prorus din Ucraina până la sfârșitul lui 2015. Noul angajator al lui Manafort, Blocul de Opoziție, era exact acea parte a sistemului politic ucrainean care voia să lucreze cu Rusia, în timp ce Rusia invada Ucraina. Era tranziția perfectă către următoarea slujbă a lui Manafort. În 2016, el s-a mutat la New York și a preluat gestionarea campaniei lui Trump. În 2014, Trump știuse că Rusia invadase Ucraina. Sub tutela lui Manafort, Trump a proclamat inocența rusească.

La acel moment, Lyndon LaRouche și Ron Paul adoptau aceeași linie: Rusia nu greșise cu nimic, europenii și americanii trebuiau învinovățiți pentru invazia rusească, ce poate că avusese loc, poate că nu. Într-un articol din *The Nation* din vara–toamna lui 2016, Cohen îi apăra pe Trump și Manafort și visa ca Trump și Putin să se reunească într-o bună zi și să refacă ordinea mondială. Minciuna și fascismul atacului rusesc asupra Uniunii Europene și Statelor Unite, la care campania lui Trump lua parte, erau povești naturale pentru stânga. Cu toate acestea, puțini de la stânga îl luau pe Trump și ficțiunea lui politică în serios în 2016. Poate

că asta se întâmpla din cauză că unii autori în care aveau ei încredere erau nu analiști, ci mai degrabă participanți ai campaniei rusești de subminare a factualității. În orice caz, Ucraina a reprezentat avertismentul care nu a fost luat în considerare.

Când un candidat prezidențial dintr-o lume ficțională a apărut în Statele Unite, ucrainenii și rușii au remarcat anumite tipare familiare, dar puțini oameni de la dreapta sau de la stânga spectrului politic din SUA i-au ascultat. Când Moscova a pus la lucru în Statele Unite aceleași tehnici folosite în Ucraina, puțini politicieni americani, fie ei de stânga sau de dreapta, au observat. Și astfel Statele Unite au fost înfrânte, Trump a fost ales, Partidul Republican a fost eclipsat și Partidul Democrat a fost șocat. Rușii au furnizat ficțiunea politică, dar americanii au cerut-o.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul Șase

Egalitate sau oligarhie (2016)

Nimic nu era mai de dorit decât a opune cabalei, intrigii și corupției toate obstacolele posibile. În mod firesc, ne-am fi putut aștepta ca acești adversari mortali ai guvernării republicane să se apropie din mai multe direcții, dar mai ales din dorința puterilor străine de a dobândi un ascendent necuvenit asupra deciziilor noastre. Cum ar putea să satisfacă mai bine această dorință decât prin a trimite o făptură a lor în cea mai importantă funcție a Uniunii?

— Alexander Hamilton, 1788

Rău o duce țara, pradă relelor nerăbdătoare,
Când averea crește, iar oamenii intră în destrămare.

— Oliver Goldsmith, 1770

Regimul eternității al lui Vladimir Putin a contestat virtuțile politice: distrugând un principiu al succesiunii în Rusia, atacând integrarea din Europa, invadând Ucraina pentru a stopa crearea unor noi forme politice. Cea mai mare campanie a lui a fost un război cibernetic pentru distrugerea Statelor Unite ale Americii. Din motive care țin de inegalitatea existentă în societatea americană, oligarhia rusă a obținut o victorie extraordinară în 2016. Din această cauză, inegalitatea a devenit o problemă americană și mai mare.

Ascensiunea lui Donald Trump a fost atacul din partea „adversarilor mortali ai guvernării republicane" de care se temuse Alexander Hamilton. Liderii ruși au susținut fățiș și exuberant candidatura lui Trump. De-a lungul întregului an 2016, elitele rusești au spus zâmbind că „Trump este președintele nostru". Konstantin Rikov, șeful departamentului de internet de la Pervîi Kanal, conducea un site (înființat în 2015) care îl promova pe Trump la președinție. Dmitri Kiselev, figura principală a mass-mediei rusești, s-a bucurat că „răsare o nouă stea — Trump". Eurasianiștii simțeau la fel: Aleksandr Dughin a postat un video intitulat „Credem în

Trump"* și i-a îndemnat pe americani „să voteze pentru Trump!" Konstantin Malofeev, „oligarhul ortodox" care sprijinise invadarea Ucrainei, a susținut candidatura lui Trump printr-o serie de articole. Alexei Pușcov, președintele comisiei pentru relații externe a camerei inferioare a parlamentului rus, și-a exprimat speranța că „Trump poate să scoată de pe șine locomotiva occidentală". Unii ruși au încercat să-i alerteze pe americani: Andrei Kozîrev, fost ministru de externe, a explicat că Putin „își dă seama că Trump va călca în picioare democrația americană și va avaria, dacă nu chiar distruge, America în calitate de pilon de stabilitate și forță importantă capabilă să-l țină sub control".

Mașinăria mass-media rusească lucra în beneficiul lui Trump. Un jurnalist rus a explicat ulterior: „ni s-au dat instrucțiuni foarte clare: de a-l prezenta pe Donald Trump în mod pozitiv și pe adversara lui, Hillary Clinton, în mod negativ". Canalul de propagandă rusească Sputnik a folosit pe Twitter haștagul #crookedhillary — un gest de respect și susținere față de Trump, dat fiind că expresia era a lui — și, de asemenea, a asociat-o pe Clinton cu războiul nuclear. Trump a apărut la RT pentru a se plânge că mass-media americană era neonestă, ceea ce pentru RT era reprezentația perfectă: întreaga ei rațiune de a exista era expunerea unicului adevăr că toată lumea minte, și iată un american care spunea același lucru.

Când a câștigat alegerile prezidențiale din noiembrie, Trump a fost aplaudat în parlamentul rus. Trump i-a telefonat rapid lui Putin, ca să fie felicitat. Kiselev, figura principală a mass-mediei ruse, l-a omagiat pe Trump în emisiunea lui de duminică seara, *Vesti Nedeli*, prezentându-l drept simbolul revenirii bărbăției în politică. Kiselev a fantazat în fața privitorilor lui la faptul că Trump satisfăcea blonde, inclusiv pe Hillary Clinton. Era încântat că „în vocabularul lui Trump nu există cuvintele «democrație» și «drepturi ale omului»". Kiselev a susținut, în timp ce descria o întâlnire dintre Trump și Obama, că Obama „flutura brațele de parcă era în junglă". În comentariul lui despre învestirea lui Trump, a spus că Michelle Obama arăta ca o menajeră.

Politica eternității e plină de fantasmagorie, de boți și troli, fantome și zombi, suflete moarte și alte ființe ireale care conduc un personaj fictional către putere. „Donald Trump, omul de afaceri plin de succes", nu

* „In Trump We Trust", în original, pastișă a mottoului SUA, „In God We Trust". *(N.t.)*

era o persoană. Era o fantezie născută în climatul straniu în care curentul descendent al politicii americane a eternității, capitalismul ei dezlănțuit, s-a întâlnit cu aburii ascendenți de hidrocarburi ai politicii rusești ai eternității, autoritarismul ei cleptocratic. Rușii au trimis „o făptură a lor" la președinția Statelor Unite. Trump a fost încărcătura unei arme cibernetice, menită să creeze haos și slăbiciune, așa cum a și făcut.

Avansarea lui Trump către Biroul Oval a avut trei etape, fiecare depinzând de o vulnerabilitate americană și necesitând cooperare americană. În prima, rușii trebuiau să transforme un dezvoltator imobiliar eșuat într-un beneficiar al capitalului lor. În a doua, acest dezvoltator imobiliar eșuat trebuia să joace, la televiziunea americană, rolul de om de afaceri de succes. În sfârșit, Rusia a intervenit cu hotărâre și succes pentru a susține personajul ficțional „Donald Trump, om de afaceri plin de succes" la alegerile prezidențiale din 2016.

De-a lungul acestui exercițiu, rușii au știut ce e fapt și ce e ficțiune. Rușii au știut ce e Trump în realitate: nu „omul de afaceri de MARE succes" din mesajele lui pe Twitter, ci un ratat american care a devenit o unealtă rusească. Deși americanii pot să viseze altceva, niciun om important din Moscova nu a crezut că Trump e un magnat puternic. Banii ruși îl salvaseră de la soarta care în mod normal îi așteaptă pe toți cei care au palmaresul lui de eșec.

Din punct de vedere american, Trump Tower e o clădire de prost gust de pe Fifth Avenue, în New York. Din punct de vedere rusesc, Trump Tower e un loc îmbietor pentru infracționalitate internațională.

Gangsterii ruși au început să spele bani prin cumpărarea și vânzarea de apartamente din Trump Tower în 1984. Începând din 1986, Trump a fost curtat și flatat de diplomații sovietici, care i-au sugerat că poate avea un viitor ca mogul în Moscova. În 1987, statul sovietic a plătit o vizită la Moscova pentru Trump și soția lui de atunci, Ivana, care au stat în Apartamentul Lenin din Hotel Național. Cu siguranță, camera era ascultată și monitorizată; procedura normală a KGB-ului era de a culege material compromițător despre personajele care mai târziu puteau deveni importante. În mod interesant, Trump a început să vorbească despre candidatura la președinție și să publice reclame care susțineau izolaționismul american abia după întoarcerea în SUA. După prăbușirea Uniunii Sovietice din 1991, mafia rusească s-a extins în New York. Un notoriu ucigaș plătit rus, căutat îndelung de FBI, locuia în Trump Tower. Niște ruși

au fost arestați pentru organizarea de jocuri de noroc ilegale din apartamentul de sub cel al lui Trump. În Trump World Tower, construit între 1999 și 2001 în partea estică a Manhattanului, lângă Națiunile Unite, o treime din locuințele de lux au fost cumpărate de oameni sau entități din fosta Uniune Sovietică. O persoană investigată de Departamentul Trezoreriei pentru spălare de bani locuia în Trump World Tower exact sub Kellyanne Conway, care avea să devină purtătoarea de cuvânt a campaniei lui Trump. Șapte sute de locuințe din proprietățile lui Trump din South Florida au fost achiziționate de companii fictive. Două persoane asociate cu acele companii fictive au fost arestate — din Trump Tower — și condamnate pentru organizare de jocuri de noroc și spălare de bani. Poate că Trump nu știa deloc ce se întâmplă pe proprietățile lui.

La sfârșitul anilor '90, Trump era considerat de regulă necreditabil și falit. Datora aproximativ patru miliarde de dolari către mai mult de 70 de bănci, dintre care aproximativ 800 de milioane erau garantați personal. Nu a manifestat niciodată vreo înclinație sau capacitate de a-și achita aceste datorii. După falimentul lui din 2004, nicio bancă americană nu-i mai împrumuta bani. Singura care a făcut asta a fost Deutsche Bank, al cărei colorat palmares de scandaluri îi dezmințea renumele serios. În mod interesant, între 2011 și 2015 Deutsche Bank a spălat aproximativ 10 miliarde de dolari pentru clienți ruși. La fel de interesant, Trump a refuzat să-și achite datoriile către Deutsche Bank.

Un oligarh rus a cumpărat de la Trump o casă cu 55 de milioane de dolari mai mult decât plătise americanul pentru ea. Cumpărătorul, Dmitri Ribolovlev, n-a manifestat niciodată vreun interes față de această proprietate și nu a locuit niciodată acolo, dar mai târziu, când Trump a candidat la președinție, Ribolovlev a apărut în unele locuri în care Trump făcea campanie. Afacerile „la vedere" ale lui Trump — cele din domeniul imobiliar — deveniseră o șaradă rusească. După ce și-au dat seama că ansamblurile rezidențiale puteau fi folosite pentru spălarea de bani, rușii s-au folosit de numele lui Trump pentru a construi și mai multe clădiri. Donald Trump Jr. spunea în 2008: „Rușii reprezintă o parte destul de disproporționată a multora dintre activele noastre. Vedem foarte mulți bani care vin din Rusia".

Ofertele rusești erau greu de refuzat: milioane de dolari plătiți imediat lui Trump, un procent din profituri pentru Trump, numele lui Trump pe o clădire, dar nicio investiție necesară din partea lui Trump. Acești termeni conveneau ambelor părți. În 2006, cetățenii fostei Uniuni Sovietice

au finanțat construcția lui Trump SoHo și i-au dat lui Trump 18% din profituri, chiar dacă el nu a contribuit cu niciun ban. În cazul lui Felix Sater, apartamentele erau spălătorii de bani. Sater, un american de origine rusă, era consilier de rang superior al Trump Organisation și lucra într-un birou din Trump Tower aflat cu două etaje sub cel lui Trump. Donald Trump depindea de banii ruși pe care Sater îi aducea prin intermediul unei entități cunoscute drept Bayrock Group. Sater a aranjat ca unele persoane din lumea postsovietică să cumpere apartamente prin intermediul unor companii fictive. Începând din 2007, Sater și Bayrock l-au ajutat pe Trump să parcurgă lumea și să coopereze la cel puțin patru proiecte. Unele dintre acestea au eșuat, dar Trump a făcut bani chiar și așa.

Rusia nu e o țară bogată, dar bogăția e foarte concentrată. Astfel, este o practică obișnuită ca rușii să ofere bani cu ușurință, îndatorând pe cineva, și să spună mai târziu care e prețul serviciilor. În calitate de candidat la președinție, Trump a încălcat o tradiție de decenii refuzând să își facă publice declarațiile de venituri, probabil pentru că acestea ar fi dezvăluit profunda lui dependență de capitalul rusesc. Chiar și după ce și-a anunțat candidatura la funcția de președinte, în iunie 2015, Trump încheia afaceri lipsite de riscuri cu rușii. În octombrie 2015, aproape de momentul unei dezbateri prezidențiale republicane, a semnat o scrisoare de intenție pentru ca rușii să construiască în Moscova un turn pe care să pună numele lui. A anunțat pe Twitter că „Putin îl iubește pe Donald Trump".

Acordul final nu s-a mai realizat, poate pentru că ar fi făcut sursele rusești ale aparentului succes al lui Trump puțin prea evidente în momentul în care campania lui prezidențială prindea avânt. Personajul fictional „Donald Trump, om de afaceri plin de succes" avea lucruri mai importante de făcut. În cuvintele lui Felix Sater din noiembrie 2015, „Băiatul nostru poate să devină președinte al Statelor Unite, iar noi putem să aranjăm asta". În 2016, exact atunci când Trump avea nevoie de bani pentru campanie, proprietățile lui au devenit extrem de populare pentru companiile fictive. În jumătatea de an dintre nominalizarea lui în calitate de candidat republican și victoria lui la alegeri, aproximativ 70% din unitățile vândute din clădirile lui au fost achiziționate nu de persoane particulare, ci de companii cu răspundere limitată.

„Băiatul" Rusiei exista în mentalul american grație unei emisiuni de televiziune populare din America, *Ucenicul*, la care Trump juca rolul unui mogul care putea să angajeze și să concedieze după bunul său plac. Rolul

i se potrivea perfect, poate din cauză că slujba lui principală era deja să pretindă că e o astfel de persoană. În acea emisiune, lumea era o oligarhie nemiloasă, în care viitorul unui individ depindea de capriciile arbitrare ale unui singur om. Climaxul fiecărui episod avea loc atunci când Trump producea suferință: „Ești concediat!" Când a candidat la președinție, Trump a făcut asta pe premisa că lumea era într-adevăr așa: că un personaj ficțional, cu o avere ficțională, care ignoră legile, disprețuiește instituțiile și e lipsit de empatie îi poate guverna pe oameni provocându-le suferință. Trump i-a eclipsat în dezbateri pe rivalii lui republicani grație anilor de exercițiu în care jucase un personaj ficțional la televiziune.

Trump difuza irealitate, și făcea asta de ceva timp. În 2010, RT i-a ajutat pe adepții americani ai teoriei conspirației să răspândească ideea falsă că președintele Barack Obama nu era născut în Statele Unite. Această ficțiune — menită să facă apel la slăbiciunile americanilor rasiști care voiau să scape, prin puterea imaginației, de președintele lor ales — îi invita să trăiască într-o realitate alternativă. În 2011, Trump a devenit purtătorul de cuvânt al acestei campanii fanteziste. Avea o platformă de pe care să facă asta doar pentru că americanii îl asociau cu omul de afaceri de succes pe care el îl juca la televiziune, rol care, la rândul lui, era posibil doar pentru că rușii îl cauționaseră financiar. Ficțiunea se baza pe o ficțiune care se baza pe altă ficțiune.

Din perspectivă rusă, Trump era un eșec care fusese salvat și un activ care trebuia folosit pentru a produce haos în realitatea americană. Relația a fost simulată în 2013, la concursul Miss Universe din Moscova, la care Trump a defilat în fața lui Putin, sperând că președintele rus avea să devină „cel mai bun prieten" al lui. Partenerii ruși ai lui Trump știau că acesta are nevoie de bani; ei i-au plătit 20 de milioane de dolari, în timp ce organizau concursul. I-au permis lui Trump să-și joace rolul de american cu bani și putere. Într-un clip muzical filmat pentru această ocazie, lui Trump i se permitea să spună „Ești concediat!" unei tinere vedete pop de succes, fiul celui care organiza, de fapt, concursul. A-l lăsa pe Trump să câștige însemna a-l stăpâni complet.

Trump câștigătorul era o ficțiune care avea să determine țara lui să piardă.

Poliția secretă sovietică — cunoscută de-a lungul timpului drept Ceka, GPU, NKVD, KGB și apoi, în Rusia, drept FSB — excela într-un tip special de operațiune numit „măsuri active". Spionajul înseamnă să

vezi și să înțelegi. Contraspionajul presupune să faci în așa fel încât asta să fie dificil pentru celălalt. Măsurile active — cum ar fi operațiunea în beneficiul personajului ficțional „Donald Trump, omul de afaceri plin de succes" — înseamnă îmboldirea inamicului să-și îndrepte tăria împotriva propriei slăbiciuni. America a fost zdrobită de Rusia în războiul cibernetic din 2016 din cauză că relația dintre tehnologie și viață se schimbase într-un mod care oferea un avantaj practicienilor ruși ai măsurilor active.

În anii '70 și '80, războiul rece a fost o competiție tehnologică pentru consumul vizibil de bunuri atrăgătoare din lumea reală. Țările nord-americane și vest-europene erau atunci într-un avantaj evident, iar în 1991 Uniunea Sovietică s-a prăbușit. În deceniile doi și trei ale secolului XXI, în timp ce un internet nereglementat intra în majoritatea gospodăriilor americane (dar nu și rusești), relația dintre tehnologie și viață s-a schimbat, iar odată cu ea a suferit o mutație și echilibrul de putere. În 2016, americanul obișnuit petrecea deja peste zece ore pe zi în fața ecranelor, majoritatea acestora aparținând unor aparate conectate la internet. În „Oamenii găunoși", T.S. Eliot spunea că „Între idee/ Și realitate/ Între mișcare/ Și faptă/ Se lasă umbra".* În America anilor 2010–2015, umbra era internetul, care-i scinda pe oameni de ceea ce credeau ei că fac. În 2016, deja tehnologia nu mai făcea ca societatea americană să pară mai bună lumii exterioare. În schimb, tehnologia oferea o perspectivă mai bună asupra societății americane și minților americane individuale.

În romanul *1984* al lui George Orwell, eroului i se spune: „Ai să fii găunos. Noi te vom stoarce de tot ce ai în tine și pe urmă te vom umple cu noi înșine".** În deceniul doi al secolului XXI, competiția nu se mai referea la obiecte reale care puteau fi cumpărate — ca în timpul războiului rece —, ci la stări psihologice care puteau fi produse. Economia rusească nu trebuia să producă ceva cu valoare materială, și nici nu făcea asta. Politicienii ruși trebuiau să folosească tehnologiile create de alții pentru a modifica stările mentale, și asta au făcut. Odată ce competiția a început să însemne manipularea invizibilă a personalităților, nu a fost deloc surprinzător că Rusia a câștigat.

Rusia condusă de Putin a declarat război nu dintr-o cauză reală, ci pentru că termenii îi erau favorabili. Ilin și alți naționaliști ruși de după el definiseră Occidentul drept amenințare spirituală, a cărui simplă

---

* *Poeme*, Editura Albatros, București, p. 87, 1970, trad. de Aurel Covaci. (*N.t.*)

** *O mie nouă sute optzeci și patru*, Editura Univers, București, 1991, p. 226, trad. de Mihnea Gafița. (*N.t.*)

existență genera fapte care puteau fi dăunătoare sau derutante pentru ruși. Conform acestei logici, un război cibernetic preventiv împotriva Europei și Americii era justificat de îndată ce devenea fezabil din punct de vedere tehnic. În 2016, războiul cibernetic rusesc se desfășura deja de aproape un deceniu, chiar dacă el era de regulă ignorat în dezbaterile americane. Un parlamentar rus a spus că serviciile secrete americane „au dormit" în timp ce rușii îl aleseseră pe președintele american, iar spusele lui erau îndreptățite.

Kiselev a numit războiul informațional cel mai important tip de război. De cealaltă parte, președinta Partidului Democrat din SUA a scris despre „un război, în mod evident, dar purtat pe un altfel de câmp de luptă". Termenul trebuia luat literal. Carl von Clausewitz, cel mai cunoscut teoretician militar, îl definea drept „un act de forță pentru a-l obliga pe inamicul nostru să facă ce vrem noi". Dar dacă, așa cum postula doctrina militară rusească a deceniului al doilea din secolul XXI, tehnologia făcea posibilă angajarea directă a voinței inamicului, fără intermediul violenței? Așa cum propunea un document militar rus din 2013, ar fi trebuit să fie posibilă mobilizarea „potențialului de protest al populației" împotriva propriilor ei interese sau, cum preciza Clubul Izborsk în 2014, generarea în Statele Unite a unei „reflecții paranoice distructive"*. Acestea sunt descrieri concise și precise ale candidaturii lui Trump. Personajul ficțional a câștigat, grație voturilor date ca protest împotriva sistemului și grație votanților care au crezut unele fantezii paranoice care pur și simplu nu aveau legătură cu realitatea.

În timpul alegerilor prezidențiale din 2014 din Ucraina, Rusia a piratat serverul Comisiei Electorale Centrale a Ucrainei. Oficialii ucraineni au surprins atacul în ultima clipă. În alte domenii, ucrainenii nu au fost atât de norocoși. Cea mai terifiantă posibilitate a războiului cibernetic e ceea ce specialiștii numesc „cibernetic-fizic": o acțiune de modificare a unui program informatic întreprinsă la tastatură are consecințe în lumea tridimensională. Hackerii ruși au încercat de mai multe ori în Ucraina acest lucru, de exemplu prin închiderea unor părți ale rețelei electrice. În Statele Unite, în 2016, aceste două forme de atac au fost combinate:

* Liderii ruși vedeau revoluția din Ucraina în termenii aceștia: dacă ucrainenii nu voiau dominație rusească, atunci altcineva trebuia să poarte un război informațional împotriva Rusiei, iar acel altcineva nu putea fi decât Statele Unite. De aici neînțelegerea dintre un Kremlin obsedat de Ucraina și o Casă Albă care abia o băga în seamă: cu cât mai îndelungată era tăcerea americanilor, cu atât mai mult rușii presupuneau că inamicul lucra în secret. Și astfel, Rusia a purtat războiul împotriva armatei ucrainene ca război informațional și cibernetic împotriva Uniunii Europene și Statelor Unite. (*N.r.*)

un atac asupra alegerilor prezidențiale, de data asta unul cibernetic-fizic. Scopul războiului cibernetic rusesc era de a-l aduce pe Trump în Biroul Oval prin ceea ce părea a fi proceduri normale. Nu era nevoie ca Trump să înțeleagă asta, așa cum o rețea electrică nu trebuie să știe că a fost deconectată. Singurul lucru care contează e că se stinge lumina.

Războiul rusesc împotriva Ucrainei a fost întotdeauna un element al unei politici mai ample de distrugere a Uniunii Europene și Statelor Unite. Liderii ruși nu au făcut un secret din asta; unii soldați și voluntari ruși credeau că erau angajați într-un război mondial împotriva Statelor Unite și, într-un fel, aveau dreptate. În primăvara lui 2014, când forțele speciale rusești s-au infiltrat în Ucraina de sud-est, unii soldați se gândeau, în mod evident, la înfrângerea Americii. Unul dintre ei i-a spus unui reporter că visul lui era ca „T-50 [avion de vânătoare invizibil rusesc] să zboare pe deasupra Washingtonului!" Viziuni similare umpleau imaginația unor cetățeni ucraineni care luptau de partea rusă: unul dintre ei fantaza la înălțarea unui steag roșu pe Casa Albă și pe Capitoliul din Washington. În iulie 2014, când Rusia a început a doua intervenție militară majoră din Ucraina, comandantul Vladimir Antiufeev a catalogat Ucraina și Statele Unite ca state „pe cale de dezintegrare" și a anticipat că ceea ce el numea „construcția demonică" americană avea să fie distrusă. În august 2014, Aleksandr Borodai (și mulți alții) a circulat în rețelele sociale o glumă despre o intervenție a Rusiei în Statele Unite, care includea o descriere rasistă a președintelui ei. În acea vară, agenții ruși lucrau pe teritoriul american, pregătind intervenția viitoare. În septembrie 2014, Serghei Glaziev a scris că „elita americană" trebuia „terminată" pentru ca războiul din Ucraina să fie câștigat. În decembrie 2014, Clubul Izborsk a publicat o serie de articole despre un nou război rece îndreptat împotriva Statelor Unite, care trebuia purtat ca război informațional. El anticipa „colmatarea informației cu dezinformare". Obiectivul era „distrugerea unor piloni importanți ai societății occidentale".

FSB-ul rusesc și serviciul secret al armatei ruse (GRU), ambele active în Ucraina, aveau să ia parte, tot împreună, la războiul cibernetic împotriva Statelor Unite. Centrul rusesc dedicat războiului cibernetic, cunoscut drept Agenția pentru Cercetarea Internetului, a manipulat opinia publică europeană și americană în ceea ce privește războiul Rusiei din Ucraina. În iunie 2015, când Trump și-a anunțat candidatura, Agenția pentru Cercetarea Internetului a fost extinsă, pentru a include și un Departament American. Aproximativ 90 de noi angajați s-au dus să lucreze la sediul

din Sankt Petersburg, în timp ce alții au fost trimiși în misiune în Statele Unite. Agenția pentru Cercetarea Internetului a angajat, de asemenea, și aproximativ 100 de activiști politici americani care nu știau pentru cine lucrează. Agenția pentru Cercetarea Internetului a lucrat alături de serviciile secrete rusești pentru a-l trimite pe Trump în Biroul Oval.

În 2016, era evident că rușii erau entuziasmați de aceste noi posibilități. În februarie acel an, Andrei Krucik, consilierul pentru cibernetică al lui Putin, se lăuda: „Suntem pe punctul de a dobândi în arena informațională ceva care ne va permite să vorbim cu americanii de la egal la egal". În mai, un ofițer al GRU s-a lăudat că organizația lui urma să se răzbune pe Hillary Clinton în numele lui Vladimir Putin. În octombrie, cu o lună înaintea alegerilor, Pervîi Kanal a publicat o lungă și interesantă meditație asupra prăbușirii iminente a Statelor Unite. În iunie 2017, după victoria Rusiei, Putin a vorbit el însuși, spunând că nu negase niciodată că unii voluntari ruși purtaseră un război cibernetic împotriva Statelor Unite. Era formularea exactă pe care o folosise pentru a descrie invadarea rusească a Ucrainei: că nu negase niciodată că existau voluntari. Putin recunoștea, făcând cu ochiul, că Rusia învinsese Statele Unite într-un război cibernetic. În iulie 2018, Putin a confirmat ceea ce era evident: „Da, am vrut ca el să câștige".

Excepționalismul american s-a dovedit a fi o imensă vulnerabilitate americană. Ofensiva terestră rusească din Ucraina s-a dovedit a fi mai dificilă decât războiul cibernetic simultan împotriva europenilor și americanilor. Chiar în timp ce Ucraina se apăra, unii autori europeni și americani transmiteau propaganda rusească. Spre deosebire de ucraineni, americanii nu erau obișnuiți cu ideea că internetul putea fi folosit împotriva lor. În 2016, unii americani începuseră deja să-și dea seama că fuseseră păcăliți de propaganda rusească în privința Ucrainei. Dar puțini au observat că următorul atac era în curs de desfășurare ori au anticipat că țara lor putea să piardă controlul asupra realității.

Într-un război cibernetic, „suprafața de atac" e setul de puncte dintr-un program informatic care permite accesul hackerilor. Dacă ținta unui război cibernetic nu e un program informatic, ci o societate, atunci suprafața de atac este ceva mai largă: softul care permite atacatorului contactul cu mintea inamicului. Pentru Rusia, în 2015 și 2016, suprafața de atac americană a fost Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, Tumblr, Reddit, 9GAG și Google.

După toate probabilitățile, majoritatea votanților americani au fost expuși propagandei rusești. E elocvent faptul că Facebook a închis 5,8 *milioane* de conturi false imediat înaintea alegerilor din noiembrie 2016. Acestea fuseseră folosite pentru a promova mesaje politice. În 2016, aproximativ *un milion* de pagini de pe Facebook foloseau o unealtă care le permitea să genereze artificial zeci de milioane de „like"-uri, împingând astfel anumite știri, de obicei inventate, în *newsfeed*-ul americanilor neștiutori. Una dintre cele mai evidente intervenții rusești au fost cele 470 de pagini de Facebook plasate de Agenția pentru Cercetarea Internetului a Rusiei, dar pretinse a fi pagini ale unor organizații sau mișcări politice americane. Șase dintre aceste pagini aveau câte 340 de milioane de distribuiri de conținut pe Facebook fiecare, ceea ce ar indica faptul că toate la un loc aveau miliarde de distribuiri. 137 de milioane de americani aveau să voteze; 126 de milioane de americani au văzut conținut rusesc pe Facebook. Campania rusească a inclus și cel puțin 129 de pagini de evenimente, care au ajuns la cel puțin 336 300 de oameni. Rușii care lucrau la tastatură în Sankt Petersburg i-au făcut pe americani să ia parte la cel puțin o duzină de evenimente, toate cu teme drastice. Imediat înaintea alegerilor, Rusia a plasat 3 000 de reclame pe Facebook și le-a promovat ca meme prin cel puțin 180 de conturi de Instagram. Acele reclame au fost văzute de 5,8 milioane de americani înaintea alegerilor. Rusia putea să facă asta fără să includă informații despre cine plătise pentru acele reclame, lăsându-le americanilor impresia că propaganda străină era o discuție americană. Atunci când cercetătorii au început să calculeze amploarea expunerii americane la propaganda rusească, Facebook ștergea tot mai multe date, ceea ce sugerează că această campanie rusească a fost stânjenitor de eficientă. Mai târziu, compania le-a spus investitorilor că nu mai puțin de 60 de *milioane* de conturi erau false.

Deoarece piratase Comitetul Campaniei Democrate pentru Congres, Rusia avea acces la modele ale participării la vot, pe care le-a împărtășit unui activist republican. În general, americanii nu au fost expuși propagandei rusești la întâmplare, ci în concordanță cu propriile lor susceptibilități, așa cum erau ele dezvăluite de practicile lor pe internet. Oamenii au încredere în ceea ce pare corect, iar încrederea permite manipularea. Una dintre variante e ca oamenii să fie conduși către o indignare tot mai intensă față de ceva de care se tem sau pe care îl urăsc deja. Tema terorismului musulman, pe care Rusia o exploatase deja în Franța și Germania, a fost desfășurată și în Statele Unite. În state vitale precum Michigan și Wisconsin, reclamele

Rusiei au fost țintite către cei care puteau fi incitați de mesaje antimusulmane să voteze cu candidatul susținut de Rusia. Peste tot în Statele Unite, votanții probabili ai lui Trump au fost expuși unor mesaje pro Clinton de pe ceea ce se pretindeau a fi pagini ale unor musulmani americani. Ca și în cazul Lisa F. din Germania, propaganda pro Trump i-a asociat pe refugiați cu violatorii. Trump făcuse la fel când își anunțase candidatura.

Atacatorii ruși au exploatat capacitatea platformei Twitter de retransmisie masivă. Chiar și în perioade normale, pe subiecte de rutină, probabil că 10% din conturile de Twitter sunt boți, nu ființe umane (e o estimare conservatoare): cu alte cuvinte, programe informatice mai mult sau mai puțin sofisticate, menite să distribuie anumite mesaje unui public țintit. Chiar dacă boții de pe Twitter sunt mai puțini decât oamenii, ei sunt mai eficienți decât aceștia la trimiterea de mesaje. În săptămânile dinaintea alegerilor, boții au fost implicați în aproximativ 20% din conversația americană despre politică. Printre altele, boții ruseși redistribuiau postările de Twitter ale lui Donald Trump. Un studiu academic important, publicat cu o zi înainte de deschiderea secțiilor de votare, avertiza că boții puteau să „pericliteze integritatea alegerilor prezidențiale". El cita trei probleme principale: „prima, influența poate fi redistribuită prin conturi suspecte care pot fi operate cu scopuri răuvoitoare; a doua, conversația politică poate fi polarizată și mai mult; a treia, răspândirea dezinformării și a informațiilor neverificate poate fi intensificată". Mai târziu, după ce răul fusese făcut, Twitter a găsit 50 000 de boți ruseși. După alegeri, Twitter a identificat 3 814 conturi care serveau Agenția pentru Cercetarea Internetului a Rusiei și au anunțat că acestea ajunseseră la 1,4 milioane de americani. Aproximativ *trei milioane* de postări ruseși ostile de Twitter au fost ulterior catalogate și înregistrate. După ce a început să cerceteze, Twitter a putut identifica aproximativ un milion de conturi suspecte *pe zi*.

La început, boții au fost folosiți în scopuri comerciale. Twitter are o capacitate impresionantă de a influența comportamentul, făcându-le oamenilor oferte care păreau mai avantajoase decât alternativele. Rusia a profitat de asta. Conturile ruseși de Twitter au suprimat votul încurajându-i pe americani să „voteze prin SMS", ceea ce e imposibil. Această practică a fost atât de masivă, încât Twitter, care e foarte reticent să intervină în discuțiile de pe platforma proprie, a trebuit în cele din urmă să-i recunoască existența printr-o declarație. Rusia i-a țintit pe afro-americani prin reclame de Facebook care îi încurajau: „Evită coada. Votează

de acasă". Troli ruși care se dădeau drept activiști negri pe Tumblr au descris-o pe Clinton drept rasistă — și mesajele lor au ajuns la sute de mii de oameni. Pare posibil ca Rusia să fi suprimat digital votul și printr-o altă modalitate: făcând votarea imposibilă în locuri și momente cruciale. Carolina de Nord, de exemplu, e un stat cu o majoritate democrată foarte fragilă, în care cei mai mulți votanți democrați locuiesc în orașe. În ziua alegerilor, mașinile de vot din orașe au încetat să funcționeze, reducând astfel numărul voturilor înregistrate. Compania care produsese mașinile respective fusese piratată de serviciile militare rusești. De asemenea, Rusia a examinat site-urile electorale a cel puțin 39 de state americane, poate căutând vulnerabilități, poate căutând date despre votanți pentru campanii de influențare. Potrivit Departamentului Securității Interne, „serviciile rusești au obținut și păstrat accesul la elemente care țin de mai multe comisii electorale statale sau locale americane".

După ce își folosise boții de Twitter pentru a încuraja un vot pentru Ieșire la referendumul referitor la Brexit, Rusia i-a eliberat acum în Statele Unite. În mai multe sute de cazuri (cel puțin), exact aceiași boți care lucraseră împotriva Uniunii Europene au atacat-o pe Hillary Clinton. Mare parte a traficului boților străini era publicitate negativă despre ea. Când ea s-a îmbolnăvit, pe 11 septembrie 2016, boții ruși au amplificat masiv scara evenimentului, creând pe Twitter un trend sub haștagul #HillaryDown*. În unele momente cruciale, trolii și boții ruși au trecut și la sprijinirea directă a lui Trump. Trolii și boții ruși l-au lăudat pe Donald Trump, precum și Convenția Națională Republicană pe Twitter. Când Trump a trebuit să participe la o dezbatere cu Clinton, ceea ce constituia un moment dificil pentru el, trolii și boții ruși au umplut eterul cu afirmații că el câștigase sau că dezbaterea fusese cumva măsluită împotriva lui. În state cruciale în care rezultatul votului era incert, dar în care Trump a câștigat în cele din urmă, activitatea boților s-a intensificat în zilele dinaintea alegerilor. În ziua alegerilor, boții luptau sub haștagul #WarAgainstDemocrats**. După victoria lui Trump, cel puțin 1 600 dintre acei boți care lucraseră în beneficiul lui s-au apucat să lucreze împotriva lui Macron și pentru Le Pen în Franța și împotriva lui Merkel și pentru AfD în Germania. Chiar și la acest cel mai elementar nivel tehnic, războiul împotriva Statelor Unite a fost și războiul împotriva Uniunii Europene.

* „Hillary la pământ", în engleză în original. (*N.t.*)
** „Război împotriva democraților", în engleză în original. (*N.t.*)

În 2016, în Statele Unite, Rusia a penetrat și unele conturi de e-mail și apoi a folosit interpuși de Facebook sau Twitter pentru a distribui selecții considerate utile. Pirateria a început atunci când oamenii au primit un e-mail care le cerea să-și scrie parola pe un site pentru care exista link. Hackerii au folosit apoi unele acreditări de securitate pentru a accesa contul de e-mail al acelei persoane și a-i fura conținutul. Cineva care cunoștea sistemul politic american a ales apoi ce porțiuni ale acestui material trebuiau să fie văzute de către publicul american și când. Până în ziua alegerilor, Rusia publicase peste 150 000 de e-mailuri, în momente și contexte cel mai potrivite pentru a o denigra pe Hillary Clinton și pentru a-l promova pe Donald Trump.

Pe parcursul unui an cu alegeri prezidențiale, fiecărui partid american important îi vine rândul să organizeze o convenție națională, având o șansă egală de a pune în scenă alegerea și prezentarea candidatului său. În 2016, Rusia a refuzat această șansă Partidului Democrat. La 15 martie, când Donald Trump a câștigat cinci alegeri primare, ofițerul rus de la GRU Ivan Iermakov lucra ca să penetreze rețeaua de calculatoare a Comitetului Național Democrat. În martie și aprilie, Rusia a piratat conturile membrilor Comitetului Național Democrat și ale campaniei lui Clinton (și a încercat să o pirateze pe Hillary Clinton personal). La 22 iulie, aproximativ 22 000 de e-mailuri au fost divulgate imediat înainte de Convenția Națională Democrată. E-mailurile care au fost făcute publice fuseseră selecționate cu grijă, pentru a crea vrajbă între susținătorii lui Clinton și rivalul ei la nominalizare, Bernie Sanders. Difuzarea lor a creat sciziune într-un moment în care campania ar fi trebuit să se coaguleze.

Această piratare a fost un element al unui război cibernetic rusesc. Campania lui Trump însă a susținut efortul Rusiei. Pe 17 iunie, Trump a cerut public ca Moscova să găsească și să difuzeze mai multe e-mailuri de la Hillary Clinton. În aceeași zi, GRU din Rusia a trimis e-mailuri de tip *phishing** unor apropiați ai biroului lui Clinton, fără îndoială în speranța de a împlini dorința lui Trump. Fiul lui Trump, Donald Trump Jr., comunica personal cu administratorul WikiLeaks, interpusul care a facilitat unele din publicările de e-mailuri. WikiLeaks i-a cerut lui Trump Jr. să îl pună pe tatăl său să facă publicitate unei scurgeri de informații: „Hei, Donald, e minunat să vedem că tatăl tău vorbește despre ce publicăm noi. Îi sugerăm insistent tatălui tău să pună pe Twitter acest link, dacă

* Colectare neautorizată de informații personale (*N.r.*)

amintește de noi"; ceea ce Trump Sr. a făcut, la 15 minute după ce fusese formulată solicitarea. La 31 octombrie și la 4 noiembrie, Trump Sr. i-a încurajat pe urmăritorii lui de pe Twitter să exploreze e-mailurile publicate de Rusia. Trump, care era urmărit de milioane de oameni pe Twitter, a fost unul dintre cele mai importante canale de distribuire a operațiunii rusești de piratare. Trump a ajutat demersul rusesc și prin faptul că l-a protejat pentru a nu fi investigat, negând în mod repetat că Rusia intervenea în campanie.

Unele e-mailuri scurse au venit în ajutor când Trump avea dificultăți. Pe 7 octombrie, Trump a părut să aibă probleme, când o înregistrare a dezvăluit viziunea lui că bărbații puternici trebuie să agreseze sexual femeile. La 30 de minute după ce înregistrarea a fost publicată, Rusia a făcut publice e-mailurile președintelui campaniei lui Clinton, John Podesta, îngreunând astfel o discuție serioasă despre trecutul lui Trump de prădător sexual. Trolii și boții ruși au început apoi să lucreze, bagatelizând susținerea de către Trump a agresiunii sexuale și îndrumându-i pe utilizatorii de Twitter către informațiile plantate de ruși. Apoi trolii și boții ruși au ajutat la aranjarea e-mailurilor lui Podesta în două povești ficționale, una despre un circuit pedofil legat de o pizzerie și alta despre unele practici satanice. Acestea au servit la distragerea atenției susținătorilor lui Trump de la mărturisirea acestuia că e un prădător sexual, ajutându-i să se gândească la și să vorbească despre altceva. Aproximativ o treime din americanii adulți au preferat să creadă o ficțiune rusească despre un politician american. După ce Rusia i-a oferit puțin timp, Trump a încercat să le cumpere pe femeile cu care avusese aventuri sau pe care le plătise pentru sex, probabil pentru a preveni alte dezvăluiri. Mai târziu, Michael Cohen, avocatul și intermediarul lui Trump, s-a recunoscut vinovat de infracțiunea federală de fraudă cu fondurile de campanie. La instrucțiunile lui Trump, el le-a plătit pe acele femei, ca să ajute campania.

În Statele Unite, în 2016, situația a fost similară cu ceea ce s-a întâmplat în Polonia în 2015: nimeni nu a reflectat la implicațiile totalitare ale difuzării publice selective a unor comunicări private. Totalitarismul șterge granița dintre privat și public, astfel încât devine normal ca noi, toți, să fim transparenți pentru putere tot timpul. Informațiile făcute publice de Rusia vizau oameni reali care ocupau funcții importante în sistemul democratic american; difuzarea lor către public afecta starea psihologică și capacitatea politică ale acestuia în timpul unor alegeri. Era important faptul că niște oameni care încercau să organizeze Convenția Națională

Democrată primeau amenințări cu moartea la telefoanele lor mobile, ale căror numere fuseseră făcute publice de Rusia. Deoarece unele comisii democrate din Congres pierduseră controlul asupra unor date private, candidații democrați la Congres au fost agresați în timpul campaniei. După ce datele lor personale au fost făcute publice, cetățenii americani care dăduseră bani Partidului Democrat au fost și ei expuși hărțuirii și amenințărilor. Toate aceste lucruri contau la cel mai înalt nivel al politicii, dat fiind că ele afectau un partid important, dar nu și pe celălalt. Mai important, era o previziune a ceea ce e totalitarismul modern: nimeni nu poate să acționeze politic fără teamă, dat fiind că orice se face acum poate fi dezvăluit mai târziu, cu consecințe personale.

Bineînțeles, cetățenii joacă și ei un rol în crearea unei atmosfere totalitare. Cei care au decis să sune și să amenințe erau în avangarda totalitarismului american. Însă tentația a fost mai largă și mai profundă. Cetățenii sunt curioși: fără îndoială, ceea ce e ascuns trebuie să fie mai interesant și, fără îndoială, entuziasmul dezvăluirii este o eliberare. După ce toate acestea au fost considerate de la sine înțelese, discuția trece de la ceea ce e public și cunoscut la ceea ce e secret și necunoscut. În loc să încercăm să înțelegem ce e în jurul nostru, tânjim după următoarea dezvăluire. Funcționarii publici, așa imperfecți și defectuoși cum sunt, devin niște personalități pe care credem că avem dreptul să le cunoaștem complet. Însă, atunci când diferența dintre public și privat se prăbușește, asupra democrației se exercită o presiune insuportabilă. Într-o astfel de situație, doar un politician lipsit de rușine poate supraviețui, unul care nu poate fi demascat. O operă de ficțiune precum „Donald Trump, om de afaceri plin de succes" nu poate fi făcută de rușine, deoarece nu are niciun simț al responsabilității față de lumea reală. O operă de ficțiune reacționează la dezvăluiri cerând și mai multe dezvăluiri. Exact asta a făcut Trump în calitate de candidat, cerând Moscovei să continue să caute și să demaște.

Dacă iau drept cunoaștere doar ceea ce e dezvăluit de către hackerii străini, cetățenii devin îndatorați unor puteri ostile. În 2016, americanii au depins de Rusia fără să-și dea seama că se întâmplă asta. Majoritatea americanilor au urmat sfatul lui Vladimir Putin referitor la lectura e-mailurilor piratate: „Chiar e important cine a dezvăluit informația?", a întrebat Putin. „Important este ceea ce conține informația respectivă." Dar cum rămâne cu sursele accesibile de la care sunt oamenii distrași, acaparați fiind de emoția dezvăluirii? Și cum rămâne cu toate celelalte secrete care nu sunt dezvăluite, deoarece puterea respectivă preferă să nu

le dezvăluie? Drama dezvăluirii unui lucru ne face să uităm că alte lucruri rămân ascunse. Nici rușii, nici surogatele lor nu au făcut publică vreo informație despre republicani, despre campania lui Trump sau, la urma urmei, despre ei înșiși. Niciunul dintre acești declarați căutători ai adevărului care au publicat pe internet e-mailuri confidențiale nu a avut nimic de spus despre relația dintre campania lui Trump și Rusia.

Era o omisiune elocventă, deoarece nicio campanie prezidențială americană nu a fost vreodată atât de strâns legată de o putere străină. Conexiunile au fost perfect clare din sursele accesibile. Unul dintre succesele războiului cibernetic al Rusiei a fost acela că farmecul a ceea ce era secret și neînsemnat i-a îndepărtat pe americani de ceea ce era evident și important: că suveranitatea Statelor Unite era atacată vizibil.

Sursele accesibile au dezvăluit niște interacțiuni extraordinare între consilierii lui Trump și Federația Rusă. Nu era niciun secret că Paul Manafort, care s-a alăturat campaniei lui Trump în martie 2016 și a condus-o din iunie până în august, avea legături îndelungi și profunde cu Europa estică. În calitate de manager de campanie al lui Trump, Manafort nu a primit salariu de la un om care pretindea că e miliardar, ceea ce era destul de neobișnuit. Poate că pur și simplu era dedicat binelui public. Sau poate că se aștepta ca adevărata plată să vină din altă direcție.

Între 2008 și 2009, Manafort a fost angajat de oligarhul rus Oleg Deripraska pentru a face Statele Unite mai maleabile la influența politică rusească. Manafort a promis Kremlinului „un model care poate aduce mari beneficii guvernului Putin", și se spune că a fost plătit cu 26 de milioane de dolari de Deripaska. După un proiect comun de investiții, Manafort s-a trezit datornic cu aproximativ 18,9 milioane de dolari la Deripaska. În 2016, în timp ce lucra ca manager de campanie al lui Trump, această datorie pare să-l fi preocupat pe Manafort. El i-a scris lui Deripaska să-i ofere „informări private" asupra campaniei lui Trump. A încercat să-și convertească influența în iertare din partea lui Deripraska, sperând să „îndrepte lucrurile". În mod interesant, Marc Kasowitz, avocatul lui Trump, îl reprezenta și pe Deripaska.

În afara trecutului său în care lucrase pentru Rusia ca să slăbească Statele Unite, Manafort avea experiență în a-i face pe candidații preferați ai Rusiei să fie aleși președinți. În 2005, Deripaska l-a recomandat pe Manafort oligarhului ucrainean Rinat Ahmetov, care era un susținător al lui Viktor Ianukovici. Ca agent în Ucraina între 2005 și 2015, Manafort

a folosit aceeași „strategie sudistă" pe care republicanii o desfășuraseră în Statele Unite în anii '80: spune unei părți a populației că identitatea ei e periclitată, apoi încearcă să faci ca întregul proces electoral să fie un referendum despre identitate culturală. În Statele Unite, publicul-țintă era format din albii sudiști; în Ucraina, publicul-țintă era format din vorbitorii de rusă, dar apelul era același. Manafort a reușit să-l facă pe Viktor Ianukovici să fie ales în Ucraina în 2010, chiar dacă urmările au fost revoluția și invazia rusească.

După ce dusese tacticile americane în Europa estică, Manafort ducea acum tactici est-europene în Statele Unite. Ca manager de campanie al lui Trump, el a supervizat importarea unei ficțiuni politice de tip rusesc. În timpul mandatului lui Manafort, Trump a spus unui public de televiziune că Rusia nu avea să invadeze Ucraina — la doi ani după ce Rusia făcuse deja asta. De asemenea, sub supravegherea lui Manafort a cerut public Trump ca Rusia să găsească și să facă publice e-mailuri ale lui Hillary Clinton. Manafort a trebuit să demisioneze din funcția de manager de campanie al lui Trump după ce s-a aflat că fusese plătit de Ianukovici cu 12,7 milioane de dolari, bani lichizi nedeclarați. Până în ultima clipă, Manafort a demonstrat stilul unui adevărat tehnolog politic rus, nu atât negând faptele, cât schimbând subiectul către o ficțiune spectaculoasă. În ziua în care a fost difuzată știrea despre plata în bani lichizi pe care o încasase — 14 august 2016 —, Manafort a ajutat Rusia să răspândească o poveste complet ficțională despre un atac al unor teroriști musulmani asupra unei baze NATO din Turcia. În 2018, Manafort a fost condamnat pentru opt infracțiuni federale și s-a recunoscut vinovat pentru încă două — conspirație și obstrucționare a justiției —, în cadrul unei înțelegeri încheiate cu procurorii federali.

Manafort a fost înlocuit ca manager de campanie de ideologul de dreapta dură și realizatorul de film Steve Bannon, a cărui calificare consta în faptul că îi adusese pe adepții supremației albilor în *mainstream*-ul discursului american. Ca director al Breitbart News Network, Bannon i-a făcut foarte cunoscuți. Rasiștii proeminenți ai Americii îi admirau pe Trump și pe Putin. Matthew Heimbach, un apărător al invadării rusești a Ucrainei, a spus despre Putin că era „liderul forțelor antiglobaliste din întreaga lume" și că Rusia era „cel mai puternic aliat" al adepților supremației albe și o „axă a naționaliștilor". Heimbach era un admirator atât de mare al lui Trump, încât a înlăturat fizic un protestatar de la o manifestație a lui Trump din Louisville din martie 2016 — la proces, strategia

lui de apărare a fost că acționa conform instrucțiunilor primite de la Trump. Bannon susținea că e un naționalist economic și, astfel, un apărător al oamenilor. Însă el își datora cariera și canalul mass-media unui clan oligarhic american, familia Mercer, și a condus o campanie pentru trimiterea altui clan oligarhic — familia Trump — în Biroul Oval, în cooperare cu un om care contribuise la deschiderea Statelor Unite către donațiile de campanie nelimitate, în cadrul unui proces susținut de un al treilea clan oligarhic american, familia Koch.

Bannon se afla în prim-planul oligarhiei digitale: utilizarea de bani de la oameni foarte bogați pentru a manipula votanții prin intermediul internetului. Grație bogăției lui Robert Mercer, Bannon a putut să experimenteze manipularea în masă. Încă din 2014, Bannon fusese în legătură cu rușii și comandase testarea unor materiale despre Vladimir Putin pe cetățenii americani. În 2016, Bannon și compania lui Mercer au furat datele a 50 de milioane de americani, prin intermediul Facebook, și le-au folosit pentru a crea instrumente care să-i încurajeze pe unii și să-i descurajeze pe alții să voteze. Un obiectiv major era suprimarea voturilor afro-americane.

Ideologia de extremă dreapta a lui Bannon a lubrifiat oligarhia americană, așa cum făcuseră niște idei similare în Federația Rusă. Bannon era o variantă mult mai puțin sofisticată și erudită a lui Vladislav Surkov. Din punct de vedere intelectual, era slab înzestrat și ușor de depășit. El a asigurat victoria Rusiei făcând jocul Rusiei la un nivel inferior. Asemenea ideologilor ruși care respingeau factualitatea drept tehnologie a inamicului, Bannon spunea că jurnaliștii sunt „partidul de opoziție". Nu că ar fi negat adevărul afirmațiilor împotriva campaniei lui Trump. Nu a negat, de exemplu, că Donald Trump era un prădător sexual. În schimb, el i-a descris pe reporterii care transmiteau faptele relevante drept inamicii națiunii.

Filmele lui Bannon erau simpliste și neinteresante în comparație cu literatura lui Surkov sau cu filosofia lui Ilin, dar ideea era aceeași: o politică a eternității în care națiunea inocentă e atacată în mod regulat. Ca și superiorii lui ruși, Bannon a reabilitat unii fasciști uitați, el preferându-l pe Julius Evola. Ca și Surkov, urmărea confuzia și întunericul, chiar dacă referințele lui erau ceva mai cotidiene: „Întunericul e bun. Dick Cheney. Darth Vader. Satana. Asta e putere". Bannon credea că „Putin ia apărarea instituțiilor tradiționale". În realitate, apărarea declarată a tradiției de către Rusia era un atac asupra statelor suverane ale Europei și asupra

suveranității Statelor Unite ale Americii. Campania prezidențială pe care a condus-o Bannon era un atac rusesc asupra suveranității americane. Bannon a înțeles acest lucru mai târziu: când a aflat că în iunie 2016 avusese loc, la Trump Tower, o întâlnire între membrii importanți ai campaniei lui Trump și ruși, a numit-o „trădătoare" și „nepatriotică". Până la urmă însă Bannon a fost de acord cu Putin că guvernul federal al Statelor Unite (ca și cel Uniunii Europene, pe care el o numea „un protectorat idealizat") trebuie distrus.

De-a lungul campaniei, indiferent dacă, formal, la conducerea ei se afla Manafort sau Bannon, Trump a contat pe ginerele lui implicat în afaceri imobiliare, Jared Kushner. Spre deosebire de Manafort, care avea un trecut, și de Bannon, care avea o ideologie, Kushner era legat de Rusia doar prin bani și ambiție. Era mai ușor să urmărești acele conexiuni observând tăcerile lui. După victoria în alegeri a socrului său, Kushner a omis să amintească faptul că firma lui, Cadre, primise o investiție importantă din partea unui rus ale cărui companii îndreptaseră un miliard de dolari către Facebook și 191 de milioane de dolari către Twitter, în beneficiul statului rus. De asemenea, merita remarcat că Deutsche Bank, care spălase miliarde pentru oligarhii ruși, singura bancă încă dispusă să-l împrumute pe socrul lui, i-a acordat lui Kushner un împrumut de 285 de milioane de dolari cu doar câteva săptămâni înainte de alegerile prezidențiale.

După ce socrul lui a fost ales președinte, iar el a primit o largă serie de responsabilități la Casa Albă, Kushner a trebuit să solicite o autorizație pentru acces la informații secrete. În cerere, Kushner nu menționa niciun contact cu oficialii ruși. În realitate, Kushner participase, împreună cu Manafort și Donald Trump Jr., la o întâlnire care avusese loc în iunie 2016 la Trump Tower, la care Moscova oferise documente campaniei lui Trump, ca parte (cum formulase intermediarul) a „susținerii Rusiei și guvernului rus pentru Trump". Purtătoarea de cuvânt a rușilor de la acea întâlnire, Natalia Veselnițkaia, lucra ca avocată pentru Aras Agalarov, cel care îl adusese pe Trump în Moscova în 2013. La întâlnirea de la Trump Tower era prezent și Ike Kaveladze, vicepreședinte al companiei lui Agalarov, a cărui afacere implica înființarea de mii de companii anonime în Statele Unite. Atunci când întâlnirea dintre campania lui Trump și ruși a ajuns la cunoștința publicului, Trump Sr. i-a dictat lui Trump Jr. un comunicat de presă înșelător, susținând că adopțiile fuseseră subiectul discuției.

În plus față de participarea lui la întâlnirea de la Trump Tower cu rușii, Kushner vorbise de mai multe ori în timpul campaniei cu ambasadorul rus, Serghei Kisliak. Odată, Kushner l-a adus pe Kisliat în Trump Tower pe furiș, cu liftul de marfă — pentru discuții despre crearea unui canal secret de comunicare între Trump și Putin.

În timpul campaniei, Trump a vorbit puțin despre politica externă, limitându-se la a repeta promisiunea de „a se înțelege cu Putin" și la cuvinte de laudă pentru președintele rus. Trump a rostit primul lui discurs de politică externă pe 27 aprilie, la aproape un an după ce își anunțase candidatura. Manafort l-a ales ca autor al discursului respectiv pe fostul diplomat Richard Burt, care la acel moment avea un contract cu o companie de gaze rusească. Mai exact, un om care datora bani unui rus important a angajat un om care lucra pentru Rusia ca să scrie un discurs pentru candidatul preferat al Rusiei. În primăvara aceea, compania lui Burt fusese plătită cu 365 000 de dolari ca să promoveze interesele comerciale rusești. De asemenea, Burt fusese membru al consiliului consultativ superior al Alfa Bank, ale cărei servere informatice au făcut mii de tentative de a stabili contactul cu calculatoarele din Trump Tower.

Imediat ce Trump și-a numit consilierii pentru politică externă, aceștia au inițiat conversații cu rușii sau cu intermediari ai rușilor despre modul în care Rusia putea să-i facă rău lui Clinton și să-l ajute pe Trump. În martie 2016, la câteva zile după ce a aflat că avea să fie consilier pentru politică externă al lui Trump, George Papadopoulos a inițiat conversații cu unii oameni care se prezentau drept agenți ai guvernului rus. Pe 26 aprilie, imediat după ce serviciile militare rusești au piratat conturile de e-mail al unor politicieni și activiști democrați, contactul rus al lui Papadopoulos i-a oferit acestuia e-mailuri și „informații compromițătoare" despre Hillary Clinton. Papadopoulos tocmai lucra la editarea primului discurs de politică externă al lui Trump, despre care a discutat cu contactele lui rusești. Aceștia au fost foarte impresionați și l-au lăudat. La puțin timp după acel dialog, Papadopoulos s-a întâlnit cu Trump și cu alți consilieri ai acestuia.

Într-o seară din mai, în timp ce bea într-un bar din Londra, Papadopoulos i-a spus unui diplomat australian că Rusia avea „informații compromițătoare" despre Clinton. Australienii au transmis asta FBI-ului, care a început să ancheteze legăturile campaniei lui Trump cu Rusia. În ce-l privește, Papadopoulos și-a continuat dialogurile cu contactele lui, care l-au îndemnat să meargă mai departe. „Suntem toți foarte entuziasmați",

i-a scris un contact feminin al lui, „de posibilitatea unei relații bune cu dl Trump". Arestat de FBI, Papadopoulos a mărturisit că minţise autorităţile americane referitor la aceste interacțiuni.

Un al doilea consilier pentru politică externă al lui Trump, Carter Page, lucrase puțin timp pentru o companie al cărei director își amintea că Page era pro-Putin și „țăcănit". Apoi Page s-a instalat într-o clădire care avea conexiuni cu Trump Tower și s-a întâlnit cu spioni ruși. În 2013, a furnizat spionilor ruși documente despre domeniul energetic. Page a devenit lobby-ist pentru companiile de gaze rusești; în timp ce lucra pentru campania electorală a lui Trump, le-a promis clienților lui ruși că președinția Trump avea să le servească interesele. La momentul la care fusese numit consilier al lui Trump, Page deținea acțiuni la Gazprom.

Page a călătorit în Rusia, ca reprezentant al campaniei lui Trump, în iulie 2016, chiar înaintea Convenției Naționale Republicane la care Trump avea să obțină nominalizarea partidului pentru funcția de președinte al Statelor Unite. Conform propriei lui relatări, Page a discutat cu „membri de rang înalt" ai administrației Putin, dintre care unul „a exprimat o puternică susținere față de dl Trump". Page s-a întors în Statele Unite și a modificat platforma republicană într-un mod care satisfăcea dorințele Moscovei. La Convenția Națională Republicană, Page și un alt consilier al lui Trump, J.D. Gordon, au subțiat substanțial secțiunea platformei referitoare la necesitatea unei reacții față de invadarea rusească a Ucrainei. Page a vorbit cu ambasadorul rus la Convenția Națională Republicană și apoi, încă o dată, la puțin timp după aceea.

Un al treilea consilier pentru politică externă era generalul în retragere Michael Flynn. Chiar dacă fusese șeful Defense Intelligence Agency și era luat în considerare pentru postul de consilier pentru securitatea națională, Flynn a luat ilegal bani de la unele guverne străine fără să declare că făcuse asta, în timp ce distribuia întruna pe Twitter diverse teorii ale conspirației. Flynn a răspândit ideea că Hillary Clinton era o susținătoare a pedofiliei. Era atât de fascinat de această poveste răspândită entuziast de Rusia, încât susținea că liderii democrați luau parte la ritualuri satanice. Și-a folosit contul de Twitter pentru a răspândi acea poveste și, astfel, asemenea mai multor adepți americani ai teoriei conspirației, a devenit participant la măsurile active rusești îndreptate împotriva Statelor Unite.

În confuzia mentală care îl înconjura pe Flynn, era ușor să treci cu vederea legăturile lui aparte cu Rusia. Lui Flynn i s-a permis să vadă sediul serviciilor militare rusești, pe care le-a vizitat în 2013. Când a fost

invitat la un seminar despre serviciile secrete de la Cambridge, în 2014, s-a împrietenit cu o rusoaică și i-a trimis e-mailuri semnate „Generalul Misha" — diminutiv rusesc care înseamnă „Mike". În vara lui 2015, a lucrat la promovarea unui plan de construire de centrale electrice nucleare în Orientul Mijlociu cu cooperare rusească, apoi nu a dezvăluit că făcuse asta. Flynn a fost invitat la RT, unde a lăsat impresia că e depășit de inteligența realizatorilor. În 2015, a apărut în Moscova ca invitat plătit (33 750 de dolari) la sărbătorirea celei de-a 10-a aniversări a RT. A stat la masă cu Vladimir Putin la dineul de gală. Când mass-media americană a început să relateze că Rusia piratase e-mailurile unor activiști democrați, Flynn a reacționat redistribuind un tweet care sugera că în spatele afirmației despre responsabilitatea rusă era o conspirație evreiască. Pe *feed*-ul de Twitter al lui Flynn, urmăritorii lui au citit: „Până aici, evreilor. Până aici". Flynn a urmărit și redistribuit nu mai puțin de cinci conturi rusești false de Twitter, a promovat cel puțin 16 meme rusești pe internet și a distribuit conținut rusesc urmăritorilor lui până în ultima zi dinaintea alegerilor.

Pe 29 decembrie 2016, la câteva săptămâni după ce Trump câștigase alegerile, dar cu câteva săptămâni înaintea învestirii lui, Flynn a discutat cu ambasadorul rus și apoi a mințit, inclusiv FBI-ul, despre ceea ce făcea. La acel moment, misiunea lui era să se asigure că noile sancțiuni impuse Rusiei — ca reacție la intervenția ei în alegerile prezidențiale — nu erau luate în serios de Moscova. K.T. McFarland, aghiotantul lui Flynn, a scris: „Dacă există o escaladare de tip dinte pentru dinte, lui Trump îi va fi dificil să îmbunătățească relațiile cu Rusia, care tocmai i-a oferit alegerile din SUA". În rândul consilierilor lui Trump păreau să existe prea puține îndoieli că acesta îi datora victoria lui Putin. După ce Flynn a vorbit la telefon cu Kisliak, Rusia a anunțat că nu avea să reacționeze la noile sancțiuni.

Barack Obama l-a avertizat personal pe Trump să nu-l numească pe Flynn într-un post important. Trump l-a numit consilier pentru securitate națională, poate cel mai delicat post din întregul guvern federal. Pe 26 ianuarie, Procurorul General interimar, Sally Yates, i-a avertizat pe unii oficiali de rang înalt că faptul că Flynn mințise îl făcea vulnerabil la un șantaj rusesc. Patru zile mai târziu, Trump a concediat-o. Konstantin Kosacev, președintele comisiei de afaceri internaționale din Duma rusească, a descris dezvăluirea unor informații factuale despre Flynn drept atac la adresa Rusiei. Flynn a demisionat în februarie 2017, iar mai târziu s-a recunoscut vinovat de minciună în fața anchetatorilor federali.

Pe lângă Flynn, Trump și-a umplut cabinetul cu oameni care aveau conexiuni uimitor de strânse cu o putere străină. Jeff Sessions, un senator din Alabama care îl susținuse de timpuriu pe Trump, a avut multiple contacte cu ambasadorul rus în 2016. Sessions a mințit în această privință în Congres, la audierile pentru confirmarea lui în funcția de procuror general, comițând astfel sperjur pentru a deveni cel mai înalt oficial din domeniul aplicării legii în SUA.

Ministrul pentru comerț al lui Trump a avut tranzacții financiare cu unii oligarhi ruși și, de fapt, chiar cu familia lui Putin. În 2014, Wilbur Ross a devenit vicepreședinte și investitor proeminent al Bank of Cyprus, un paradis offshore al oligarhilor ruși. Ross a ocupat acest post într-un moment în care rușii care încercau să evite sancțiunile își transferau activele în astfel de locuri. El a lucrat împreună cu Vladimir Strjalkovski, care fusese coleg cu Putin în KGB. Un investitor important al băncii era și Viktor Vekselberg, un oligarh rus important, în care Putin avea încredere. Vekselberg era cel care finanțase reînhumarea rămășițelor lui Ivan Ilin în 2015.

După ce a fost numit ministru pentru comerț, Ross a demisionat din postul lui de la Bank of Cyprus, dar a păstrat o legătură personală nedezvăluită cu cleptocrația rusă. Era unul dintre proprietarii unei companii maritime, Navigator Holdings, care transporta gaze naturale rusești pentru o companie rusească numită Sibur. Unul dintre proprietarii companiei Sibur era Ghenadi Timcenko, partener de judo și prieten apropiat al lui Putin. Altul era Kiril Șamalov, ginerele lui Putin. Ross era în legătură cu însuși centrul oligarhiei Rusiei, familia Putin. Ca ministru american, era în poziția de a câștiga bani făcând pe plac Rusiei. Dat fiind că sancțiunile americane includeau și interzicerea transferurilor tehnologice care puteau ajuta la extragerea gazelor naturale, Ross era în poziția de a profita personal de pe urma ridicării sancțiunilor.

Statele Unite nu mai avuseseră niciodată un secretar de stat decorat cu Ordinul Prieteniei de Vladimir Putin personal. Rex Tillerson era o astfel de persoană. Înainte de a-și părăsi funcția, Tillerson a supervizat o amplă epurare a diplomaților americani, grup pe care Putin îl considera inamic. Prin aruncarea în haos a Departamentului de Stat, Tillerson a redus substanțial capacitatea americană de a proiecta fie putere, fie valori. Indiferent de detaliile evenimentelor cotidiene, aceasta era o victorie neechivocă pentru Rusia.

Slăbirea diplomației americane ținea de orientarea generală a politicii externe a lui Trump, anume de a urmări flatarea personală și de a neglija

negocierile. Asta făcea din el o țintă facilă. Încă din august 2016, cu trei luni înaintea alegerilor, Trump îl făcuse pe un fost director interimar al CIA să creadă că „Dl Putin l-a recrutat pe dl Trump ca agent inconștient al Federației Ruse". După un an în funcție, doar partea referitoare la „inconștient" părea chestionabilă. La acel moment, Trump convinsese mai mulți specialiști americani în informații că era un activ al Rusiei. Unul dintre aceștia a spus: „Evaluarea mea e că Trump lucrează direct și efectiv pentru ruși". Un grup de trei specialiști în informații a rezumat: „În cazul în care campania lui Trump a primit oferte de ajutor din partea Rusiei și nu a făcut nimic ca să descurajeze acel ajutor (sau chiar l-a încurajat), atunci e îndatorată unui adversar străin ale cărui interese naționale se opun celor ale Statelor Unite. Puteți fi siguri că, la un moment dat, Putin va veni să încaseze datoria, dacă n-a făcut-o deja, iar când va veni vorba de apărarea democrației noastre, administrația va fi o marionetă a unui adversar străin, nu prima linie de apărare a țării noastre". Administrația Trump a transformat sancțiunile Congresului împotriva Rusiei în glumă, refuzând să implementeze legislația și invitându-l în Statele Unite pe directorul sancționat al unei agenții de spionaj rusești. Atunci când Trump, ca președinte, și-a împlinit dorința și a organizat un summit cu Putin, el a folosit această ocazie pentru a spune lumii că are mai multă încredere în liderul autoritar rus decât în propriile lui servicii de securitate. Un fost director din cadrul CIA a conchis că Trump era „complet în buzunarul lui Putin".

În ce-l privește, Trump a descris în mod repetat orice relatare despre vreo conexiune dintre campania lui și Rusia drept „farsă". Cuvântul era bine ales, atâta timp cât era aplicat persoanei care îl folosea. Ca președinte, farsa trebuia să se protejeze de realitate. Și astfel, Trump l-a concediat pe procurorul newyorkez Preet Bharara, care ordonase razia de la Trump Tower din 2013. Trump a concediat-o și pe Sally Yates, procuror general interimar, care îl avertizase să nu-l angajeze pe Michael Flynn. Și apoi l-a concediat pe James Comey, director al Biroului Federal de Investigații, pentru anchetarea atacului rusesc asupra suveranității americane.

FBI-ul îl anchetase pe Carter Page ca țintă a spionajului rus înainte ca Page să devină consilier al lui Trump; FBI-ul a început să-l ancheteze pe George Papadopoulos, deoarece acesta i-a spus unui diplomat străin că Rusia întreprindea o operațiune de influențare îndreptată împotriva lui Hillary Clinton. Chiar dacă Papadopoulos a fost condamnat ulterior pentru că îi mințise pe procurorii federali, nu se poate spune că, în 2016,

FBI-ul tratase intervenția Rusiei ca pe o prioritate. Chiar dacă serviciile americane fuseseră avertizate la sfârșitul lui 2015 de către aliați că unii membri ai campaniei lui Trump erau în contact cu serviciile rusești, agențiile americane au reacționat lent. Chiar și după ce Rusia a piratat Comitetul Național Democrat, în primăvara lui 2016, FBI-ul nu a comunicat acea informație ca fiind una care necesita acțiune urgentă sau care era de actualitate. Cu opt zile înaintea alegerilor prezidențiale din noiembrie, Comey adusese în discuție subiectul folosirii de către Clinton a unui server de e-mail privat, într-un context menit să îi afecteze candidatura — descoperirea copiilor unora dintre aceste e-mailuri în timpul anchetării soțului uneia din aghiotantele ei, anchetat pentru contacte sexuale necuvenite cu o adolescentă. Comey a concluzionat cu două zile înainte de alegeri că e-mailurile nu aveau nicio importanță, dar la acel moment răul fusese deja făcut. Acest episod pare să-l fi ajutat pe Trump.

Chiar și așa, FBI-ul și-a continuat anchetele referitoare la legăturile dintre campania lui Trump și serviciile rusești. În ianuarie 2017, Trump i-a cerut în privat lui Comey „loialitate". În februarie, Trump i-a cerut în mod specific lui Comey să nu-l ancheteze pe Flynn: „Sper să-ți poți da seama și să renunți la asta, să renunți la [anchetarea lui] Flynn". Neprimind astfel de asigurări, Trump l-a concediat pe Comey la 9 mai 2017. Aceasta era mărturisirea lui Trump că propria lui candidatură fusese o farsă. Trump a spus presei că îl concediase pe Comey pentru a opri anchetarea Rusiei. A doua zi după concedierea lui Comey, Trump a spus același lucru către doi vizitatori în Biroul Oval: „Am avut de-a face cu mari presiuni din cauza Rusiei. Acum ele au încetat". Vizitatorii erau ambasadorul rus în Statele Unite și ministrul rus de externe. Aceștia au adus aparate foto digitale în Casa Albă, pe care le-au folosit ca să facă și să distribuie fotografii ale întâlnirii. Asta li s-a părut neobișnuit unor foști ofițeri ai serviciilor americane de informații. Și mai neobișnuit era faptul că Trump s-a folosit de acea ocazie ca să împărtășească Rusiei informații clasificate ca având cel mai înalt nivel de confidențialitate, implicând un agent dublu israelian din interiorul ISIS.

După concedierea lui Comey, Moscova a sărit în ajutorul lui Trump. Pervîi Kanal a susținut că „James Comey era o marionetă a lui Barack Obama". Putin a asigurat lumea că președintele Statelor Unite „acționa în limitele competențelor lui, ale constituției și ale legii". Nu toată lumea era de acord cu asta. După concedierea lui Comey, Robert Mueller a fost numit în funcția de procuror special, pentru a continua anchetele. În

iunie 2017, Trump a ordonat ca Mueller să fie concediat. Avocatul lui, cunoscut drept jurist al Casei Albe, a refuzat să îndeplinească ordinul, amenințând cu demisia. Atunci Trump a mințit referitor la încercările lui de a opri anchetele și a căutat noi modalități de a perturba și submina legea și ordinea.

Rusia a facilitat și susținut ficțiunea „Donald Trump, om de afaceri plin de succes" și a livrat acea ficțiune americanilor, ca încărcătură a unei arme cibernetice. Efortul rusesc a avut succes deoarece Statele Unite sunt mult mai asemănătoare Federației Ruse decât le-ar plăcea să creadă americanilor. Pentru că făcuseră deja trecerea de la politica inevitabilității la politica eternității, liderii ruși aveau instincte și tehnici care, după cum s-a dovedit, corespundeau unor tendințe emergente ale societății americane. Moscova nu încerca să proiecteze un ideal propriu, ci doar folosea o minciună gigantică pentru a produce răul în Statele Unite.

În unele privințe importante, presa americană devenise asemenea celei rusești, ceea ce îi făcea pe americani vulnerabili la tactici rusești. Experiența Rusiei arată ce se întâmplă cu politica atunci când știrile își pierd reperele. Rusiei îi lipsește jurnalismul local și regional. O mică parte a mass-mediei rusești se preocupă de experiențele cetățenilor ruși. Televiziunea rusă direcționează neîncrederea generată de acest lucru împotriva altor oameni, din afara Rusiei. Prin slăbiciunea presei sale locale, America a ajuns să semene cu Rusia. Statele Unite se mândreau cândva cu o rețea impresionantă de ziare regionale. După criza financiară din 2008, presa locală americană, deja slăbită, a fost lăsată să se prăbușească. În fiecare zi a lui 2009, aproximativ 70 de angajați la ziare și reviste americane și-au pierdut slujba. Pentru americanii din interiorul țării, asta a însemnat sfârșitul știrilor despre viață și ascensiunea a altceva: „media". Acolo unde există reporteri locali, jurnalismul se preocupă de evenimente pe care oamenii le văd și de care le pasă. Când reporterii locali dispar, știrile devin abstracte. Devin un tip de divertisment, în loc să fie o relatare a ceva familiar.

Prezentarea știrilor ca divertisment național a fost o invenție americană, nu rusească, și a făcut ca știrile să devină vulnerabile în fața unui animator. Trump a primit o șansă în a doua jumătate a lui 2015, deoarece rețelele americane de televiziune au fost încântate de spectacolul oferit de el. CEO-ul unei rețele de televiziune a spus despre campania lui Trump că „poate nu e bună pentru America, dar e al naibii de bună pentru CBS".

Când i-au oferit lui Trump spațiu de emisie din abundență, televiziunile americane i-au furnizat personajului ficțional „Donald Trump, om de afaceri plin de succes" accesul la un public mult mai larg. Nici Trump, nici sprijinitorii lui ruși nu au cheltuit foarte mulți bani în timpul campaniei. Televiziunea le-a făcut reclamă gratis. Până și conturile de Twitter ale MSNBC, CNN, CBS și NBC l-au menționat pe Trump de două ori mai mult decât au menționat-o pe Clinton. Când Rusia a început să facă publice e-mailurile piratate, televiziunile și presa scrisă i-au făcut jocul. Astfel, Rusia a influențat titlurile și chiar întrebările puse în cadrul dezbaterilor prezidențiale. Conținutul e-mailurilor piratate a apărut în două dintre cele trei dezbateri; în cea finală, moderatorul dezbaterii a acceptat o reformulare rusească greșită a cuvintelor lui Clinton dintr-un discurs și a făcut din asta o temă centrală.

Spre deosebire de ruși, americanii tind să consume știri de pe internet. Conform unui sondaj, 44% din americani consumă știri de pe o singură platformă de internet: Facebook. Interactivitatea internetului creează impresia de efort mental, în timp ce stânjenește reflecția. Internetul e o economie de atenție, ceea ce înseamnă că platformele care urmăresc profitul sunt proiectate să scindeze atenția utilizatorilor lor în cele mai mici unități care pot fi exploatate prin mesaje publicitare. Dacă e ca pe astfel de platforme să apară știri, ele trebuie croite pentru a corespunde unei disponibilități de atenție reduse și nevoii de răspunsuri condiționate. Știrile care îi atrag pe privitori au tendința de a crea o conexiune neuronală între prejudecată și indignare. Când fiecare zi e dedicată descărcării emoționale referitoare la presupuși inamici, prezentul devine nesfârșit, etern. În aceste condiții, un candidat ficțional se bucură de un avantaj considerabil.

Chiar dacă rețelele sociale și alte platforme informaționale au devenit furnizori de știri importanți, ele nu au fost reglementate ca atare în Statele Unite. Două produse ale Facebook — News Feed și Trending Topics —, furnizau nenumărate ficțiuni. Oamenii aflați la conducerea Facebook și Twitter au adoptat poziția complezentă oferită de politica americană a inevitabilității: piața liberă va duce la adevăr, așa că nu trebuie făcut nimic. Această atitudine a creat o problemă pentru numeroșii utilizatori americani ai internetului, care, după ce pierduseră accesul la presa locală (sau preferând știri care păreau că nu costă nimic), citeau aceste *newsfeed*-uri ca pe un ziar. În acest mod, internetul a devenit, în SUA, o platformă de atac pentru serviciile secrete ruse, care, timp de 18 luni, au putut să facă ce doreau în interiorul psihosferei americane, fără să reacționeze cineva.

Știrile ultrapartizane de la Fox News sau izbucnirile de la Breitbart au câștigat public grație retransmiterii lor de către boții rusești. Susținerea rusească a ajutat unele site-uri de dreapta dură marginale, precum Next News Network, să câștige notorietate și influență. În octombrie 2016, filmulețele acesteia au fost vizionate de 56 de milioane de ori.

Ficțiunile „pizzagate" și ritualul satanic arată modul în care intervenția rusească și propagatorii teoriei conspirației din SUA au lucrat împreună. Ambele ficțiuni au început prin piratarea de către ruși a e-mailurilor lui John Podesta, președintele campaniei electorale a lui Hillary Clinton. Unii americani își doreau să creadă că ceea ce e privat trebuie să fie misterios și au fost convinși în acest sens de Rusia. Podesta ținea legătura cu proprietarul unei pizzerii — ceea ce nu era o mare dezvăluire. Trolii și boții, unii dintre ei ruși, au început să răspândească ficțiunea că meniul pizzeriei era un cod pentru comandarea de copii pentru sex și că Hillary Clinton conducea un circuit de pedofilie din subsolul pizzeriei. InfoWars, un site conspirationist proeminent din SUA, a răspândit și el povestea. Această ficțiune a luat sfârșit cu un american real trăgând cu un pistol real într-un restaurant real. Jack Posobiec, popularul activist de dreapta dură de pe internet care răspândise el însuși minciuna Pizzagate pe Twitter, a susținut că americanul care trăsese focurile de armă era un actor plătit să discrediteze adevărul. Podesta ținea legătura și cu cineva care l-a invitat la o petrecere la care el nu a participat. Gazda petrecerii era o artistă care cândva își intitulase un tablou *Ritual satanic**; trolii și boții rusești au răspândit povestea că petrecerea era un ritual satanic care includea consumul de fluide corporale umane. Această idee a fost apoi transmisă de unii adepți americani ai teoriei conspirației precum Sean Hannity de la Fox News sau de site-ul Drudge Report.

Platformele rusești au servit conținut site-urilor conspiraționiste americane cu public enorm. De exemplu, într-un e-mail piratat și furat de Rusia, Hillary Clinton scria câteva cuvinte despre o „oboseală decizională". Termenul descrie dificultatea crescândă de a lua decizii, pe măsură ce se scurge ziua. Oboseala decizională e o observație a psihologilor referitoare la comportamentul la locul de muncă, nu o boală. După ce a fost furat de Rusia, e-mailul a fost făcut public de WikiLeaks și apoi promovat de Sputnik, emițătorul de propagandă rusă, drept probă că

* „Spirit cooking", în original, performance aparținând artistei Marina Abramovic. (*N.t.*)

Hillary Clinton suferea de o boală debilitantă. În această formă, povestea a fost preluată de InfoWars.

Rusia a exploatat credulitatea americană. Oricine acorda atenție paginii de Facebook a unui grup (inexistent) numit Heart of Texas ar fi trebuit să observe că autorii paginii nu erau vorbitori nativi de engleză. Cauza ei, secesiunea Texasului, exprima perfect politica rusească de a promova separatismul în toate țările, cu excepția Rusiei (Sudul de SUA, California de SUA, Scoția de Regatul Unit, Catalonia de Spania, Crimeea de Ucraina, Donbasul de Ucraina, fiecare stat membru de UE etc.). Partizanatul lui Heart of Texas era extrem de vulgar: ca și alte site-uri rusești, el o numea pe candidata prezidențială democrată „Killary". În ciuda tuturor acestor lucruri, pagina de Facebook a Heart of Texas avea, în 2016, mai mulți urmăritori decât cele ale Partidului Republican din Texas sau ale Partidului Democrat din Texas — mai mulți, de fapt, decât amândouă însumate. Toți cei care dădeau like, urmăreau și susțineau Heart of Texas luau parte la o intervenție rusească în politica americană, menită să distrugă Statele Unite ale Americii. Americanilor le plăcea site-ul, deoarece acesta le confirma prejudecățile și îi împingea și mai departe. El oferea atât emoția încălcării regulii, cât și o senzație de legitimitate.

Americanii au avut încredere în niște ruși și în niște roboți care le spuneau ce voiau ei să audă. Când Rusia a creat o pagină de Twitter falsă care pretindea că e cea a Partidului Republican din Tennessee, americanii au fost atrași de prezentarea ei îndrăzneață și de ficțiunile abundente. Ea răspândea, de exemplu, minciuna că Obama era născut în Africa, precum și fantezia cu ritualul satanic. Varianta rusă a Partidului Republican din Tennessee avea de 10 ori mai mulți urmăritori de Twitter decât adevăratul Partid Republican din Tennessee. Unul dintre ei era Michael Flynn, care i-a redistribuit conținutul în zilele dinaintea alegerilor. Cu alte cuvinte, candidatul lui Trump la funcția de consilier pentru securitatea națională servea drept canal al operațiunii rusești de influențare din Statele Unite. Kellyanne Conway, purtătoarea de cuvânt a lui Trump, a redistribuit și ea pe Twitter conținut rusesc fals din aceeași sursă. Astfel, ea contribuia la intervenția rusească în alegerile americane — chiar în timp ce campania ei nega că așa ceva există. (Conway a scris într-un tweet „și eu vă iubesc", adresându-se unor adepți ai ideii supremației albilor.) Jack Posobiec era un urmăritor al aceleiași pagini rusești false, pe care a redistribuit-o. El a filmat un video în care susținea că nu există nicio intervenție rusească, în politica americană. Atunci când pagina rusească a fost în sfârșit eliminată,

după 11 luni, Posobiec și-a exprimat nedumerirea. El nu *vedea* intervenția rusească pentru că *reprezenta* intervenția rusească.

În 1976, Stephen King a publicat o povestire scurtă intitulată *Știu de ce ai nevoie*, despre curtarea unei femei tinere. Pretendentul ei era un tânăr care putea să-i citească gândurile, dar care nu i-a spus asta. Acesta apărea pur și simplu cu ceea ce dorea ea în clipa respectivă, începând cu o înghețată cu căpșuni pentru o pauză de la învățat. Pas cu pas, el îi schimbă viața, dându-i ceea ce ea credea că vrea la un anumit moment, înainte să poată să reflecteze, și făcând-o dependentă de el. Cea mai bună prietenă a ei își dă seama că se întâmplă ceva deconcertant, face cercetări și află adevărul: „Asta nu e iubire", o avertizează ea. „Ăsta e viol." Internetul se aseamănă întru câtva acestui tip de comportament. Știe multe lucruri despre noi, dar interacționează cu noi fără să ne dezvăluie asta. Ne face neliberi stârnind în noi cele mai rele impulsuri tribale și plasându-ne în serviciul altor persoane, nevăzute.

Nici Rusia, nici internetul nu vor dispărea. Dacă cetățenii ar ști mai multe despre politica rusească, iar conceptele de „știri", „jurnalism" și „relatare" ar putea fi prezervate pe internet, asta ar ajuta cauza democrației. În cele din urmă însă libertatea depinde de cetățenii care sunt capabili să facă distincția între ce e adevărat și ce vor ei să audă. Autoritarismul apare nu pentru că oamenii spun că îl vor, ci pentru că ei își pierd capacitatea de a distinge între fapte și dorințe.

Democrațiile mor atunci când oamenii încetează să mai creadă că votul contează. Chestiunea nu e dacă se țin alegeri, ci dacă ele sunt libere și corecte. Dacă sunt, democrația produce un simț al timpului, o așteptare a viitorului care calmează prezentul. Sensul fiecăror alegeri democratice e promisiunea următoarelor. Dacă anticipăm că alte alegeri semnificative vor avea loc, știm că data viitoare ne putem corecta greșelile, iar între timp dăm vina pentru acestea pe cei pe care i-am ales. În acest mod, democrația transformă failibilitatea umană în predictibilitate politică și ne ajută să resimțim timpul ca pe o mișcare către viitor, asupra căreia avem o anumită influență. Dacă ajungem să credem că alegerile sunt doar un ritual de susținere repetitiv, democrația își pierde sensul.

Esența politicii externe a Rusiei este relativismul strategic: Rusia nu poate să devină mai puternică, așa că trebuie să-i facă pe ceilalți mai slabi. Cea mai simplă modalitate de a-i face pe ceilalți mai slabi e de a-i face mai asemănători Rusiei. În loc să se ocupe de problemele ei, Rusia

le exportă; iar una dintre problemele ei fundamentale este absența unui principiu al succesiunii. Rusia se opune democrației europene și americane pentru a se asigura că rușii nu văd că democrația ar putea funcționa ca principiu al succesiunii și în țara lor. Rușii trebuie să privească astfel cu neîncredere alte sisteme, așa cum privesc și sistemul lor. Dacă, bunăoară, criza succesiunii din Rusia ar putea fi de fapt exportată — dacă Statele Unite ar putea deveni autoritare —, atunci problemele Rusiei, deși nerezolvate, măcar ar părea normale. Presiunile asupra lui Putin ar scădea. Dacă America ar fi un far strălucitor al democrației, cum își imaginează uneori cetățenii ei că e, instituțiile ei ar fi fost mult mai puțin vulnerabile în fața războiului cibernetic al Rusiei. Din perspectiva Moscovei, structura constituțională a Americii a creat vulnerabilități tentante. Din cauza defectelor evidente ale democrației și domniei legii din America, a fost foarte ușor de intervenit în alegerile americane.

Domnia legii necesită ca statul să controleze violența și ca populația să se aștepte ca el să facă asta. Prezența armelor în societatea americană, care unor americani le poate părea un punct forte, în Moscova părea o slăbiciune națională. În 2016, Rusia a apelat direct la americani să cumpere și să folosească arme, amplificând tema respectivă prezentă în campania electorală a lui Trump. Acesta le-a cerut susținătorilor lui să-și exercite drepturile conferite de Al Doilea Amendament împotriva lui Hillary Clinton, dacă aceasta era aleasă, ceea ce era o sugestie indirectă, dar transparentă la împușcarea ei. Campania cibernetică rusească a fost entuziastă în privința dreptului americanilor de a purta armă, celebrând Al Doilea Amendament și cerându-le americanilor să se teamă de terorism și să cumpere arme de foc cu care să se protejeze.

Între timp, în lumea reală, autoritățile ruse cooperau cu lobby-ul american în privința armelor. Un grup rusesc numit Dreptul de a Purta Arme a cultivat legături cu National Rifle Association (NRA). Scopul lui era să influențeze unele evenimente din Statele Unite: așa cum membrii grupului știau foarte bine, rușii nu urmau să aibă niciodată dreptul de a purta armă sub regimul curent. Doi membri proeminenți ai Dreptului de a Purta Arme din Rusia, Maria Butina și Aleksandr Torșin, erau și membri ai NRA din America. Butina era studentă la o universitate americană când a fost cofondatoare a unei companii, alături de un american care lucra îndeaproape cu conducerea NRA. Torșin era un angajat al băncii centrale rusești urmărit în Spania sub acuzația de spălare de bani. În decembrie 2015, reprezentanți ai NRA au vizitat Moscova, unde s-au

întâlnit cu Dmitri Rogozin, naționalist radical și viceprim-ministru vizat de sancțiunile americane.

În februarie 2016, Butina i-a raportat lui Torșin, din Statele Unite, că „Trump (membru NRA) chiar e în favoarea cooperării cu Rusia". În mai anul acela, Torșin s-a întâlnit cu Donald Trump Jr. în Kentucky. În aceeași lună, NRA și-a exprimat susținerea față de Trump și, în cele din urmă, a donat 30 de milioane de dolari pentru campania lui electorală. Între timp, atitudinea ei oficială față de Rusia a suferit o transformare interesantă. De-a lungul lui 2015, NRA se plânsese că politica americană în privința Rusiei e prea slabă. După ce a început să aibă contacte cu Rusia, NRA a început să spună contrariul. Sprijinul Rusiei față de NRA semăna cu sprijinul ei față de grupurile paramilitare de dreapta dură din Ungaria, Slovacia și Republica Cehă. După ce Trump a ajuns în funcție, NRA a adoptat un ton foarte agresiv, proclamând într-un video că „o să ne ocupăm" de *New York Times*. Dat fiind faptul că NRA îl susținuse și finanțase pe Trump, că era o organizație de promovare a armelor și că Trump numea presa „inamic", era greu de interpretat asta altfel decât ca pe o amenințare. Democrația depinde de schimbul liber de idei, unde „liber" înseamnă „fără amenințarea violenței". Un semn important al prăbușirii domniei legii este ascensiunea unui grup paramilitar și fuziunea lui cu puterea de stat.

În 2016, cea mai evidentă slăbiciune a democrației americane era decuplarea dintre voturi și rezultate. În majoritatea democrațiilor, ar fi de negândit ca o candidată care a primit milioane de voturi în plus față de rivalul ei să piardă. Acest lucru se întâmplă în mod regulat la alegerile prezidențiale americane, grație sistemului electoral indirect și aproximativ cunoscut drept colegiu electoral. Colegiul electoral american acordă victoria în funcție de numărarea voturilor electorale ale statelor, și nu în funcție de numărul voturilor individuale. Statelor le sunt alocate voturile electorale nu în funcție de populație, ci conform numărului reprezentanților federali aleși. Dat fiind că toate statele au doi senatori, statele cu populație mai mică au un număr disproporționat de voturi care contează în alegerea președintelui; voturile individuale din statele mici contează mult mai mult decât voturile individuale din statele mari. Între timp, milioane de americani din teritoriile SUA (spre deosebire de state) nu au drept de vot deloc. Puerto Rico are mai mulți locuitori decât 21 din cele 50 de state americane, dar cetățenii ei americani nu au nicio influență asupra alegerilor prezidențiale.

De asemenea, statele americane cu populație mică sunt masiv suprareprezentate în Senat, camera superioară a legislativului american. Populația celui mai mare stat e de aproximativ 80 de ori mai mare decât populația celui mai mic stat, dar fiecare dintre state are câte doi senatori. Camera inferioară a legislativului american, Camera Reprezentanților, e aleasă conform unor districte care adesea sunt trasate astfel încât să ajute un anumit partid. În Iugoslavia interbelică, circumscripțiile electorale trasate astfel încât să favorizeze etnia cea mai numeroasă erau cunoscute drept „circumscripții ale apei". În Statele Unite, acest proces e cunoscut drept „manipulare"*. Drept rezultat al manipulării, votanții democrați din Ohio sau Carolina de Nord au, în realitate, aproximativ jumătate sau, respectiv, o treime din capacitatea de a alege un reprezentant în Congres pe care o au alegătorii republicani din aceleași state. Cetățenii nu au un drept egal de vot.

Din punct de vedere american, toate acestea pot părea o tradiție banală, o simplă regulă a jocului. Din perspectiva Moscovei, sistemul pare o vulnerabilitate care trebuie exploatată. Când un președinte minoritar sau un partid minoritar controlează puterile executivă și legislativă ale statului, aceștia pot fi tentați de o politică în care victoria depinde nu de politici care sunt pe placul majorității, ci de o limitare și mai mare a dreptului de vot. Un guvern străin care poate face ca sistemul să fie ceva mai puțin reprezentativ sporește acea tentație, împingând sistemul spre autoritarism. Intervenția Rusiei în alegerile americane din 2016 nu a însemnat doar o încercare de a face ca o anumită persoană să fie aleasă. A însemnat și aplicarea unei presiuni asupra structurii. Victoria candidatului sprijinit de Rusia putea fi mai puțin importantă, pe termen lung, decât îndepărtarea de democrație a sistemului în ansamblu.

Când Rusia acționa împotriva democrației americane, sistemul american devenea deja mai puțin democratic. La începutul anilor 2010, în timp ce în Rusia era consolidat un nou sistem, Curtea Supremă americană a luat două decizii importante, care au împins Statele Unite spre autoritarism. În 2010, ea a decis că banii sunt la conducere: corporațiile sunt asimilate indivizilor, iar cheltuielile lor pentru susținerea unor campanii electorale reprezintă un caz de drept la liberă exprimare, drept protejat de Primul Amendament al Constituției Statelor Unite. Hotărârea oferea companiilor reale, companiilor-paravan și diverselor entități civice fictive dreptul de a influența campaniile electorale și, de fapt, de a încerca

* „Gerrymandering", în original. (*N.t.*)

să cumpere alegerile. De asemenea, asta a deschis calea pentru teza lui Trump că, într-o oligarhie americană, americanii puteau fi protejați doar dacă alegeau un oligarh al lor: pe el însuși. În realitate, Trump era o creatură a războiului cibernetic rusesc, care nu demonstrase niciodată că are bani. Dar argumentul lui pentru oligarhie era plauzibil într-o atmosferă politică în care votanții americani ajunseseră să creadă că banii contau mai mult decât propriile lor preferințe.

În 2013, Curtea Supremă a stabilit că rasismul nu mai era o problemă în Statele Unite și a emis o decizie ale cărei consecințe demonstrau falsitatea acestei premise. Legea Drepturilor de Vot din 1965 cerea statelor care aveau un istoric de suprimare a voturilor afro-americanilor ca modificările aduse legilor electorale să fie aprobate de tribunal. După ce Curtea Supremă a decis că asta nu mai e necesar, statele americane au suprimat imediat votul afro-americanilor (și al altora). În întregul Sud american, secțiile de vot dispăreau imediat înaintea alegerilor, adesea fără avertisment prealabil. Douăzeci și două de state americane au adoptat legi menite să suprime votul afro-americanilor și hispanicilor — legi care au influențat considerabil alegerile prezidențiale din 2016.

La alegerile din 2016, în ținuturile cu orașe mari din statul Ohio au votat cu aproximativ 144 000 de oameni mai puțin decât cu patru ani înainte. În 2016, în Florida, unui procent de aproximativ 23% din afro-americani le-a fost refuzat dreptul de vot, deoarece erau condamnați pentru diverse infracțiuni. În Florida, printre infracțiuni se numără și eliberarea unui balon cu heliu sau recoltarea de homari cu coadă scurtă. În 2016, în Wisconsin au votat cu aproximativ 60 000 de oameni mai puțin decât la precedentele alegeri prezidențiale. Mare parte a erodării s-a produs în orașul Milwaukee, căminul majorității afro-americanilor din acel stat. În 2012, Barack Obama câștigase în statele Florida, Ohio și Wisconsin. În 2016, Trump a ieșit învingător în toate aceste trei state la o mică diferență, în Wisconsin cu un avans de numai 23 000 de voturi.

Relațiile rasiale din America le ofereau războinicilor cibernetici ruși o țintă evidentă. Rusia a creat un site care stârnea emoții prietenilor și rudelor polițiștilor uciși la datorie, un site care exploata emoțiile prietenilor și rudelor afro-americanilor uciși de poliție, un site care-i înfățișa pe negrii care fluturau arme, un site care îi încuraja pe negri să se pregătească pentru atacurile albilor, un site unde falși activiști negri foloseau un slogan al adepților supremației albilor și un site unde falși rapperi negri îi numeau pe soții Clinton ucigași în serie. Rușii au preluat protestele

nativilor americani împotriva unei conducte care traversa un cimitir al lor. Chiar dacă postările acelei campanii erau uneori evident nonnative (promovarea unei mărci de vodcă rusească de către activiștii indieni, de exemplu, era greu de conceput), site-urile au câștigat urmăritori.

În cultura populară rusească, rasa lui Barack Obama era importantă. În 2013, o deputată rusă a distribuit în rețelele sociale o fotografie măsluită, care îi înfățișa pe Barack și Michelle Obama privind cu jind o banană. În 2014, de ziua de naștere a lui Barack Obama, niște studenți ruși din Moscova au proiectat un spectacol de lumini pe clădirea ambasadei americane, care îl înfățișau pe acesta făcând felație unei banane. În 2015, un lanț de magazine a vândut un tocător pe care era o familie de cimpanzei, cu chipul lui Obama înlocuind fața puiului de cimpanzeu. În 2016, un lanț de spălătorii auto promitea că „elimină negreala", făcând ca semnificația să fie clară printr-o imagine a unui Obama cu expresie speriată. Anul 2016 a fost, după calendarul chinez, anul maimuței; rușii foloseau în mod curent acel termen cu semnificația de ultim an al lui Obama în funcție. Popularul canal de știri LifeNews, de exemplu, și-a intitulat un articol de fond „Trântind ușa peste anul maimuței", împreună cu o fotografie a președintelui american, pentru a elimina orice îndoială în privința semnificației.

În 2016, rasa preocupa mentalul rus. În acel an, liderii ruși au avut ocazia să observe cum rasa creează o falie imensă între puterile executivă și legislativă ale statului american. În februarie, unul dintre cei nouă judecători ai curții supreme a murit. Liderul majorității republicane din Senat, Mitch McConnell, a explicat clar că Senatul nu avea să ia în considerare niciun judecător nominalizat de Barack Obama. Asta încălca cea mai importantă convenție a guvernării federale a Statelor Unite, iar la Moscova s-a discutat despre acest lucru. Presa rusă a remarcat, pe bună dreptate, „situația paradoxală" a unui președinte incapabil să-și exercite drepturile normale. Nu a scăpat atenției Kremlinului nici faptul că liderii republicani ai Congresului declaraseră, cu aproape un an mai devreme, că Barack Obama nu se mai bucura de prerogativele obișnuite ale președintelui Statelor Unite. La acel moment, Rusia a început piratarea e-mailurilor politicienilor și ale activiștilor democrați.

În iunie 2016, Paul Ryan, președintele republican al Camerei Reprezentanților, discuta despre Rusia cu colegii săi republicani din Congres. Liderul majorității republicane, Kevin McCarthy, și-a exprimat părerea că Donald Trump era plătit de Rusia. Reacția lui Ryan a fost de a cere

ca astfel de suspiciuni să fie păstrate „în familie": stânjeneala partidului era mai importantă decât violarea suveranității țării. Posibilitatea ca un candidat republican la președinție (care încă nici nu fusese nominalizat de partid) să fie creația unei puteri străine era mai puțin îngrijorătoare decât o conferință de presă stânjenitoare la care republicanii le-ar fi spus cetățenilor ce suspiciuni au. Acest nivel de partizanat, în care inamicul e partidul rival și lumea exterioară e neglijată, creează o vulnerabilitate ușor de exploatat de actori ostili din lumea exterioară. Luna următoare, Rusia a început să facă publice e-mailurile piratate ale politicienilor și activiștilor democrați. Dacă socoteala Moscovei fusese că liderii republicani nu aveau să-i apere imediat pe colegii democrați de un atac cibernetic străin, aceasta a fost corectă.

Pe măsură ce republicanii își dădeau seama că Rusia atacă Statele Unite, furia partizanatului s-a transformat în disperarea negării și apoi în complicitatea inacțiunii. În luna septembrie a acelui an, McConnell a ascultat raportul șefilor agențiilor americane de informații despre războiul cibernetic rus, dar și-a exprimat îndoielile referitoare la veracitatea lui. Nu se știe ce au spus șefii agențiilor, dar e improbabil să fie ceva foarte diferit de declarația lor publică ulterioară: „Evaluarea noastră e că președintele rus Vladimir Putin a ordonat o campanie de influențare având ca țintă alegerile prezidențiale americane. Obiectivele Rusiei erau subminarea încrederii publice în procesul democratic american, denigrarea Secretarului [Hillary] Clinton și compromiterea șanselor ei de a fi aleasă și de a fi președinte". McConnell a anunțat că republicanii aveau să trateze apărarea Statelor Unite de un război cibernetic rus drept încercare de a o ajuta pe Hillary Clinton. La acel moment, Rusia lucra în Statele Unite de peste un an. După ce McConnell a categorisit atacul rusesc drept politică partizană, amploarea acestuia a crescut. Imediat a început o ofensivă masivă a boților ruși.

La momentul crucial, nu e clar cine avea mai multă influență asupra Partidului Republican: oamenii din fruntea acestuia sau roboții ruși. Când au apărut probe incontestabile că lui Trump i se părea potrivit să agreseze sexual femeile, McConnell i-a cerut să-și prezinte scuze. Dar boții și trolii ruși s-au apucat imediat să lucreze pentru a-l apăra pe Trump de acuzațiile respective și a-i îndrepta pe americani către o dezvăluire a unor e-mailuri gândită să schimbe subiectul. Moscova ataca, iar Congresul a refuzat să apere țara. Administrația Obama ar fi putut acționa pe cont propriu, dar s-a temut să nu adâncească sciziunile partizane.

„Mi se pare că ne-am blocat", cum s-a exprimat unul dintre oficialii administrației. Rusia a câștigat, ceea ce înseamnă că Trump a câștigat. Mai târziu, Trump a numit-o pe soția lui McConnell, Elaine Chao, ministru al transporturilor în cabinetul lui.

Fără îndoială, mai mulți republicani au descris Rusia drept amenințare la adresa securității naționale a Statelor Unite. În 2012, un candidat republican la funcția de președinte, Mitt Romney, fusese practic singurul din ambele partide care descrisese Rusia drept problemă serioasă. În timp ce concura pentru nominalizarea republicană din 2016, guvernatorul statului Ohio, John Kasich, bine informat în privința politicii est-europene, l-a asociat imediat pe Trump cu Putin. Alt rival republican pentru nominalizarea din 2016, senatorul de Florida Marco Rubio, a susținut că slăbiciunea politicii externe a lui Obama încuraja agresiunea rusească.

Acuzația senatorului Rubio, care era suficient de plauzibilă, ascundea o problemă mai profundă. Chiar dacă reacția lui Obama la invadarea rusească a Ucrainei din 2014 fusese într-adevăr foarte prudentă, în 2016 Obama cel puțin și-a dat seama de faptul că intervenția rusească în alegerile americane era o problemă pentru țară. Chiar în timp ce Kasich și Rubio luau poziție față de politica externă rusească, importanți legiuitori republicani capitulau în avans în fața atacului cibernetic rusesc. Era mai importantă umilirea unui președinte de culoare decât apărarea independenței Statelor Unite ale Americii.

Așa se pierd războaiele.

Drumul spre nelibertate e trecerea de la politica inevitabilității la politica eternității. Americanii erau vulnerabili la politica eternității din cauză că propriile lor experiențe slăbiseră deja inevitabilitatea. Propunerea lui Trump de „a face America măreață din nou" găsea ecou la cei care credeau, împreună cu el, că visul american murise. Rusia ajunsese prima la politica eternității, iar rușii știau tehnicile care i-ar fi împins pe americani în aceeași direcție.

E ușor de văzut atractivitatea eternității pentru oamenii bogați și corupți care controlează un stat nelegiuit. Ei nu pot oferi progres social populației lor, astfel că trebuie să găsească altă formă de impulsionare a politicii. În loc să discute despre reforme, politicienii eternității creează amenințări. În loc să prezinte un viitor cu posibilități și speranțe, ei oferă un prezent etern cu inamici clari și crize artificiale. Pentru ca asta să funcționeze, cetățenii trebuie să se întâlnească cu politicienii eternității

la jumătatea drumului. Demoralizați de incapacitatea lor de a-și schimba situația, aceștia trebuie să accepte că sensul politicii rezidă nu în reforma instituțională, ci în emoția cotidiană. Ei trebuie să înceteze să se mai gândească la un viitor mai bun pentru ei, pentru prietenii și pentru familiile lor și să prefere invocarea constantă a unui trecut mândru. La vârful societății și în ansamblul ei, inegalitatea materială creează experiențele și sentimentele care pot fi transformate într-o politică a eternității. Când Ilin era descris la televiziunea rusă drept adversar eroic al Revoluției Ruse, în 2017, mesajul era că promisiunea progresului social pentru poporul rus era o „păcăleală satanică".

În 2016, Rusia a fost descrisă de Credit Suisse drept cea mai inegală țară din lume, având ca reper distribuția averii în rândul populației. După sfârșitul Uniunii Sovietice, doar cel mai bine plătiți 10% dintre ruși prosperaseră cât de cât. Oligarhia rusă a apărut în anii '90, dar a fost consolidată drept control cleptocratic al statului de către un singur clan oligarhic sub conducerea lui Putin, în anii 2000. Potrivit Credit Suisse, în 2016, primul decil al populației ruse deținea 89% din averea întregii populații. În acel raport, Statele Unite aveau o cifră comparabilă: 76% din averea națională era deținută de 10% din populație, iar procentul era în creștere. În mod normal, miliardarii controlează 1–2% din averea națională; în Rusia, aproximativ o sută de miliardari dețineau aproximativ o treime din țară. În vârful absolut al piramidei averii răsturnate și grotești a Rusiei se aflau Vladimir Putin și prietenii lui. Cel mai adesea, aceștia își câștigau averea din vânzările de gaze naturale și petrol, fără vreun efort din partea lor. Unul dintre prietenii lui Putin, un violoncelist, a devenit miliardar fără să poată oferi un motiv pentru asta. Atractivitatea politicii eternității pentru astfel de oameni e foarte ușor de înțeles. E mult mai preferabil să încătușezi o națiune și să cutremuri lumea decât să riști să pierzi atât de mult.

Cazul violoncelistului miliardar, ca multe alte informații despre oligarhie, a ieșit la lumină grație muncii reporterilor de investigație. În anii 2010, unii dintre cei mai buni jurnaliști au arătat, prin dezvăluiri precum Panama Papers sau Paradise Papers, cum capitalismul deregle-mentat crea canale de scurgere pentru averea națională. La început, tiranii își ascund și își spală banii, apoi îi folosesc ca să impună autoritarismul în țara lor sau să-l exporte în străinătate. Banii gravitează către locurile în care nu pot fi văzuți, care în anii 2010 erau diverse paradisuri fiscale offshore. Aceasta era o problemă globală: estimările sumelor de bani plasate offshore, dincolo de raza de acțiune a autorităților fiscale

naționale, mergeau de la 7 trilioane la 21 de trilioane de dolari. Statele Unite erau un mediu deosebit de permisiv pentru rușii care doreau să fure și apoi să spele banii. Mare parte a averii naționale rusești care se presupunea că edifică statul rus în anii 2000 și 2010 își croia drum către corporații fictive din paradisuri offshore. Multe dintre acestea se aflau în America.

În iunie 2016, Jared Kushner, Donald Trump Jr. și Paul Manafort s-au întâlnit cu rușii în Trump Tower, ca să analizeze ofertele rusești de vătămare a campaniei lui Hillary Clinton. Unul dintre intermediari era Ike Kaveladze, care lucra pentru Aras Agalarov, afaceristul rus care în 2013 organizase pentru Trump un concurs Miss Universe. Kaveladze a înființat companii anonime în Delaware (cel puțin 2 000). Era ceva legal, dat fiind că statul Delaware, ca și statele Nevada și Wyoming, permitea înființarea de companii de către „fantome". În Delaware, la o singură adresă fizică erau înregistrate 285 000 de entități distincte.

Rușii au folosit companii fictive pentru a achiziționa, adesea anonim, proprietăți imobiliare americane. În anii '90, Trump Tower era una dintre cele doar două clădiri din New York City care permiteau achiziții anonime de apartamente, șansă pe care mafia rusească a exploatat-o imediat. Oriunde erau permise achiziții anonime de proprietăți imobiliare, rușii cumpărau și vindeau apartamente, adesea ascunzându-se în spatele unor companii fictive, ca modalitate de transformare a rublelor murdare în dolari curați. Aceste practici au sărăcit societatea rusă, au consolidat oligarhia rusă în timpul regimului Putin și i-au permis lui Donald Trump să susțină că e „un om de afaceri de MARE succes". În acest mod, politica americană a inevitabilității, ideea conform căreia capitalismul dereglementat putea să aducă doar democrație, a susținut politica rusească a eternității, certitudinea că democrația era o escrocherie.

Politica americană a inevitabilității a deschis calea politicii americane a eternității și într-un mod mai direct: prin generarea și legitimarea unei inegalități economice imense în țară. Dacă nu exista alternativă la capitalism, atunci poate că faliile mari de avere și venit trebuiau ignorate, justificate sau chiar primite cu brațele deschise? Dacă mai mult capitalism însemna mai multă democrație, de ce să ne facem griji? Aceste mantre ale inevitabilității au oferit paravanul pentru politicile care au făcut America și mai inegală, iar inegalitatea și mai dureroasă.

În anii '80, guvernul federal a slăbit poziția sindicatelor. Procentul americanilor care aveau slujbe sindicalizate a scăzut de la aproximativ un sfert la sub 10%. Apartenența la sindicatele din sectorul privat a scăzut și mai mult, de la aproximativ 34% la 8% pentru bărbați și de la 16% la 6% pentru femei. Productivitatea forței de muncă americane a crescut în această perioadă cu un ritm de aproximativ 2% pe an, dar salariile lucrătorilor tradiționali au crescut mai încet sau deloc. De-a lungul aceleiași perioade, retribuția directorilor a crescut, uneori semnificativ. În același timp, Statele Unite erau foarte slabe la politicile de bază care stabilizau clasele de mijloc în alte țări: pensii, educație publică, transport public, asistență medicală, concediu plătit și concediu paternal.

Statele Unite aveau resursele necesare pentru a oferi lucrătorilor și cetățenilor ei aceste bunuri elementare. Însă o tendință regresivă a politicii de impozitare făcea ca acest lucru să fie mai dificil. În timp ce lucrătorilor le revenea o povară crescândă prin impozitarea salariilor, povara corporațiilor și a familiilor bogate a scăzut la jumătate sau chiar sub 50%. Chiar în timp ce procentul veniturilor și averii situate la vârful piramidei financiare americane creștea, procentul cu care erau impozitați cei mai norocoși dintre cetățeni scădea. După anii '80, cotele de impozitare pentru cei din vârful piramidei — cei avuți, reprezentând 0,1% din populația țării — au scăzut de la aproximativ 65% la aproximativ 35% din venituri, iar pentru cei mai bogați 0,01%, de la aproximativ 75% la sub 25% din venituri.

În timpul campaniei prezidențiale, Trump le-a cerut americanilor să-și aducă aminte cum era când fusese America măreață: susținătorii lui se gândeau la anii '40, '50, '60 și '70 ai secolului XX, deceniile în care falia dintre cei mai bogați și ceilalți se îngusta. Între 1940 și 1980, cei mai săraci 90% americani au câștigat mai multă avere decât primii 1%. Această tendință de egalizare a veniturilor era ceea ce își aminteau americanii cu căldură drept o perioadă a măreției americane. Sindicatele au fost puternice până în anii '80. Statul bunăstării se extindea în anii '50 și '60. Averea era mai uniform distribuită, grație în mare parte politicii guvernamentale.

În epoca inevitabilității, toate acestea s-au schimbat. Inegalitatea veniturilor și a averii a crescut drastic din anii '80 până în anii 2010. În 1978, cei mai bogați 0,1% din americani, aproximativ 160 000 de familii, controlau 7% din averea națiunii. În 2012, poziția acestei elite minuscule era și mai puternică: ea controla aproximativ 22% din averea americanilor. La vârful absolut, averea totală a primilor 0,01% — reprezentând

aproximativ 16 000 de familii — a crescut de peste șase ori în aceeași perioadă. În 1978, o familie din primele 0,01% era de aproximativ 222 de ori mai bogată decât familia americană medie. În 2012, o astfel de familie era de aproximativ 1 120 de ori mai bogată. După 1980, 90% din populația americană nu a prosperat, practic, deloc nici în ceea ce privește averea acumulată, nici în ceea ce privește câștigurile anuale. Toate câștigurile s-au dus la primii 10% — și, în interiorul primilor 10%, în mare parte la primii 1%; iar în interiorul primilor 1%, în mare parte la primii 0,1%, iar în interiorul primilor 0,1% în mare parte la primii 0,01%.

În anii 2010, Statele Unite s-au apropiat de standardul rusesc de inegalitate. Chiar dacă niciun clan oligarhic american nu a capturat încă statul, apariția unor astfel de grupuri în anii 2010 (familiile Koch, Mercer, Trump, Murdoch) era greu de ignorat. Așa cum rușii s-au folosit de capitalismul american ca să-și consolideze puterea, americanii au cooperat cu oligarhia rusească în același scop — în campania prezidențială a lui Trump din 2016, de exemplu. Cel mai probabil, preferința lui Trump față de Putin în dauna lui Obama nu era doar o chestiune de rasism sau rivalitate: era și o aspirație de a fi asemenea lui Putin, de a-i intra în grații, de a avea acces la o avere mai mare. Oligarhia funcționează ca sistem de patronaj care dezintegrează democrația, legea și patriotismul. Oligarhii americani și ruși au mult mai multe în comun unii cu alții decât cu populațiile lor. La vârful ierarhiei averii, tentațiile politicii eternității din America vor fi asemănătoare cu cele din Rusia. Există puține motive să ne așteptăm ca americanii să se comporte altfel (mai bine) decât rușii atunci când sunt puși în situații similare.

Pentru mulți americani, oligarhia a însemnat deformarea timpului, pierderea unui simț al viitorului, resimțirea fiecărei zile drept stres repetitiv. Când inegalitatea economică suprimă progresul social, e greu să-ți imaginezi un viitor mai bun sau, de fapt, orice viitor. Cum a spus un muncitor american în timpul Marii Crize din anii '30, frica „îți distorsionează perspectiva și sentimentele. Înseamnă timp pierdut și credință pierdută". Un american născut în 1940 era aproape sigur că va câștiga mai mulți bani decât părinții lui. Un american născut în 1984 avea șanse de aproximativ 55% să facă același lucru. Cântecul *Allentown* al lui Billy Joel, lansat în 1982, care se referea, de fapt, la orașul siderurgic Bethlehem din statul Pennsylvania, a surprins acel moment. El vorbea despre oameni aparținând unei a doua generații postbelice lipsiți de progresul social obținut de tații lor, despre muncitori trădați de un naționalism îngust. Soarta

industriei siderurgice, asemenea sorții pieței muncii din America în general, avea mult de-a face cu prefacerile economiei mondiale. Între 1980 și 2016, numărul locurilor de muncă din industrie a scăzut cu aproximativ o treime. Problema era că liderii americani luau globalizarea drept soluție la problemele acesteia, și nu drept invitație la a reforma statul american. În schimb, globalizarea anilor 1990, 2000 și 2010 a coincis cu politica inevitabilității și cu producerea inegalității economice.

Inegalitatea înseamnă nu doar sărăcie, ci și experiența diferenței. Inegalitatea vizibilă îi face pe americani să respingă visul american ca fiind improbabil sau imposibil. Între timp, din ce în ce mai mulți americani nu pot să-și schimbe locuința, ceea ce, de asemenea, face ca un viitor mai bun să fie greu de imaginat. În anii 2010, mai mulți americani cu vârsta cuprinsă între 18 și 34 de ani locuiau cu părinții decât în orice altă configurație locativă. O persoană tânără care devenea profesor și începea să lucreze la o școală publică din San Francisco nu-și permitea să-și cumpere o locuință în oraș. Cu alte cuvinte, un american care își finalizează studiile și se angajează într-unul dintre cele mai importante domenii ca importanță socială nu e recompensat financiar suficient pentru a putea începe ceea ce altcândva era considerată o viață normală. Tinerii, mai ales, erau apăsați de o senzație de damnare. În anii 2010, peste o cincime din familiile americane spuneau că au datorii acumulate în urma creditelor pentru studii. Expunerea la inegalitate îi convingea pe adolescenții americani să abandoneze liceul, motiv pentru care le era apoi foarte greu să obțină venituri. La testări, copiii de până la patru ani aveau rezultate mai slabe dacă creșteau în familii mai sărace.

Cum a spus Warren Buffett: „Există război de clasă, într-adevăr, dar clasa mea, clasa bogată, e cea care poartă războiul și îl câștigăm". Americanii mor în acest război în fiecare zi, în număr mare, incomparabil mai mare decât în războaiele din străinătate sau ca rezultat al terorismului din țară. Deoarece Statelor Unite le lipsește un sistem de sănătate public funcțional, inegalitatea a produs o criză în domeniul sănătății, care, la rândul ei, a accelerat și a întărit inegalitatea. În ținuturile în care sistemul de sănătate publică s-a prăbușit în anii 2010 a obținut Trump voturile cu care a câștigat alegerile.

Factorul cel mai strâns corelat cu votul în favoarea lui Trump a fost o criză locală în domeniul asistenței medicale, mai ales acolo unde acea criză includea o rată înaltă a sinuciderilor. Aproximativ 20 de veterani ai armatei americane s-au sinucis în fiecare zi în perioada 2010–2019; în

rândul fermierilor, numărul era și mai mare. Crezând că mâine va fi mai rău decât azi, americanii, mai ales americanii albi, s-au dedicat unor comportamente menite să le reducă durata vieții. Asocierea dintre declinul sănătății și votul în favoarea lui Trump a fost puternică în state importante pe care Obama le câștigase în 2012, dar care, în 2016, i-au acordat votul lui Trump, cum ar fi Ohio, Florida, Wisconsin și Pennsylvania. Când viața e scurtă și viitorul e tulbure, politica eternității devine atractivă.

Consecințe spectaculoase ale politicii americane a inevitabilității din anii 2010 au fost legalizarea și popularizarea opioidelor. Timp de sute de ani se știuse că astfel de substanțe chimice creează dependență. Însă, în absența unor instituții normale de sănătate publică și într-o atmosferă de capitalism dereglementat, o astfel de înțelepciune elementară putea să fie copleșită de marketing. Într-adevăr, America a declarat un război al opiului împotriva ei înseși, făcând ca viața normală să devină imposibilă pentru milioane de oameni și politica normală mult mai dificilă pentru toți. Cetățenii americani ai anilor '90, deja subiecți de teste în marele experiment al inegalității, au fost expuși în același timp distribuirii necontrolate a opioidelor sintetice. Oxycontin, care are efectele produse de heroină, doar că se distribuie sub formă de pastile, a fost aprobat pentru uz în 1995. Reprezentanții de marketing ai companiei care îl producea, Purdue Pharma, le spuneau doctorilor că se produsese un miracol: beneficiile analgezice ale heroinei, dar fără dependență.

La sfârșitul anilor '90, în sudul statului Ohio și în estul statului Kentucky, reprezentanții de marketing ai Purdue Pharma au câștigat bonusuri de peste 100 000 de dolari pe trimestru. În 1998, primele „fabrici de pastile" au început să apară în Portsmouth, Ohio; acestea erau unități declarat medicale, în care doctorii erau plătiți să prescrie Oxycontin sau alte opioide. Locuitorii Portsmouthului și apoi ai altor orașe au devenit în curând dependenți și au început să moară ca urmare a unor supradoze. Unii au trecut la heroină. Scioto County, Ohio, a cărui capitală de ținut e Portsmouth, are o populație de aproximativ 80 000 de oameni. Într-un singur an, locuitorilor lui le-au fost prescrise 9,7 milioane de pastile, ceea ce înseamnă 120 de pastile pentru fiecare bărbat, femeie și copil. Oricât de extrem ar putea părea acest lucru, astfel de cifre au devenit tipice în mare parte a Statelor Unite. În statul Tennessee, de exemplu, într-un an au fost prescrise aproximativ 400 de milioane de pastile unei populații de aproximativ 6 milioane, deci aproximativ 70 de pastile pentru fiecare persoană.

În Rusia și Ucraina, oamenii vorbeau adesea despre „zombi" și „zombificare" în anii 2014, 2015 și 2016. În timpul ocupării rusești a sudului și sud-estului Ucrainei, fiecare tabără susținea că cealaltă tabără fusese „zombificată", băgată în transă de puterea hipnotică a propriei ei propagande. Donbasul nu era foarte diferit de Appalachia. Într-adevăr, în anii 2010, America avea mai multe Donbasuri, locuri ale derutei și disperării în care declinul abrupt al așteptărilor dădea naștere credinței în soluții facile. În America, „zombificarea" era la fel de pronunțată ca în estul Ucrainei. În Portsmouth puteau fi văzuți oameni cu părul nespălat și cu fețele cenușii, care smulgeau din casele celorlalți obiecte metalice pe care le duceau în altă parte a orașului și le vindeau în schimbul pastilelor. Timp de aproximativ un deceniu, opioidele au servit drept monedă în acel oraș, ca și în rândul soldaților sau mercenarilor din ambele tabere ale războiului din Ucraina.

Plaga opioidelor nu a fost dezbătută pe larg în timpul primelor două decenii de existență, astfel că ea a devenit o problemă națională. Aproximativ jumătate dintre șomerii din Statele Unite primiseră rețete pentru analgezice. În 2015, aproximativ 95 de milioane de americani au luat analgezice prescrise cu rețetă. Pentru bărbații albi de vârstă mijlocie, moartea din cauza abuzului de opioide împreună cu alte tipuri de moarte din cauza disperării anulau câștigurile obținute de pe urma tratării cancerului și a bolilor cardiovasculare. Începând din 1999, mortalitatea în rândul bărbaților albi de vârstă mijlocie din Statele Unite a început să crească. Rata morții din cauza supradozei cu droguri s-a triplat între 1999 și 2016, când supradozele au ucis 63 000 de americani. Într-o perioadă în care speranța de viață a națiunilor dezvoltate din întreaga lume creștea, în Statele Unite ea a scăzut în 2015 și apoi, din nou, în 2016. În timpul campaniei pentru nominalizarea republicană, Trump s-a descurcat cel mai bine la alegerile primare în acele locuri în care bărbații albi de vârstă mijlocie erau expuși celui mai înalt risc de deces.

Oricine suferă de durere știe că o pastilă poate să te ajute să-ți continui activitatea sau chiar să te dai jos din pat atunci când durerea te împiedică să o faci. Dar Oxycontin și heroina creează un tip special de durere prin plăcere, copleșind receptorii *mu* din coloana vertebrală și din creier și inducându-ne dorința de mai mult. Opioidele îngreunează dezvoltarea cortexului frontal al creierului, locul în care se formează în adolescență capacitatea de a lua decizii. Uzul persistent al opioidelor face ca oamenilor să le fie mai greu să învețe din experiență sau să-și asume

responsabilitatea pentru acțiunile lor. Acest drog colonizează spațiul mental și social necesar pentru copii, parteneri de viață, prieteni, slujbă, lume. În condițiile unei dependențe extreme, lumea devine o experiență mută și izolată a plăcerii și a nevoii. Timpul se prăbușește și se transformă într-un ciclu de la o doză la alta. Trecerea de la senzația că totul e minunat la senzația că totul e tenebros și amenințător devine normală. Viața însăși devine o criză artificială, una care pare să nu aibă alt sfârșit decât sfârșitul vieții.

Americanii au fost pregătiți de droguri pentru politica eternității, pentru senzația de damnare întreruptă doar de o doză rapidă. La momentul alegerilor prezidențiale din 2016, cel puțin două milioane de americani erau dependenți de opioide și zeci de milioane luau diferite pastile. Corelația dintre uzul de opioide și votul în favoarea lui Trump a fost spectaculoasă și evidentă, mai ales în statele în care Trump trebuia să câștige. În New Hampshire, unele ținuturi traumatizate precum Coös au trecut de la Obama, în 2012, la Trump, în 2016. Fiecare ținut din Pennsylvania pe care în 2012 îl câștigase Obama, dar pe care în 2016 l-a câștigat Trump se confrunta cu o criză a opioidelor. Mingo County, Virginia de Vest, era unul dintre locurile cele mai afectate de opioide din America. Un oraș cu populație de 3 200 de locuitori din Mingo County primea anual aproximativ două milioane de pastile pe bază de opioide. În 2012, Mingo County a votat cu republicanii, dar în 2016 Trump a luat cu 19% mai multe voturi decât luase Mitt Romney cu patru ani în urmă. Cu o excepție, fiecare ținut din Ohio aflat într-o criză a opioidelor a anunțat un câștig semnificativ pentru Trump, în 2016, comparativ cu scorurile înregistrate de Romney în 2012, ceea ce l-a ajutat pe acesta să-și adjudece un stat vital în câștigarea alegerilor. În Scioto County, Ohio, un epicentru al epidemiei americane de opioide, Trump a obținut, în mod spectaculos, cu 33% mai multe voturi decât obținuse Romney cu patru ani înainte.

În localitățile în care visul american murise, funcționa politica lui Trump a eternității. Acesta cerea o întoarcere la trecut, la o perioadă în care America era măreață. Fără inegalitate, fără senzația că viitorul se închide, Trump n-ar fi putut să găsească susținătorii de care avea nevoie. Tragedia a fost că ideea lui de guvernare era de a transforma un vis mort într-un coșmar cu zombi.

Politica eternității triumfă atunci când ficțiunea prinde viață. Un lider dintr-un ținut al ficțiunii spune minciuni fără remușcări sau scuze,

deoarece pentru el neadevărul e existența. Creația ficțională „Donald Trump, om de afaceri plin de succes" a umplut spațiul public cu neadevăr și nu și-a cerut niciodată scuze pentru minciuni, dat fiind că, dacă ar fi făcut asta, ar fi recunoscut că există ceva de genul adevărului. În 91 din primele lui 99 de zile în funcție, Trump a emis cel puțin o afirmație vădit eronată; în decursul primelor lui 298 de zile, a emis 1 682 de afirmații false sau care induceau în eroare. Într-un interviu de o jumătate de oră, a emis 24 de afirmații false sau care induceau în eroare, ceea ce înseamnă (luând în calcul timpul în care vorbea intervievatorul) aproximativ una pe minut. E adevărat că toți președinții mint: diferența e că, pentru Trump, excepția era rostirea adevărului.

Mulți americani nu au perceput diferența dintre cineva care mințea în mod constant și nu își cerea scuze niciodată și cineva care nu mințea aproape niciodată și își corecta greșelile. Ei acceptau descrierea lumii oferită de Surkov și RT: de fapt, nimeni nu spune adevărul niciodată, poate că nici nu există adevăr, așa că haideți să repetăm pur și simplu lucrurile pe care ne place să le auzim și să ne supunem celor care le spun. În această direcție se află autoritarismul. Trump a adoptat dublul standard rusesc: lui îi era îngăduit să mintă tot timpul, dar orice eroare minoră a unui jurnalist discredita întreaga breaslă a jurnaliștilor. Trump a recurs la mișcarea copiată de la Putin de a susține că nu el, ci reporterii erau cei care mințeau. Trump îi numea pe aceștia „inamici ai poporului american" și susținea că ceea ce produceau ei erau „știri false". Trump era mândru de aceste două formulări, chiar dacă amândouă erau rusești. Rudy Giuliani, consilierul lui Trump, a oferit un rezumat orwellian: „Adevărul nu e adevăr".

În modelul rusesc, jurnalismul de investigație trebuie marginalizat, astfel încât știrile să poată deveni un spectacol cotidian. Rostul spectacolului este să stârnească emoții atât susținătorilor, cât și detractorilor, și să confirme și să întărească polarizarea; fiecare ciclu al știrilor creează euforie sau depresie și consolidează convingerea că politica se referă la prieteni și dușmani ai țării, și nu la politici care ar putea să îmbunătățească viața cetățenilor. Trump a guvernat așa cum candidase: ca producător de indignare, nu ca inițiator de politici.

Politica eternității tentează printr-un ciclu al nostalgiei și furnizează un ciclu al conflictului. Trump a sosit în Biroul Oval într-un moment în care nivelurile inegalității din Statele Unite se apropiau de cele din Rusia.

Averea și venitul din Statele Unite nu mai fuseseră atât de neuniform distribuite între primii 0,1% și restul populației din 1929, anul dinaintea Marii Crize. Atunci când Trump vorbea despre „a face America măreață din nou", adepții lui se gândeau la deceniile de după al Doilea Război Mondial, perioadă în care inegalitatea scădea. În ce-l privește, Trump se referea la dezastruoșii ani '30, și nu doar la Marea Criză, așa cum existase ea în realitate, ci la ceva încă și mai extrem, și înspăimântător: o lume alternativă în care nu se făcea nimic, în țară sau în străinătate, pentru soluționarea consecințelor crizei.

Sloganul campaniei și președinției lui Trump a fost „America first" (America înainte de toate). Aceasta era o trimitere la anii '30 ai secolului trecut sau mai degrabă la o Americă alternativă a inegalității rasiale și sociale crescânde, care nu era abordată de politici publice. În anii '30, expresia „America first" fusese folosită pentru combaterea atât a statului bunăstării propus de Franklin D. Roosevelt, cât și a intrării Statelor Unite în al Doilea Război Mondial. Imaginea publică a mișcării America first, pilotul Charles Lindbergh, susținea că Statele Unite trebuiau să facă front comun cu naziștii, ca europeni albi, asemenea lor. A spune în anii 2010 „America first" însemna a crea un moment al inocenței mitice în cadrul unei politici americane a eternității, a îmbrățișa inegalitatea ca firească, a nega că atunci ar fi trebuit făcut ceva sau că acum putea fi făcut ceva.

În politica lui Trump a eternității, al Doilea Război Mondial își pierdea sensul. În deceniile anterioare, americanii ajunseseră să creadă că o virtute a războiului fusese lupta împotriva rasismului nazist, lucru care, la rândul lui, oferea unele lecții pentru ameliorarea Statelor Unite. Administrația Trump a subminat această amintire americană a „războiului cel bun". Într-un discurs în fața veteranilor din tribul Navaho, Trump și-a îngăduit o trimitere rasistă la un rival politic. El a reușit să marcheze Ziua Comemorării Holocaustului fără să-i amintească pe evrei. Sean Spicer, purtătorul lui de cuvânt, a susținut că Hitler nu își ucisese „propriul popor". Ideea că evreii germani nu făceau parte din poporul german era chiar modul în care începuse Holocaustul. Politica eternității solicită ca efortul să fie îndreptat împotriva inamicului, care poate fi un inamic din interior. „Poporul" înseamnă întotdeauna, așa cum spune însuși Trump, „poporul adevărat", nu toți cetățenii, ci un anumit grup, aleșii.

Asemenea patronilor lui ruși, Trump a descris președinția lui Barack Obama drept aberație. Împreună cu RT, Trump a promovat ficțiunea că

Obama nu era american, idee menită să întărească noțiunea că „poporul" e alb. Asemenea lui Putin, care imitase o maimuță, asemenea lui Ilin și obsesiei lui față de jazz ca emasculare a albilor, asemenea lui Prohanov și coșmarurilor lui despre laptele negru și sperma neagră, Trump stăruia în niște fantezii despre puterea neagră. Când el a câștigat președinția, Kiselev a jubilat pentru că Obama era acum „ca un eunuc care nu poate să facă nimic". Trump a fost singurul candidat prezidențial din istoria Americii care s-a lăudat public cu penisul lui. Susținătorii lui din grupul adepților supremației rasei albe i-au numit pe republicanii care nu voiau să susțină rasismul lui Trump „încorno-conservatori"*. Era o trimitere la o memă pornografică, înfățișând un soț alb încornorat de soție — tot albă —, soțul privind cum femeia îi face felație unui bărbat de culoare. Sexualizarea dușmanului însemna transformarea politicii într-un conflict biologic și renunțarea la munca dificilă a reformei și la libertate în favoarea unei împăunări anxioase nesfârșite.

Într-o eternitate americană, dușmanul este de culoare și politica începe prin a spune asta. Astfel, următorul moment al inocenței din politica lui Trump a eternității, epoca de după izolaționismului susținut de sloganul „America first" din anii '30, a fost prezentarea anilor 1860–1870 alternativi, în care Războiul Civil nu fusese purtat. În istoria americană reală, afro-americanii au fost eliberați la câțiva ani după Războiul Civil American din 1861–1865. Dacă e ca negrii să fie excluși din „popor", o politică americană a eternității trebuie să-i mențină în sclavie. Și astfel, așa cum punea la îndoială înțelepciunea luptei împotriva lui Hitler, administrația Trump punea la îndoială și înțelepciunea luptei împotriva sclaviei. Vorbind despre Războiul Civil, Trump a întrebat: „De ce nu se putea soluționa altfel?" John Kelly, șeful lui de cabinet, a susținut că Războiul Civil avusese drept cauză absența compromisului, sugerând că, dacă oamenii ar fi fost mai rezonabili, Statele Unite ar fi putut să rămână, în mod rezonabil, o țară în care negrii erau înrobiți în mod rezonabil. În mințile unora dintre susținătorii lui Trump, aprobarea Holocaustului și susținerea sclaviei erau împletite: în cadrul unei ample demonstrații a extremei drepte din Charlottesville, Virginia, simbolurile naziste și confederate au apărut laolaltă.

A proclama „America first" însemna negarea oricărei nevoi de a lupta împotriva fascismului, fie în țară, fie în străinătate. În august 2017, când

* „Cuckservatives", în original. (*N.t.*)

naziștii americani și adepții supremației rasei albe au defilat în Charlottesville, Trump a spus că unii dintre ei erau „oameni de bună calitate". El a apărat cauza confederată și nazistă a prezervării monumentelor Confederației. Aceste monumente din Sudul american au fost înălțate în anii '20 și '30 ai secolului XX, într-o perioadă în care fascismul din Statele Unite constituia o posibilitate reală; ele comemorau purificarea rasială din orașele sudiste, contemporană cu ascensiunea fascismului în Europa. Observatorilor contemporani nu le-a fost greu să vadă conexiunea. Will Rogers, marele animator și comentator social american al epocii lui, îl vedea în 1933 pe Adolf Hitler ca pe o figură familiară: „Toate ziarele declară că Hitler încearcă să-l copieze pe Mussolini. Mie mi se pare că Hitler copiază KKK-ul". Marele istoric și gânditor social W.E.B. Du Bois înțelegea modul în care tentațiile fascismului lucrau împreună cu miturile americane despre trecut. El se temea, pe bună dreptate, că albii americani ar fi preferat o poveste cu negri, având ca temă dușmănia, unui stat reformat care ar fi ameliorat perspectivele tuturor americanilor. Albii înnebuniți de rasism puteau să devină, cum scria el în 1935, „instrumentul prin care democrația națiunii era ucisă, provincialismul rasei era zeificat, iar lumea era livrată plutocrației", ceea ce noi numim oligarhie.

O politică americană a eternității ia inegalitatea rasială și face din ea o sursă a inegalității economice, montându-i pe albi împotriva negrilor și declarând ura ca fiind normală și schimbarea ca fiind imposibilă. Ea începe de la premise ficționale și face politici ficționale. Americanii care trăiesc la țară tind să creadă că impozitele lor sunt distribuite celor de la oraș, chiar dacă situația stă invers. Mulți americani albi, mai ales albi care au votat cu Trump, cred că albii suferă mai mult din cauza discriminării decât negrii. Aceasta e moștenirea unei istorii americane care merge până la perioada imediat următoare Războiului Civil, când Președintele Andrew Johnson a definit egalitatea politică pentru afro-americani drept discriminare împotriva albilor. Cei care cred în politica inevitabilității își pot imagina că, în timp, oamenii vor deveni mai educați și vor comite mai puține erori. Cei care cred în politicile publice ar putea încerca să conceapă reforme care să-i ajute pe oameni să depășească inegalitățile, indiferent de credințele lor. Un politician al eternității precum Trump folosește credințe false despre trecut și prezent ca să justifice politici ficționale care reafirmă acele credințe false, făcând din politică o luptă eternă împotriva dușmanilor.

Un politician al eternității definește vrăjmași, în loc să formuleze politici. Trump a făcut la fel atunci când a negat că Holocaustul îi privea pe evrei, a folosit expresia „fiu de cățea" cu referire la sportivii negri, a numit-o pe o adversară politică „Pocahontas", a supervizat un program de denunțare care viza mexicanii, a publicat o listă cu infracțiunile comise de imigranți, a transformat o agenție împotriva terorismului într-o agenție împotriva terorismului islamic, a ajutat victimele uraganelor din Texas și Florida, dar nu și pe cele din Puerto Rico, a vorbit despre „țări de rahat", i-a numit pe reporteri dușmanii poporului american, a susținut că protestatarii erau plătiți și așa mai departe. Cetățenii americani puteau să interpreteze aceste semne. Un candidat republican la Congres a atacat fizic un reporter care îi punea o întrebare referitoare la asistența medicală. Un nazist american a atacat două femei într-un tren din Portland și a înjunghiat și omorât doi bărbați care au încercat să le apere. În Statul Washington, un bărbat alb a călcat cu mașina doi americani nativi, în timp ce le striga injurii rasiale. Profesorii au declarat în mai multe sondaje că președinția Trump sporea tensiunile rasiale din clasă. Cuvântul „Trump" a devenit, la evenimentele sportive din școli, o batjocură rasială.

În măsura în care politica americană a eternității generează politici, obiectivul ei e să producă suferință: impozite regresive care transferă averea de la majoritatea țării la cei foarte bogați și reducerea sau eliminarea asistenței medicale. Politica eternității funcționează ca joc de sumă negativă, în care o duc mai greu toți cetățenii țării, cu excepția celor mai avuți 1%, iar suferința rezultată e folosită pentru a duce jocul mai departe. Oamenii au senzația că ei câștigă, deoarece cred că ceilalți pierd. Trump era un perdant, dat fiind că a câștigat doar grație Rusiei, republicanii erau niște perdanți și mai mari, dat fiind că el le confiscase partidul, iar democrații erau niște perdanți și mai mari decât republicanii, dat fiind că erau excluși de la putere, iar americanii care sufereau de pe urma unei inegalități fabricate în mod deliberat și a crizei din domeniul sănătății publice erau cei mai mari perdanți dintre toți. Dacă americanii puteau fi făcuți să vadă politica drept conflict rasial, și nu muncă pentru un viitor comun mai bun, ei nu aveau să se aștepte la ceva mai bun.

Trump a fost numit „populist". Un populist însă este cineva care propune politici care sporesc șansele maselor, și nu ale elitelor financiare. Trump era altceva: un sadopopulist ale cărui politici erau menite să vatăme cele mai vulnerabile părți ale electoratului său. Încurajați de rasismul prezidențial, acești oameni puteau să-și înțeleagă durerea drept semn al

unei dureri încă și mai mari produse altora. Singura politică importantă din 2017 a fost de a spori durerea: o lege a impozitării regresive care a creat un argument bugetar împotriva finanțării programelor interne și care includea, printre prevederile ei, privarea de asistență medicală a multor oameni care aveau mare nevoie de ea. În cuvintele lui Trump, „Am pus capăt obligativității"* pentru asigurarea de sănătate. Asta înseamnă că Legea Asistenței Medicale Accesibile, care extinsese asigurarea de sănătate și asupra americanilor neasigurați, era, în cuvintele lui, „practic moartă cu timpul". Potrivit Agenției pentru Buget a Congresului, o consecință a prevederilor referitoare la asistența medicală din legea impozitării din 2017 va fi aceea că 13 milioane de americani vor rămâne fără asigurare medicală. Cum avertiza un trimis al Națiunilor Unite, aceste politici puteau să facă din Statele Unite „cea mai inegală țară din lume". Din perspectivă externă, era ușor să concluzionezi că obiectivul unor astfel de politici era suferința.

La un anumit nivel, dacă o persoană săracă, de exemplu un șomer sau un dependent de opioide, își pierde dreptul la asistență medicală în urma votului său, asta nu înseamnă decât că bogații primesc niște bani de care ei nu au nevoie și pe care probabil că nici n-o să-i observe. La alt nivel, un astfel de votant schimbă moneda politicii din realizare în suferință, din câștig în durere, ajutând un lider ales de el să creeze un regim sado-populist. Un astfel de votant poate să creadă că el sau ea l-a ales pe cel care administrează durerea și poate să fantazeze că acest lider îi va vătăma și mai mult pe dușmani. Politica eternității convertește durerea în sens, și apoi sensul în și mai multă durere.

În această privință, America sub Președintele Trump devenea asemenea Rusiei. În relativismul strategic, Rusia avea de suferit, dar urmărea să-i facă pe alții să sufere și mai mult sau, cel puțin, să convingă populația rusă că alții sufereau mai mult. Cetățenii ruși au suportat suferința sancțiunilor europene și americane de după invadarea rusească a Ucrainei, deoarece credeau că Rusia se afla într-o campanie glorioasă împotriva Europei și Americii și că europenii și americanii primeau ce merită pentru decadența și agresiunea lor. O justificare ficțională a războiului creează suferință reală, care justifică apoi continuarea unui război real. Când câștiga o luptă din acel război, când îl ajuta pe Trump să devină președinte, Moscova răspândea exact această logică în interiorul Statelor Unite.

* „Individual mandate", în original, obligativitatea individuală de a avea o asigurare de sănătate, reformă impusă în timpul președinției lui Barack Obama. (*N.t.*)

Moscova a câștigat în politica internațională un joc de sumă negativă, contribuind la transformarea politicii interne americane într-un joc de sumă negativă. În politica rusească a eternității, cetățenii ruși dau perspectiva unui viitor mai bun în schimbul viziunii unei apărări curajoase a inocenței rusești. Într-o politică americană a eternității, americanii albi dau perspectiva unui viitor mai bun în schimbul viziunii unei apărări curajoase a inocenței americane. Unii americani pot fi convinși să ducă vieți mai scurte și mai rele, cu condiția să se afle sub impresia, corectă sau greșită, că negrii (sau, poate, imigranții sau musulmanii) suferă și mai mult.

Dacă cei care sprijină guvernul se așteaptă ca recompensa lor să fie suferința, atunci o democrație bazată pe competiția de politici dintre partide e periclitată. Sub conducerea lui Trump, americanii au ajuns să aștepte administrarea durerii sau a plăcerii, indignarea sau triumful cotidiene. Pentru susținători și adversari deopotrivă, experiența politicii a devenit un comportament care creează dependență, ca și timpul petrecut pe internet sau heroina: un ciclu al unor momente bune sau proaste, petrecute în completă singurătate. Puțini s-au așteptat ca guvernul federal american să poată genera politici noi și constructive. Pe termen scurt, o guvernare care nu încearcă să se legitimeze prin politici va fi tentată să facă asta prin teroare, ca în Rusia. Pe termen lung, o guvernare care nu poate să strângă o majoritate prin reforme va distruge principiul conducerii de către majoritate.

O astfel de îndepărtare de democrație și de domnia legii părea să fie parcursul preferat de Trump. Trump a fost primul candidat prezidențial care a spus că o să respingă numărătoarea voturilor dacă nu câștiga alegerile, primul în peste o sută de ani care i-a îndemnat pe adepții lui să agreseze fizic un adversar, primul care a sugerat (de două ori) că adversarul lui ar trebui omorât, primul care a sugerat ca temă importantă de campanie că adversarul lui ar trebui băgat la închisoare și primul care a distribuit pe internet meme ale fasciștilor. Ca președinte, și-a exprimat admirația față de dictatori din întreaga lume. A câștigat președinția, iar partidul lui a câștigat majoritatea în ambele camere ale legislativului american, grație elementelor nedemocratice ale sistemului american. Trump era acut conștient de acest fapt, repetând la nesfârșit că, de fapt, nu pierduse votul popular, chiar dacă îl pierduse la mare diferență. Susținătorii lui ruși au încercat să-l facă să se simtă mai bine: de exemplu, Pervîi Kanal a relatat incorect faptul că Hillary Clinton câștigase alegerile populare din cauză că milioane de „suflete moarte" votaseră în favoarea ei.

Logica electorală a sadopopulismului e de a limita votul la cei care beneficiază de pe urma inegalității și la cei cărora le place suferința, și de a le lua votul celor care se așteaptă ca guvernul să susțină egalitatea și reforma. Trump și-a început administrația numind o comisie pentru suprimarea votanților, cu mandatul de a exclude votanți din alegerile federale, scopul evident fiind ca pe viitor să poată fi construită o majoritate artificială la nivel federal, cum se întâmplă deja în unele state. În lipsa activității unor astfel de comisii la nivelul statelor, lui Trump i-ar fi fost mai greu să câștige în 2016. Se pare că speranța era de a organiza alegeri viitoare în condiții și mai restrictive, cu și mai puțini votanți. Scenariul tenebros pentru democrația americană era combinația posibilă a cine știe cărui act șocant, poate unul de terorism intern, cu niște alegeri organizate sub stare de urgență, limitând și mai mult dreptul de vot. Nu doar o dată a reflectat Trump la un astfel de „eveniment major".

Tentația oferită lui Trump de Rusia era președinția. Tentația oferită de Trump republicanilor era cea a unui stat cu un singur partid, guvernare prin alegeri manipulate, în locul competiției politice, o oligarhie rasială în care sarcina liderilor era de a produce suferință, nu prosperitate, de a acționa teatral în favoarea unui trib, nu de a lucra pentru toți. Dacă guvernul federal nu ar face altceva decât să maximizeze inegalitatea și să suprime voturi, la un moment dat s-ar depăși un punct. Asemenea rușilor, americanii ar înceta în cele din urmă să mai creadă în alegerile lor; apoi Statele Unite, asemenea Federației Ruse, s-ar afla într-o permanentă criză a succesiunii, fiind lipsite de orice modalitate legitimă de a-și alege liderii. Acesta ar fi triumful politicii externe rusești a anilor 2010: exportarea problemelor Rusiei către anumiți adversari și normalizarea sindroamelor Rusiei prin contaminare.

Politica e internațională, dar reabilitarea trebuie să fie locală. Campania prezidențială din 2016, biografia lui Donald Trump, afacerile cu proprietari anonimi, achizițiile anonime de proprietăți imobiliare, dominarea știrilor de pe internet, ciudățeniile Constituției, inegalitatea economică uluitoare, istoria dureroasă a rasei — toate acestea le pot părea americanilor ceva ce ține de o națiune specială și de istoria ei excepțională. Politica inevitabilității i-a ispitit pe americani să creadă că lumea trebuia să devină asemenea Statelor Unite, prin urmare mai prietenoasă și democratică, dar asta nu era adevărat. În realitate, în anii 2010, Statele Unite deveneau ele însele mai puțin democratice, iar Rusia lucra la accelerarea acestei tendințe. Metodele rusești de conducere li s-au părut atrăgătoare

unor oligarhi americani închipuiți. Ca și în Rusia, riscul era ca ideile fasciste să consolideze oligarhia.

Pentru a rupe vraja inevitabilității, trebuie să ne vedem așa cum suntem, nu aflați pe o cale excepțională, ci în cadrul istoriei, împreună cu ceilalți. Pentru a evita ispita eternității, trebuie să ne ocupăm de problemele noastre particulare, începând cu inegalitatea și cu politici publice oportune. A face din politica americană o eternitate de conflict rasial înseamnă a îngădui inegalității economice să se înrăutățească. Tratarea disparităților tot mai largi de șanse și refacerea posibilității progresului social și, astfel, a unui simț al viitorului necesită vederea americanilor drept cetățeni, și nu ca grupuri aflate în conflict.

America va avea ambele forme de egalitate, rasială și economică, sau nu o va avea pe niciuna. Dacă nu o are pe niciuna, politica eternității va triumfa, va apărea o oligarhie rasială și democrația americană se va apropia de sfârșit.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Epilog (20--)

Să resimți distrugerea unei lumi înseamnă să o vezi pentru prima oară. Moștenitori ai unei ordini pe care nu noi am construit-o, asistăm acum la un declin pe care nu l-am prevăzut.

Să percepem momentul în care ne aflăm înseamnă să ne îndepărtăm de poveștile care ne sunt furnizate pentru a ne stupefia, de miturile inevitabilității și eternității, progresului și damnării. Viața e în altă parte. Inevitabilitatea și eternitatea nu sunt istorie, ci idei din cadrul istoriei, modalități de a resimți epoca prin care tendințele acesteia sunt accelerate, iar gândurile noastre sunt încetinite. Pentru a vedea, trebuie să dăm la o parte geamul întunecat și să privim așa cum suntem priviți, să vedem ideile așa cum sunt ele, iar istoria, așa cum o facem.

Virtuțile apar din instituții care le fac dezirabile și posibile. Pe măsură ce instituțiile sunt distruse, virtuțile ies la lumină. O istorie a pierderii este, astfel, o propunere de restaurare. Virtuțile egalității, individualității, succesiunii, integrării, noutății și adevărului depind fiecare de toate celelalte și toate de deciziile și acțiunile oamenilor. Un atac asupra uneia e un atac asupra tuturor; întărirea uneia înseamnă o afirmare a celorlalte.

Aruncați într-o lume pe care nu o alegem, avem nevoie de egalitate pentru a putea învăța din eșecuri, dar fără resentimente. Doar politicile publice colective pot să formeze cetățeni care au încrederea de sine a indivizilor. Ca indivizi, încercăm să înțelegem ce putem și ce trebuie să facem atât împreună, cât și separat. Ne putem alătura unei democrații împreună cu alții care au mai votat și o să mai voteze în viitor, și prin asta putem să creăm un principiu al succesiunii și un simț al timpului. Odată acest lucru asigurat, ne putem vedea țara drept una printre altele, putem

recunoaște necesitatea integrării și îi putem alege termenii. Virtuțile se consolidează una pe cealaltă, dar nu automat; orice armonie solicită virtuozitate umană, reglarea neîncetată a vechiului prin nou. Fără noutate, virtuțile mor.

Toate virtuțile depind de adevăr, iar adevărul depinde de toate virtuțile. În această lume e imposibil de ajuns la un adevăr final, dar urmărirea lui îi îndepărtează pe indivizi de nelibertate. Tentația de a crede ceea ce pare corect ne asediază tot timpul, din toate direcțiile. Autoritarismul începe atunci când nu mai putem face diferența dintre ce e adevărat și ce e atrăgător. În același timp, cinicii care decid că nu există adevăr sunt cetățenii care îl primesc pe tiran cu brațele deschise. Îndoiala totală față de orice autoritate înseamnă naivitate față de acea autoritate care interpretează emoții și dă naștere cinismului. Căutarea adevărului înseamnă găsirea unei căi între conformitate și mulțumire de sine, către individualitate.

Dacă e adevărat că suntem indivizi și dacă e adevărat că trăim într-o democrație, atunci fiecare dintre noi ar trebui să aibă un singur vot, nu o putere mai mare sau mai mică la alegeri, ca rezultat al averii, rasei, privilegiilor sau geografiei. Indivizii ar trebui să fie cei care iau deciziile, nu sufletele moarte (cum numesc rușii voturile cibernetice), nu roboții de pe internet, nu zombii cine știe cărei eternități monotone. Dacă un vot reprezintă cu adevărat un cetățean, atunci cetățenii pot acorda timp statului lor, iar statul poate acorda timp cetățenilor. Acesta este adevărul succesiunii.

Faptul că nicio țară nu e singură e adevărul integrării. Fascismul e falsitatea că dușmanul ales de un lider trebuie să fie dușmanul tuturor. Politica începe, în acel caz, de la emoție și falsitate. Pacea devine de negândit, dat fiind că o dușmănie externă este necesară pentru controlul intern. Un fascist spune „oamenii" și vrea să spună „anumiți oameni", cei pe care el îi preferă în acel moment. Dacă cetățenii și rezidenții unei țări sunt recunoscuți de lege, atunci alte țări pot fi și ele recunoscute de lege. Așa cum statul necesită un principiu al succesiunii pentru a exista în timp, el are nevoie și de o anumită formă de integrare cu celelalte țări pentru a exista în spațiu.

Dacă nu există adevăr, nu poate exista încredere, și în vidul uman nu mai apare nimic nou. Noutatea apare în interiorul grupurilor, fie ele de antreprenori sau de artiști, de activiști sau de muzicieni; iar grupurile au nevoie de încredere. În condițiile neîncrederii și izolării, creativitatea și energia cârmesc spre paranoia și conspirație, o repetare febrilă a celor

mai vechi greșeli. Vorbim despre libertatea de asociere, dar libertatea *este* asociere: în lipsa ei, nu putem să ne reînnoim sau să ne contestăm conducătorii.

Îmbrățișarea egalității și a adevărului e strânsă și tandră. Atunci când inegalitatea e prea mare, adevărul devine prea mult pentru cei nefericiți și prea puțin pentru cei privilegiați. Comunicarea între cetățeni depinde de egalitate. În același timp, egalitatea nu poate fi realizată fără fapte. O experiență individuală a inegalității poate fi justificată prin cine știe ce poveste a inevitabilității sau eternității, dar datele colective ale inegalității solicită politici. Dacă nu știm cât de inegală este distribuția averii lumii sau cât de multă avere ascund bogații de stat, nu putem ști de unde să începem.

Dacă vedem istoria așa cum e ea, ne vedem locul în cadrul ei, vedem ce am putea schimba și ce am putea să facem mai bine. Stopăm călătoria noastră nechibzuită de la inevitabilitate la eternitate și ieșim de pe drumul spre nelibertate. Începem o politică a responsabilității.

Să iei parte la crearea acesteia înseamnă să privești lumea încă o dată. Cercetători ai virtuților dezvăluite de istorie, devenim producătorii unei înnoiri pe care nimeni nu poate să o prevadă.

BCU IAȘI / CENTRAL

Mulțumiri

Mă gândesc adesea la istoricii care, peste decenii sau secole, vor încerca să înțeleagă momentul pe care îl trăim noi acum. Ce vom lăsa în urma noastră, astfel încât ei să poată interpreta? În sens digital, „informația" e infinită, cunoașterea e din ce în ce mai rară, iar înțelepciunea, pasageră. Mă aștept ca textele jurnaliștilor de investigație onești, poate chiar cele tipărite, să ofere un punct de pornire. Cu siguranță, istoria mea contemporană se bazează masiv pe reporterii care și-au asumat riscuri pentru a înțelege. Lor le este dedicat volumul *Drumul spre nelibertate.*

La un anumit moment, am crezut că sunt pe punctul de a încheia o carte despre Rusia, Ucraina și Europa zilelor noastre, doar pentru a-mi da seama că subiectul ei era mult mai britanic și american decât crezusem. Cercetările asupra aspectelor rusești și ucrainene au fost susținute de Carnegie Fellowship. La Institutul pentru Științe Umane din Viena am învățat, în 2013–2014, de la colegii ucraineni și ruși și de la directorii programului „Ucraina în dialogul european", Kate Younger și Tatiana Jurjenko. Sunt foarte îndatorat dialogurilor cu colegii mei Krzysztof Czyżewski, Iaroslav Hrytsak și cu regretatul Leonidas Donskis, de la școala de vară care a avut loc la Borderland Foundation din Krasnogruda, Polonia, în 2016.

La sfârșitul lui 2016, am scris un pamflet politic intitulat *Despre tiranie* și am petrecut o mare parte a anului 2017 discutând despre politica americană cu americani (și încercând să explic America europenilor, în timp ce le reaminteam despre similaritatea elementară a anumitor probleme). Multe dintre conceptele dezvoltate aici au apărut în aceste discuții publice. Deoarece între publicarea acelei cărți și a acesteia am conferențiat neîntrerup, nu pot să amintesc fiecare forum, dar pot să amintesc că am

fost inspirat să gândesc de hotărârea de a lucra a altora. De-a lungul acestei perioade aglomerate și complexe, am avut marele noroc de a mă bucura de sprijinul agentului meu, Tina Bennett, și al editorului meu, Tim Duggan.

Această carte a fost începută în Viena și revizuită în Krasnogruda, dar a fost terminată în New Haven, Connecticut. M-am gândit la conceptele de „inevitabilitate" și „eternitate" care încadrează argumentația acestei cărți în timp ce mă pregăteam pentru o discuție cu studenții de la Yale, la o prelegere organizată de Declan Kunkel. Mulțumesc Facultății de Istorie a Universității Yale, Jackson Institute și MacMillan Center pentru un decor perfect destinat reflecției și scrisului. Extraordinara mea asistentă, Sara Silverstein, a creat mediul intelectual și logistic în care a putut fi realizată munca mea din acești ultimi trei ani. Îi doresc fericire și succes, acum, când își continuă cariera ca istoric la Universitatea din Connecticut.

M-am bucurat de ajutorul unui grup fabulos de cercetători: Tory Burnside Clapp, Max Landau, Julie Leighton, Ola Morehead, Anastasia Novotorskaia, David Shimer și Maria Teteriuk. Prietenii și colegii au fost suficient de amabili pentru a citi capitole din carte. Printre ei se numără: Dwayne Betts, Susan Ferber, Jörg Hensgen, Dina Khapeva, Nikolay Kosopov, Daniel Markovits, Paweł Pieniążek, Anton Șehovțov, Jason Stanley, Vladimir Tismăneanu și Andreas Umland. Oxana Mihaevna mi-a oferit transcrierile interviurilor cu separatiștii ucraineni și voluntarii ruși care luptau în estul Ucrainei. Max Trudolyubov și Ivan Krastev m-au făcut să mă gândesc la ideile care au devenit capitolele 1 și 2. Paul Bushkovitch mi-a împărtășit cu amabilitate gândurile lui despre istoria succesiunii în Rusia, iar Izabela Kalinowska m-a ajutat să înțeleg conexiunile dintre cultura rusă contemporană și cea clasică. Întâlnirea dintre Natalia Gumeniuk și Christine Hadley Snyder m-a ajutat să înțeleg conexiunile dintre preocupările ucrainene și cele americane.

N-aș fi devenit istoricul care a scris această carte fără supervizorul meu doctoral, Jerzy Jedlicki (1930–2018), care a murit în timp ce scriam aceste ultime rânduri. A supraviețuit celor mai rele tiranii ale secolului XX și a devenit un istoriograf est-european exemplar, în același timp intransigent din punct de vedere analitic și angajat din punct de vedere moral. A fost unul dintre puținii oameni din Polonia sau de aiurea care au rămas complet neatinși de ceea ce eu numesc aici politica inevitabilității. Sunt mâhnit că nu o să discutăm despre această carte în apartamentul lui din Varșovia.

Datoriile mele față de Marci Shore sunt multe și sporesc cu fiecare zi ce trece; aici, ele sunt mai ales filosofice.

Responsabilitatea pentru această carte și pentru defectele ei îmi aparține.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Note

Notele sunt corelate prin primele cuvinte ale paragrafelor și prin numerotarea paginilor la care se află paragrafele respective. Corpul notei clarifică relația dintre surse și text. Asta permite cititorilor interesați să verifice sursele fără a împovăra textul principal cu o numerotare suprapusă. Sistemul e mai simplu decât pare. Chestiunea transliterării nu e. Sursele citate sunt în limbile rusă, ucraineană, germană, franceză, poloneză și engleză. Rusa și ucraineană sunt scrise în alfabetul chirilic, astfel încât cuvintele rusești și ucrainene trebuie transliterate. În textul principal, numele rusești și ucrainene sunt transliterate în general în forme familiare sau în formele preferate de cei vizați. În notele de la sfârșit e folosită o versiune simplificată a sistemului de transliterare al Bibliotecii Congresului american.

Fiecare sursă va fi citată în întregime la prima menționare, după aceea într-o formă abreviată. Organele mass-media citate adesea sunt abreviate după cum urmează: BI: *Business Insider*; DB: *Daily Beast*; EDM: *Eurasia Daily Monitor*; FAZ: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*; FT: *Financial Times*; GW: *Gazeta Wyborcza*; HP: *Huffington Post*; KP: *Komsomol'skaia Pravda*; LM: *Le Monde*; NG: *Novaia Gazeta*: NPR: *National Public Radio*; NW: *Newsweek*; NY: *New Yorker*; NYR: *New York Review of Books*; NYT: *New York Times*; PK: *Pervîi Kanal*; RFE/RL: *Radio Free Europe/Radio Liberty*; RG: *Russkaia Gazeta*; RK: *Russkii Kolokol*; TG: *The Guardian*; TI: *The Interpreter*; UP: *Ucrains'ka Pravda*; VO: *Vozrozhdenie*; WP: *Washington Post*; WSJ: *Wall Street Journal*.

Capitolul 1

21 [*Eternitatea apare*] Aceste concepte de inevitabilitate și eternitate sunt noi, dar noțiunea de cronologie*, nu. Mi-au fost de mare ajutor Hans Ulrich Gumbrecht, *Nach 1945,* trad. de Frank Born (Suhrkampf, Berlin, 2012); Johann Chapoutot, „L'historicité nazie", *Vingtième Siècle,* nr. 117, 2013, pp. 43–55; Reinhart Koselleck, *Futures Past,* trad. de Keith Tribe (MIT Press, Cambridge, Mass., 1985); Mary Gluck, *Georg Lukács and His Generation, 1900–1918* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1991).

21 [*Rusia a ajuns prima*] Czesław Miłosz, *Zniewolony umysł* (Kultura, Paris, 1953), 15.

22 [*Fascismul anilor '20*] Prosperitatea și inegalitatea din Rusia sunt discutate în capitolul 6, unde sunt citate și sursele.

23 [*Ivan Ilin, născut în 1883*] Despre originile intelectuale ale fascismului, vezi Zeev Sternhell, *Les anti-Lumières* (Gallimard, Paris, 2010). Așa cum voi sugera, Ilin era mai apropiat de fasciștii români, și ei creștini ortodocși. Problema creștinismului și fascismului este una largă. Pentru un context al cazurilor occidentale, vezi Susannah Heschel, *The Aryan Jesus* (Princeton UP, Princeton, 2010); John Connelly, *From Enemy to Brother* (Harvard UP, Cambridge, Mass., 2012); Brian Porter-Szűcs, *Faith and Fatherland* (Oxford UP, New York, 2011).

23 [*În 1991, după ce*] Cartea care a dus la această renaștere a fost I. Ilin, *Nashi zadachi: Stat'i 1948–1954 gg.* (Izdanie Russkago obshche-voinskago soiuza, Paris, 1956). Despre revenirea ei din anii '90: Oleg Kripkov, „To Serve God and Russia: Life and Thought of Russian Philosopher Ivan Il'in", teză de doctorat, Facultatea de Istorie, Universitatea din Kansas, 1998, p. 205. Mesaje timpurii ale lui Putin: Mesaj către Adunarea Federală, 25 aprilie 2005; Mesaj către Adunarea Federală, 10 mai 2006. Înmormântare: „V Moskve sostoialas' tseremoniia perezakhoroneniia prakha generala A. I. Denikina i filosofa I. A. Il'ina", *Russkaia Liniia,* 3 oct. 2005. Despre documentele lui Ilin: „MSU will digitize archives of Ilyin", newsru.com. Despre redactarea discursurilor lui Putin: Maxim Kalinnikov, „Putin i russkie filosofy: kogo tsitiruet prezident", Rustoria.ru, 5 dec. 2014. Putin despre afacerile externe și invadarea Ucrainei, cu trimitere directă sau indirectă

* „Timescape", în original. (*N.t.*)

la Ilin: „Vladimir Putin called the annexation of Crimea the most important event of the past year", PK, 4 dec. 2014; „Blok NATO razoshelsia na blokpakety", *Kommersant*, 7 aprilie 2008; Vladimir Putin, „Rossiia: natsional'nyi vopros", *Nezavisimaia Gazeta*, 23 ian. 2012; Vladimir Putin, Mesaj către Adunarea Federală, 12 dec. 2012; Vladimir Putin, Întâlnire cu reprezentanții diferitelor patriarhii și biserici ortodoxe, 25 iulie 2013; Vladimir Putin, Remarci despre valorile slavo-ortodoxe: Decizia civilizațională a fondării Ucrainei, conferință, 27 iulie 2013; Vladimir Putin, „Fragmente din stenograma întâlnirii Clubului Internațional de Discuții Valdai", 19 sept. 2013; Vladimir Putin, interviu cu jurnaliștii din Novo-Ogarevo, 4 martie 2014. Putin despre autoritatea lui Ilin: „Întâlnire cu tinerii oameni de știință și profesori de istorie", Moscova, 2014, Kremlin, 46951.

23 [*Clasa politică rusă*] Surkov despre Ilin: Vladislav Surkov, „Speech at Center for Party Studies and Personnel Training at the United Russia Party", 7 feb. 2006, publicat în *Rosbalt*, 9 martie 2006; Iurii Kofner, „Ivan Il'in — Evraziiskii filosof Putina", *Evraziia-Blog*, 3 oct. 2015; Aleksei Semenov, *Surkov i ego propaganda* (Knizhnyi Mir, Moscova, 2014). Medvedev despre Ilin: D.A. Medvedev, „K Chitateliam", în I.A. Ilin, *Puti Rossii* (Vagrius, Moscova, 2007), 5–6. Ilin în politica rusă: Tatiana Saenko, „Parlamentarii o priniatii v sostav Rossiiskoi Federatsii novykh sub'ektov", *Kabardino-Balkarskaya Pravda*, nr. 49, 18 martie 2014, 1; Z.F. Dragunkina, „Dnevnik trista sorok deviatogo (vneocherednogo) zasedaniia soveta federatsii", *Biulleten' Soveta Federatsii*, vol. 254 (453); V.V. Jirinovski, V.A. Degtiarev, N.A. Vaseţki, „Novaia gosudarstvennost", *Izdanie LDPR*, 2016, 14. Vladimir Jirinovski, liderul eronat intitulatului Partid Liberal Democrat, l-a citit cu certitudine pe Ilin înaintea lui Putin. Andreas Umland, „Vladimir Zhirinovskii in Russian Politics", teză de doctorat, Universitatea Liberă din Berlin, 1997. Birocrații au primit și ei un exemplar: Michael Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine* (Actes Sud, Arles, 2015). Pentru exemple de menționări din partea guvernatorilor de regiuni și oficialilor de rang similar, vezi kurganobl.ru/10005.html, etnokonf.astrobl.ru/document/621; old.sakha.gov.ru/node/1349#, special.kremlin.ru/events/president/news/17536; gov.spb.ru/law?d&nd=537918692&nh=1.

24 [*Ilin a fost un politician*] Aceste afirmații vor fi demonstrate în capitolele 3 și 6.

24 [*Politica noastră a inevitabilității*] Despre orientarea politică a lui Ilin: Kripkov, „To Serve God and Russia", pp. 13–35 pentru stângismul de tinerețe; Philip T. Grier, „The Complex Legacy of Ivan Il'in", în James P. Scanlan, ed., *Russian Thought after Communism* (M.E. Sharpe, Armonk, 1994), pp. 165–86; Daniel Tsygankov, „Beruf, Verbannung, Schicksal: Iwan Iljin und Deutschland", *Archiv für Rechts-und Sozialphilosophie,* vol. 87, nr. 1, 2001, pp. 44–60. Citat din Stanley Payne: *Fascism* (University of Wisconsin Press, Madison, 1980), 42. Articole de Ilin despre Mussolini și fascismul italian: „Pis'ma o fashizmie: Mussolini sotsialist", *VO,* 16 martie 1926, 2; „Pis'ma o fashizmie: Biografiia Mussolini", *VO,* 10 ian. 1926, 3; vezi și „Natsional-sotsializm" (1933), în D.K. Burlaka, ed., *I.A. Il'in — pro et contra* (Izd-vo Russkogo khristianskogo gumanitarnogo in-ta, Sankt Petersburg, 2004), pp. 477–84.

25 [*Ilin privea fascismul*] Ilin despre fascism: „Natsional-sotsializm". Ilin despre mișcarea rușilor albi: „O russkom' fashizmie", *RK* nr. 3, 1927, pp. 56, 64; vezi și Grier, „Complex Legacy", pp. 166–67. O introducere utilă pentru Războiul Civil Rus este Donald J. Raleigh, „The Russian Civil War, 1917–1922", în Ronald Grigor Suny, ed., *Cambridge History of Russia* (Cambridge UP, Cambridge, Marea Britanie, 2006), vol. 3, pp. 140–67.

25 [*Ilin era la fel de impresionat*] Ilin despre Hitler: „Natsional-sotsializm", pp. 477–84. Despre transferul de idei dinspre emigranții albi, vezi Michael Kellogg, *The Russian Roots of Nazism* (Cambridge UP, Cambridge, Marea Britanie, 2005), pp. 12, 65, 72–73; vezi și Alexander Stein, *Adolf Hitler: Schüler der „Weisen von Zion"* (Graphia, Karlovy Vary, 1936) și V. A. Zolotarev et al., ed., *Russkaia voennaia emigratsiia* (Geiia, Moscova, 1998). Biografia: Tsygankov, „Iwan Iljin"; Tsygankov, „Beruf, Verbannung, Schicksal", 44–60; Kripkov, „To Serve God and Russia", pp. 2, 10, 304; I.I. Evlampiev, ed., *Ivan Aleksandrovich Il'in* (Rosspen, Moscova, 2014), 14; Grier, „Complex Legacy".

25 [*În 1938, Ilin a plecat*] Biografia: Kripkov, „To Serve God and Russia", pp. 72–73, 240, 304; Grier, „Complex Legacy"; Tsygankov, „Iwan Iljin". Reacții elvețiene: Jürg Schoch, „«Ich möchte mit allem dem geliebten Schweizervolk dienen»", *Tages-Anzeiger,* 29 dec. 2014.

25 [*Vederile politice ale lui Ilin*] „Sud'ba Bol'shevizma" (19 sept. 1941), în I.A. Ilin, *Sobranie sochinenii,* ed. Iu. T. Lisitsy (Russkaia kniga, Moscova, 1993–2008), 22 de volume, aici vol. 8. Colegi: Schoch,

„«Ich möchte mit allem dem geliebten Schweizervolk dienen»". Sprijin financiar: Kripkov, „To Serve God and Russia", p. 245.

26 [*În 1945, când Uniunea Sovietică*] Felix Philipp Ingold, „Von Moskau nach Zellikon", *Neuer Zürcher Zeitung*, 14 nov. 2000.

26 *Ilin era consecvent* Citez peste tot din ediția germană (I.A. Ilin, *Philosophie Hegels als kontemplative Gotteslehre* [A. Francke Verlag, Berna, 1946]), deoarece conceptele filosofice sunt germane. Pentru scopurile acestei cărți, mă concentrez asupra lui Ilin izolat de dezbaterile rusești: pentru contexte, vezi Laura Engelstein, „Holy Russia in Modern Times: An Essay on Orthodoxy and Cultural Change", *Past & Present*, 173, 2001, pp. 129–56, și Andrzej Walicki, *A History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism* (Stanford UP, Stanford, 1979).

26 [*Singurul bine*] Ilin, *Philosophie Hegels*, pp. 9, 351–52, 374. Cioran despre totalitate: E.M. Cioran, *Le Mauvais Démiurge* (Gallimard, Paris, 1969 [ed. rom.: *Demiurgul cel rău*, Humanitas, 2006, trad. de Emanoil Marcu]), 14. Despre Hegel, hegelieni și tradiția totalității: vezi Leszek Kołakowski, *Main Currents of Marxism. Vol. 1: The Founders* (Oxford UP, Oxford, 1978 [ed. rom. *Principalele curente ale marxismului*, Curtea Veche, 2010, trad. de S.G. Drăgan]), pp. 17–26.

26 [*Pentru Ilin, lumea noastră umană*] Ilin, *Philosophie Hegels*, pp. 310, 337, 371, 372. Cf. Roman Ingarden, *Spór o istnienie świata* (Nakład Polskiej Akademii Umiejętności, Cracovia), 1947.

26 [*Prin condamnarea lui Dumnezeu*] Ilin, *Philosophie Hegels*, pp. 307, 335.

26 [*Această viziune era*] I. Ilin, *O soprotivlenii zlu siloiu* (1925), în *Sobranie sochinenii*, vol. 5, p. 43. Existență, factualitate, clasă de mijloc: Ilin, *Philosophie Hegels*, pp. 312, 345. De asemenea, chiar în acest punct este posibilă începerea unei apărări a individualismului: Józef Tischner, *Spowiedź rewolucjonisty. Czytając Fenomenologię Ducha Hegla* (Znak, Cracovia, 1993), pp. 42–43.

27 [*Ca orice imoralitate*] Ideea că etica începe prin a nu face excepție pentru tine însuți este asociată cu Immanuel Kant, de care tânărul Ilin a fost foarte influențat.

27 [*Ilin a făcut o excepție*] Ilin despre contemplație: Ilin, *Philosophie Hegels*, p. 8; de asemenea, aceasta a fost o temă a prelegerilor lui din Elveția, pe care le-a publicat. Viziunea lui Codreanu: Constantin Iordachi,

Charisma, Politics, and Violence (Norwegian University of Science and Technology, Trondheim, 2004), p. 45. Ilin despre națiune: „Put' dukhovnogo obnovleniia", (1932–1935), *Sobranie sochinenii,* vol. 1, p. 196.

28 [*Inocența căpăta o formă*] Organism și uniune fraternă: V. A. Tomsinov, *Myslitel' s poiushchim serdtsem* (Zertsalo, Moscova, 2012), pp. 166, 168; Tsygankov, „Iwan Iljin". Minorități naționale: Ilin, *Nashi zadachi,* p. 250.

28 [*Ilin credea*] Amenințări externe: Ilin, „Put' dukhovnogo obnovleniia", în *Sobranie sochinenii,* vol. 1, p. 210 (și despre Dumnezeu și națiune la p. 328); Ilin, *Philosophie Hegels,* p. 306 (și despre spiritul rusesc la p. 345); Kripkov, „To Serve God and Russia", p. 273.

28 [*Atunci când Dumnezeu a creat lumea*] Construirea amenințării de către Ilin și „blocada continentală": Ilin, ed., *Welt vor dem Abgrund* (Eckart-Verlag, Berlin, 1931), pp. 152, 155; Kripkov, „To Serve God and Russia", p. 273.

29 [*Înainte de Revoluția Bolșevică*] Informații biografice: Grier, „Complex Legacy", 165. Citatul din Ilin: „O russkom" fashizmie", 60: „Dielo v' tom', chto fashizm' est spasitelnyi eksstess patrioticheskago proizvola".

29 [*Faptul că Ilin folosea termenul*] Ilin despre salvare: „O russkom" fashizmie", *RK,* nr. 3, 1927, pp. 60–61. Citatul din Hitler: *Mein Kampf* (Zentralverlag der NSDAP, Munchen, 1939), p. 73.

29 [*Cei care mântuiau*] Ilin despre Dumnezeu: Tsygankov, „Iwan Iljin". Totalitatea divină și războiul creștin: *O soprotivlenii zlu siloiu,* pp. 33, 142. Lupta cavalerească: „O russkom" fashizmie", p. 54. Într-o poezie din primul număr al revistei lui, *Russki Kolokol,* Ilin a scris, de asemenea: „Rugăciunea mea e ca o spadă. Iar spada mea e ca o rugăciune", *RK,* nr. 1, p. 80. Spre deosebire de Nietzsche, care a încercat transcenderea creștinismului, Ilin nu făcea decât să-l răstoarne. Ilin a spus că era necesar să-l iubești pe Dumnezeu prin urârea dușmanului. Nietzsche a spus (în *Ecce homo*) că acela care caută cunoașterea trebuie să-și iubească dușmanul și să-și urască prietenii, ceea ce constituie o provocare de un ordin superior. Hegelianul era Ilin, dar Nietzsche era, fără îndoială, un dialectician superior.

30 [*Deoarece lumea era păcătoasă*] Putere: Ilyn, „Pis'ma o fashizmie: Lichnost' Mussolini", *VO,* 17 ian. 1926, p. 3. Dincolo de istorie: „Pis'ma o fashizmie: Biografiia Mussolini", *VO,* 10 ian. 1926, p. 3. Senzualul: Ilin, *Philosophie Hegels,* p. 320. Virilitate: Ryszard Paradowski, *Kościół i władza. Ideologiczne dylematy Iwana Iljina* (Wydawnictwo

Naukowe UAM, Poznań, 2003), pp. 91, 114. Mântuitor și organ: I. A. Ilin, „Belaia ideia", *Sobranie sochinenii,* vol. 9–10, p. 312.

30 [*Mântuitorul suprimă*] Vezi Jean-Pierre Faye, „Carl Schmitt, Göring, et l'État total", în Yves Charles Zarka, ed., *Carl Schmitt ou le mythe du politique* (Presses Universitaires de France, Paris, 2009), pp. 161–82; Yves-Charles Zarka, *Un detail dans la pensée de Carl Schmitt* (Presses Universitaires de France, Paris, 2005); Raphael Gross, *Carl Schmitt and the Jews,* trad. de Joel Golb (University of Wisconsin Press, Madison), 2007. Despre influența lui Schmitt vezi Dirk van Laak, *Gespräche in der Sicherheit des Schweigens* (Akademie Verlag, Berlin, 1993); Jan-Werner Müller, *A Dangerous Mind* (Yale UP, New Haven, 2003). Recuperarea rusească a lui Ilin trebuie înțeleasă ca parte a reabilitării internaționale a lui Schmitt, subiect prea larg pentru a fi luat în considerare aici. Suveranul lui Schmitt: Carl Schmitt, *Politische Theologie* (Duncker & Humblot, Berlin, 2004, 1922 [ed. rom: *Teologia politică,* Universal Dalsi, 1996, trad. de Lavinia Stan și Lucian Turcescu]), p. 13. Ilin despre naționalism: „O russkom natsionalizmie", p. 47. Arta politicii: *Nashi zadachi,* p. 56: „Politika est' iskusstvo uznavat' i obezvrezhyvat' vraga".

30 [*Mântuitorul avea obligația*] Ilin despre război: Paradowski, *Kościół i władza,* p. 194. Cântec românesc: „Marș de Radu Gyr" din „Imnul tinereții legionare" (1936), citat în Roland Clark, *Holy Legionary Youth: Fascist Activism in Interwar Romania* (Cornell UP, Ithaca, 2015), p. 152. În legătură cu asta, vezi Moshe Hazani, „Red Carpet, White Lilies", *Psychoanalytic Review,* vol. 89, nr. 1, 2002, pp. 1–47. Ilin despre exces și pasiune: *Philosophie Hegels,* p. 306; „Pis'ma o fashizmie", 3. Romanele lui Witold Gombrowicz, mai ales *Ferdydurke,* sunt bune introduceri în problema inocenței.

31 [*„Totul începe"*] Péguey citat în Eugen Weber, „Romania", în Hans Rogger și Eugen Weber, ed., *The European Right: A Historical Profile* (University of California Press, Berkeley, 1965), p. 516.

31 [*Ilin a încercat să conceapă*] Ilin despre lideri și alegeri: *Nashi zadachi,* pp. 33, 340–42; Ilin, *Osnovy gosudarstevnnogo ustroistva* (Rarog', Moscova, 1996), p. 80; Paradowski, *Kościół i władza,* pp. 114, 191. Vezi și Iordachi, *Charisma, Politics, and Violence,* pp. 7, 48.

32 [*Ilin credea că*] „Kakie zhe vybory nuzhny Rossii" (1951), *Sobranie sochinenii,* vol. 2, partea a doua, 1993, pp. 18–23. Principiul democrației: Paradowski, *Kościół i władza,* 91.

32 [*Ilin a imaginat societatea*] Citat: Ilin, „Kakie zhe vybory nuzhny Rossii", p. 25. Clase de mijloc: *Philosophie Hegels,* pp. 312–16; *Osnovy gosudarstevnnogo ustroistva,* pp. 45–46. Disprețul față de clasele de mijloc era tipic pentru extrema dreaptă și extrema stângă ale perioadei lui Ilin. Pentru o descriere frumoasă, vezi Miłosz, *Zniewolony umysł,* p. 20. De asemenea, el este tipic și pentru fascismul de acum: vezi, de exemplu, Aleksandr Dughin, „The War on Russia in its Ideological Dimension", *Open Revolt,* 11 martie 2014.

32 [*Ilin folosea cuvântul „lege"*] Viziunea de tinerețe a lui Ilin asupra legii: I. A. Ilin, „The Concepts of Law and Power", trad. de Philip. T. Grier, *Journal of Comparative Law,* vol. 7, nr. 1, pp. 63–87. Inima rusească: Ilin, *Nashi zadachi,* 54; Tomsinov, *Myslitel' s poiushchim serdtsem,* p. 174. Identitatea metafizică: *Philosophie Hegels,* p. 306. Ilin se referă la Romani 2:15, verset important în teologia ortodoxă. Pentru o lectură alternativă a ideii de inimă în etica fenomenologică, vezi Tischner, *Spowiedź rewolucjonisty,* pp. 92–93.

33 [*Chemată la război*] Cioran, *Le Mauvais Démiurge,* 24; Payne, *Fascism,* p. 116.

33 [*Ilin a plasat o ființă umană*] Victimizarea rusească: *Kościół i władza,* pp. 188, 194.

33 [*În deceniul doi*] Oligarhia din Rusia este unul dintre subiectele capitolului 6, iar sursele vor fi citate acolo.

33 [*Pentru cei crescuți*] în *The Future Is History* (Riverhead Books, New York, 2017), Masha Gessen susține altceva despre prăbușirea perioadei anterioare.

34 [*Ambiția lui G. W. F. Hegel*] G.W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte,* partea a treia, secțiunea a doua, capitolul 24.

34 [*Karl Marx a criticat*] Marx ca hegelian de stânga: Karl Marx, *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844,* ed. Dirk J. Struik, International Publishers, New York, 1964, pentru ideile de aici mai ales pp. 34, 145, 172. Despre hegelianismul de stânga: Kołakowski, *Main Currents,* vol. 1, pp. 94–100.

34 [*Ilin era un hegelian de dreapta*] Filosofia politică a lui Ilin: Philip T. Grier, „The Speculative Concrete", în Shaun Gallagher, ed., *Hegel, History, and Interpretation* (State University of New York Press, 1997), pp. 169–93. Ilin despre Marx: *Philosophie Hegels,* 11. Hegel despre Dumnezeu: Marx, *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844,* 40. Ilin despre Dumnezeu: *Philosophie Hegels,* p. 12;

Kripkov, „To Serve God and Russia", 164; Ilin, „O russkom" fashizmie", pp. 60–64.

35 [*Vladimir Lenin*] Lenin despre Ilin: Kirill Martynov, „Filosof kadila i nagaiki", *NG,* 9 dec. 2014; Philip T. Grier, „Three Philosophical Projects", în G.M. Hamburg și Randall A. Poole, ed., *A History of Russian Philosophy 1830–1930* (Cambridge UP, Cambridge, Marea Britanie, 2013), p. 329.

35 [*Ilin dispreţuia revoluţia lui Lenin*] Ilin despre Lenin: Kripkov „To Serve God and Russia". Ilin despre revoluţie: „O russkom" fashizmie", pp. 60–61; *Nashi zadachi,* 70. Berdiaev despre Ilin: Martynov, „Filosof kadila i nagaiki"; Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine,* p. 50. Vezi și Tischner, *Spowiedź rewolucjonisty,* p. 211.

36 [*Pe măsură ce îmbătrânea*] Ilin despre jazz: Ilin, „Iskusstvo", în D. K. Burlaka, ed., *I.A. Il'in — pro et contra* (Izd-vo Russkogo khristianskogo gumanitarnogo in-ta, Sankt Petersburg, 2004), pp. 485–86. *Pravda* despre jazz: Maxim Gorky, „O muzyke tolstykh", *Pravda,* 18 aprilie 1928. Fasciștii polonezi aveau o atitudine asemănătoare: Jan Józef Lipski, *Idea Katolickiego Państwa Narodu Polskiego* (Krytyka Polityczna, Varșovia, 2015), p. 47. Despre jazz ca antistalinism, vezi Leopold Tyrmand, *Dziennik 1954* (Polonia Book Fund, Londra, 1980). Vișinski despre lege: Martin Krygier, „Marxism and the Rule of Law", *Law & Social Inquiry,* vol. 15, nr. 4, 1990, p. 16. Despre statele staliniste ale excepției: Stephen G. Wheatcroft, „Agency and Terror", *Australian Journal of Politics and History,* vol. 53, nr. 1, 2007, pp. 20–43; ibid., „Towards Explaining the Changing Levels of Stalinist Repression in the 1930s", în Stephen G. Wheatcroft, ed., *Challenging Traditional Views of Russian History* (Palgrave, Houndmills, 2002), pp. 112–38.

36 [*Chiar dacă inițial a sperat*] Ilin despre Uniunea Sovietică: Ilin, *Nashi zadachi;* Kripkov, „To Serve God and Russia", p. 273. Ilin despre Rusia și fascism: vezi sursele din acest întreg capitol, ca și discuția lui I.I. Evlampiev „Ivan Il'in kak uchastnik sovremennykh diskussii", în Evlampiev, ed., *Ivan Aleksandrovich Il'in* (Rosspen, Moscova, 2014), pp. 8–34. Stalin și Rusia: David Brandenberger, *National Bolshevism* (Harvard UP, Cambridge, Mass., 2002); Serhy Yekelchyk, *Stalin's Empire of Memory* (University of Toronto Press, Toronto, 2004). Vezi și Yoram Gorlizki și Oleg Khlevniuk, *Cold Peace* (Oxford UP, Oxford, 2004); Hiroaki Kuromiya, *Stalin* (Pearson Longman, Harlow, 2005);

Vladislav M. Zubok, *A Failed Empire* (University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2007).

37 [*Politica economică a lui Stalin*] Vezi sursele citate mai sus, ca și *Nashi zadachi*, pp. 152–55. Pe această temă, dintr-o perspectivă diferită, vezi Shaun Walker, *The Long Hangover* (Oxford UP, Oxford, 2018), „vacuum" la 1 și *sic passim*.

37 [*În secolul XXI*] Unele cazuri în care Putin l-a citat pe Ilin au fost citate mai devreme în acest capitol; altele vor fi citate în capitolele 2 și 3. Pentru o percepție asupra dezbaterii rusești despre influență, vezi Yuri Zarakhovich, „Putin Pays Homage to Ilyin", *EDM*, 3 iunie 2009; Maxim Kalinnikov, „Putin i russkie filosofy: kogo tsitiruet prezident", Rustoria.ru, 5 dec. 2014; Martynov, „Filosof kadila i nagaiki"; Izrail' Zaidman, „Russkii filosof Ivan Il'in i ego poklonnik Vladimir Putin", *Rebuzhie*, 25 nov. 2015; Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine*.

38 [*Politica eternității nu-l poate face*] Cum argumentează alt creștin fenomenolog, „noi și ei" împarte perfect și bine și răul, ceea ce pe pământ e imposibil. Vezi Tischner, *Spowiedź rewolucjonisty*, p. 164.

Capitolul 2

39 [*Fasciștii perioadei lui Ilin*] Randa citat în *Iordachi, Charisma, Politics, and Violence*, p. 7.

40 [*În Uniunea Sovietică*] Între marxism și leninism este Friedrich Engels, *Anti-Dühring* (International Publishers, New York, [1878], 1972).

40 [*Deși agricultura controlată de stat*] Vezi Timothy Snyder, *Bloodlands* (Basic Books, New York, 2010).

41 [*Revoluția Bolșevică*] Pentru un studiu de caz convingător, vezi Amir Weiner, *Making Sense of War* (Princeton UP, Princeton, 2001).

41 [*Mitul Revoluției din Octombrie*] Pentru istorii personale ale suspendării timpului, vezi Katja Petrowskaja, *Vielleicht Esther* (Suhrkamp, Berlin, 2014) și Marci Shore, *The Taste of Ashes* (Crown Books, New York, 2013).

42 [*Același lucru era valabil*] Kieran Williams, *The Prague Spring and Its Aftermath* (Cambridge UP, New York, 1997); Paulina Bren, *The Greengrocer and His TV* (Cornell UP, Ithaca, 2010).

42 [*Brejnev a murit în 1982*] Christopher Miller, *The Struggle to Save the Soviet Economy* (University of North Carolina Press, Chapel Hill,

2016). Economie politică naționalistă: Timothy Snyder, „Soviet Industrial Concentration", în John Williamson, ed., *The Economic Consequences of Soviet Disintegration* (Institute for International Economics, Washington, D.C., 1993), pp. 176–243.

42 [*În interiorul Uniunii Sovietice*] Lucrarea clasică despre chestiunea națională din URSS este Terry Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939* (Cornell UP, Ithaca, NY, 2001). Nepreținută pentru relația dintre 1989 și 1991 este Mark Kramer, „The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Soviet Union", *Journal of Cold War Studies,* vol. 5, nr. 4, 2003; vol. 6, nr. 4, 2004; vol. 7, nr. 1, 2005.

43 [*Criza s-a produs*] Pentru un portret prețios al lui Elțîn, vezi Timothy J. Colton, *Yeltsin: A Life* (Basic Books, New York, 2008).

43 [*Odată ce Elțîn a devenit*] Bush la Kiev: „Excerpts From Bush's Ukraine Speech: Working «for the Good of Both of Us»", Reuters, 2 aug. 1991. Bush către Gorbaciov: Svetlana Savranskaya și Thomas Blanton, ed., *The End of the Soviet Union 1991,* National Security Archive, Washington, D.C., 2016, document p. 151.

43 [*E imposibil*] Ideea lui Ilin de mântuire a fost discutată în capitolul 1. Vezi mai ales „O russkom" fashizmie", pp. 60–63.

44 [*Democrația nu s-a încetățenit*] Pentru o introducere echilibrată în istoria sfârșitului URSS-ului, vezi Archie Brown, *The Rise and Fall of Communism* (HarperCollins, New York, 2009).

45 [*În 1993, Elțîn a dizolvat*] Charles Clover, *Black Wind, White Snow: The Rise of Russia's New Nationalism* (Yale UP, New Haven, 2016), pp. 214–23.

45 [*În 1999, Elțîn era deja vizibil*] „Proekt Putin glazami ego razrabotchika", *MKRU,* 23 nov. 2017; Clover, *Black Wind, White Snow,* pp. 246–47.

45 [*Pentru a-l găsi pe succesorul lui Elțîn*] Pentru fundalul politic și mediatic, vezi Arkady Ostrovsky, *The Invention of Russia* (Atlantic Books, Londra, 2015), pp. 245–83. Încredere în sondaje: David Satter, *The Less You Know, the Better You Sleep* (Yale UP, New Haven, 2016), p. 11.

46 [*În septembrie 1999*] Despre politica bombelor: Satter, *The Less You Know,* pp. 10–11; Krystyna Kurczab-Redlich, *Wowa, Wolodia, Wladimir* (Wydawnictwo ab, Varșovia, 2016), pp. 334–46, 368.

46 [*În timpul primelor două mandate*] Terorism și control: Peter Pomerantsev, *Nothing Is True and Everything Is Possible* (Public Affairs,

New York, 2014), p. 56. Guvernatori ai regiunilor: Satter, *The Less You Know,* 116. Explicația lui Surkov: „Speech at Center for Party Studies", 7 feb. 2006, publicat în *Rosbalt,* 9 martie 2006; *Ivanov + Rabinovich,* aprilie 2006.

47 [*Statele care au intrat*] Surkov și democrația suverană: *Ivanov + Rabinovich,* aprilie 2006, și nota următoare. Vezi și „Pochemu Putin tsitiruet filosofa Il'ina?", *KP,* 4 iulie 2009. Dughin a dezvoltat această viziune în ultima lui carte, *Putin protiv Putina* (Yauza-Press, Moscova, 2012).

47 [*Democrația este o procedură*] Vladislav Surkov despre democrație și cei trei piloni ai statalității: *Texts 97–10,* trad. de Scott Rose (Europe, Moscova, 2010). „Dictatorul democratic" al lui Ilin: *Nashi zadachi,* pp. 340–42. Citarea lui Ilin: Surkov, „Suverenitet — eto politicheskii sinonim konkurentosposobnosti", în *Teksty 97–07* (Moscova, 2008). Persoana este instituția: Surkov, „Russkaia politicheskaia kultura: Vzgliaad iz utopii", Russ.ru, 7 iunie 2015.

48 [*Jongleria lui Surkov*] Citatul din 2002: Michel Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine* (Actes Sud, Arles, 2015), 37. Despre vitorul european al Ucrainei: „Putin: EU-Beitritt der Ukraine «kein Problem»", *FAZ,* 10 dec. 2004. Vezi și discuția din capitolul 3.

49 [*După calculele*] Rezultate: Vera Vasilieva, „Results of the Project «Citizen Observer»", 8 dec. 2011. Vezi și Michael Schwirtz și David M. Herszenhorn, „Voters Watch Polls in Russia", *NYT,* 5 dec. 2011. Proteste: „In St. Petersburg, 120 protestors were detained", *NTV,* 5 dec. 2011; Will Englund și Kathy Lally, „Thousands of protesters in Russia demand fair elections", *WP,* 10 dec. 2011; „Russia: Protests Go On Peacefully", Human Rights Watch, 27 feb. 2012; Kurczab-Redlich, *Wowa,* 607. Mass-media favorabilă regimului laudă poliția: *KP,* 5 dec. 2011; *Pravda,* 5 dec. 2011. Griffin: Elena Servettez, „Putin's Far Right Friends in Europe", Institute of Modern Russia, 16 ian. 2014; Anton Șehovțov, *Russia and the Western Far Right* (Routledge, Londra, 2018); vezi și Kashmira Gander, „Ex-BNP leader Nick Griffin tells right-wing conference Russia will save Europe", *Independent,* 23 martie 2015.

49 [*Simulacrul s-a repetat*] Natura falsificării: „Fal'sifikatsii na vyborakh prezidenta Rossiiskoi Federatsii 4 Marta 2012 goda", *Demokraticheskii Vybor,* 30 martie 2012; vezi și Satter, *The Less You Know,* 91; Kurczab-Redlich, *Wowa,* pp. 610–12. Despre „observatorii" polonezi Kownacki și Piskorski: Konrad Schuller, „Die Moskau-Reise des Herrn Kownacki", *FAZ,* 11 iulie 2017.

50 [*Pe 5 martie 2012*] „Oppozitsiia vyshla na Pushkinskoi", Gazeta.ru, 5 martie 2012.

50 [*Putin a decis să privească*] Medvedev: Satter, *The Less You Know,* p. 65. Putin: „Fragmente din stenograma întâlnirii Clubului Internațional de Discuții Valdai", 19 sept. 2013. Citatul din Ilin: „Kakie zhe vybory nuzhny Rossii", p. 22.

51 [*Dușmanul permanent al lui Leonid Brejnev*] Kripkov, „To Serve God and Russia", p. 65.

51 [*Pe 6 decembrie 2011*] Dmitri Medvedev (@MedvedevRussia), 6 dec. 2011. Vezi Paul Goble „«Hybrid Truth» as Putin's New Reality", Window on Eurasia, blog, 30 ian. 2015.

52 [*Un confident al lui Putin*] Vladimir Yakunin, „Novyi mirovoi klass' vyzov dlia chelovechestva", *Narodnyi Sobor,* 28 nov. 2012.

52 [*În septembrie 2013*] China: „Address on Human Rights, Democracy, and the Rule of Law", Beijing, 13 sept. 2013. Valdai: Vladimir Putin, discurs la Valdai, 19 sept. 2013. Lege: „For the Purpose of Protecting Children from Information Advocating for a Denial of Traditional Family Values", 11 iunie 2013.

52 [*Campania nu depindea*] Sărutur: Tatiana Jurjenko, „Capitalism, autocracy, and political masculinities in Russia", *Eurozine,* 18 mai 2016; vezi și Kurczab-Redlich, *Wowa,* 717–19. Mire: „Vladimir Putin Says Donald Trump «Is Not My Bride, and I'm Not His Groom»", *TG,* 5 sept. 2017. Despre masculinitate, vezi și Mary Louise Roberts, *Civilization Without Sexes* (University of Chicago Press, Chicago, 1994); Dagmar Herzog, *Sex After Fascism* (Princeton UP, Princeton, 2005); Judith Surkis, *Sexing the Citizen* (Cornell UP, Ithaca, NY, 2006); Timothy Snyder, *The Red Prince* (Basic Books, New York, 2008).

53 [*Putin oferea*] Weber dezvoltă această teorie în *Wirtschaft und Gesellschaft;* secțiunile relevante sunt publicate în engleză în Max Weber, *On Charisma and Institution Building,* ed. de S.N. Eisenstadt (University of Chicago Press, Chicago, 1968). Iordachi analizează această problemă pentru cazul fasciștilor creștini în *Charisma, Politics, and Violence,* p. 12 și urm.

53 [*Weber definea două mecanisme*] Tema masculinității va fi dezvoltată în capitolele 4 și 6.

53 [*Dacă primul impuls al Kremlinului*] Despre „semnalul" lui Putin s-a relatat larg: *Pravda,* 8 dec. 2011; *Mir24,* 8 dec. 2011; *Nakanune,* 8 dec. 2011. Ce își amintește Hillary Clinton: *What Happened* (Simon

and Schuster, New York, 2017), 329. Afirmația din 15 decembrie: „Stenogramma programmy 'Razgovor s Vladimirom Putinym. Prodolzhenie", *RG,* 15 dec. 2011. Ilyin: *Nashi zadachi,* p. 56, o trimitere la Carl Schmitt, care face și el ca distincția dintre prieten și dușman să fie una prepolitică: *The Concept of the Political,* trad. de George Schwab (University of Chicago Press, Chicago, 2007), pp. 25–28. Pentru evaluări contemporane ale Chinei, vezi Thomas Stephan Eder, *China-Russia Relations in Central Asia* (Springer, Wiesbaden, 2014); Marcin Kaczmarski, „Domestic Sources of Russia's China Policy", *Problems of Post-Communism,* vol. 59, nr. 2, 2012, pp. 3–17; Richard Lotspeich, „Economic Integration of China and Russia in the Post-Soviet Era", în James Bellacqua, ed., *The Future of China-Russia Relations* (University of Kentucky Press, Lexington, 2010), pp. 83–145; Dambisa F. Moyo, *Winner Take All: China's Race for Resources and What It Means for the World* (Basic Books, New York, 2012).

54 [*Occidentul a fost ales drept inamic*] Nivelul trupelor americane: Comandamentul European al Statelor Unite, „U.S. Forces in Europe (1945–2016): Historical View", 2016. Romney: „Russia is our number one geopolitical foe", *CNN: The Situation Room with Wolf Blitzer,* 26 martie 2012; Z. Byron Wolf, „Was Mitt Romney right about Detroit and Russia?", CNN, 1 aug. 2013.

54 [*Uniunea Europeană*] Mass-media rusă despre proteste: „The Agency", *NYT,* 2 iunie 2015; Thomas Grove, „Russian «smear» documentary provokes protests", Reuters, 16 martie 2012. Lachei: „Putin predlozhil zhestche nakazyvat prispeshnikov zapada", *Novye Izvestiia,* 8 dec. 2011.

55 [*Tocmai din cauză că făcuse*] Vladimir Putin, Mesaj către Adunarea Federală, 12 dec. 2012; vezi și Putin, „Fragmente din stenograma întâlnirii Clubului Internațional de Discuții Valdai", 19 sept. 2013.

55 *[În 2012, Putin a explicat* Vladimir Putin, Mesaj către Adunarea Federală, 12 dec. 2012.

55 [*Calomnia a devenit*] Legea calomniei: Rebecca DiLeonardo, „Russia president signs law re-criminalizing libel and slander", jurist.org, 30 iulie 2012. Extremism: Lilia Shevtsova, „Forward to the Past in Russia", *Journal of Democracy,* vol. 26, nr. 2, 2015, p. 30. Legea ONG-urilor: „Russia's Putin signs NGO «foreign agents» law", Reuters, 12 iulie 2012. Legea despre ortodoxia religioasă: Marc Bennetts,

„A New Russian Law Targets Evangelicals and other «Foreign» Religions", *NW,* 15 sept. 2016. Legea despre trădare: „Russia: New Treason Law Threatens Rights", Human Rights Watch, 23 oct. 2012. FSB: Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine,* p. 29.

56 [*În dimineața*] Human Rights Watch, „Russia: Government vs Rights Groups", 8 sept. 2017.

56 [*Pe 15 decembrie 2011*] Transcriptul emisiunii radio: *RG,* dec. 2011, rg.ru/2011/12/15/stenogramma.html; vezi și „Vladimir Putin", *Russkaia narodnaia liniia,* 16 dec. 2011.

57 [*„Putem noi spune"*] Ilin în 1922: Kripkov, „To Serve God and Russia", 182. Putin: „Vladimir Putin", *Russkaia narodnaia liniia,* 16 dec. 2011.

57 [*Ca fost ofițer KGB*] Despre roșii și albi: „The Red and White Tradition of Putin", *Warsaw Institute,* 1 iunie 2017. Un exemplu pentru critica lui Ilin la adresa URSS-ului: *Welt vor dem Abgrund* (despre poliția secretă și teroare), pp. 99–118. Ideea lui Ilin de epurare a ofițerilor poliției secrete: „Kakie zhe vybory nuzhny Rossii", p. 18.

57 [*În 2005, Putin a*] Incinerarea și Mihalkov: Sophia Kishkovsky, „Echoes of civil war in reburial of Russian", *NYT,* 3 oct. 2005. Mihalkov și Ilin: Izrail' Zaidman, „Russkii filosof Ivan Il'in i ego poklonnik Vladimir Putin", *Rebuzhie,* 25 nov. 2015; Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine,* 15. Manifestul lui Mihalkov: N. Mihalkov, „Manifesto of Enlightened Conservatism", 27 oct. 2010. Vezi și Martynov, „Filosof kadila i nagaiki".

58 [*În 2009, atunci când a depus flori*] Cekist pentru Dumnezeu: Kripkov, „To Serve God and Russia", 201. Despre Șevkunov: Yuri Zarakhovich, „Putin Pays Homage to Ilyin", *EDM,* 3 iunie 2009; Charles Clover, „Putin and the Monk", *Financial Times,* 25 ian. 2013. Evaluarea lui Șevkunov la adresa călăilor: „Arkhimandrit Tikhon: «Oni byli khristiane, bezzavetno sluzhivshie strane i narodu»", *Izvestiya,* 26 martie 2009. Citatul din Putin: „Putin priznal stroitelei kommunizma «zhalkimi» kopipasterami", lenta.ru, 19 dec. 2013.

59 [*În* Insolație, *filmul*] din 2014, regizor Nikita Mihalkov; *Trotskii,* 2017, regizori Aleksandr Kott și Konstantyn Statskii, dezbatere între Trotki și Ilin în episodul 8, la min. 26:20–29, 40.

59 [*Când susținea*] Vladimir Putin, „Rossiia: natsional'nyi vopros", *Nezavisimaia Gazeta,* 23 ian. 2012.

61 [*În acest articol*] Putin: ibid. Ilin: *Nashi zadachi,* 56. Schmitt: *Concept of the Political.*

60 [*Când descria despre Rusia*] Putin, „Rossiia: natsional'nyi vopros".

60 [*În ianuarie 2012*] Vladimir Putin, Mesaj către Adunarea Federală, 12 dec. 2012.

61 [*Până și celor mai servili*] Planul pentru Rusia: vezi discuția și sursele în capitolul 6; vezi și Jeff Horwitz și Chad Day, „Before Trump job, Manafort worked to aid Putin", AP, 22 martie 2017. Pentru o comparație între alegerile din 2004 și 2010, vezi Timothy Garton Ash și Timothy Snyder, „The Orange Revolution", *NYR,* 28 aprilie 2005, și Timothy Snyder, „Gogol Haunts the New Ukraine", *NYR,* 25 martie, 2010.

61 [*Ianukovici a câștigat*] Despre politicile proruseşti timpurii: Steven Pifer, *The Eagle and the Trident* (Brookings, Washington, D.C., 2017), p. 282; Luke Harding, „Ukraine extends lease for Russia's Black Sea Fleet", *TG,* 21 aprilie 2010. Citat: Fred Weir, „With Ukraine's blessing, Russia to beef up its Black Sea Fleet", *Christian Science Monitor,* 25 oct. 2010. Merită amintit faptul că guvernul format după căderea lui Ianukovici a declarat, în ciuda invaziei ruseşti, că Ucraina nu are intenția de a adera la NATO. Vezi Meike Dülffer, interviu cu Ministrul de externe Pavlo Klimkin, „Am Ende zahlt die Fähigkeit, uns selbst zu verteidigen", *Die Zeit,* 2 oct. 2014.

61 [*Brusc, în 2012*] Acest lucru constituie subiectul capitolului 4.

61 [*Când studenții de la istorie*] „Întâlnire cu tinerii oameni de știință și profesori de istorie", Moscova, 2014, Kremlin, 46951.

61 [*În primul său mesaj*] Putin, Mesaj către Adunarea Federală, 2012.

62 [*Tihon Șevkunov, prietenul monastic*] Rugăciune pentru Vladimir: Yuri Zarakhovich, „Putin Pays Homage to Ilyin", *EDM,* 3 iunie 2009. Pentru atitudinea lui Ilin, vezi *Nashi zadachi,* p. 142. Despre statuie: Shaun Walker, „From one Vladimir to another: Putin unveils huge statue in Moscow", *TG,* 4 nov. 2016. Despre regimul Putin ca feudalism gotic, vezi Dina Khapaeva, „La Russie gothique de Poutine", *Libération,* 23 oct. 2014. Despre aspirațiile milenariste și fascismul creștin, vezi Vladimir Tismăneanu, „Romania's Mystical Revolutionaries", în Edith Kurzweil, ed., *A Partisan Century* (Columbia UP, New York, 1996), pp. 383–92.

63 [*În istorie, persoana*] Despre istoria Rusiei Kievene și a bulgarilor: Simon Franklin și Jonathan Shepard, *The Emergence of Rus 750–1200* (Longman, Londra, 1996), xix, pp. 30–31, 61; Jonathan Shepard, „The origins of Rus'", în Maureen Perrie, ed., *The Cambridge*

History of Russia, vol. 1 (Cambridge UP, Cambridge, Marea Britanie, 2006), pp. 47–97. Despre etimologia „Rus"-ului: Manfred Hildermaier, *Geschichte Russlands* (C.H. Beck, München, 2013), p. 42. Despre comerțul cu sclavi: Anders Winroth, *The Conversion of Scandinavia* (Yale UP, New Haven, 2012), pp. 47–57, 92. Despre Volodimir: Jonathan Shepard, „The origins of Rus'", pp. 62–72; Omeljan Pritsak, *The Origin of Rus'* (Harvard UP, Cambridge, Mass., 1991), pp. 23–25. Despre păgânism, vezi: S.C. Rowell, *Lithuania Ascending* (Cambridge UP, Cambridge, Marea Britanie, 1994). Despre limbă, vezi Harvey Goldblatt, „The Emergence of Slavic National Languages", în Aldo Scaglione, ed., *The Emergence of National Languages* (Loggo Editore, Ravena, 1984). Deloc surprinzător, Ilin era obsedat de excluderea vikingilor din ceea ce el considera a fi istoria rusă: Kripkov, „To Serve God and Russia", p. 247.

63 [*Creștinismul nu împiedica*] Despre această luptă pentru succesiune: Franklin și Shepard, *Emergence of Rus*, pp. 185–246. Despre succesiune în Rusia Kieveană în general, vezi Hildermaier, *Geschichte Russlands*, pp. 114–115; Karl von Loewe, trad. și ed., *The Lithuanian Statute of 1529* (E.J. Brill, Leiden, 1976), pp. 2–3; Stefan Hundland, *Russian Path Dependence* (Routledge, Londra, 2005), pp. 19–42; Franklin, „Kievan Rus", pp. 84–85. Vezi și Andrzej B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewski (XVI–XVIII w.)* (Campidoglio, Varșovia, 2013). Craniul: Jonathan Shepard, „The origins of Rus'", pp. 143–46.

Capitolul 3

66 [*La vremea lui, Ivan Ilin*] Vezi Mark Mazower, *Dark Continent* (Knopf, New York, 1999). Pentru o descriere fascistă concisă a democrației, vezi Corneliu Zelea Codreanu, „A Few Remarks on Democracy", 1937; pentru o percepție asupra atractivității stângii extreme, vezi François Furet, *Le passé d'une illusion* (Robert Laffont, Paris, 1995); Marci Shore, *Caviar and Ashes* (Yale UP, New Haven, 2006); Richard Crossman, ed., *The God that Failed* (Hamilton, Londra, 1950).

66 [*Primul Război Mondial*] Despre lungul Prim Război Mondial: Jörn Leonhard, *Die Büchse der Pandora* (Beck, München, 2014); Robert Gerwarth, *Die Besiegten* (Siedler, München, 2017). Despre politica interbelică a marilor puteri: Sergei Gorlov, *Sovershenno*

sekretno, Moskva-Berlin, 1920–1933 (RAN, Moscova, 1999); Jonathan Haslam, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933–39* (Macmillan, Houndmills, Marea Britanie, 1984); Marek Kornat, *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939* (Oskar, Gdańsk, 2012); Hans Roos, *Polen und Europa* (J.C.B. Mohr, Tübingen, 1957); Frank Golczewski, *Deutsche und Ukrainer, 1914–1939* (Ferdinand Schöning, Paderborn, 2010); Hugh Ragsdale, *The Soviets, the Munich Crisis, and the Coming of World War II* (Cambridge UP, Cambridge, Marea Britanie, 2004); Gerhard L. Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany* (University of Chicago Press, Chicago, 1980); Piotr Stefan Wandycz, *The Twilight of French Eastern Alliances, 1926–1936* (Princeton UP, Princeton, 1988). Despre economia politică și statul-națiune interbelice, vezi E.A. Radice, „General Characteristics of the Region Between the Wars", în Michael Kaser, ed., *An Economic History of Eastern Europe,* vol. 1 (Oxford UP, New York, 1985), pp. 23–65; Joseph Rothschild, *East Central Europe Between the World Wars* (University of Washington Press, Seattle, 1992), pp. 281–311; Bruce F. Pauley, „The Social and Economic Background of Austria's *Lebensunfähigkeit*", în Anson Rabinbach, ed., *The Austrian Socialist Experiment* (Westview Press, Boulder, 1985), pp. 21–37. Guvernatorul regional polonez: „Protokoł z zebrania polskiej grupy parlamentarnej Wołynia", Centralne Archiwum Wojskowe, Rembertów, I.302.4.122. Kennan: Ira Katznelson, *Fear Itself* (Norton, New York, 2013), p. 32.

67 [*De asemenea, al Doilea Război Mondial*] Despre Pactul Molotov–Ribbentrop, vezi Gerd Koenen, *Der Russland-Komplex* (Beck, München, 2005); Sławomir Dębski, *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941* (PISM, Varșovia, 2003); John Lukacs, *The Last European War* (Yale UP, New Haven, 2001); Roger Moorhouse, *The Devils' Alliance* (Bodley Head, Londra, 2014). Despre războiul german din Polonia, vezi Jochen Böhler, *„Größte Härte": Verbrechen der Wehrmacht in Polen September/Oktober 1939* (Deutsches Historisches Institut, Osnabrück, 2005). Despre crimele de război rusești simultane, vezi Anna M. Cienciala, Natalia S. Lebedeva și Wojciech Materski, ed., *Katyn* (Yale UP, New Haven, 2007); Grzegorz Hryciuk, „Victims 1939–1941", în Elazar Barkan, Elisabeth A. Cole și Kai Struve, ed., *Shared History–Divided Memory*

(Leipzig University-Verlag, Leipzig, 2007), 173–200. Despre centralitatea Ucrainei, vezi Snyder, *Bloodlands*; Timothy Snyder, *Black Earth* (Crown Books, New York, 2015). Vezi și Adam Tooze, *The Wages of Destruction* (Viking, New York, 2007); Rolf-Dieter Müller, *Der Feind steht im Osten* (Ch. Links Verlag, Berlin, 2011); Ulrike Jureit, *Das Ordnen von Räumen* (Hamburger Edition, Hamburg, 2012); Christian Gerlach, *Krieg, Ernährung, Völkermord* (Hamburger Edition, Hamburg, 1998); Alex J. Kay, *Exploitation, Resettlement, Mass Murder* (Berghahn Books, New York, 2006).

68 [*În general, înfrângerea*] Ghiduri pentru această tranziție: Thomas W. Simons, Jr., *Eastern Europe in the Postwar World* (St. Martin's, New York, 1993); Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution* (Praeger, New York, 1956), pp. 167–211; Jan T. Gross, „The Social Consequences of War", *East European Politics and Societies*, vol. 3, 1989, pp. 198–214; Bradley F. Abrams, „The Second World War and the East European Revolutions", *East European Politics and Societies*, vol. 16, nr. 3, 2003, pp. 623–64; T. V. Volokitina et al., ed., *Sovetskii faktor v Vostochnoi Evrope 1944–1953* (Sibirskii khronograf, Moscova, 1997).

68 [*Puterea economică americană*] Alan Milward, *The European Rescue of the Nation-State* (University of California Press, Berkeley, 1992). Vezi și Harold James, *Europe Reborn: A History, 1914–2000* (Pearson, Harlow, 2003).

68 [*Integrarea europeană a început Nashi zadachi*], 94–95, 166–168. Vezi Evlampiev, „Ivan Il'in kak uchastnik sovremennykh diskussii", p. 15, care subliniază faptul că Ilin a susținut, spre sfârșitul vieții, o dictatură națională „cu accente fasciste clare".

69 [*În jumătatea de secol*] O istorie care ia în considerare atât decolonizarea, cât și integrarea este Tony Judt, *Postwar: A History of Europe Since 1945* (Penguin Press, New York, 2005 [ed. rom. *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, Polirom, 2008, trad. de Georgiana Perlea]). Despre amploarea pierderilor de război germane, vezi Rüdiger Overmans, *Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg* (Oldenbourg, München, 1999); vezi și Thomas Urban, *Der Verlust: Die Vertreibung der Deutschen und Polen im 20. Jahrhundert* (C.H. Beck, München, 2004).

69 [*În anii '80*] Pledoaria pentru raționalitate economică apare în Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe* (Cornell UP, Ithaca, NY, 1998).

70 [*Pentru majoritatea statelor comuniste*] O analiză clasică a cazului polonez este Antony Polonsky, *Politics in Independent Poland 1921–1939* (Clarendon Press, Oxford, 1972).

70 [*În 2004 și 2007*] Timothy Snyder, „Integration and Disintegration: Europe, Ukraine, and the World", *Slavic Review,* vol. 74, nr. 4, iarna anului 2015.

71 [*O putere imperială*] Vezi Mark Mazower, „An International Civilization?", *International Affairs,* vol. 82, nr. 3, 2006, pp. 553–66.

72 [*În întreaga istorie*] Despre Italia, vezi Davide Rodogno, *Fascism's European Empire,* trad. de Adrian Belton (Cambridge UP, Cambridge, Marea Britanie, 2006).

72 [*Nu exista în istorie nicio epocă*] O trecere în revistă franceză utilă e Patrick Weil, *How to be French,* trad. de Catherine Porter (Duke UP, Durham, 2008).

74 [*Respingerea rusească explicită*] În 2013, ideea distrugerii Uniunii Europene a fost formulată de liderii ruși ca fuziune cu Eurasia. Cu timpul, amenințarea rusească de a distruge UE a devenit mai explicită: Isabelle Mandraud, „Le document de Poutine qui entérine la nouvelle guerre froide", *LM,* 6 dec., 2016.

75 [*Până în 2012, liderii ruși*] Russia, Putin și UE: Jackie Gower, „European Union–Russia Relations at the End of the Putin Presidency", *Journal of Contemporary European Studies,* vol. 16, nr. 2, aug. 2008, pp. 161–67; Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine,* 37. Putin despre Ucraina în 2004: „Putin: EU-Beitritt der Ukraine «kein Problem»", *FAZ,* 10 dec. 2004. Rogozin despre NATO: Artemy Kalinovsky, *A Long Goodbye: The Soviet Withdrawal from Afghanistan* (Harvard UP, Cambridge, Mass., 2011), p. 226.

75 [*Până în 2011, direcția fundamentală*] Lucrarea clasică este Karen Dawisha, *Putin's Kleptocracy* (Simon and Schuster, New York, 2014). Karl Schlögel subliniază cu tărie acest lucru în cartea lui *Entscheidung in Kiew* (Carl Hanser Verlag, München, 2015), p. 78. Vezi și Anders Åslund și Andrew Kuchins, *The Russia Balance Sheet* (Peterson Institute, Washington, D.C., 2009).

76 [*În chestiuni de pace și război*] Estonia: Hannes Grassegger și Mikael Krogerus, „Weaken from Within", *New Republic,* dec. 2017, p. 18; Marcel Van Herpen, *Putin's Propaganda Machine* (Rowman and Littlefield, Lanham, 2016), p. 121. Georgia: John Markoff, „Before the Gunfire, Cyberattacks", *NYT,* aug. 12, 2008; D.J. Smith,

„Russian Cyber Strategy and the War Against Georgia", *Atlantic Council*, 17 ian. 2014; Irakli Lomidze, „Cyber Attacks Against Georgia", Ministerul Justiției din Georgia: Agenția pentru Informații, 2011; Sheera Frenkel, „Meet Fancy Bear, the Russian Group Hacking the US election", *BuzzFeed*, 15 oct. 2016.

76 [*În perioada 2010–2019*] Vladimir Putin, „Von Lissabon bis Wladiwostok", *Süddeutsche Zeitung*, 25 nov. 2010.

76 [*O diferență esențială*] Îmbrățișarea ideologiei de către Putin după 2010 este unul dintre subiectele acestei cărți. Despre relația lui cu legea și politica înainte de 2010 și pentru o argumentație complementară, vezi Masha Gessen, *The Man Without a Face* (Riverhead Books, New York, 2013). Tânărul Ilin: Ilin, „Concepts of Law and Power", p. 68; Grier, „Complex Legacy", p. 167; Kripkov, „To Serve God and Russia", p. 13.

77 [*Ilin respingea la maturitate*] Ilin, „O russkom" fashizmie", p. 60.

77 [*Într-un articol din ziarul*] Vladimir Putin, „Novyi integratsionnyi proekt dla Evrazii — budushchee, kotoroe rozhdaetsia segodnia", *Izvestiia*, 3 oct. 2011. Vezi și Vladimir Putin, „Rossiia: natsional'nyi vopros"; *Nezavisimaia Gazeta*, 23 ian. 2012.

78 [*Bineînțeles, pentru UE*] Putin despre Eurasia: „Rossiia i meniaiushchiisia mir", *Moskovskie Novosti*, 27 feb. 2012. Uniunea economică eurasiatică: Jan Strzelecki, „The Eurasian Economic Union: a time of crisis", *OSW Commentary*, nr. 195, 27 ian. 2016.

78 [*În 2011 și 2012, în calitate de*] Vezi capitolul 2.

78 [*Rusia nu avea niciun principiu plauzibil*] Putin despre Eurasia în mai: „Vladimir Putin vstupil v dolzhnost' Prezidenta Rossii", kremlin.ru, 7 mai 2012. Vezi și Aleksandr Dughin, „Tretii put' i tret'ia sila", *Izborsk Club*, 4 dec. 2013, articolul 1300. Putin în decembrie: Mesaj către Adunarea Federală, 12 dec. 2012.

79 [*Gândirea eurasianistă a reprezentat*] Potrivit lui Kripkov, Ilin era occidentalizant la momentul începerii Primului Război Mondial: „To Serve God and Russia", p. 120. Vezi Martin Malia, *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812–1855* (Harvard UP, Cambridge, Mass., 1961); Andrzej Walicki, *The Controversy over Capitalism* (Clarendon Press, Oxford, Marea Britanie, 1969).

80 [*Primii eurasianiști*] Clover, *Black Wind, White Snow*, pp. 47–63.

80 [*Eurasianiștii anilor '20*] Despre Gulag și adevărurile biologice, vezi Clover, *Black Wind, White Snow*, p. 124; Golfo Alexopoulos, *Illness*

and Inhumanity in the Gulag (Yale UP, New Haven, 2017). Despre Gulag în general, vezi Oleg V. Khlevniuk, *The History of the Gulag* (Yale UP, New Haven, 2004); Lynna Viola, *The Unknown Gulag* (Oxford UP, New York, 2007); Anne Applebaum, *Gulag: A History* (Doubleday, New York, 2003). Vezi și Barbara Skarga, *Penser après le Goulag,* ed. de Joanna Nowicki (Editions du Relief, Paris, 2011). Despre Marea Teroare, vezi Karl Schlögel, *Terror und Traum* (Carl Hanser Verlag, München, 2008); Nicolas Werth, *La terreur et le désarroi* (Perrin, Paris, 2007); Rolf Binner și Marc Junge, „Wie der Terror «Gross» wurde", *Cahiers du Monde russe,* vol. 42, nr. 2–3–4, 2001, pp. 557–614.

82 [*În scrierile lui academice*] Clover, *Black Wind, White Snow,* p. 139.

82 [*Contribuția lui Gumilev*] Clover, *Black Wind, White Snow,* pp. 125, 129, 134.

82 [*Gumilev a adăugat*] Alexander Sergeevich Titov, „Lev Gumilev, Ethnogenesis and Eurasianism", teză de doctorat, University College London, 2005, p. 102; Clover, *Black Wind, White Snow,* p. 129. Despre antisemitismul lui Gumilev, vezi Mark Bassin, *The Gumilev Mystique* (Cornell UP, Ithaca, NY, 2016), p. 313: „Gumilev was a zealous antisemite".

83 [*În ciuda anilor*] Vezi, în general, Andreas Umland, „Post-Soviet «Uncivil Society» and the Rise of Aleksandr Dugin", teză de doctorat, Universitatea din Cambridge, 2007. Borodai și Gumilev: Titov, „Lev Gumilev", pp. 102, 236; Bassin, *Gumilev Mystique,* p. 314.

83 [*A vorbi despre „Eurasia"* Cuptoare: Clover, *Black Wind, White Snow,* p. 155. Dughin și Gumilev: Titov, „Lev Gumilev", p. 13; Clover, *Black Wind, White Snow,* p. 180; Bassin, *Gumilev Mystique,* pp. 308–9.

83 [*În timp ce Uniunea Sovietică*] Influențe: Șehovțov, *Russia and the Western Far Right,* capitolul 2.

84 [*La începutul anilor '90*] Sievers și De Benoist: Clover, *Black Wind, White Snow,* 158, 177.

84 [*Contactele europene ale lui Dughin*] Chiril și Metodie și salutarea morții: Clover, *Black Wind, White Snow,* pp. 11, 225. Fără granițe și roșu: Aleksandr Dughin, „Fashizm — Bezgranichnyi i krasnyi", 1997. Destin: Aleksandr Dughin, „Horizons of Our Revolution from Crimea to Lisbon", *Open Revolt,* 7 martie 2014.

84 [*Dughin avea în comun cu Ilin*] În valoroasa ei introducere la influențele europene ale lui Dughin, Marlene Laruelle subliniază faptul

că acesta nu putea să-l distingă pe Schmitt de tradiția național-socialistă. E un eșec instructiv. Vezi „Introduction", în Marine Laruelle, ed., *Eurasianism and the European Far Right* (Lexington Books, Lanham, 2015), pp. 10–11. Citatele din Schmitt: Carl Schmitt, *Writings on War,* trad. de Timothy Nunan (Polity Press, Cambridge, Marea Britanie, 2011), pp. 107, 111, 124. Introducerea lui Nunan e un ghid excelent pentru Schmitt ca teoretician al relațiilor internaționale. Despre opoziția lui Schmitt față de statul convențional și atitudinea nazistă față de legea internațională, vezi Czesław Madajczyk, „Legal Conceptions in the Third Reich and Its Conquests", *Michael: On the History of Jews in the Diaspora,* vol. 13, 1993, pp. 131–59. Madajczyk a fost influențat de Alfons Klafkowski, *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów* (Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań, 1946), scrisă în timpul războiului ca replică la Schmitt. Mark Mazower e unul dintre puținii savanți occidentali care înțeleg importanța acestei discuții germano-polone: *Governing the World* (Penguin Press, New York, 2012) și *Hitler's Empire* (Allen Lane, Londra, 2008).

85 [*Dughin l-a respins pe Ilin*] Arhetipuri: Aleksandr Dughin, „Arkhetip vampirov v soliarnykh misteriiakh", propagandahistory.ru, 51; Clover, *Black Wind, White Snow,* p. 189. Ticăloșie: Aleksandr Dughin, „Printsipy i strategiia griadushchei voiny", *4 Pera,* 20 dec. 2015. Funcția tehnică: Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine,* 110. Despre Obama: „Obama rozvalit Ameriku", www.youtube.com/watch?v=9AAyz3YFHhE. Resurse spirituale: „Ideinye istoki Vladimira Putina", Odinnadtsatyi Kanal, 17 mai 2016.

85 [*În scrierile sale de la*] Imens pericol: Clover, *Black Wind, White Snow,* 238. Mișcarea de tineret și lupta pentru Crimeea: Anton Șehovțov, „How Alexander Dugin's Neo-Eurasianists Geared Up for the Russian-Ukrainian War in 2005–2013", *TI,* 26 ian. 2016. Vezi și Aleksandr Dughin, „Letter to the American People on Ukraine", *Open Revolt,* 8 martie 2014.

86 [*În 2012, gânditorii fasciști*] Membri: „Manifest Ottsov — Osnovaetlei", *Izborsk Club,* datat 8 sept. 2012, publicat 1 dec. 2012, articol 887. Despre Șevkunov în 2012: Charles Clover, „Putin and the Monk", *Financial Times,* 25 ian. 2013.

86 [*Fondatorul și spiritul motor*] Despre Prohanov, vezi Clover, *Black Wind, White Snow,* 183–87; pentru un context util, vezi G.V.

Kostyrchenko, *Gosudarstvennyi antisemitizm v SSSR* (Materik, Moscova, 2005). Reacții față de Obama: *Ekho Moskvy,* 8 iulie 2009, 604015.

87 [*Când a fost întrebat*] „Yanukovich i Timoshenko: eto ne lichnosti, a politicheskie mashiny — Aleksandr Prokhanov", News24UA.com, 31 aug. 2012.

87 [*Problema fundamentală*] „Ukraina dolzhna stat' tsentrom Evrazii — Aleksandr Prokhanov", News24UA.com, 31 aug. 2012.

88 [*Acest mare proiect mântuitor*] Ibid.

88 [*Clubul Izborsk*] Acest citat și următoarele citate lungi sunt din manifest: „Manifest Ottsov — Osnovaetlei", Clubul Izborsk, datat 8 sept. 2012, publicat 1 dec. 2012, articol 887.

89 [*Manifestul nu făcea*] Prohanov: Interviu pentru *Ekho Moskvy,* 8 iulie 2009, 604015.

90 [*După această salvă inițială*] „Lideri sioniști": Oleg Prohanov, „Missiia vypolnima", *Izborsk Club,* 6 feb. 2014, articol 2816. Prăbușirea UE și integrarea Europei cu Rusia: Yuri Baranchik și Anatol Zapolskis, „Evrosoiuz: Imperiia, kotoraia ne sostoialas", Clubul Izborsk, 25 feb. 2015, articolul 4847. Prohanov: „Parizhskii Apokalipsis", Clubul Izborsk, 15 nov. 2015. Expertul Izborsk în Ucraina: Valery Korovin, interviu, „Ukraina so vremenem vernetsia k Rossii", *Svobodnaia Pressa,* 22 martie 2016. Dughin: „Tretii put' i tret'ia sila", Clubul Izborsk, 4 dec. 2013.

91 [*Pentru eurasianiștii Clubului Izborsk*] „Nachalo", Clubul Izborsk, 12 sept. 2012, articolul 887.

91 [*Unul dintre bombardierele*] Andrei Volkov, „Prokhanov prokatilsia na novom raketonostse Tu-95", *Vesti,* 16 aug. 2014.

91 [*Serghei Glaziev*] Despre strategia economică a lui Glaziev: Serghei Glaziev și Serghei Tkaciuk, „Eurasian economic union", în Piotr Dutkiewicz și Richard Sakwa, *Eurasian Integration* (Routledge, New Brunswick, 2014), pp. 61–83. Despre Glaziev și LaRouche: Serghei Glaziev, *Genocide: Russia and the New World Order* (publicat de *Executive Intelligence Review,* 1999). Despre Ucraina: Serghei Glaziev, „Eurofascism", *Executive Intelligence Review,* 27 iunie 2014.

92 [*Politica externă rusească reieșea*] Serghei Glaziev, „Who Stands to Win? Political and Economic Factors in Regional Integration", *Global Affairs,* 27 dec. 2013. Sau „Takie raznye integratsii", globalaffairs.ru, 16 dec. 2013. „Spatial concept": Glaziev și Tkaciuk, „Eurasian

economic union", 82. Mozaic: Serghei Glaziev, „SSh idut po puti razviazyvaniia mirovoi voiny", 29 martie 2016, lenta.ru.

92 [*Începând cu 2013*] Citatele din acest paragraf și din următoarele sunt de la Ministerul Afacerilor Externe al Federației Ruse, „Kontseptsiia vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii (utverzhdena Prezidentom Rossiiskoi Federatsii V.V. Putinym 12 fevralia 2013 g)".

93 [*Conceptele explicau clar*] Sergei Lavrov, „Istoricheskaia perspektiva vneshnei politiki Rossii", 3 martie 2016.

93 [*Putin s-a împrietenit*] Zeman: Péter Krekó et al., *The Weaponization of Culture* (Political Capital Institute, Budapesta, 2016), pp. 6, 61; Van Herpen, *Putin's Propaganda Machine,* p. 109; „Milos Zeman", *TG,* 14 sept. 2016. Lukoil a plătit o amendă de 1,4 milioane de dolari datorată de Martin Nejedly', consilierul lui Zeman și vicepreședintele partidului său (Roman Gerodimos, Fauve Vertegaal și Mirva Villa, „Russia Is Attacking Western Liberal Democracies", NYU Jordan Center, 2017). Campania din 2018: Veronika Špalková și Jakub Janda, „Activities of Czech President Miloš Zeman", Kremlin Watch Report, 2018. Ca și Putin, Zeman a fost președintele unei țări care nu a primit aproape deloc refugiați din Siria; și, ca și Putin, a folosit imaginea amenințării, vorbind despre un „super-Holocaust" pe care musulmanii îl puteau produce asupra cehilor. De asemenea, Zeman a negat prezența rusească în Ucraina și s-a alăturat atacurilor rusești asupra homosexualilor și deținuților politici ruși. Zeman a fost recompensat prin atenția mediei rusești: František Vrobel și Jakub Janda, *How Russian Propaganda Portrays European Leaders* (Semantic Visions, Praga, 2016). Citatul din Putin: „Putin: esli by Berluskoni byl geem, ego by pal'tsem nikto netronul", interfax.ru, 19 sept. 2013. Despre Berlusconi: Jochen Bittner et al., „Putins großer Plan", *Die Zeit,* 20 nov. 2014; Jason Horowitz, „Berlusconi Is Back", *NYT,* 29 ian. 2018. Despre Schröder: Rick Noack, „He used to rule Germany. Now, he oversees Russian energy companies and lashes out at the U.S.", *WP,* 12 aug. 2017; Erik Kirschbaum, „Putin's apologist?", Reuters, 27 martie 2014.

94 [*În statele membre*] În general: Van Herpen, *Putin's Propaganda Machine.* Intervențiile pe Internet: Krekó, „Weaponization of Culture"; Anton Șehovțov, „Russian Politicians Building an International Extreme Right Alliance", *TI,* 15 sept. 2015. Le Pen despre RT: Marine Turchi, „Au Front nationale, le lobbying pro-russe s'accélère",

Mediapart, 18 dec. 2014; vezi și Iurii Safronov, „Russkii mir «Natsional'nogo Fronta»", *NG,* 17 dec. 2014. RT a început să transmită în spaniolă în 2009, în germană în 2014 și în franceză în 2017.

94 [*Farage și Le Pen propuneau*] Nigel Farage, „Leave Euro, Retake Democracy!", RT, 8 iulie 2013; vezi și Bryan MacDonald, „Could UKIP's rise herald a new chapter in Russian-British relations", RT, 25 nov. 2014. Le Pen: Alina Polyakova, Marlene Laruelle, Stefan Mesiter și Neil Barnett, *The Kremlin's Trojan Horses* (Atlantic Council, Washington, D.C., 2016); vezi și discuția de mai jos despre împrumuturi și căsătoria homosexuală.

94 [*În 2013, preocuparea*] Le Pen și politica sexuală din Rusia: Polyakova et al., *Kremlin's Trojan Horses,* p. 10. Le Pen despre homofilie: Aleksandr Terent'ev-Ml., interviu cu Marine Le Pen, „Frantsiia davno uzhe ne svobodnaia strana", *Odnako,* 6 aug. 2013. Chauprade: Marine Turchi, „Les réseaux russes de Marine Le Pen", *Mediapart,* 19 feb. 2014; *Sputnik France,* 16 oct. 2013; Aymeric Chauprade, discurs către Duma rusească, *Realpolitik TV,* 13 iunie 2013. Le Pen despre Eurasia: „Au congrès du FN, la «cameraderie» russe est bruyamment mise en scène", *Mediapart,* 29 nov. 2014.

95 [*În același timp*] Spencer îl admiră pe Putin: Sarah Posner, „Meet the Alt-Right Spokesman Thrilled by Putin's Rise", *Rolling Stone,* 18 dec. 2016. „Singura putere albă": Natasha Bertrand, „Trump won't condemn white supremacists or Vladimir Putin", *BI,* 14 aug. 2017. Spencer și Kouprianova: Casey Michel, „Meet the Moscow Mouthpiece Married to a Racist Alt-Right Boss", *DB,* 29 dec. 2016; refrenul lui Spencer: Daniel Lombroso și Yoni Appelbaum, „«Hail Trump!»", *The Atlantic,* 21 nov. 2016; Adam Gabbatt, „Hitler salutes and white supremacism", *TG,* 21 nov. 2016.

95 [*Întâmplător*] Rikov: Scott Shane și Mark Mazzetti: „The Plot to Subvert and Election", *NYT,* 20 sept. 2018. Implicarea RT în teoriile despre nașterea lui Obama și alte idei similare: Sonia Scherr, „Russian TV Channel Pushes «Patriot» Conspiracy Theories", Southern Poverty Law Center Intelligence Report, 1 aug. 2010; vezi și Șehovțov, *Russia and the Western Far Right,* capitolul 5. Mesajul de Twitter: Donald Trump, 18 iunie 2013.

96 [*Contribuția lui Trump*] Trump și concursul de frumusețe: Jim Zarroli, „At the 2013 Miss Universe Contest, Trump Met Some of Russia's Rich and Powerful", NPR, 17 iulie 2017. Despre situația financiară

a lui Trump: Reuters, „Trump Bankers Question His Portrayal of Financial Comeback", *Fortune,* 17 iulie 2016; Jean Eaglesham și Lisa Schwartz, „Trump's Debts Are Widely Held on Wall Street, Creating New Potential Conflicts", 5 ian. 2017; Trump, Moghilevici și Tohtahunov: Craig Unger, „Trump's Russian Laundromat", *New Republic,* 13 iulie 2017; Tohtahunov: Chris Francescani, „Top NY art dealer, suspected Russian mob boss indicted on gambling charges", Reuters, 16 aprilie 2013; David Corn și Hannah Levintova, „How Did an Alleged Russian Mobster End Up on Trump's Red Carpet?", *Mother Jones,* 14 sept. 2016. Vezi și Tomasz Piątek, *Macierewicz i jego tajemnice* (Arbitror, Varșovia, 2017).

96 [*Partenerul lui Trump*] Trump și Agalarov: Luke Harding, *Collusion* (Vintage, New York, 2017), pp. 229–37; „Here's What We Know about Donald Trump and His Ties to Russia", *WP,* 29 iulie 2016; „How Vladimir Putin Is Using Donald Trump to Advance Russia's Goals", *NW,* 29 aug. 2016; Cameron Sperance, „Meet Aras Agalarov", *Forbes* 12 iulie 2017; Shaun Walker, „The Trumps of Russia?", *TG,* 15 iulie 2017; Mandalit Del Barco, „Meet Emin Agalarov", NPR, 14 iulie 2017. Agalarov îi trimite lui Trump informații despre Clinton: Jo Becker, Adam Goldman și Matt Apuzzo, „Russian Dirt on Clinton? «I Love It», Donald Trump Jr. Said", *NYT,* 11 iulie 2017.

97 [*Totul a început în vara*] Medalia de Onoare: „How Vladimir Putin Is Using Donald Trump to Advance Russia's Goals", *NW,* 29 aug. 2016. Le Pen vizitează Moscova: Vivienne Walt, „French National Front Secures Funding from Russian Bank", *Time,* 25 nov. 2014. Trump o susține pe Le Pen: Aidan Quigley, „Trump expresses support for French candidate Le Pen", *Politico,* 21 aprilie 2017; Aaron Blake, „Trump is now supporting far-right French candidate Marine Le Pen", *WP,* 21 aprilie 2017; Gideon Rachman, „Le Pen, Trump and the Atlantic counter-revolution", *FT,* 27 feb. 2017. Le Pen îl susține pe Trump: James McAuley, „Marine Le Pen's tricky alliance with Donald Trump", 2 aprilie 2017. Frontul Național finanțat de Rusia: Marine Turchi, „Le FN attend 40 million d'euros de Russie", *Mediapart,* 26 nov. 2014; Karl Laske și Marine Turchi, „Le troisème prêt russe des Le Pen", *Mediapart,* 11 dec. 2014; Abel Mestre, „Marine Le Pen justifie le prêt russe du FN", *LM,* 23 nov. 2014; Anna Mogilevskaia, „Partiia Marin Le Pen vziala kredit v rossiiskom banke", *Kommersant,* 23 nov. 2014

97 [*Chiar dacă* Front National Rușii piratează o televiziune franceză: Frenkel, „Meet Fancy Bear"; Gordon Corera, „How France's TV5 was almost destroyed by «Russian hackers»", BBC, 10 oct. 2016; Joseph Menn și Leigh Thomas, „France probes Russian lead in TV5Monde hacking: sources", Reuters, 10 iunie 2015. Prohanov: „Parizhskii Apokalipsis", Clubul Izborsk, 15 nov. 2015.

97 [*În campania prezidențială franceză*] Le Pen despre Putin: Turchi, „Le Front national décroche les millions russes"; Shaun Walker, „Putin welcomes Le Pen to Moscow with a nudge and a wink", *TG,* 24 martie 2017; Ronald Brownstein, „Putin and the Populists", *The Atlantic,* 6 ian. 2017. Propaganda rusească despre Macron: Götz Hamann, „Macron Is Gay, Not!", *Zeit Online,* 24 feb. 2017; „Ex-French Economy Minister Macron Could Be «US Agent»", *Sputnik News,* 4 feb. 2017.

97 [*A sprijini*] Front National Farage susține Rusia: Patrick Wintour și Rowena Mason, „Nigel Farage's relationship with Russian media comes under scrutiny", *TG,* 31 martie 2014. Farage despre UE: „Leave Euro, retake democracy!", RT, 8 iulie 2015.

98 [*Primul imperativ*] Boți și troli care susțin acuzații de fraudă: Severin Carrell, „Russian cyber-activists", *TG,* 13 dec. 2017. „Falsificare totală": „Russia meddled in Scottish independence referendum", *Daily Express,* 15 ian. 2017. Măsluirea alegerilor britanice: Neil Clark, „UK general election", RT, 10 mai 2015. Susținere pentru referendum: Bryan MacDonald, „Ireland needed guns, but Scots only need a pen for independence", RT, 3 sept. 2014; vezi și Ben Riley-Smith, „Alex Salmond: I admire «certain aspects» of Vladimir Putin's leadership", *Telegraph,* 28 aprilie 2014; Anastasia Levchenko, „Russia, Scotland Should Seek Closer Ties — Ex–SNP Leader", *Sputnik,* 7 mai 2015. Russell Jackson, „Alex Salmond show on Russia Today to continue", *The Scotsman,* 24 aug. 2018.

98 [*Chiar dacă după aceste alegeri*] Despre Farage și RT, vezi mai sus. Despre Farage și Putin: „Nigel Farage: I admire Vladimir Putin", *TG,* martie 2014. Angajat: Stephanie Kirchgaessner, „The Farage staffer, the Russian embassy, and a smear campaign", *TG,* 18 dec. 2017. Prieteni conservatori ai Rusiei: Carole Cadwalladr, „Brexit, the ministers, the professor and the spy", *TG,* 4 nov. 2017.

99 [*Toate posturile de televiziune*] Propaganda rusească despre referendum: „General referendum may trigger a domino effect in Europe",

Rossiia–24, 24 iunie 2016; RT despre Brexit: „Is Parliament preparing to ignore public vote for Brexit?", RT, 6 iunie 2016; „EU army plans «kept secret» from British voters until after Brexit referendum", RT, 27 mai 2016. Pentru statistici despre boți și Brexit, vezi Marco T. Bastos și Dan Mercea, „The Brexit Botnet and User-Generated Hyperpartisan News", *Social Science Computer Review,* 2017, la 7 pentru concluzia că 90% dintre boții respectivi erau în afara Marii Britanii. Cele 419: Severin Carrell, „Russian cyber-activists", *TG,* 13 dec. 2017. Despre influențarea votanților: Yuriy Gorodnochenko et al., „Social Media, Sentiment, and Public Opinion", National Bureau of Economic Research, Working Paper 24631, mai 2018. Pentru analiză, vezi Carole Cadwalladr, „The Great British Brexit Robbery", *TG,* 7 mai 2017; Gerodimos et al., „Russia Is Attacking Western Liberal Democracies".

99 [*Politicienii ruși îndemnau*] Kosacev: raport despre rezultatele alegerilor, *Telegraph,* 9 ian. 2015. Angajamente neconstrângătoare: PK, 3 iunie 2016. Putin: „Vladimir Putin ne ozhidaet «global» noi katastrofy", PK, 24 iunie 2016, „V Velikobritanii nabiraet oboroty agitatsionnaia kompaniia za vykhod strany iz Evrosoiuza", PK, 27 mai 2016.

100 [*Sprijinul Rusiei*] Despre Gudenus și contextul legăturilor extremei drepte austriece cu Moscova, vezi Șehovțov, *Russia and the Western Far Right.* Despre Austria în secolul XX: Gerald Stourzh, *Vom Reich zur Republik* (Editions Atelier, Viena, 1990); Walter Goldinger și Dieter Binder, *Geschichte der Republik Österreich 1918–1938* (Verlag für Geschichte und Politik, Oldenburg, 1992); Anson Rabinbach, *The Crisis of Austrian Socialism* (University of Chicago Press, Chicago, 1983); Wolfgang Müller, *Die sowjetische Besatzung in Österreich 1945–1955 und ihre politische Mission* (Böhlau, Viena, 2005); Rolf Steininger, *Der Staatsvertrag.*(Studien-Verlag, Innsbruck, 2005).

100 [*În timpul campaniei prezidențiale*] Bernhard Weidinger, Fabian Schmid și Péter Krekó, *Russian Connections of the Austrian Far Right* (Political Capital, Budapesta, 2017), pp. 5, 9, 28, 30.

100 [*Ca și în Franța*] „Austrian far right signs deal with Putin's party, touts Trump ties", Reuters, 19 dec. 2016.

100 [*Integrare sau imperiu?*] „Ukrainian Oligarchs Stay Above the Fray and Let the Crisis Play Out", *IB Times,* 26 feb. 2014; „Behind Scenes, Ukraine's Rich and Powerful Battle over the Future", *NYT,* 12 iunie 2013.

101 [*Eurasianiștii înșiși*] Prohanov: „Yanukovich i Timoshenko". Amenințarea lui Glaziev: Shaun Walker, „Ukraine's EU trade deal will be catastrophic, says Russia", *TG,* 22 sept. 2013. Vezi Schlögel, *Entscheidung in Kiew,* 80.

Capitolul 4

103 [*Politica rusească a eternității*] Vladimir Putin, „Întâlnire cu membrii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ucrainiene a Patriarhiei Moscovei", 27 iulie 2013, Kremlin, 18960. În 2013, Putin a spus genul acesta de lucruri cu o frecvență crescândă: John Lough, „Putin's Communications Difficulties Reflect Serious Policy Problem", Chatham House, 2014.

103 [*În septembrie 2013*] Vladimir Putin, „Fragmente din stenograma întâlnirii Clubului Internațional de Discuții Valdai", 19 sept. 2013. „Modelul organic" a fost discutat în capitolul 1.

112 [*Națiunile sunt entități noi*] Despre statalitatea rusă timpurie s-a discutat în capitolul 2. Vezi, în general, Franklin și Shepard, *Emergence of Rus;* Winroth, *Conversion of Scandinavia.*

104 [*De asemenea, este posibil*] În „The Concept of Scientific History", Isaiah Berlin îl citează pe Lewis Namier într-un sens interesant: „Ce se înțelege prin simț istoric e cunoașterea nu a ceea ce s-a întâmplat, ci a ceea ce nu s-a întâmplat".

104 [*Configurațiile care fac*] Despre Comunitate, vezi Daniel Stone, *The Polish-Lithuanian State, 1386–1795* (University of Washington Press, Seattle, 2001). Despre tensiuni, vezi Timothy Snyder, *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999* (Yale UP, New Haven, 2003); Oskar Halecki, *Przyłączenie Podlasia, Wołynia, i Kijowszczyzny do Korony w Roku 1569* (Gebethner și Wolff, Cracovia, 1915); Nataliia Iakovenko, *Narys istorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII stolittia* (Heneza, Kiev, 1997); Jan Rotkowski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages* (Champion, Paris, 1927).

105 [*După 1569*] David Frick, *Polish Sacred Philology in the Reformation and Counter-Reformation* (University of California Press, Berkeley, 1989); André Martel, *La Langue Polonaise dans les pays ruthènes* (Travaux et Mémoires de l'Université de Lille, Lille, 1938).

106 [*Iobagii căutau refugiu*] Vitalii Shcherbak, *Ukrains'ke kozatstvo* (KM Akademia, Kiev, 2000); Tetiana Iakovleva, *Hetmanshchyna v druhii polovini 50-kh rokiv XVII stolittia* (Osnovy, Kiev, 1998).

107 [*În 1648, aceste tensiuni*] Vezi Jaroslaw Pelenski, „The Origins of the Official Muscovite Claim to the «Kievan Inheritance»", *Harvard Ukrainian Studies,* vol. 1, nr. 1, 1977, pp. 48–50.

107 [*Cnezatul Moscovei s-a întors apoi spre vest*] David Saunders, *The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750–1850* (CIUS, Edmonton, 1985); K.V. Kharlampovich, *Malorossiiskoe vliianie na velikorusskuiu tserkovnuiu zhizn'* (Golubeva, Kazan, 1914).

107 [*În secolul al XIX-lea*] Daniel Beauvois, *Pouvoir russe et noblesse polonaise en Ukraine, 1793–1830* (CNRS Editions, Paris, 2003); Daniel Beauvois, *Le noble, le serf, et le revizor* (Editions des archives contemporaines, Paris, 1985); Jarosław Hrycak, *Historia Ukrainy: 1772–1999* (Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin, 2000); Andreas Kappelar, *Russland als Vielvölkerreich* (Beck, München, 1982).

109 [*Singurul teritoriu al Rusiei Kievene*] Iryna Vushko, *The Politics of Cultural Retreat* (Yale UP, New Haven, 2017); John Paul Himka, *Socialism in Galicia* (Harvard UP, Cambridge, Mass., 1983); Ivan L. Rudnyts'kyi, *Essays in Modern Ukrainian History* (Canadian Institute for Ukrainian Studies, Edmonton, 1987); Roman Szporluk, „The Making of Modern Ukraine: The Western Dimension", *Harvard Ukrainian Studies,* vol. 25, nr. 1–2, 2001, pp. 57–91; Harald Binder, *Galizien in Wien* (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 2005); Mykhailo Vozniak, *Iak probudylosia ukrains'ke narodnie zhyttia v Halychyni za Avstrii* (Dilo, Lvov, 1924).

109 [*După Revoluția Bolșevică*] Despre continuitățile dintre perioada imperială și cea sovietică: Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union* (Harvard UP, Cambridge, Mass., 1997). Despre Ucraina și puterile Antantei: Oleksandr Pavliuk, *Boroť ba Ukrainy za nezalezhnist' i polityką SShA, 1917–1923* (KM Akademia, Kiev, 1996); Caroline Milow, *Die ukrainische Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie* (Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2002); Mark Baker, „Lewis Namier and the Problem of Eastern Galicia", *Journal of Ukrainian Studies,* vol. 23, nr. 2, 1998, pp. 59–104. Despre geopolitica ruso-polonă: Andrzej Nowak, *Polska a trzy Rosje* (Arcana, Cracovia, 2001); vezi și Richard Ullman, *Anglo-Soviet Relations 1917–1920* (Princeton UP, Princeton, trei volume, 1961–1973).

Despre teritoriile care au revenit Poloniei: Werner Benecke, *Die Ostgebiete der Zweiten Polnischen Republik* (Böhlau Verlag, Köln, 1999); Jan Tomasz Gross, *Revolution from Abroad* (Princeton UP, Princeton, 1988); Katherine R. Jolluck, *Exile and Identity* (University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2002).

110 [*Istoria ucraineană*] Despre colonialismul german: Willeke Hannah Sandler, „«Colonizers are Born, Not Made»: Creating a Colonial Identity in Nazi Germany, 1933–1945", teză de doctorat, Duke University, 2012; Lora Wildenthal, *German Women for Empire, 1884–1945* (Duke UP, Durham, 2001); Jürgen Zimmerer, *Von Windhuk nach Auschwitz* (LIT Verlag, Münster, 2011); Wendy Lower, *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine* (University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2005); *cf.* Alexander Victor Prusin, *The Lands Between: Conflict in the East European Borderlands, 1870–1992* (Oxford UP, Oxford, 2010). Despre limbajul autocolonizării sovietice: Alvin Gouldner, „Stalinism: A Study of Internal Colonialism", *Telos,* nr. 34, 1978, pp. 5–48; Lynne Viola, „Selbstkolonisierung der Sowjetunion", *Transit,* nr. 38, 2009, pp. 34–56.

110 [*Iosif Stalin a înțeles*] Despre numărul evreilor uciși în Ucraina: Alexander Kruglov, „Jewish Losses in Ukraine", în Ray Brandon și Wendy Lower, ed., *The Shoah in Ukraine* (Indiana UP, Bloomington, 2008), pp. 272–90. Despre numărul victimelor Holocaustului în URSS, vezi Yitzhak Arad, *The Holocaust in the Soviet Union* (University of Nebraska Press and Jerusalem: Yad Vashem, Lincoln, 2009). Pentru alte calcule, vezi Dieter Pohl, *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2008); Snyder, *Bloodlands.*

110 [*După ce Armata Roșie*] Despre acordul însuși, vezi John Basarab, *Pereiaslav 1654* (CIUS, Edmonton, 1982).

111 [*Ucraina sovietică a avut a doua*] Despre deportări, vezi Snyder, *Reconstruction of Nations;* Grzegorz Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji "Wisła". Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947* (Wydawnictwo Literackie, Varșovia, 2011); Jeffrey Burds, „Agentura: Soviet Informants Networks and the Ukrainian Underground in Galicia", *East European Politics and Societies,* vol. 11, nr. 1, 1997, pp. 89–130.

111 [*Deși politica sovietică*] Despre foametea din 1933, vezi Andrea Graziosi, *The Great Soviet Peasant War* (Harvard UP, Cambridge, Mass., 1996); Barbara Falk, *Sowjetische Städte in der Hungersnot 1932/33*

(Böhlau Verlag, Köln, 2005); Robert Kuśnierz, *Ukraina w latach kolektywizacji i wielkiego głodu* (Grado, Toruń, 2005); Anne Applebaum, *Red Famine: Stalin's War on Ukraine* (Doubleday, New York, 2017). Un ghid contemporan al anilor 1970 și 1980 se găsește în eseurile strânse mai târziu în Roman Szporluk, *Russia, Ukraine, and the Breakup of the Soviet Union* (Hoover Press, Stanford, 2000).

112 [*Fără îndoială, comuniștii ucraineni*] Despre ultimele decenii ale istoriei ucrainene sovietice, vezi Serhii Plokhy, *The Gates of Europe* (Basic Books, New York, 2015), pp. 291–336.

112 [*Ca și în noua Rusie*] Pentru o scurtă punere în contrast contemporană: „Ukraine's Biggest Problem: No Money", *American Interest,* 24 feb. 2014; „On Putin and Oligarchs", *American Interest,* 19 sept. 2014; „Private Banks Fuel Fortune of Putin's Inner Circle", *NYT,* 29 sept. 2014. Vezi, în general, Dawisha, *Putin's Kleptocracy.*

113 [*După înfrângerea lui*] Franklin Foer, „The Quiet American", *Slate,* 28 aprilie 2016; Franklin Foer, „Putin's Puppet", *Slate,* 21 iulie 2016; Roman Romaniuk, „How Paul Manafort Brought US Politics to Ukraine (and Ukrainian Politics to the US)", *UP,* 18 aug. 2016; Nick Robins-Early, „Who is Viktor Yanukovych and What's His Connection to Paul Manafort?", *HP,* 30 oct. 2017; Steven Lee Myers și Andrew Kramer, „How Paul Manafort Wielded Power in Ukraine Before Advising Donald Trump", *NYT,* 31 iulie 2016.

113 [*După ce a câștigat*] Averea familiei Ianukovici: Benjamin Bidder, „The Dubious Business of the Yanukovych Clan", *Spiegel Online,* 16 mai 2012; Alexander J. Motyl, „Ukraine: The Yanukovych Family Business", *World Affairs,* 23 martie 2012; H.E. Hale și R.W. Orttung, *Beyond the Euromaidan,* (Stanford UP, Palo Alto, 2016), 191. Ianukovici bagă la închisoare opoziția: Kathy Lally, „Ukraine jails former prime minister", *WP,* 11 oct. 2011; Luke Harding, „Ukraine's new government puts final nail in coffin of the Orange Revolution", *TG,* 11 martie 2010.

114 [*Ca stat nou, Ucraina*] Acordul de asociere: Amanda Paul, „Ukraine under Yanukovych: Plus ça change?", European Policy Centre, 19 feb. 2010; „Ukraine protests after Yanukovych EU deal rejection", BBC, 30 nov. 2013; „How the EU Lost Ukraine", *Spiegel Online,* 25 nov. 2013.

114 [*Jurnaliștii de investigație sunt cei*] Patriarkos, *War in 140 Characters,* 93; Shore, *Ukrainian Night.*

114 [*Cu toate defectele*] „Berkut' besposhchadno rastoptal kyevskyy evromaydan", *Fakty UA,* 30 nov. 2013. Citat exemplar: „Ultimul strop al răbdării noastre a fost primul strop al sângelui vărsat în Maidan". Sergei Gusovsky, 13 dec. 2013, în Timothy Snyder și Tatiana Jurjenko, ed., „Diaries and Memoirs of the Maidan", *Eurozine,* 27 iunie 2014.

115 [*Cetățenii ucraineni*] Nihoian, cu propriile lui cuvinte: interviu, 19 ian. 2014, TSN. Vezi și Daisy Sindelar, Yulia Ratsybarska și Franak Viachorka, „How an Armenian and a Belarusian Died for the Ukrainian Revolution", *The Atlantic,* 24 ian. 2014; „First Victims of Maidan Crackdown Remembered in Ukraine", *RFE/RL,* 22 ian. 2015. Despre Donbas și muncitorii lui, vezi Hiroaki Kuromiya, *Freedom and Terror in the Donbas* (Cambridge UP, Cambridge, 1998); Tanja Penter, *Kohle für Stalin und Hitler* (Klartext Verlag, Essen, 2010).

115 [*Pe 10 decembrie 2013*] Citatele din acest paragraf: Snyder and Jurjenko, „Diaries and memoirs of the Maidan".

115 [*La 16 ianuarie 2014*] „Priniaatye Radoi 16 ianvaria skandal'nye zakony opublikovany", *Liga Novosti,* 21 ian. 2014; Will Englund, „Ukraine enacts harsh laws against protests", *WP,* 17 ian. 2014; Timothy Snyder, „Ukraine: The New Dictatorship", *NYR,* 20 feb. 2014.

116 [*Șase zile mai târziu*] Nataliya Trach, „Two EuroMaidan activists missing", *Kyiv Post,* 21 ian. 2014. David M. Herszenhorn, „Unrest Deepens in Ukraine as Protests Turn Deadly", *NYT,* 22 ian. 2014; „Timeline: How Ukrainian Protests Descended into Bloodbath", *RFL/RE,* 19 feb. 2014; Piotr Andrusieczko, „Ofiary kijowskiego Majdanu nie były daremne", *GW,* 21 nov. 2014.

116 [*La începutul lui februarie*] Fond Demokratychni Initsiatyvy im. Il'ka Kucheriva, „Vid Maidanu-taboru do Maidanu-sichi", anchetă în rândul participanților, feb. 2014.

117 [*Pentru cei care*] Despre bombardamente, vezi „Ukrainian Interior Ministry has Questions", Interfax Ukraine, 7 feb. 2018.

118 [*Cetățenii ucraineni*] Sondaj: „Vid Maidanu-taboru do Maidanu-sichi", anchetă în rândul participanților, feb. 2014. Surenko: Snyder and Jurjenko, „Diaries and memoirs of the Maidan".

118 [*Politica acestei națiuni*] Volodimir Iermolenko, „O dvukh Evropakh", inache.net, 18 dec. 2013.

118 [*Între timp*] Bihun: Leonid Finberg și Uliana Holovach, ed., *Maidan. Svidchennia* (Dukh i Litera, Kiev, 2016), 89. Andrej Bondar: Snyder și Jurjenko, „Diaries and memoirs of the Maidan".

119 [*Economia Maidan*-ului] Economia darului: Valeria Korablyova, „The Idea of Europe, or Going Beyond Geography", lucrare nepublicată, 2016. Citate: Snyder și Jurjenko, „Diaries and memoirs of the Maidan".

119 [*La începutul lui 2014*] Date: „Vid Maidanu-taboru do Maidanusichi". Șerepanin: experiență personală, 2014. Vezi și Natalie Wilson, „Judith Butler's Corporeal Politics: Matters of Politicized Abjection", *International Journal of Sexuality and Gender Studies,* vol. 6, nr. 1–2, 2001, la pp. 119–21.

119 [*Protestul răbdător*] Snyder și Jurjenko, „Diaries and memoirs of the Maidan".

120 [*După ce veneau ca indivizi*] Iermolenko: „O dvukh Evropakh". Hrytsak e citat în Snyder și Jurjenko, „Diaries and memoirs of the Maidan". Citatul din Franklin: Korablyova, „The Idea of Europe, or Going Beyond Geography".

120 [*Un grup de avocați ucraineni* Finberg și Holovach, *Maidan. Svidchennia,* 100.

121 [*La sfârșitul lui 2011*] Vladimir Korovin, „Putin i Evraziiskaia ideologiia", Clubul Izborsk, 15 aprilie 2014, articolul 2801.

121 [*În noiembrie și decembrie 2013*] „«Ia ne gei!»: khakery vzlomali sotsseti Klichko posle ego prizyva vyiti na Maidan", *NTV,* 22 nov. 2013, 714256. Pentru un context util, vezi Oleg Riabov și Tatiana Riabova, „The Decline of Gayropa?", *Eurozine,* feb. 2013.

121 [*Imediat după ce studenții au început*] Homodictatura: „V Kieve aktivisty vodili khorovod i protykali puzyr' evrogomointegratsii", *NTV,* 24 nov. 2014, 735116. „The «gay» maelstrom of euro-integration", *Trueinform,* 22 dec. 22, 2013; Viktor Shestakov, „«Goluboi» omut «evrorevoliutsii», ili Maidan sdali", *Odna Rodina,* 21 dec. 2014.

121 [*Dmitri Kiselev*] Jim Rutenberg, „How the Kremlin built one of the most powerful information weapons of the 21st century", *NYT,* 13 sept. 2017.

121 [*Pe 1 decembrie 2013*] Kiselev despre alianța polono-lituaniană-suedeză: Dmitri Kiselev, „Vesti Nedeli", Rossiia-1, 1 dec. 2013, 928691.

122 [*Într-un alt episod*] Dmitri Kiselev, „Vesti Nedeli", Rossiia-1, 8 dec. 2013. *Segodnia*: Nikolai Telepnev, „Gei-Udar Po «Udaru»", 20 dec. 2013, 133168.

122 [*Integrarea europeană*] Malofeev: Natalia Teleghina, „Put' Malofeeva: ot detskogo pitaniia k sponsorstvu Donbassa i proshchennym",

republic .ru, 12 mai 2015, 50662. Articolul din *KP*: „Gei- drovishki v koster Mai dana", *KP,* 12 mai 2013, 3055033.

123 [*Când Ianukovici a anunțat*] „V Kieve aktivisty vodili khorovod i pro-tykali puzyr' evrogomointegratsii", NTV, 24 nov. 2014.

123 [*Pe 17 decembrie 2013*] Acordul referitor la gazele naturale: „Putin Pledges Billions, Cheaper Gas to Yanukovych", *RFE/RL,* 17 dec. 2013; Carol Matlack, „Ukraine Cuts a Deal It Could Soon Regret", *Bloomberg,* 17 dec. 2013; David Herszenhorn și Andrew Kramer, „Russia Offers Cash Infusion for Ukraine", *NYT,* 17 dec. 2013. Folosirea forței de către unitățile de intervenție ucrainene: Andrew Kramer, „Police and Protestors in Ukraine Escalate Use of Force", *NYT,* 20 ian. 2014; pentru memoria violenței, vezi și Snyder și Jurjenko, „Diaries and memoirs of the Maidan"; Finberg și Holovach, *Maidan. Svidchennia.*

124 [*Un actor important*] Ilya Arkhipov, Henry Meyer și Irina Reznik, „Putin's «Soros» Dreams of Empire as Allies Wage Ukraine Revolt", *Bloomberg,* 15 iunie 2014.

124 [*Girkin, angajatul lui Malofeev*] Teleghina, „Put' Malofeeva". Trecutul lui Girkin și autodefinirea lui drept „ofițer de operațiuni speciale": Aleksandr Prohanov, interviu cu Girkin, „Kto ty, Strelok?", *Zavtra,* 20 nov. 2014. Girkin se definește singur drept „colonel plin": Aleksandr Chalenko, interviu cu Girkin, *Politnavigator,* 1 dec. 2014.

124 [*Un memorandum care a circulat*] Andrei Lipskii, „«Predstavliaetsia pravil'nym initsiirovat prisoedinenie vostochnykh oblastei Ukrainy k Rossii»", *NG,* feb. 2015. Evaluarea memorandumului despre regimul Ianukovici: „Vo-pervykh, rezhim V. Yanukovicha okonchatel'no obankrotilsia. Ego politicheskaia, diplomaticheskaia, finansovaia, informatsionnaia podderzhka Rossiskoi Federatsiei uzhe ne imeet nikakogo smysla." Pentru o traducere germană, vezi „Russlands Strategiepapier im Wortlaut", *Die Zeit,* 26 feb. 2016; pentru discuție, vezi Steffen Dobbert, Christo Grosev și Meike Dülffer, „Putin und der geheime Ukraine-Plan", *Die Zeit,* 26 feb. 2015.

125 [*Într-o analiză de politici*] „Spasti Ukrainu! Memorandum ekspertov Izborskogo Kluba", 13 feb. 2014.

125 [*În ziua în care Clubul Izborsk*] Lavrov și hedonismul: Serghei Lavrov, „V ponimanii EC i CShA «svobodnyi» vybor za ukraintsev uzhe sdelan", *Kommersant,* 13 feb. 2014. Surkov și armele: Kurczab-Redlich, *Wowa,* pp. 667–68.

125 [*Acum actorii europeni*] Credeți cumva că Victoria Nuland, adjunctul secretarului de stat american de la acel moment, a împărțit fursecuri în Maidan? Dacă da, varianta evenimentelor care v-a pătruns în minte a trecut prin propaganda rusească. Nuland a împărțit sendvișuri. Această discrepanță, neimportantă în sine, servește drept urmă utilă. Dacă povestea din mintea voastră include elementul ficțional „fursec", ea include și alte elemente ficționale.

126 [*Cea mai importantă inițiativă*] Negocieri, focuri de armă, fugă: „A Kiev, la diplomatie européenne négocie directement avec Ianoukovitch", *LM,* 20 feb. 2014; Matthew Weaver și Tom McCarthy, „Ukraine crisis: deadly clashes shatter truce", *TG,* 20 feb. 2014. Ianukovici demisionează: Shiv Malik, Aisha Gani și Tom McCarthy, „Ukraine crisis: deal signed in effort to end Kiev standoff", *TG,* 21 feb. 2014; „Ukraine's Parliament, President Agree to Opposition Demands", *RFE/RL,* 21 feb. 2014; Sam Frizell, „Ukraine Protestors Seize Kiev as President Flees", *Time,* 22 feb. 2014; Alan Taylor, „Ukraine's President Voted Out, Flees Kiev", *The Atlantic,* 22 feb. 2014.

126 [*Trecuse momentul*] Prezența FSB în 20–21 februarie: Kurczab-Redlich, *Wowa,* pp. 667–68; Andrei Soldatov, „The True Role of the FSB in the Ukrainian Crisis", *Moscow Times,* 15 aprilie 2014. Vezi și Simon Shuster, „The Russian Stronghold in Ukraine Preparing to Fight the Revolution", *Time,* 23 feb. 2014; Daniel Boffey și Alec Luhn, „EU sends advisers to help Ukraine bring law and order to rebel areas", *TG,* 26 iulie 2014. Pentru o anchetă criminalistică digitală, vezi Carnegie Mellon University Center for Human Rights, „Euromaidan Event Reconstruction", 2018.

126 [*După aceste crime în masă*] Ianukovici pierde majoritatea parlamentară: „Parliament votes 328–0 to impeach Yanukovych on Feb. 22; sets May 25 for new election; Tymoshenko free", *Kyiv Post,* 23 feb. 2014; Uri Friedman, „Ukraine's Government Disappears Overnight", *The Atlantic,* 22 feb. 2014.

126 [*Masacrul lunetiștilor*] Campania cibernetică din Crimeea: Owen Matthews, „Russia's Greatest Weapon May Be Its Hackers", *NW,* 7 mai 2015; Hannes Grassegger și Mikael Krogerus, „Weaken from Within", *New Republic,* dec. 2017, p. 21; Adam Entous, Ellen Nakashima și Greg Jaffe, „Kremlin trolls burned across the Internet", *WP,* 25 dec. 2017. Agenția pentru Cercetarea Internetului: Adrian Chen, „The Agency", *NYT,* 2 iunie 2015. Pentru atmosfera primelor

zile ale invaziei, vezi primele corespondențe ale seriei „Russian Roulette" a lui Simon Ostrovsky din VICE News online.

127 [*La momentul la care Ianukovici a apărut*] Thomas Gutschker, „Putins Schlachtplan", *FAZ,* 9 iulie 2014. Câteva relatări timpurii ale invadării rusești a Ucrainei: „Russian troops in Crimea and the traitor admiral" („Russkie voiska v Krymu i admiral predatel'") *BigMir,* 3 martie 2014; Teleghina, „Put' Malofeeva". Vezi și Pavel Nikulin, „Kak v Krymu otneslis' k vvodu rossiiskikh voisk", *Slon,* 1 martie 2014; Il'ia Shepelin, „Prorossiiskie soldaty otkryli ogon' v vozdukh, chtoby ne dat' ukrainskim vernut' aerodrom Bel'bek", *Slon,* 3 martie 2014.

127 [*Începând din 24 februarie 2014*] Invadarea rusească a Crimeei: Anton Bebler, „Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict", *Romanian Journal of Foreign Affairs,* vol. 15, nr. 1, 2015, pp. 35–53; Ashley Deels, „Russian Forces in Ukraine", *Lawfare,* 2 martie 2014; Anatoly Pronin, „Republic of Crimea", *Russian Law Journal,* vol. 3, nr. 1, 2015, pp. 133–42. Simferopol: Mat Babiak, „Russians Seize Simferopol", *Ukrainian Policy,* 27 feb. 2014; Simon Shuster, „Gunmen Seize Parliament in Ukraine's Russian Stronghold", *Time,* 27 feb. 2014. Amintirile lui Girkin: Sergei Shargunov, interviu cu Ivan Girkin, *Svobodnaia Pressa,* 11 nov. 2014. Apelul lui Glaziev: „Kiev releases audio tapes", *Meduza,* 22 aug. 2016; vezi și Gerard Toal, *Near Abroad* (Oxford UP, Londra, 2016). Aksionov: Simon Shuster, „Putin's Man in Crimea Is Ukraine's Worst Nightmare", *Time,* 10 martie 2014. Obama despre Ucraina: Thomas Sparrow, „From Maidan to Moscow: Washington's Response to the crisis in Ukraine", în Klaus Bachmann și Igor Lyybashenko, ed., *The Maidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention* (Peter Lang, Frankfurt, 2014), pp. 322–23. Citatul din Obama: Bill Chappell, „Obama Warns Russia Against Using Force in Ukraine", NPR, 28 feb. 2014.

128 [*Spectacolul public*] Lupii Nopții în Crimeea: „Night Wolves, Putin's «Biker Brothers», To Ride to Ukraine to Support Pro-Russia Cause", *HP,* 28 feb. 2014; Harriet Salem, „Crimea's Putin supporters prepare to welcome possible Russian advance", *TG,* 1 martie 2014. Alexei Weitz e citat în Peter Pomerantsev, „Forms of Delirium", *London Review of Books,* vol. 35, nr. 19, 10 oct. 10, 2013.

128 [*Lupii Nopții au găsit*] Citatele din Zaldostonov: Damon Tabor, „Putin's Angels", *Rolling Stone,* 8 oct. 2015; Shaun Walker, „Patriotic

group formed to defend Russia against pro-democracy protestors", *TG,* 15 ian. 2015. Putin: „Vladimir Putin otvetil na voprosy zhurnalistov o situatsii na Ukraine", 4 martie 2014.

128 [*După ce au invadat Ucraina*] Despre reuniunea din Viena și pentru citatele din Dughin: Bernhard Odehnal, „Gipfeltreffen mit Putins fünfter Kolonne", *Tages-Anzeiger,* 3 iunie 2014. A încetat să existe: Aleksandr Dughin, „Letter to the American People on Ukraine", *Open Revolt,* 8 martie 2014.

129 [*La 16 martie*] Referendum: David Patrikarakos, *War in 140 Characters* (Basic Books, New York, 2017), pp. 92–94, 153; Richard Balmforth, „No room for «Nyet» in Ukraine's Crimea vote to join Russia", Reuters, 11 martie 2014. Rezultate: Paul Roderick Gregory, „Putin's human rights council accidentally posts real Crimean election results", *Kyiv Post,* 6 mai 2014; „Krym vybral Rossiiu", Gazeta.ru, 15 martie 2014; „Za zlyttia z Rosiieiu proholosovalo 123% sevastopoltsiv", *Ukrains'ka Pravda,* 17 martie 2014; „V Sevastopole za prisoedinenie k Rossii progolosovalo 123% naseleniia", UNIAN, 17 martie 2014. Mulțumiți francezilor: Agathe Duparc, Karl Laske și Marine Turchi, „Crimée et finances du FN: les textos secrets du Kremlin", *Mediapart,* 2 aprilie 2015.

129 [*În cadrul unei mari ceremonii*] Memorandumul de la Budapesta: Czuperski et al., „Hiding in Plain Sight", 4. Implicații legale: Deels, „Russian Forces in Ukraine"; Ivanna Bilych et al., „The Crisis in Ukraine: Its Legal Dimensions", raport Razom, 14 aprilie 2014; Anne Peters, „Sense and Nonsense of Territorial Referendums in Ukraine", ejiltalk.org, 16 aprilie 2014; Anne Peters, „The Crimean Vote of March 2014 as an Abuse of the Institution of Territorial Referendum", în Christian Calliess, ed., *Staat und Mensch im Kontext des Volker-und Europarechts* (Noms Verlag, Baden-Baden, 2015), pp. 255–80. Dezarmare: Sergei L. Loiko și Carol J. Williams, „Ukraine troops struggle with nation's longtime neglect of military", *Los Angeles Times,* 18 oct. 2014.

130 [*În martie și aprilie*] Declarația din 17 martie: Ministerul Afacerilor Externe, „Zaiavlenie MID o Gruppe podderzhki dlia Ukrainy", 17 martie 2014. Vezi Paul Roderick Gregory, „Putin Demands Federalization for Ukraine, But Declares It Off-Limits for Siberia", *Forbes,* 1 sept. 2014; Maksim Trudoliubov și Nikolai Iepple, „Rossiiskoe obshchestvo ne vidit sebia", *Vedomosti,* 2 iulie 2015; „M.I.D.

Ukrainy schitaet nepriemlemymi predlozheniia Rossii po uregulirovaniiu krizisa v strane", *Interfax,* 17 martie 2014, 196364.

130 [*Vladimir Putin a prezentat*] Vladimir Putin, Mesajul Președintelui Federației Ruse, 18 martie 2014.

130 [*Parlamentarul Tatiana Saenko*] Tatiana Saenko, „Parlamentarii o priniatii v sostav Rossiiskoi Federatsii novykh sub"yektov", *Kabardino-Balkarskaya Pravda,* nr. 49, 18 martie 2014.

131 [*Aceasta era politica eternității a lui Ilin*] Citatul din Putin: „Priamaia liniia s Vladimirom Putinym", Kremlin, 17 aprilie 17, 2014. Citatul din Malofeev: Dmitrii Sokolov-Mitrich și Vitalii Leibin, „Ostavit' Bogu mesto v istorii", *Russkii Reporter,* 4 martie 2015. Acestea sunt noțiuni ale timpului care inițiază războaie, dar nu le descriu. Când am citit interviurile cu voluntarii pro-ruși pe care Malofeev îi imagina drept războinici creștini virili care luptă cu diavolul, nu m-am putut abține să nu zâmbesc, văzând că prima mărturie spre care mă îndreptasem era cea a unui bărbat de origine evreiască al cărui nume de războinic era o referire literară rusească la Satana, iar a doua cea a unei femei care își descria religia drept satanism. Zâmbetul meu a fost unul trecător: poveștile lor, asemenea poveștilor tuturor oamenilor din regiune antrenați în război, erau foarte triste. (Interviuri cu separatiștii (B) și (V), transcrieri oferite de Oksana Mikhaevna.)

131 [*Căderea Crimeei*] Glaziev: „Ukraine publishes video proving Kremlin directed separatism in eastern Ukraine and Crimea", *Euromaidan Press,* 23 aug. 2016; „English translation of audio evidence of Putin's adviser Glazyev and other Russian politicians' involvement in war in Ukraine", *Focus on Ukraine,* 30 aug. 2016. Discuție: Veronika Melkozerova, „Two years too late, Lutsenko releases audio of Russian plan that Ukrainians already suspected", *Kyiv Post,* 27 aug. 2016; Halya Coynash, „Odesa Smoking Gun Leads Directly to Moscow", *Human Rights in Ukraine,* 20 sept. 2016; „The Glazyev Tapes", *European Council on Foreign Relations,* 1 nov. 2016.

132 [*În aprilie, Putin a recitat public*] Girkin și Borodai se întorc în aprilie: Czuperski et al., „Hiding in Plain Sight", 4, 20. Pozițiile lui Girkin și Borodai: Dmitrii Sokolov-Mitrich și Vitalii Leibin, „Ostavit' Bogu mesto v istorii", *Russkii reporter,* 4 martie 2015; „Profile of Russian Tycoon's Big New Christian TV Channel", *FT,* 16 oct. 2015. Gubarev ca guvernator al poporului în Donețk: Nikolai Mitrokhin, „Transnationale Provokation", *Osteuropa,* 5–6/2014, 158;

Mitrokhin, „Infiltration, Instruktion, Invasion", *Osteuropa* 8/2014, pp. 3–16; „Russian ultra-nationalists come to fight in Ukraine", *Stop Fake,* 8 martie 2014; „After Neutrality Proves Untenable, a Ukrainian Oligarch Makes His Move", *NYT,* 20 mai 2014. Citatul din Gubarev: Paweł Pieniążek, *Pozdrowienia z Noworosji* (Krytyka Polityczna, Varșovia, 2015), p. 18.

132 [*Intervenția rusească*] Primăvara rusească: „Ukraine and Russia are both trapped by the war in Donbas", *The Economist,* 25 mai 2017. Citatele din Dughin: Aleksandr Dughin, „Horizons of our Revolution from Crimea to Lisbon", *Open Revolt,* 7 martie 2014. Zakamskaya: „Blogery Ishchut Antisemitizm Na «Rossii 24»: «Korichnevaia Chuma» Raspolzaetsia", *Medialeaks,* 24 martie 2014. Neonaziștii în Moscova: Alec Luhn, „Moscow Holds First May Day Parade Since Soviet Era", *TG,* 1 mai 2014.

132 [*Aceasta era o nouă varietate*] Schizofascismul e un exemplu a ceea ce filosoful Jason Stanley numește „propagandă de subminare": folosirea unui concept pentru distrugerea acelui concept. Aici, antifascismul e folosit pentru a distruge antifascismul. *How Propaganda Works* (Princeton UP, Princeton, 2016).

133 [*Astfel, rușii educați în anii '70*] Prohanov: Aleksandr Prohanov, „Odinnadtsatyi stalinskii udar. O nashem novom Dne Pobedy", *Izvestiia,* 5 mai 2014; Dughin: „Towards Laocracy", 28 iulie 2014; Glaziev: „Predotvratit' voinu — pobedit' v voine", Clubul Izborsk, sept. 2014, articolul 3962. Vezi și Pieniążek, *Pozdrowiena z Noworosji,* 167.

133 [*Schizofascismul era una*] Glaziev, „Predotvratit' voinu — pobedit' v voine".

133 [*Putin, ca și consilierul lui, Glaziev*] Vladimir Putin, Mesajul Președintelui Federației Ruse, 18 martie 2014.

134 [*La 14 martie 2014, când*] Lavrov: „Remarci ale Ministrului rus al Afacerilor Externe", 14 martie 2014; vezi și Damien McElroy, „Moscow uses death of protestor to argue for «protection» of ethnic Russians in Ukraine", *Telegraph,* 14 martie 2014.

135 [*Într-un război despre care*] Suprematiști albi americani: Casey Michel, „Beyond Trump and Putin", *Diplomat,* 13 oct. 2016. Apărarea invaziei rusești de către Spencer: „Russian State Propaganda Uses American Fascist to Blame Ukrainian Fascists for Violence", *Daily Surge,* 5 iunie 2014. Polonezi: Piątek, *Macierewicz i jego tajemnice,* pp. 176, 180–81.

135 [*Invitat de Dughin la Moscova*] Citate din: Șehovțov, *Russia and the Western Far Right,* capitolul 5. Vezi, în general, P. Krekó et al., „The Weaponization of Culture", *Political Capital Institute,* 4 aug. 2016, 8, pp. 14, 30–40, 59; Alina Polyakova, „Putinism and the European Far Right", *Atlantic Council,* 19 nov. 2015, p. 4. Despre reacțiile extremei drepte la conflictul ucrainean: Timothy Snyder, „The Battle in Ukraine Means Everything", *New Republic,* 11 mai 2014. Budapesta: Anton Șehovțov, „Far-right international conferences in 2014", *Searchlight,* iarna 2014. Ochsenreiter: Van Herpen, *Putin's Propaganda Machine,* p. 73.

136 [*Câteva zeci de activiști*] În general: Patrick Jackson, „Ukraine war pulls in foreign fighters", BBC, 1 sept. 2014. Franța: Mathieu Molard și Paul Gogo, „Ukraine: Les docs qui montrent l'implication de l'extrême droite française dans la guerre", *Streetpress,* 29 aug. 2016. Naționalist sârb: „Serbia arrests suspect linked to Montenegro election plot: report", Reuters, 13 ian. 2017. Naziști suedezi: „Three Swedish men get jail for bomb attacks on asylum centers", Reuters, 7 iulie 2017; „Russia trains extremists who may wreak havoc in Europe — probe", UNIAN, 24 iulie 2017.

136 [*În 2014, instituții*] World National-Conservative Movement: Anton Șehovțov, „Slovak Far-Right Allies of Putin's Regime", *TI,* 8 feb. 2016. Vezi și „Europe's far right flocks to Russia: International conservative forum held in St. Petersburg", *Meduza,* 24 martie 2015. Usovsky: Yaroslav Shimov și Aleksy Dzikawicki, „E-Mail Hack Gives Glimpse into Russia's Influence Drive in Eastern Europe", *RFE/RL,* 17 martie 2017; Andrew Higgins, „Foot Soldiers in a Shadowy Battle Between Russia and the West", *NYT,* 28 mai 2017. Sursele: „Za antiukrainskimi aktsiami v Pol'she stoit Kreml", InfoNapalm, 22 feb. 2017, 33652.

136 [*La 31 mai 2014, Malofeev*] Odehnal, „*Gipfeltreffen*"; *think-tank*-ul se numește Katehon și torentul de articole de pe site-ul lui în limba rusă a început în decembrie 2015.

137 [*Rușii, europenii și americanii*] Despre Mykhailo Martynenko (1992) și Bohdan Solchanyk (1985–2014) și perspectiva studenților și a profesorilor lor asupra revoluției, vezi Marci Shore, *The Ukrainian Night: An Intimate History of Revolution* (Yale UP, New Haven, 2018).

137 [*După ce au apărut propaganda și violența*] „RF traktuet proiskhodiashchee na Ukraine kak popytku gosperevorota, zaiavil press-sekretar' Prezidenta", PK, 19 feb. 19, 2014, 52312.

138 [*Fără îndoială, au existat reprezentanți*] Anton Șehovțov, „Spectre of Ukrainian «fascism»: Information wars, political manipulation, and reality", *Euromaidan Press,* 24 iunie 2015.

139 [*Departe de a fi naționaliști ucrainieni*] Olga Rudenko, „Oleksandr Turchynov's Baptist faith may help defuse Ukrainian crisis", *WP,* 26 feb. 2014; „Ukraine Turns to Its Oligarchs for Political Help", *NYT,* 2 martie 2014; „Avakov appointed interior minister of Ukraine", *ArmenPress,* 22 feb. 2014.

139 [*Cei care dau lovituri de stat*] Serghei Glaziev a insistat în a-l numi pe Poroșenko „nazist". „Glazyev: Poroshenko — natsist, Ukraina — Frankenshtein", BBC, 27 iunie 2014.

140 [*În mai 2014*] Steven Pifer, „Ukraine's Parliamentary Election", Brookings Institute, 27 oct. 2014.

140 [*Ofițerii ruși*] Civilizație comună: Pavel Kanygin, „Aleksandr Borodai: «Zakliuchat' mir na usloviiakh kapituliatsii my nikak ne gotovy»", *NG,* 12 aug. 2014. Despre cronologii: Tatiana Jurjenko, „Russia's never-ending war against «fascism» ", *Eurozine,* 5 aug. 2015.

140 [*Invadarea rusească a Ucrainei*] Konstantin Skorkin, „Post-Soviet science fiction and the war in Ukraine", *Eurozine,* 22 feb. 2016.

141 [*A devenit politica rusească oficială*] Legea federală din 5 mai 2014, N. 128-Fr, „O vnesenii izmenenii v otdel'nye zakonodatel'nye akty Rossiiskoi Federatsii". Apărarea pactului Molotov–Ribbentrop de către Putin: Vladimir Putin, „Întâlnire cu tinerii oameni de știință și profesori de istorie", 5 nov. 2014, Kremlin, 46951. Condamnare: Gleb Bugush și Ilya Nuzov, „Russia's Supreme Court Rewrites History of the Second World War", *EJIL Talk!,* 28 oct. 2016.

141 [*Axioma inocenței ruseștii*] Issio Ehrich, „Absturz von MH17: Igor Strelkow — «der Schütze»", N-TV.de, 24 iulie 2014. Girkin, execuții și Stalin: Anna Shamanska, „Former Commander of Pro-Russian Separatists Says He Executed People Based on Stalin-Era Laws", *RFE/RL,* 29 ian. 2016.

142 [*Pentru mulți tineri ruși*] Operațiuni punitive: „Ukraine conflict: Turning up the TV heat", BBC, 11 aug. 2014. Tanc: „Lies: Luhansk Gunmen to Wage War on Repaired T-34 Museum Tank", *StopFake,* 13 mai 2014. „1942": Interviu cu un separatist (B). „Pentru Stalin": „Russia's 200th Motorized Infantry Brigade in the Donbass", *Bellingcat,* 16 ian. 2016. Soldați în Crimeea: Ekaterina Sergatskova, Artiom Chapai, Vladimir Maksakov, ed., *Voina na tri bukvy* (Folio, Harkov,

2015), 24. Tancul și prizonierii: Jurjenko, „Russia's never-ending war".

142 [*În Rusia, încrederea*] Încredere: „Praviteli v Otechestvennoi Istorii", Levada Center, 1 martie 2016.

142 [*Războiul din Ucraina*] „V Kiyeve Pereimenovali Muzei Velikoi Otechestvennoi Voiny", ru.tsn.ua, 16 iulie 2015. Ucraina a avut, într-adevăr, un al doilea mit al acelui război, unii naționaliști din partea vestică a țării glorificându-i pe partizanii naționaliști care luptaseră împotriva instalării puterii sovietice. Însă războiul din 2014 a fost purtat în sud-estul Ucrainei, predominant de către soldați locali.

Capitolul 5

144 [*Ideile lui Ivan Ilin au dat formă*] Romanul: Natan Dubovitsky [Vladislav Surkov], „My ischeznem, kak tol'ko on otkroet glaza. Dolg obshchestva i vash, prezhde vsego — prodolzhat' snitsia emu", *Okolonolia,* Media Group LIVE, Moscova 2009. Vezi și: Peter Pomerantsev, „The Hidden Author of Putinism", *The Atlantic,* 7 nov. 2014; „Russia: A Postmodern Dictatorship", Institute of Modern Russia, 2013, p. 6; și, mai presus de orice, Pomerantsev, *Nothing Is True.*

144 [*A pune capăt factualității*] Vladislav Surkov, „Russkaia politicheskaia kul'tura. Vzgliad iz utopii", *Russkii Zhurnal,* 15 iunie 2007.

145 [*În Rusia celui de-al doilea deceniu*] Maksim Trudoliubov și Nikolai Iepple, „Rossiiskoe obshchestvo ne vidit sebia", *Vedomosti,* 2 iulie 2015. Pavlovsky punea în contrast practica rusească contemporană cu cea sovietică anterioară. În perioada stalinistă, conspirațiile zugrăvite în cadrul proceselor trucate virau, într-adevăr, spre ficțiune și, în cele mai dramatice cazuri, spre teorii ale conspirației antisemite: vezi Snyder, *Bloodlands;* vezi și *Proces z vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rodolfem Slánským* (Ministerstvo Spravedlnosti, Praga, 1953); Włodzimierz Rozenbaum, „The March Events", *Polin,* vol. 21, 2008, pp. 62–93; Dariusz Stola, „The Hate Campaign of March 1968", *Polin,* vol. 21, 2008, pp. 16–36. Volin: Masha Gessen, „Diadia Volin", *RFE/RL,* 11 feb. 2013. 90%: Levada Center, „Rossiiskii Media Landshaft", 17 iunie 2014. Buget: Peter Pomerantsev, „Unplugging Putin TV", *Foreign Affairs,* 18 feb. 2015.

146 [*RT, emițătorul de propagandă*] Exemple de invitați: Peter Pomerantsev și Michael Weiss, „The Menace of Unreality: How the Kremlin Weaponizes Information, Culture, and Money", Institute of Modern Russia, 22 nov. 2014, p. 15. Citatul din Putin: interviu de Margarita Simonyan, RT, 12 iunie 2013. „Nu există relatare obiectivă": „Interv'iu/Margarita Simon'ian", *RNS,* 15 martie 2017. Vezi și Peter Pomerantsev, „Inside Putin's Information War", *Politico,* 4 ian. 2015; Peter Pomerantsev, „Inside the Kremlin's hall of mirrors", *TG,* 9 aprilie 2015. Bugetul RT: Gabrielle Tetrault-Farber, „Looking West, Russia Beefs Up Spending in Global Media Giants", *Moscow Times,* 23 sept. 2014. Sloganul „Îndoiește-te mai mult" a fost creat de o companie americană de relații publice.

146 [*Factualitatea era înlocuită Cf.* Pomerantsev, *Nothing Is True,* pp. 73, 228.

146 [*„Războiul informațional"*] Citat: Peter Pomerantsev, „Inside Putin's Information War", *Politico,* 4 ian. 2015.

146 [*Primii oameni trimiși de Kremlin*] Girkin și Borodai: Sokolov-Mitrich și Leibin, „Ostavit' Bogu mesto v istorii"; „Profile of Russian Tycoon's Big New Christian TV Channel", *FT,* 16 oct. 2015; Mitrokhin, „Transnationale Provokation", 158, și „Infiltration", pp. 3–16; „Russian ultra-nationalists come to fight in Ukraine", *StopFake,* 8 martie 2014; „After Neutrality Proves Untenable, a Ukrainian Oligarch Makes His Move", *NYT,* 20 mai 2014.

147 [*Când Rusia a început*] Zăngănit: Kurczab-Redlich, *Wowa,* 671. Uniforme: „Vladimir Putin answered journalists' questions on the situation in Ukraine, March 4, 2014", Kremlin, 20366. Coordonarea trupelor: Thomas Gutschker, „Putins Schlachtplan", *FAZ,* 9 iulie 2014.

147 [*Putin nu încerca*] Clover, *Black Wind, White Snow,* p. 19.

148 [*Atactul direct al lui Putin*] Despre „omuleții verzi": Miller et al., „An Invasion by Any Other Name", pp. 10, 12, 27, 30, 45, 47; Bebler, „Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict", pp. 35–53. Sergatskova: *Voina na tri bukvy,* p. 24.

148 [*De asemenea, jurnaliștii*] Pentru interviul complet și context, vezi Rick Perlstein, „Lee Atwater's Infamous 1981 Interview on the Southern Strategy", *The Nation,* 13 noiembrie 2012.

148 [*Chiar dacă au avut*] Simon Shuster, „Putin's Confessions on Crimea Expose Kremlin Media", *Time,* 20 martie 2015. Acest act avea să fie

apoi repetat o a doua oară cu ocazia intervenției rusești din Donbas. Shaun Walker, „Putin admits Russian military presence in Ukraine for first time", *TG,* 17 dec. 2015.

149 [*După posibilitatea de a nega*] „Vladimir Putin answered journalists' questions on the situation in Ukraine, March 4, 2014", Kremlin, 20366.

149 [*Alegerea tacticii*] Înlăturarea însemnelor înaintea invaziei a fost o temă frecventă a ultimelor comunicări dintre soldații ruși și părinții sau soțiile lor. Vezi, de exemplu, Elena Racheva, „«On sam vybral etu professiiu. Ia sama vybrala ego. Nado terpet»", *NG,* 30 aug. 2014.

149 [*Soldații reali care se prefac*] „Vladimir Putin answered journalists' questions on the situation in Ukraine, March 4, 2014", Kremlin, 20366

150 [*Eternitatea ia anumite puncte*] Sherr, „A War of Perception". Trimiterea lui Putin la „Novorossiia": „Direct Line with Vladimir Putin", 17 aprilie 2014, Kremlin, 20796.

150 [*Majoritatea cetățenilor*] Dughin a vorbit despre „Novorossiia" pe 3 martie: Clover, *Black Wind, White Snow,* p. 13.

151 [*În martie 2014*] Mitrokhin, „Infiltration".

151 [*Și astfel, în primăvara lui 2014*] Citatul soldatului: Pavel Kanygin, „Bes, Fiks, Roman i goluboglazyi", *NG,* 17 aprilie 2014. Despre prezența soldaților ruși, vezi Pieniążek, *Pozdrowienia z Noworosji,* 72, 93. Vezi și interviul video cu Girkin din 26 aprilie 2014: „Segodnia otkryl litso komanduiushchii otriadom samooborony Slavianska Igor' Strelkov", www .youtube.com/watch?v=8mGXD-cO9ugw, și amintirile populației din Olha Musafirova, „Po leninskim mestam", *NG,* oct. 2014; Iulia Polukhna, „Dolgaia doroga v Lugansk", *NG,* 21 oct. 2014. Citatul din Borodai: Kanygin, „Aleksandr Borodai".

153 [*Între timp*] Czuperski et al., „Hiding in Plain Sight", pp. 4–6; Miller et al., „An Invasion by Any Other Name".

153 [*După anexarea*] Despre Kolomoiski: Pieniążek, *Pozdrowienia z Noworosji;* „Ukraine's Catch 22 Over Its Oligarch Class", *Johnson's Russia List,* 25 martie 2015. Rușii înalță steagul în Harkov: „Protestors raise Russian flag in two east Ukrainian cities", Reuters, 1 martie 2014. Preluarea clădirii administrative din Odesa: Oksana Grytsenko, „Pro-Russia groups take over government buildings", *TG,* 3 martie 2014; Charles King, „Forgetting Odessa", *Slate,* 8 mai 2014; Mitrokhin, „Infiltration".

153 [*În martie și aprilie*] Odessa: Articolele Ekaterinei Sergatskova începând cu 3 mai 2014, ediția rusească a *Ukrains'ka pravda* și relatarea din 5 mai a lui Artiom Chapai din *Insider* sunt republicate în *Voina na try bukvy,* pp. 64–68, 77–84. Vezi și Natalia Zinets, „More than 40 killed in fire, clashes in Ukraine's Odessa", Reuters, 2 mai 2014; Howard Amos și Harriet Salem, „Ukraine clashes", *TG,* 2 mai 2014.

154 [*Prohanov a comparat*] Prohanov, „Odinnadtsatyi stalinskii udar".

154 [*În mai 2014*] Despre Vostok, vezi relatarea Ekaterinei Sergatskova din 2 iunie 2014, ediția rusească a *Ukrains'ka Pravda,* republicată în *Voina na tri bukvy,* p. 117. Vezi și James Sherr, „A War of Perception", în Keir Giles et al., ed., *The Russian Challenge* (Chatham House, Londra, 2015); James Rupert, „Russia Allows — or Organizes — Chechen Fighters to Reinforce the Secessionist War in Ukraine", *New Atlanticist,* 20 mai 2014. Citatul din Girkin: Sherr, „A War of Perception".

154 [*Cel puțin 31 de voluntari*] Maria Turchenkova, „Gruz 200", *Ekho Moskvy,* blog, 4 iunie 2014. Despre motivația voluntarilor din Federația Rusă: interviuri cu separatiștii ruși (K) și (L)

154 [*Unul dintre acești 31*] Elena Kostiuchenko, „«Vash muzh dobrovol'no poshel pod ostrel»", *NG,* 17 iunie 2014. Familiile ruse ai căror fii au fost uciși în Siria s-au confruntat cu probleme similare. Maria Tsvetkova, „Death certificate offers clues on Russian casualties in Syria", Reuters, 27 oct. 2017.

155 [*La sfârșitul lui iunie 2014 Voina na tri bukvy*], 117; Serhyi Kudelia, „The Donbas Rift", *Russian Politics and Law,* vol. 54, nr. 1, 2016, p. 20. Citatul din Hodakovskii: „Komandir batal'ona «Vostok»: Kiev schel, chto dlia nego region poterian", RIA.ru, 4 iunie 2014.

155 [*Pe 5 iulie* Interviul cu Girkin: Alekander Chalenko, *Politnavigator,* 1 dec. 2014; vezi și Alekandr Prohanov, interviu cu Girkin, „Kto ty, Strelok?", *Zavtra,* 20 nov. 2014; „Igor' Strelkov: Ia sebia s Zhukovym ne sravnivaiu, no, kak i on, shtabnoi raboty ne liubliu", politnavigator.net, 1 dec. 2014. Despre poziția strategică, vezi Michael Weiss, „All is not well in Novorossiya", *Foreign Policy,* 12 iulie 2014.

156 [*În mod firesc, în timp ce*] Sondaj: Kudelia, „Donbas Rift", 20. Autoapărarea a fost una dintre temele interviurilor cu separatiști, inclusiv cele care exprimau și vederi ideologice: Interviuri cu separatiștii (B) și (V), ultimul și despre copii și obuze. Au existat, desigur, excepții: vezi „Varyag: Moe mirovozzrenie sformirovali trudy Dugina", evrazia.org, 19 nov. 2015.

156 [*Vederea unor morți*] Interviuri cu separatiștii (V).

156 [*În vara lui 2014*] „Vladimir Antiufeev — novyi glava gosbezopasnosti DNR", politikus.ru, 10 iulie 2014; Irene Chalupa, „Needing Better Control in Ukraine War, Moscow Sends in an Old KGB Hand", *New Atlanticist,* 17 iulie 2014.

156 [*Într-un conflict înghețat*] Citatele sunt dintr-un interviu: Pavel Kanygin, „«Pridnestrovskii general» Vladimir Antiufeev, stavshii liderom DNP: «Slabaki! Ispugalis' sanktsii! Gde klad, tam i serdtse»", *NG,* 15 aug. 2014. Pentru fragmente în engleză, vezi „Rebel Leader Blames Ukrainian War on Masons", *Moscow Times,* 15 aug. 2014.

158 [*Pentru Antiufeev, dorințele*] Kanygin, „«Pridnestrovskii general» Vladimir Antiufeev".

158 [*Deoarece Ucraina era punctul focal*] Ibid.

158 [*Contraatacul rusesc*] Evgeni Jukov, postare de Facebook, 11 iulie 2014.

159 [*Jukov descria* Citatele din Gregoriev: „Rossiia obstrelivaet Ukrainu s svoei territorii", *Novoe Vremia,* 23 iulie 2014. Atacurile de artilerie din Rusia: Sean Case, „Smoking GRADs: Evidence of 90 cross-border artillery strikes from Russia to Ukraine in summer 2014", mapinvestigation.blogspot.com, 16 iulie 2015; „Origin of Artillery Attacks on Ukrainian Military Positions in Eastern Ukraine Between 14 July 2014 and 8 Aug. 2014", *Bellingcat,* 17 feb. 2015.

159 [*De regulă, armatele evacuează*] Elena Racheva, „Pogranichnoe sostoianie", *NG,* 11 aug. 2014.

160 [*Jurnaliștii ruși*] Ibid.

160 [*Armata ucraineană nu putea*] Natalia Teleghina, „Kak by voina. Reportazh s ukrainskoi granitsy", *Dozhd',* 5 aug. 2014. Responsabilitatea lui Girkin: Alekandr Prohanov, interviu cu Girkin, „Kto ty, Strelok?", *Zavtra,* 20 nov. 2014.

160 [*La o zi după ce Rusia a început*] Povestea crucificării: „Bezhenka iz Slavianska vspominaet, kak pri nei kaznili malen'kogo syna i zhenu opolchentsa", PK, 12 iulie 2014, 37175. Primirea poveștii crucificării: „Aleksey Volin o siuzhete «Pervogo kanala» pro raspiatogo mal'chika", www .youtube.com/watch?v=7TVV5atZ0Qk, 15 iulie 2014.

161 [*Se pare că Aleksandr Dughin*] Postarea inițială a lui Dughin: www.facebook.com/Aleksandr.dugin/posts/811615568848485.

161 [*Televiziunea rusă*] Arme: Miller et al., „An Invasion by Any Other Name", pp. 5–65. Vezi și: NATO Allied Command Operations,

„NATO Releases Imagery: Raises Questions on Russia's Role in Providing Tanks to Ukraine", 14 iunie 2014.

161 [*Un sistem de luptă rusesc crucial*] Michael Weiss și James Miller, „How We Know Russia Shot Down MH17", *DB,* 17 iulie 2015; Miller et al., „An Invasion by Any Other Name", pp. 17–34.

162 [*Unul dintre numeroasele*] Detașamentul rusesc: „Pre-MH17 Photograph of Buk 332 Discovered", *Bellingcat,* 5 iunie 2017; Wacław Radzinowicz, „Donbas, Syria, zestrzelony boeing", *GW,* 31 mai 2017.

162 [*La ora 13:20*] Pentru alte detalii în sprijinul acestui lucru, vezi Bellingcat Investigation Team, „MH-17", pp. 3–16, 36–44, *sic passim,* www.bellingcat.com/tag/mh17/; Weiss și Miller, „How We Know". Lauda lui Girkin: web.archive.org/web/20140717152222'/http://vk.com/strelkov_info. Hodakovskii și alții: Pieniążek, *Pozdrowienia z Noworosji,* pp. 199, 210; de asemenea, „Aleksandr Khodakovskii: Ia znal, chto «Buk» shel iz Luganska", echo.msk.ru, 12 iulie 2014. Despre raportul olandez, vezi Landelijk Parket, „Update in criminal investigation", *Openbaar Ministrerie,* 24 mai 2018.

162 [*Legea gravității*] Confuzia lui Ciurkov: Weiss și Miller, „How We Know". Începând din 2017, Comisia Olandeză pentru Siguranță a căutat informații despre doi bărbați care păreau să fie ofițeri ruși de rang înalt. „Russian Colonel General Identified as Key MH17 Figure", *Bellingcat,* 8 dec. 2017. Variantele ficționale sunt discutate mai jos.

162 [*Chiar în ziua în care*] „Istochnik: ukrainskie siloviki mogli pereputat' malaiziiskii «Boing» s samoletom Putina", *NTV,* 17 iulie 2014, 1144376; „Minoborony: Riadom s «boingom» letel ukrainskii shturmovik", life.ru, 21 iulie 2014, 137035; „Veroiatnoi tsel'iu sbivshikh malaiziiskii «Boing» mog byt' samolet Prezidenta Rossii", PK, 18 iulie 2014, 37539; „Reports that Putin flew similar route as MH17", RT, 17 iulie 2014, 173672.

163 [*A doua zi, pe 18 iulie*] „Dispetchery vynudili Boeing snizitsia nezadolgo do krusheniia", *TVC,* 18 iulie 2014, 45179; „Neverov: Kolomoiskii mog otdavat' prikazy dispetcheram po Boeing", *TVC,* 23 iulie 2014, 45480; „Fizionomist: Ochevidno, chto Kolomoiskii znaet, kto sbil «boing»", life .ru, 22 oct. 2014, 3329.

163 [*Între timp, cinci rețele*] „Dispetcher: riadom s Boeing byli zamecheny dva ukrainskikh istrebitelia", *Vesti,* 17 iulie 2014, 1807749. A treia poveste: „V silovykh strukturakh Ukrainy est' versiia, chto Boeing sbili na ucheni-iakh", ria.ru, 7 iulie 2014, 20140725. A patra

poveste: „Igor' Strelkov: chast' liudei iz Boinga umerli za neskol'ko sutok do katastrofy", Rusvesna.su, 18 iulie 2014.

163 [*Aceste ficțiuni au fost ridicate*] Serghei Lavrov, interviu, *Rossiiskaia Gazeta,* 26 aug. 2014.

164 [*Dar, chiar dacă toate aceste minciuni*] „Rassledovanie Katastrofy «Boinga» ", Levada Center, 27 iulie 2015.

164 [*Rușii care s-au uitat la televizor*] Videoul poate fi văzut ca „Bike Show — 2014. Sevastopol", 15 iunie 2015, https://www.youtube.com/ watch?v=8K3ApJ2MeP8.

165 [*În acel text, Prohanov*] Bineînțeles, în timpul ocupației germane rușii nu au fost inocenți. Au colaborat cu germanii în același mod ca alți cetățeni sovietici. Pentru această discuție, vezi Snyder, *Black Earth.*

165 [*Prohanov îi învinovățea*] Textul lui Prohanov, aici și în cele ce urmează, e „Odinnadt-satyi stalinskii udar. O nashem novom Dne Pobedy", *Izvestiia,* 5 mai 2014. Prohanov a scris în altă parte despre Eurasia drept cămin al „zeiței bălane": „Zo-lotye bogini Evrazii", *Izvestiia,* 2 iunie 2014.

166 [*Societatea ucraineană* Despre ocupația germană a Ucrainei sovietice, vezi Karel C. Berkhoff, *Harvest of Despair* (Harvard UP, Cambridge, Mass., 2004).

168 [*După ce artileria rusă*] Citate și în general: „Glava fonda sverdlovskikh veteranov spetsnaza: «Ia pomogaiu dobrovol'tsam otpravit'sia na Ukrainu»", interviu cu Vladimir Efimov, Novosti E1.ru, 24 dec. 2014. Vezi și Miller et al., „An Invasion by Any Other Name", 64. Despre această perioadă merită consultați Aleksei Levinson, „Mentalnaia iama", *NG,* 4 iunie 2014, Levada Center, „Rossiiskii Media Landshaft", 17 iunie 2014, Ekaterna Vinokurova, „Ischezaiuschchaia federalizatsiia", *Znak,* 25 aug. 2014.

168 [*Unii dintre acești voluntari*] Motivație și camioane: Elena Racheva, „Tyl", *NG,* aug. 2014. Distanță: interviu cu volutarii ruși (K). Chemare a inimii: interviu cu voluntarii ruși (L). Sodomă globală: Dmytro Fionik, „Pryhody Boha v Ukraini", în *Veni, vidi, scripsi: Istoriia nazhyvo* (Tempura, Kiev, 2015), 73. Despre recrutare, vezi „Glava fonda sverdlovskikh veteranov spetsnaza". Pentru mai multe portrete de voluntari , vezi Walker, *The Long Hangover,* prolog, *sic passim.*

168 [*Voluntarii ruși*] Masarea de trupe: Miller et al., „An Invasion by Any Other Name". Tabere: Racheva, „Pogranichnoe sostoianie"; Racheva, „Tyl".

169 [*Din când în când*] Dans: Racheva, „Pogranichnoe sostoianie". Soldați daghestanezi uciși: Ruslan Magomedov, „Gruz 200", *Chernovik,* 22 aug. 2014.

169 [*Brigada a 18-a de Infanterie Motorizată*] Tumanov: Elena Racheva, „Drugoi raboty-to net", *NG,* sept. 2014; vezi și Parfitt, „Secret dead of Russia's undeclared war"; Konrad Schuller și Friedrich Schmidt, „Ein offenes Staatsgeheimnis". *FAZ,* 22 nov. 2014. Despre Brigada a 18-a de Infanterie Motorizată Separată, vezi și „Sovet po pravam cheloveka peredal Dozhdiu kopiiu obrashcheniia v SK s imenami propavshykh soldat", Dozhd', 2 sept. 2014; Sergei Kanev, „Lapochka iz Kushchevki", *NG,* 9 sept.2014; Evgenii Titov, „Stavropol'skaia pravozashchitnitsa, rasskazavshaia o pogibshikh v Ukraine voennosluzhashchikh, arestovana i dostavlena v Piatigorsk", *NG,* 19 oct. 2014; Courtney Weaver, „Café encounter exposes reality of Russian soldiers in Ukraine", *FT,* 22 oct. 2014.

169 [*La 13 august, soldații*] Citate: Parfitt, „Secret dead of Russia's undeclared war". Mass-media socială: Racheva, „Drugoi raboty-to net".

170 [*Konstantin Kuzmin*] Citate din Steven Rosenberg, „Ukraine Crisis: Forgotten Death of a Russian Soldier", BBC, 18 sept. 2014.

170 [*Unul dintre camarazii*] Rufat: Kanev, „Lapochka iz Kushchevki".

170 [*Pe 17 august 2014 sau în jurul acelei date*] Serghei: Ivan Zhilin, „On otdal svoiu zhizn', a ego privezli ot tak...", *NG,* 21 nov. 2014. Înmormântarea lui Pskov: Aleksei Ponomarev, „V Pskove proshli zakrytye pokhorony mestnykh desantnikov", *Slon,* 25 aug. 2014; vezi și „K poslednemu moriu", *Pskovskaia Gubernaia,* 12–13 sept. 2014; și David M. Herszenhorn și Aleksandra Odynova, „Soldiers' Graves Bear Witness to Russia's Role in Ukraine", *NYT,* 21 sept. 2014. Regimentul 137 de Parașutiști și Andrianov: Ivan Zhilin, „On otdal svouiu zhizn', a ego privezli ot tak...", *NG,* 21 nov. 2014.

170 [*Brigada 31 de Atac Aeropurtată*] Elena Racheva, „Bilet v odin konets", *NG,* 8 sept. 2014.

171 [*Cam în aceeași perioadă*] Herszenhorn și Odynova, „Soldiers' Graves Bear Witness".

171 [*Cândva în luna august*] „Russia's 200th Motorized Infantry Brigade in the Donbass: The Tell-Tale Tanks", *Bellingcat,* 4 iulie 2016.

171 [*Evgheni Trundaev*] Despre Trundaev și Brigada a 200-a: „Russia's 200th Motorized Infantry Brigade in the Donbass: The Hero of

Russia", *Bellingcat,* 21 iunie 2016. Ilovaisk: „Russia's 6th Tank Brigade", *Bellingcat,* 22 sept. 2015; Racheva, „Bilet v odin konets"; Miller et al., „An Invasion by Any Other Name", pp. 7, 26–37; „The Battle of Ilovaisk", *TI,* 15 sept. 2014.

172 [*La începutul lui 2015*] Piotr Andrusieczko, „Lotnisko w Doniecku – ukraiński Stalingrad", *GW,* 3 oct. 2014; Sergei L. Loiko, „Ukraine fighters, surrounded at wrecked airport, refuse to give up", *Los Angeles Times,* 28 oct. 2014. Natalia Zinets și Maria Tsvetkova, „Ukraine's Poroshenko tells army not to give up Donetsk airport", Reuters, 5 dec. 2014. „Cyborgi": Miller et al., „An Invasion by Any Other Name", pp. 8, 36. Rebeli ucraineni executați: Oleg Sukhov, „Russian fighter's confession of killing prisoners might become evidence of war crimes", *Kyiv Post,* 6 aprilie 2015.

172 [*Al doilea obiectiv*] Il'ia Barabanov, „V pampasakh Donbassa", Kommersant.ru, 19 feb. 2015. Pentru o confirmare minuțioasă a călătoriei lui Dambaev din Siberia în Ucraina și înapoi, vezi Simon Ostrovsky, „Russia Denies That Its Soldiers Are in Ukraine, But We Tracked One There Using His Selfies", *Vice,* 16 iunie 2015. Despre Brigada a 200-a: „Russia's 200th Motorized Infantry Brigade in the Donbass", *Bellingcat,* 16 ian. 2016.

172 [*Bato Dambaev*] Barabanov, „V pampasakh Donbassa". Atitudinea față de propagandă: Elena Kostiuchenko, „My vse znali, na chto idem i chto mozhet byt'", *NG,* 3 feb. 2015.

172 [*Deși pe 12 februarie 2015*] Batomunkuev: Kostiuchenko, „My vse znali".

173 [*Unele unități ale armatei ruse*] Ruslan Leviev, „Three Graves: Russian Investigation Team Uncovers Spetsnaz Brigade in Ukraine", *Bellingcat,* 22 mai 2015.

173 [*Această vecină putea să pună în contrast*] Dependența de contribuabilii ruși: Konrad Schuller, „Ohne Kohle in Kohlrevier", *FAZ,* 24 nov. 2014. Telefon de la Moscova: Anton Zverev, „Ex-rebel leaders detail role played by Putin aide in east Ukraine", Reuters, 11 mai 2017. Instrucțiuni de la Moscova: Jochen Bittner, Arndt Ginzel și Alexej Hock, „Cheerful Propaganda and Hate on Command", *Die Zeit,* 30 sept. 2016. Statistică: guvernul ucrainean oferă liste cu soldații uciși (sub 3 000, la momentul scrierii acestor rânduri) și estimări ale civililor uciși (8 000). Nu există informații rusești oficiale despre soldații ruși uciși, dat fiind că Rusia neagă faptul că poartă un război

în Ucraina. Cel mai probabil, victimele ruseşti şi ucrainene sunt comparabile. Pentru o discuţie, vezi „«Traceless regiment»: Russian military losses in Donbas", Ukrainian Crisis Media Center, 17 mai 2017, versiune prescurtată a articolului lui Oleksiy Bratushchak din aceeaşi dată din *Ukrains'ka Pravda.* Numărătoarea ucraineană oficială a celor strămutaţi pe plan intern e de aproximativ 1,6 milioane, dar ea îi include doar pe cei care s-au înregistrat pentru acest statut şi e, cu siguranţă, subevaluantă. Vezi „5 Unreported Facts About Displaced People in Ukraine", *Hromadske International,* 18 mai 2017.

173 [*În mai 2014*] Andy Greenberg, „How an Entire Nation Became Russia's Test Lab for Cyberwar", *Wired,* 20 iunie 2017; Ellen Nakashima, „U.S. government officially accuses Russia of hacking campaign", *WP,* 7 oct. 2016; Frenkel, „Meet Fancy Bear". Piratarea preşedinţialelor: Patrikarakos, *War in 140 Characters,* p. 123.

174 [*La acel moment, războiul cibernetic*] Instituţii americane: „Bears in the Midst: Intrusion in the Democratic National Convention", *Crowdstrike,* 15 iunie 2016. Departamentul de Stat: Ellen Nakashima, „New Details Emerge about Russian Hack", *WP,* 3 aprilie 2017. Malware în reţea: Greenberg, „How an Entire Nation". Bannon: Philip Bump, „Everything you need to know about the Cambridge-Analytica-Facebook debacle", *WP,* 19 martie 2018; Erin Kelly, „Cambridge Analytical whistleblower", *USA Today,* 25 aprilie 2018; Ashley Gold, „Wylie to House Dems", *Politico,* 25 aprilie 2018.Vezi capitolul 6 pentru mai multe discuţii.

174 [*Cel mai remarcabil*] Pentru a urmări confruntarea Ucrainei cu războiul cibernetic, consultă *StopFake* şi *EuroMaidan Press.* Echipa avansată: Shane, „Plot to Subvert".

174 [*De-a lungul războiului din Ucraina*] Citatul din Putin: „Priamaia liniia s Vladimirom Putinym", Kremlin, 17 aprilie 2014. Forţe speciale: Kanygin, „Bes, Fiks, Roman i goluboglazyi", Lavrov: Maria Gorelova, „Lavrov: Soobshcheniia o vvode voisk RF na Ukrainu — chast' informatsionnoi voiny", *KP,* 23 aug. 2016; „Lavrov nazval snimki vtorzheniia voisk RF v Ukrainu kadrami iz komp'iuternoi igry", NV.ua, 29 aug. 2014.

175 [*De fapt, Lavrov nu voia să spună*] Levada Center, comunicat de presă, 11 dec. 2014.

175 [*După îmboldirea*] Sankt Petersburg: Ministerul Justiţiei din Rusia, 29 aug. 2014, minjust.ru/ru/press/news-minyustom-rossii-vneseny-

dopolneniya-v-reestr-nekommercheskih-organizaciy-1.Piatigorsk: Evgenii Titov, „Stavropol'skaia pravozashchitnitsa, rasskazavshaia o pogibshikh v Ukraine voennosluzhashchikh, arestovana i dostavlena v Piatigorsk", *NG,* oct. 2014. Vezi Leviev, „Three Graves"; Rosenberg, „Ukraine crisis"; Miller et al., „Invasion by Any Other Name", p. 64.

175 [*Logica subiacentă*] Aceasta este o aplicare logică a ideii „realiste" din teoria relațiilor internaționale că relațiile internaționale se referă la câștiguri relative, și nu absolute: la urma urmei, a pierde mai puțin decât toți ceilalți e un câștig relativ. Ce e important să ne dăm seama e că teoriile despre relațiile internaționale care se prezintă drept „realism" pot fi, de fapt, normative, în sensul că statele acționează pentru a le face adevărate. Urmărirea unui joc de sumă negativă din partea Rusiei are sens din perspectiva îngustă a unei oligarhii amenințate, dar nu e „realism" în sensul convențional al cuvântului, dat fiind că aplicarea ei schimbă lumea. În acest sens, constructiviștii din teoria relațiilor internaționale au dreptate. „Realismul" din teoria relațiilor internaționale a fost el însuși, la început, o construcție literară, una germană, care trimite până la Carl Schmitt. Matthew Specter explorează teme înrudite.

176 [*Societatea ucraineană a fost consolidată*] Citate: „Ukraine chief rabbi accuses Russians of staging antisemitic «provocations»", Jewish Telegraphic Agency, 3 martie 2014. Statistică: „Only 5.5% of Ukrainian citizens consider themselves «Russian»", UNIAN, 11 iulie 2017.

176 [*Prin invadarea Ucrainei*] Lavrov: Lilia Șevțova, „The Putin Doctrine"; *The American Interest,* 14 aprilie 2014; „Lavrov rasskazal, chto meshaet formirovaniiu novogo mirovogo poriadka", Ren.tv, 19. Pentru evaluări contemporane referitoare la China, vezi notele de la capitolul 3.

177 [*Ideologii eurasianiști ai Rusiei*] Despre apă ca resursă prețioasă: Steven Solomon, *Water* (HarperCollins, New York, 2010).

177 [*Seghei Glaziev a deschis*] „Kremlin Advisor Speaks at Yalta Conference Amid Separatists, European Far Right (August 25–31)", *TI,* 30 aug. 2014; Robert Beckhusen, „As Russia Invades Ukraine, the Kremlin's Far Right Allies Meet in Yalta", *Medium,* 31 aug. 2014.

177 [*În Uniunea Europeană*] Gauland: Melanie Amman și Pavel Lokshin, „German Populists Forge Ties with Russia", *Der Spiegel,* 27 aprilie 2016. Bundestag: Serviciul Federal de Informații al Elveției, Raport

de Caz, 2015, p. 76; Gerodimos et al., „Russia Is Attacking Western Liberal Democracies".

178 [*Confruntată cu numărul crescând*] Decizia lui Merkel: Helena Smith și Mark Tran, „Germany says it could take 500 000 refugees a year", *TG,* 8 sept. 2015. Despre refugiați și ascensiunea AfD, a se compara cu Timothy Garton Ash, „It's the Kultur, Stupid", *NYR,* 7 dec. 2017; Mark Leonard, „The Germany Crisis", *New Statesman,* 5 martie 2016. Armonizare: Vladimir Putin, „70-ia sessiia General'noi Assamblei OON", *UN,* 28 sept. 2015. Ca și americanii, în general germanii nu au considerat că războiul din Ucraina îi privește în mod direct; în ambele țări, acesta a fost de regulă discutat prin niște filtre exotizante care făceau ca acest lucru să devină imposibil. Cartea lui Karl Schlögel, *Entscheidung in Kiew,* era o încercare de a explica germanilor relația dintre atacul rusesc la adresa adevărului din Ucraina și experiența lor referitoare la fragilitatea instituțiilor. Unii reporteri germani care cunoșteau Europa estică au încercat și ei să medieze: Alice Bota, „Angst vor Ukraines Patrioten", *Die Zeit,* 24 oct. 2014.

178 [*Bombele rusești au început*] Despre bombardamentele rusești: „Russia air strikes «strengthen IS»", BBC, 2 oct. 2015; Jonathan Marcus, „Syria crisis", BBC, 8 oct. 2015; Tom Miles și Stephanie Nebehay, „U.N. rights boss warns Russia over Syria air strikes", Reuters, 4 oct. 2016; Alec Luhn, „Russian media could almost be covering a different war in Syria", *TG,* 3 oct. 2016; Wacław Radzinowicz, „Donbas, Syria, zestrzelony boeing", *GW,* 31 mai 2017.

179 [*O dramă a unei familii berlineze*] „Russia's Propaganda War Against Germany", *Der Spiegel,* 9 feb. 2016. Sputnik și în general: Rutenberg, „How the Kremlin built".

179 [*Războiul informațional rus*] Pervîi Kanal: „Avstriia vremenno priostanavlivaet deistvie Shengenskogo soglasheniia iz-za sluchaev nasiliia v Germanii", PK, 16 ian. 2016, 300073. Declarația poliției: Polizei Berlin, postare de Facebook, 18 ian. 2016. Citatele 1 și 2: „SMI FRG: iznasilovanie v Berline russkoi devochki zamiali, chtoby ne seat' paniku", *Vesti,* 18 ian. 2016; Elena Chinkova, „Liza, my s toboy!", *KP,* 24 ian. 2016. Alte relatări: Elena Minenkova, „Bednaia Liza…", rg-rb.de, 20 ian. 2016, 17640; „Pervyi podozrevaemyi v seksual'nykh domogatel'stvakh vo vremia novogodnikh prazdnikov arestovan v Kol'ne", PK, 19 ian. 2016, 3166.

180 [*Războiul informațional împotriva lui Merkel*] Damien McGuinness, „Russia steps into Berlin «rape» storm claiming German cover-up", BBC, 27 ian. 2016. Lavrov despre Lisa F.: „Vystuplenie i otvety na voprosy SMI Ministra inostrannykh del Rossii S.V. Lavrova", mid.ru, 26 ian. 2016, 2032328.

180 [*Nu cu mult înaintea*] Amnesty International: „Syria: Russia's shameful failure to acknowledge civilian killings", Amnesty International, 23 dec. 2015. Physicians for Human Rights: „Russian Warplanes Strike Medical Facilities in Syria", Physicians for Human Rights, 7 oct. 2015. Vezi și Westcott, „NGO Says Russian Airstrikes Hit Three Syrian Medical Facilities in Two Days", *NW,* 7 oct. 2015. Între timp, hackerii ruși i-au pedepsit pe cei care au relatat despre bombardamente: „Pawn Storm APT Group Returns", *SC Magazine,* 23 oct. 23, 2015.

180 [*Merkel a rămas liderul*] Războiul cibernetic rusesc împotriva lui Merkel: Sophie Eisentraut, „Russia Pulling Strings on Both Sides of the Atlantic", *The Cipher,* 22 sept. 2017. Citat: „Wir werden Frau Merkel jagen", *Der Spiegel,* 24 sept. 2017.

181 [*Alți politicieni europeni*] Pentru poziția lui Tusk, vezi „Statement by President Tusk on Maidan Square", *EC-CEU,* 27 aprilie 2015. Scrisoarea Aleksandrei Kovaleva: „Letter on «Euromaydan»", Maidan Translations, 21 feb. 2014.

181 [*Apoi guvernul polonez*] Rosalia Romaniec, „Curious wiretapping affair rocks Polish government", *Deutsche Welle,* 23 iunie 2014; Michael E. Miller, „Secret Recordings", *WP,* 11 iunie 2015. „Czy Rosja maczała palce w aferze taśmowej?", *Newsweek Polska,* 6 sept. 2018; Christian Davies, „Russia linked to 2014 wiretapping scandal in Poland", *TG,* 12 sept. 2018.

181 [*Încălcarea liniei*] Vezi, în general, Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (Harcourt, Brace, New York, 1951). La acel moment, cel mai bun comentariu a fost Marcin Król, „Diabeł ma nas w swych objęciach", *GW,* 27 iunie 2014.

182 [*Probabil că nu a fost o mare surpriză*] Promisiunea că Macierewicz nu va fi ministru al apărării: Agata Kondzińska, „Na kłopoty z Macierewiczem-generał Gowin", *GW,* 9 oct. 2015.

183 [*În 2006, când la putere*] Acestea sunt temele din Piątek, *Macierewicz i jego Tajemnice.* Vezi și Wojciech Czuchnowski, „Nocny atak Macierewicza na Centrum Kontrwywiadu NATO", *GW,* 18 dec. 2015;

Julian Borger, „Polish military police raid Nato centre in Warsaw", *TG*, 18 dec. 2015.

182 [*Macierewicz, un maestru*] Despre situația comemorării masacrului de la Katyn înainte de Macierewicz, ca și o descriere a dezastrului de la Smolensk (pp. 132–53), vezi Alexander Etkind et al., *Remembering Katyn* (Polity, Cambridge, Marea Britanie, 2012).

183 [*Doar cei vii*] Citat din cutia neagră, așa cum a fost el stabilit de experții guvernamentali polonezi: „«Zmieścisz się śmiało». Generał Błasik prowadził tupolewa na lotnisko w Smoleńsku", dziennik.pl, 7 aprilie 2015, 4877256. Câteva fragmente esențiale în engleză se găsesc în „Poland publishes plane crash transcript", BBC, 10 iunie 2010. Raportul polonez oficial: „Raport Koncowy z. Badania zdarzenia lotniczego nr 192/2010/11 samolotu Tu-154M nr 101 zaistnialego dnia 10 kwietnia 2010 w rejonie lotniska Smolensk Poloczny", Varșovia, Polonia, 29 iulie 2011. Rapoartele oficiale polonez și rus diferă în privința descrierii comportamentului controlorilor de zbor ruși, dar nu în esență. Un rezumat valoros din partea unui pilot polonez este Jerzy Grzędzielski, „Prawda o katastrofie smoleńskiej".

184 [*Căutarea unui sens după moarte*] Macierewicz a publicat o *Carte albă:* Zespół Parlamentarny ds. Badania Przyczyn Katastrofy TU-154 M z 10 kwietnia 2010 roku, „Raport Smolenski: Stan badań, Wydanie II" (Poland, Varșovia, mai 2013), 76.

184 [*Macierewicz a cerut ca lista*] „Monthly Warsaw march", Radio Poland, 10 nov. 2017, 329891.

184 [*Acuzațiile lui Macierewicz la adresa Rusiei*] Piątek, *Macierewicz i jego Tajemnice*; Schuller, „Die Moskau-Reise".

185 [*Între timp, Varșovia*] Schuller, „Die Moskau-Reise". Despre Malofeev, vezi capitolul 3.

186 [*Macierewicz își păstrase*] Aubrey McFate, „Poland's defense ministry met with Dana Rohrabacher", *Daily Kos*, 18 aug. 2017; Adam Entous, „House majority leader to colleagues in 2016: «I think Putin pays» Trump", *WP*, 17 mai 2017; Nicholas Fandos, „He's a Member of Congress. The Kremlin Likes Him So Much It Gave Him a Code Name", *NYT*, 2 nov. 2017.

186 [*Macierewicz nu a negat*] „OSCE urges Poland's restraint with investigative reporter", AP, 4 aug. 2017.

186 [*Ficțiunea politică nu are*] Pomerantsev, *Nothing Is True*, 227

187 [*Propaganda rusească era transmisă*] Vezi discuția din capitolul 3.

188 [*Ideile conspiraționiste rusești*] Ron Paul, „The Ukraine Fuse Has Been Lit", *Money and Markets* podcast, 16 mai 2014.

188 [*A fost mai puțin surprinzător*] Despre Glaziev, vezi capitolele 3, 4 și 5. Articolul lui Glaziev găzduit de LaRouche: „On Eurofascism", *Executive Intelligence Review,* 27 iunie 2014. Despre evrei ca responsabili pentru fascism și Ucraina: „British Imperial Project in Ukraine: Violent Coup, Fascist Axioms, Neo-Nazis", *Executive Intelligence Review,* 16 mai 2014. În textele lui LaRouche, „britanic" înseamnă „evreu". Vezi și Lyndon LaRouche despre Ukraine în *Executive Intelligence Review,* 3 ian. 2014, mai 2014.

188 [*În aceeași perioadă, pe 30 iunie 2014*] Stephen F. Cohen, „The Silence of American Hawks About Kiev's Atrocities", *The Nation,* 30 iunie 2014.

189 [*Într-un text din*] The Nation Descrierea lui Cohen: „The Silence of American Hawks". Declarația de condoleanțe a prim-ministrului ucrainean: „Arsenyi Iatseniuk vyrazyl soboleznovannia", 14 iunie 2014, www.kmu.gov.ua. Acțiunea legală împotriva RT: Jasper Jackson, „RT sanctioned by Ofcom over series of misleading and biased articles", *TG,* 21 sept. 2015. Vezi și Pomerantsev și Weiss, „The Menace of Unreality", p. 32.

189 [*Când Rusia a doborât zborul MH17*] Citat: *Democracy Now!,* 18 iulie 2014. Pentru o discuție a evenimentului însuși și a campaniei rusești de distragere a atenției, vezi capitolul 4.

189 [*Această idee că politicile antihomosexuale ale Rusiei*] Vezi citatele anterioare despre Spencer și Le Pen; vezi și Șehovțov, *Russia and the Western Far Right,* capitolul 5, pentru tiparul mai larg: de la Rusia, prin intermediari, către public. Din 2014 până în 2017, unele articole din *The Nation* au folosit cu regularitate acest termen. Pentru o analiză sobră a comparației dintre cele două epoci, vezi Nikolay Koposov, „Back to Yalta? Stephen Cohen and the Ukrainian crisis", *Eurozine,* 5 sept. 2014.

190 [*Pe 24 iulie 2014*] Citat: *Democracy Now!,* 24 iulie 2014. Tehnologi politici: Mitrokhin, „Infiltration". Despre Antiufeev s-a discutat mai sus.

190 [*Vanden Heuvel vorbea*] Presa rusească despre bombardament: pentru citate, „Rossiia obstrelivaet Ukrainu s svoei territorii", *Novoe Vremia,* 23 iulie 2014. Articolul a devenit disponibil în engleză în aceeași zi: „Direct Translation: Russian Army Gunner Brags, «All Night We Pounded Ukraine»", *New Atlanticist,* 23 iulie 2014.

190 [*Autori importanți*] John Pilger, „In Ukraine, the US is dragging us towards war with Russia", *TG,* 13 mai 2014. Aceste evenimente sunt descrise mai sus. Un rezumat în engleză al interviului de televiziune: „Jews brought Holocaust on themselves, Russian TV host says", Jewish News Service, 24 martie 2014.

191 [*Cum au fost liderii de opinie*] Walker, *The Long Hangover,* capitolul 11.

191 [*Seumas Milne, editor asociat*] Citate: Seumas Milne, „In Ukraine, fascists, oligarchs and western expansion are at the heart of the crisis", *TG,* 29 ian. 2014; Seumas Milne, „It's not Russia that's Pushed Ukraine to the Brink of War", *TG,* 30 aprilie 2014. Vezi și „Projecting the Kremlin line", *Left Foot Forward,* 15 martie 2015.

192 [*Extrem de mult timp*] Stephen Bush, „Jeremy Corbyn appoints Seumas Milne as head of strategy and communications", *New Statesman,* 20 oct. 2015; Laura Kuenssberg, „Corbyn office «sabotaged» EU Remain campaign — sources", BBC, 26 iunie 2016. Despre Rusia și Brexit, vezi discuția din capitolul 3.

192 [*În iulie 2016*] Citatul din Trump: Melissa Chan, „Donald Trump Says Vladimir Putin Won't «Go Into Ukraine»", *Time,* 31 iulie 2016. Manafort și Blocul de Opoziție: Kenneth P. Vogel, „Manafort's Man in Kiev", *Politico,* 18 aug. 2016; Peter Stone și Greg Gordon, „Manafort flight records show deeper Kremlin ties", *McClatchy,* 27 nov. 2017.

Capitolul 6

194 [*Ascensiunea lui Donald Trump*] Timothy Snyder, „Trump's Putin Fantasy", *NYR,* 19 aprilie 2016, conține majoritatea acestor citate și surse. Vezi și: Dughin: „In Trump We Trust", video al *think-tank*-ului Katekhon, postat pe 4 martie 2016; Rikov: Shane, „Plot to Subvert". Kozîrev: „Donald Trump's Weird World", *NYT,* 12 oct. 2016. Pentru „președintele nostru": Ryan Lizza, „A Russian Journalist Explains How the Kremlin Instructed Him to Cover the 2016 Election", *NY,* 22 nov. 2017.

195 [*Mașinăria media rusească*] Citat: Lizza, „Russian Journalist". Sputnik: Craig Timberg, „Russian propaganda effort helped spread «fake news» during election, experts say", *WP,* 24 nov. 2016; „Hillary Clinton's Axis of Evil", Sputnik, 11 oct. 2016. Trump despre RT,

pe 8 sept.: Adam Taylor și Paul Farhi, „A Trump interview may be crowning glory for RT", *WP,* 9 sept. 2016.

195 [*Când a câștigat alegerile prezidențiale*] „Donald Trump has been Made an Honorary Russian Cossack", *The Independent,* 12 nov. 2016. Kiselev și eunucul, brațele, veranda, menajera: *Vesti Nedeli,* Rossiia Odin, 13 nov. 2016; 20 nov. 2016; 25 dec. 2016; 22 ian. 2017. Am atenuat vulgaritatea lui Kiselev.

195 [*Politica eternității e plină*] Pentru context: Craig Unger, „Trump's Russian Laundromat", *New Republic,* 13 iulie 2017; Franklin Foer, „Putin's Puppet", *Slate,* 4 iulie 2016.

196 [*De-a lungul acestui exercițiu*] Situația lui financiară va fi discutată mai jos. Citat: Donald Trump, postare pe Twitter, 6 ian. 2018.

196 [*Gangsterii ruși au început*] Unger, „Trump's Russian Laundromat". Luke Harding, „The Hidden History of Trump's First Mission to Moscow", *Politico,* 19 nov. 2017.

197 [*Un oligarh rus a cumpărat*] Harding, *Collusion,* 272. Dmitri Ribolovlev: Franklin Foer, „Donald Trump Isn't a Manchurian Candidate", *Slate,* 27 iulie 2016; Philip Ewing, „Subpoena for Deutsche Bank May Put Mueller on Collision Course with Trump", NPR, 5 dec. 2017. Datorii la bănci: „Trump Bankers Question His Portrayal of Financial Comeback", *Fortune,* 17 iulie 2016; Keri Geiger, Greg Farrell și Sarah Mulholland, „Trump May Have a $300 Million Conflict of Interest with Deutsche Bank", *Bloomberg,* 22 dec. 2016. 55 de millioane de dolari: Luke Harding, *Collusion* (Guardian Books, Londra, 2017), 13, 283. Spălarea de bani prin Deutsche Bank: Ed Caesar, „Deutsche Bank's $10-billion scandal", *New Yorker,* 29 aug. 2016.

197 [*Ofertele rusești*] Unger, „Trump's Russian Laundromat"; Matt Apuzzo și Maggie Haberman, „Trump Associate Boasted", *NYT,* 28 aug. 2017; Natasha Bertrand, „The Trump Organization", *BI,* 23 nov. 2017.

198 [*Rusia nu e o țară bogată*] Trump Tower din Moscova: Gloria Borger și Marshall Cohen, „Document details scrapped deal", CNN, 9 sept. 2017. Postarea pe Twitter: 17 oct. 2015.

198 [*Acordul final nu s-a mai realizat*] „Băiatul nostru": Apuzzo și Haberman, „Trump Associate Boasted". 70%: Natasha Bertrand, „The Trump Organization", *BI,* 23 nov. 2017.

199 [*Trump difuza irealitate*] RT și teoriile despre nașterea lui Obama: Scherr, „Russian TV Channel".

199 [*Din perspectivă rusă*] Jon Swaine și Shaun Walker, „Trump in Moscow", *TG,* 18 sept. 2017. Videoul: Allan Smith, „Trump once made a cameo", *BI,* 10 iulie 2017; Mandalist Del Barco, „Meet Emin Agalarov", NPR, 14 iulie 2017.

199 [*Poliția secretă sovietică*] V.V. Doroshenko et al., ed., *Istoriia sovetskikh organov gosudarstvennoi bezopasnosti: Uchebnik* (KGB, Moscova, 1977), mai ales la pp. 206–7; Christopher Andrew și Oleg Gordievsky, *KGB* (Hodder & Stoughton, Londra, 1990), pp. 67–78; John Dziak, *Chekisty* (Lexington Books, Lexington, 1988), mai ales la p. 49; Władyław Michniewicz, *Wielki Bleff Sowiecki* (Wici: Chicago, 1991); [Jerzy Niezbrzycki], „«Trest»", *VO,* vol. 7, nr. 1, 1950, pp. 119–33; Timothy Snyder, *Sketches from a Secret War* (Yale UP, New Haven, 2005); Iuri Shapoval, Volodymyr Prystaiko, Vadym Zolotar'ov, *Ch.K.-H.P.U.-NKVD v Ukraini* (Abrys, Kiev, 1997); Piotr Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945* (Bellona, Varșovia, 2002); Rafał Wnuk, *„Za pierwszego Sowieta"* (IPN, Varșovia, 2007).

200 [*În anii '70 și '80*] Pentru reflecții similare, vezi Pomerantsev, *Nothing Is True,* 199, 213. Timp petrecut în fața ecranului: Jacqueline Howard, „Americans devote more than 10 hours a day to screen time, and growing", CNN, 29 iulie 2016.

200 [*Rusia condusă de Putin*] Au dormit: Vladimir Nikonov, la emisiunea *Voskresnyi vecher s Solov'evym,* Rossiia-24, 10 sept. 2017; discuția în Zachary Cohen, „Russian politician: US spies slept while Russia elected Trump", CNN, Sept. 12, 2017. Atitudinea generală că războiul era unul defensiv: Nikita Mironov, interviu cu Aleksandr Dughin, *Open Revolt,* 20 martie 2014; Vladimir Ovchinskii și Elena Larina, „Kholodnaia voina 2.0", Clubul Izborsk, 11 nov. 2014. Ținte anterioare: Matthews, „Russia's Greatest Weapon May Be Its Hackers"; „Seven Years of Malware Linked to Russian State–Backed Cyber Espionage", *Ars Technica,* 17 sept. 2015; Frenkel, „Meet Fancy Bear"; Gerodimos et al., „Russia Is Attacking Western Liberal Democracies".

201 [*Kiselev a numit războiul informațional*] 2013: Jochen Bittner et al., „Putins großer Plan", *Die Zeit,* 20 nov. 2014. Izborsk: Vitaly Averianov, „Novaia staraia kholodnaia voina", Clubul Izborsk, 23 dec. 2014, articolul 4409. Citatul: Rutenberg, „How the Kremlin built". Vezi și Donna Brazile: *Hacks* (Hachette, New York), p. 67.

201 [*În timpul alegerilor prezidențiale din 2014*] Aceste operațiuni au fost discutate în capitolele 3, 4 și 5. Pentru detalii suplimentare despre Estonia, vezi „Estonia and Russia: A cyber-riot", *The Economist,* 10 mai 2007; Kertu Ruus, „Cyber War I", *European Affairs,* vol. 9, nr. 1–2, 2008.

202 [*Războiul rusesc împotriva Ucrainei*] T-50: Kanygin, „Bes, Fiks, Romani i goluboglazyi". Steagul roșu: Interviuri cu separatiștii (V). Borodai: „Eks-prem'er DNR posovetoval Obame «zabrat'sia na pal'mu»", TopNews.ru, 21 aug. 2014. Citatul din Antiufeev: Kanygin, „'Pridnestrovskii general Vladimir Antiufeev". Despre teritoriul american: Shane, „Plot to Subvert". Citatul din Glaziev: „Predotvratit' voinu — pobedit' v voine", Clubul Izborsk, sept. 2014, articolul 3962. Citatul Izborsk din decembrie 2014: Averianov, „Novaia staraia kholodnaia voina".

202 [*FSB*-ul *rusesc*] „Fabrika trollei", RBK, 17 oct. 2017, este relatarea inițială; vezi și Shaun Walker, „Russian troll factory paid US activists", *TG,* 17 oct. 2017. Mark Mazzetti și Katie Benner, „12 Russian agents indicted", *NYT,* 13 iulie 2018.

203 [*În 2016, era evident*] Krucik: Scott Shane, „The Fake Americans Russia Created", *NYT,* 7 sept. 2017. Răzbunare: Massimo Calabresi, „Hacking Democracy", *Time,* 29 mai 2017, 32. Pervîi Kanal: 9 oct. 2016, 31169. Putin: Andrew Higgins, „Maybe Private Russian Hackers Meddled in Election, Putin Says", *NYT,* 1 iunie 2017 ; Eugene Scott, „Trump dismissed the idea that Putin wanted him to win", *WP,* 16 iulie 2018.

203 [*Excepționalismul american s-a dovedit*] Hillary Clinton, care a fost, probabil, americanul cu cele mai multe motive de îngrijorare, nu s-a așteptat la un atac de acest tip (*What Happened,* p. 333). Vezi și Donna Brazile, *Hacks,* p. 135.

203 [*Într-un război cibernetic*] Elizabeth Dwoskin, Adam Entous Craig Timberg, „Google uncovers Russian-bought ads", *NYT,* 9 oct. 2017; Mike Isaac și Daisuke Wakabayashi, „Russian Influence Reached 126 Million Through Facebook Alone", *NYT,* 30 oct. 2017, și sursele citate mai jos. Pentru o analiză a Facebook, vezi Jen Weedon, William Nuland și Alex Stamos, „Information Operations and Facebook", 27 aprilie 2017.

204 [*După toate probabilitățile*] 5,8 millioane: Craig Timberg și Elizabeth Dowskin, „Facebook takes down data", *WP,* 12 oct. 2017; Graham

Kates, „Facebook Deleted 5.8 million accounts just before the 2016 election", CBS, 31 oct. 2017. 470 de pagini de la Agenția pentru Cercetarea Internetului: Jon Swaine și Luke Harding, „Russia funded Facebook and Twitter investments through Kushner investor", *TG,* 5 nov. 2017. 126 de milioane: Shane, „Plot to Subvert". 5,8 milioane: Kathleen Hall Jamieson, *Cyberwar* (Oxford University Press, New York, 2018). Fără informații despre plată: April Glaser, „Political ads on Facebook Now Need to Say Who Paid for Them", *Slate,* 18 dec. 2017. Estimări ale distribuirilor: Craig Timberg, „Russian propaganda", *WP,* 5 oct. 2017. Pagini de evenimente: David McCabe, „Russian Facebook Campaign Included 100+ Event Pages", *Axios,* 26 ian. 2018. 3 000 de reclame: Mike Snider, „See the fake Facebook ads Russians ran", *USA Today,* 1 nov. 2017; Scott Shane, „These Are the Ads Russia Bought on Facebook in 2016", *NYT,* 1 nov. 2017. Vezi și colecția UsHadrons la medium .com/@ushadrons. 60 de millioane: Nicholas Confessore et al., „Buying Online Influencers", *NYT,* 28 ian. 2018.

204 [*Deoarece piratase*] Pentru reclame, vezi nota anterioară. Comitetul Campaniei Democrate pentru Congres: Jamieson, *Cyberwar,* 139. Susceptibilități: Calabresi, „Hacking Democracy". Vezi și Adam Entous, Craig Timberg și Elizabeth Dwoskin, „Russian operatives used Facebook ads", *WP,* 25 sept. 2017; Nicholas Confessore și Daisuke Wkabayashi, „How Russia Harvested American Rage", *NYT,* 9 oct. 2017. Exemplul cu pușca: Rebecca Shabad, „Russian Facebook ad showed black woman", CBS, 3 oct. 2017. Exemplul cu musulmani: „Russian Propaganda Pushed Pro-Hillary Rally", *DB,* 27 sept. 2017; „Russians Impersonated Real American Muslims", *DB,* 27 sept. 2017. În mod interesant, acest site l-a citat pe rapperul preferat al lui Vladislav Surkov, Tupac Shakur. Michigan și Wisconsin: Manu Rajy, Dylan Byers și Dana Bash, „Russian-linked Facebook ads targeted Michigan and Wisconsin", CNN, 4 oct. 2017. Refugiați și violatori: Ben Popken, „Russian trolls pushed graphic, racist tweets to American voters", NBC, 30 nov. 2017. Trump: la anunțarea candidaturii lui, 15 iunie 2015.

205 [*Atacatorii ruși au exploatat*] 10%: Onur Varol et al., „Online Human-Bot Interactions: Detection, Estimation, and Characterization", Proceedings of the Eleventh International AAAI Conference on Web and Social Media, 27 martie 2017, estimează 9–15% din

conturi. 50 000 și redistribuirile postărilor de Twitter ale lui Trump: Jamieson, *Cyberwar*, 70. Despre 20% și citatul: Alessandro Bessit și Emilio Ferrara, „Social bots distort the 2016 U.S. Presidential election online discussion", *First Monday*, vol. 21, nr. 11, 7 nov. 2016. Estimarea că boții erau la fel de activi ca oamenii: Marco T. Bastos și Dan Mercea, „The Brexit Botnet and User-Generated Hyperpartisan News", *Social Science Computer Review*, 2017, 4. 3 814: Shane, „Plot to Subvert". 3 millioane: Oliver Roeder, „Why We're Sharing 3 Million Russian Troll Tweets", *FiveThirtyEight*, 21 iulie 2018. Ultima numărătoare a Twitter: Confessore, „Buying Online Influencers".

205 [*La început, boții au fost folosiți*] Twitter și votul prin SMS: Twitter, „Update: Russian Interference in 2016 US Election, Bots, & Misinformation", 28 sept. 2017. Reclame, Tumblr, 39 de state: Jamieson, *Cyberwar*, 107-108, 11. Carolina de Nord: Nicole Perlroth et al., „Russian Election Hacking Efforts", *NYT*, 1 sept. 2017. Comisiile electorale: „Assessing Russian Activities and Intentions in Recent U.S. Elections", Intelligence Community Assessment, 6 ian. 2017, iii.

206 [*După ce își folosise boții de Twitter*] Convenția și dezbaterea: Ben Popken, „Russian trolls went on attack during key election moments", NBC, 20 dec. 2017. State incerte: „Study: Fake News on Twitter Flooded Swing States", *DB*, 29 sept. 2017. Boți de la Brexit: Carrell, „Russian cyber-activists". Tendința și aceiași 1 600 de boți: Selina Wang, „Twitter Is Crawling with Bots", *Bloomberg*, 13 oct. 2017.

207 [*În 2016, în Statele Unite*] Vezi citatele mai jos. Piratarea e-mailurilor: M. D. Shear și M. Rosenberg, „Released E-mails Suggest the D.N.C. Derided the Sanders Campaign", *NYT*, 22 iulie 2016; Jenna Mc Laughlin, Robbie Gramer și Jana Winter, „Private E-mail of Top U.S. Russia Intelligence Official Hacked", *Time*, 17 iulie 2017. 150 000: Jamieson, *Cyberwar*, 74.

207 [*Pe parcursul unui an cu alegeri prezidențiale*] Rusia a piratat: Thomas Rid, audiere în Senatul SUA, 30 martie 2017; Frenkel, „Meet Fancy Bear". Iermakov: Shane, „Plot to Subvert". Atmosfera convenției: Clinton, *What Happened*, 341; Brazile, *Hacks*, pp. 8, 9, 15.

207 [*Această piratare*] Evaluările americane: NCCIC and FBI Joint Analysis Report, „Grizzly Steppe: Russian Malicious Cyber Activity", 29 dec. 2016; „Assessing Russian Activities and Intentions in Recent U.S. Elections", Intelligence Community Assessment, 6 ian. 2017. Vezi și U.S. Department of the Treasury, „Issuance of Amended

Executive Order 13694; Cyber-Related Sanctions Designations", 29 dec. 2016. Solicitarea lui Trump: Shane, „Plot to Subvert". Participarea lui Trump Jr. și Trump Sr.: Jack Shafer, „Week 26", *Politico,* 18 nov. 2017. Citatele: Marshall Cohen, „What we know about Trump Jr.'s exchanges with WikiLeaks", CNN, 14 nov. 2017. Trump pe Twitter: Jamieson, *Cyberwar,* 151. Negările lui Trump: Kurt Eichenwald, „Why Vladimir Putin's Russia Is Backing Donald Trump", *NW,* 4 nov. 2016.

208 [*Unele e-mailuri scurse*] Atenția asupra lui Podesta: „Russia Twitter trolls rushed to deflect Trump bad news", AP, 9 nov. 2017. Treizeci de minute: Adam Entous și Ellen Nakashima, „Obama's secret struggle to punish Russia", *WP,* 23 iunie 2017. Cohen: David A. Graham, „What Michael Cohen's guilty plea means for Trump", *The Atlantic,* 21 aug. 2018. O treime: Jamieson, *Cyberwar,* p. 151.

208 [*În Statele Unite, în 2016*] Vezi Brazile, *Hacks,* pp. 25, 43, 85.

209 [*Dacă iau drept cunoaștere*] Citatul din Putin: Frenkel, „Meet Fancy Bear". Potrivit serviciilor de informații americane, Rusia a extras material despre republicani, dar nu l-a folosit. „Assessing Russian Activities and Intentions in Recent U.S. Elections", Intelligence Community Assessment, 6 ian. 2017, p. 3.

210 [*Sursele accesibile au dezvăluit*] Nu a primit salariu: Philip Bump, „Paul Manafort: An FAQ about Trump's indicted former campaign chairman", *WP,* 30 oct. 2017. Vezi și: Kate Brannen, „A Timeline of Paul Manafort's Relationship with Donald Trump", *Slate,* 30 oct. 2017.

210 [*Între 2008 și 2009*] Plată: Aggelos Petropolous și Richard Engel, „Manafort Had $60 Million Relationship With a Russian Oligarch", NBC, 15 oct. 2017. Deripaska a negat că plățile fuseseră făcute. Informări: Julia Ioffe și Frank Foer, „Did Manafort Use Trump to Curry Favor with a Putin Ally?", *The Atlantic,* 2 oct. 2017. Vezi și: Andrew Roth, „Manafort's Russia connection: What you need to know about Oleg Deripaska", *WP,* 24 sept. 2017. Avocat: Rebecca Ruiz și Sharon LaFrontiere, „Role of Trump's Personal Lawyer Blurs Public and Private Lines", *NYT,* 11 iunie 2017.

210 [*În afara trecutului său*] Aceste evenimente au fost discutate în capitolul 4. Vezi Foer, „Quiet American"; Simon Shuster, „How Paul Manafort Helped Elect Russia's Man in Ukraine", *Time,* 31 oct. 2017; și, mai ales, Franklin Foer, „The Plot Against America", *The Atlantic,* martie 2018.

211 [*După ce dusese tacticile americane*] Nu va invada: Eric Bradner și David Wright, „Trump says Putin is «not going to go into Ukraine» despite Crimea", CNN, 1 aug. 2016. 12,7 milioane de dolari: Andrew E. Kramer, Mike McIntire și Barry Meier, „Secret Ledger in Ukraine Lists Cash for Donald Trump's Campaign Chief", *NYT,* 14 aug. 2016. Povestea cu Turcia: Andrew Weisburd și Clint Watts, „How Russia Dominates Your Twitter Feed", *DB,* 6 aug. 2016; Linda Qiu, „Trump campaign chair misquotes Russian media in bogus claim about NATO base terrorist attack", *Politifact,* 16 aug. 2016. Condamnări: Spencer S. Hsu și Devlin Barrett, „Manafort will cooperate with Mueller", WP, 14 sept. 2018.

211 [*Manafort a fost înlocuit*] Mainstream: Sarah Posner, „How Donald Trump's New Campaign Chief Created an Online Haven for White Nationalists", *Mother Jones,* 22 aug. 2016. Pentru numeroase exemple de entuziasm al suprematiștilor albi față de Trump, vezi Richard Cohen, „Welcome to Donald Trump's America", SPLC Report, vara 2017; Ryan Lenz et al., „100 Days in Trump's America", Southern Poverty Law Center, 2017. Procesul lui Heimbach: „Will Trump have to testify on rally attacks?", *DB,* 19 aprilie 2017. Citate din Heimbach: Michel, „Beyond Trump and Putin"; vezi și Heather Digby Parton, „Trump, the alt-right and the Kremlin", *Salon,* 17 aug. 2017. Bannon, David Bossie și Citizens United: Michael Wolff, „Ringside with Steve Bannon at Trump Tower as the President-Elect's Strategist Plots «An Entirely New Political Movement»", *Hollywood Reporter,* 18 nov. 2016. Bannon și familia Mercer: Matthew Kelly, Kate Goldstein și Nicholas Confessore, „Robert Mercer, Bannon Patron, Is Leaving Helm of $50 Billion Hedge Fund", *NYT,* 2 nov. 2017.

212 [*Bannon se afla în prim-planul*] Philip Bump, „Everything you need to know about the Cambridge-Analytica-Facebook debacle", *WP,* 19 martie 2018; Gold, „Wylie to House Dems"; Brennan Weiss, „New Details Emerge", *BI,* 24 martie 2018; Janet Burns, „Whistleblower: Bannon sought to suppress black voters", *Forbes,* 19 mai 2018.

212 [*Ideologia de extremă dreapta a lui Bannon*] Citatele din Bannon: Owen Matthews, „Alexander Dugin and Steve Bannon's Ideological Ties to Vladimir Putin's Russia", *NW,* 17 aprilie 2017. Ideologia și filmele lui Bannon: Ronald Radosh, „Steve Bannon, Trump's Top Guy, Told Me He Was «A Leninist» Who Wants to «Destroy the State»", *DB,* 22 aug. 2016; Jeremy Peters, „Bannon's Views Can be

Traced to a Book That Warns, «Winter Is Coming»", *NYT,* April 8, 2017; Owen Matthews, „Alexander Dugin and Steve Bannon's Ideological Ties to Vladimir Putin's Russia", *NW,* 17 aprilie 2017; Christopher Dickey și Asawin Suebsaeng, „Steve Bannon's Dream: A Worldwise Ultra-Right", *DB,* 13 nov. 2016.

212 [*Filmele lui Bannon erau simpliste*] Citatul din Bannon: Wolff, „Ringside with Steve Bannon". Vederi: Radosh, „Steve Bannon"; Peters, „Bannon's Views"; Matthews, „Alexander Dugin". Bannon despre comportamentul „trădător" al lui Manafort, Kushner și Donald Trump Jr.: David Smith, „Trump Tower meeting with Russians «treasonous», Bannon says in explosive book", *TG,* 3 ian. 2018. Protectorat: Greg Miller, Greg Jaffe și Philip Rucker, „Doubting the intelligence, Trump pursues Putin and leaves a Russian threat unchecked", *WP,* 14 dec. 2017.

213 [*De-a lungul campaniei*] Cadre: Jon Swaine și Luke Harding, „Russia funded Facebook and Twitter investments through Kushner investor", *TG,* 5 nov. 2017. Deutsche Bank: Harding, *Collusion,* 312–14; Michael Kranish, „Kushner firm's $285 million Deutsche Bank loan came just before Election Day", *WP,* 25 iun. 2017. „A se înțelege cu Putin": Andrew Kaczynski, Chris Massie și Nathan McDermott, „80 Times Trump Talked About Putin", CNN, martie 2017.

213 [*După ce socrul lui*] Jo Becker și Matthew Rosenberg, „Kushner Omitted Meeting with Russians on Security Clearance Forms", *NYT,* 6 aprilie 2017; Jon Swaine, „Jared Kushner failed to disclose e-mails sent to Trump team about WikiLeaks and Russia", *TG,* 16 nov. 2017; Jason Le Miere, „Jared Kushner's Security Clearance Form Has Unprecedented Level of Mistakes, Says Leading Official", *NW,* 13 oct. 2017.

214 [*În plus față de participarea lui*] Veselnițkaia și Agalarov: Harding, *Collusion,* 232. Comunicatul de presă: Amber Phillips, „12 things we can definitely say the Russia investigation has uncovered", *WP,* 23 dec. 2017. Vezi și sursele de la alte discuții ale acestei întâlniri.

214 [*În timpul campaniei*] Cuvinte de laudă: Franklin Foer, „Putin's Puppet", *Slate,* 21 iulie 2016. Burt: Ben Schreckinger și Julia Ioffe, „Lobbyist Advised Trump Campaign While Promoting Russian Pipeline", *Politico,* 7 oct. 2016; James Miller, „Trump and Russia", *DB,* 7 nov. 2016. Server: Frank Foer, „Was a Trump Server Communicating with Russia?", *Slate,* 31 oct. 2016.

214 [*Imediat ce Trump și-a numit*] Karla Adams, Jonathan Krohn și Griff Witte, „Professor at center of Russia disclosures", *WP,* 31 oct. 2017; Ali Watkins, „Mysterious Putin «niece» has a name", *Politico,* 9 nov. 2017; Sharon LaFraniere, Mark Mazzetti și Matt Apuzzo, „How the Russia Inquiry Began", *NYT,* 30 oct. 2017; Luke Harding și Stephanie Kirchgaessner, „The boss, the boyfriend and the FBI", *TG,* 18 ian. 2018.

214 [*Într-o seară din mai*] Arestat: Matt Apuzzo și Michael E. Schmidt, „Trump Campaign Advisor Met with Russian", *NYT,* 30 oct. 2017. Citat: LaFraniere, Mazzetti și Apuzzo, „How the Russia Inquiry Began".

215 [*Un al doilea consilier*] Țăcănit: Stephanie Kirchgaessner et al., „Former Trump Advisor Carter Page Held «Strong Pro-Kremlin Views», Says Ex-Boss", Rosalind S. Helderman, *TG,* 14 aprilie 2017. Documentele din 2013: Harding, *Collusion,* p. 45. Clienți: „Here's What We Know about Donald Trump and His Ties to Russia", *WP,* 29 iulie 2016. Deținea acțiuni: Foer, „Putin's Puppet".

215 [*Page a călătorit*] Membri de rang înalt: Rosalind S. Helderman, Matt Zapotolsky și Karoun Demirjian, „Trump adviser sent e-mail describing «private conversation» with Russian official", *WP,* 7 nov. 2017. Convenția: Natasha Bertrand, „It looks like another Trump advisor has significantly changed his story about the GOP's dramatic shift on Ukraine", *BI,* 3 martie 2017.

215 [*Un al treilea consilier pentru politică externă*] Legături externe: Michael Kranish, Tom Hamburger și Carol D. Leonnig, „Michael Flynn's role in Mideast nuclear project could compound legal issues", *WP,* 27 nov. 2017. Postările pe Twitter ale lui Flynn: Ben Collins și Kevin Poulsen, „Michael Flynn Followed Russian Troll Accounts, Pushed Their Messages in Days Before Election", *DB,* 1 nov. 2017; Michael Flynn, postări pe Twitter, 2 și 4 nov. 2016.

215 [*În confuzia mentală cețoasă*] Flynn la dineul de gală: Greg Miller, „Trump's pick for national security adviser brings experience and controversy", *WP,* 17 nov. 2016. GRU, Misha, gala RT: Harding, *Collusion,* 116, 121, 126. Postări pe Twitter: vezi nota anterioară; vezi și Bryan Bender și Andrew Hanna, „Flynn under fire", *Politico,* 5 dec. 2016.

216 [*Pe 29 decembrie 2016*] Citatul din MacFarland și în general: Michael S. Schmidt, Sharon LaFraniere și Scott Shane, „E-mails Dispute White House Claims That Flynn Acted Independently on Russia", *NYT,* 2 dec. 2017.

216 [*Barack Obama l-a avertizat*] Avertismentele din partea lui Obama și Yates: Harding, *Collusion,* pp. 130, 133. Trump o concediază pe Yates: Michael D. Shear, Mark Landler, Matt Apuzzo și Eric Lichtblau, „Trump Fires Acting Attorney General Who Defied Him", *NYT,* 30 ian. 2017. Flynn se recunoaște vinovat: Michael Shear și Adam Goldman, „Michael Flynn Pleads Guilty to Lying to the F.B.I. and Will Cooperate", *NYT,* 1 dec. 2017.

217 [*Pe lângă Flynn*] Philip Bump, „What Jeff Sessions said about Russia, and when", *WP,* 2 martie 2017. Pema Levy și Dan Friedman, „3 Times Jeff Sessions Made False Statements to Congress Under Oath", *Mother Jones,* 8 nov. 2017.

217 [*Ministrul pentru comerț al lui Trump*] Bancă: „Kak novyi ministr torgovli SShA sviazan s Rossiei", RBK, 6 dec. 2016; James S. Henry, „Wilbur Ross Comes to D.C. with an Unexamined History of Russian Connections", *DCReport,* 25 feb. 2017; Stephanie Kirchgaessner, „Trump's commerce secretary oversaw Russia deal while at Bank of Cyprus", *TG,* 23 martie 2017. Vekselberg: Harding, *Collusion,* 283. Reînhumare: Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine,* p. 46.

217 [*După ce a fost numit ministru al comerțului*] Jon Swaine și Luke Harding, „Trump commerce secretary's business links with Putin family laid out in leaked files", *TG,* 5 nov. 2017; Christina Maza, „Putin's daughter is linked to Wilbur Ross", *NW,* 28 nov. 2017.

217 [*Statele Unite nu mai avuseseră niciodată*] Elaine Lies, „Tillerson says State Department spending «simply not sustainable»", Reuters, 17 martie 2017; Colum Lynch, „Tillerson to Shutter State Department War Crimes Office", *Foreign Policy,* 17 iulie 2017; Josh Rogan, „State Department considers scrubbing democracy promotion from its mission", *WP,* 1 aug. 2017.

217 [*Slăbirea diplomației americane*] Aug. 2016: Michael Morell, „I Ran the CIA. Now I'm Endorsing Hillary Clinton", *NYT,* 5 aug. 2016. Activ: citat din Glenn Carle: Jeff Stein, „Putin's Man in the White House?", *NW,* 21 dec. 2017. Trei experți: Alex Finley, Asha Rangappa și John Sipher, „Collusion Doesn't Have to Be Criminal to Be an Ongoing Threat", *Just Security,* 15 dec. 2017. Sancțiuni: „Sanctioned Russian Spy Official Met with Counterparts in US", *NYT,* 30 ian. 2018; Julian Borger, „US «name-and-shame» list of Russian oligarchs binned", *TG,* 30 ian. 2018; John Hudson, „Trump Administration Admits It Cribbed from *Forbes* Magazine", *BuzzFeed,* 30 ian. 2018.

Summitul din Helsinki: „The missing middle", The Economist, 17 iulie 2018; John O. Brennan, postare de Twitter, 16 iulie 2018.

218 [*În ce-l privește, Trump*] Matthew Haag, „Preet Bharara Says Trump Tried to Build Relationship With Him Before Firing", *NYT,* 11 iunie 2017; Harriet Sinclair, „Preet Bharara, Fired By Trump, Says «Absolutely» Enough Evidence for Obstruction Probe", *NW,* 11 iunie 2017. Trump a folosit termenul de „farsă" de numeroase ori; de exemplu: postare pe Twitter, ian. 2018: „farsă totală față de publicul american".

218 [*FBI-ul îl anchetase*] Aliați: Luke Harding, Stephanie Kirchgaessner și Nick Hopkins, „British spies were first to spot Trump team's links with Russia", *TG,* 13 aprilie 2017. FBI-ul îl anchetează pe Page: Marshall Cohen și Sam Petulla, „Papadopoulos' guilty plea visualized", *CNN Politics,* 1 nov. 2017; Mark Mazzetti și Sharon LaFraniere, „George Papadopoulos, Ex-Trump Adviser, is Sentenced", NYT, 7 sept. 2018; mandatul FBI pentru Page e pe pagina de internet a Judicial Watch. Sincronizarea lui Comey: Glenn Kessler și Meg Kelly, „Timeline", *WP,* 20 oct. 2017; Morgan Chalfant, „Timeline", *The Hill,* 9 mai 2017.

219 [*Chiar și așa, FBI*] Presiuni: Matt Apuzzo, Maggie Haberman și Matthew Rosenberg, „Trump Told Russians That Firing «Nut Job» Comey Eased Pressure From Investigation", *NYT,* 19 mai 2017. Agent dublu israelian: Harding, *Collusion,* 194. Julie Hirschfeld Davis, „Trump Bars U.S. Press, but Not Russia's, at Meeting with Russian Officials", *NYT,* 10 mai 2017; Lily Hay Newman, „You Can't Bug the Oval Office (for Long Anyway)", *Wired,* 11 mai 2017.

219 [*După concedierea lui Comey*] Marionetă: PK, 10 mai 2017. Putin despre Comey: *Vesti,* 14 mai 2017. Concedierea lui Mueller: Michael E. Schmidt și Maggie Haberman, „Trump Ordered Mueller Fired", *NYT,* 25 ian. 2018. Minciuna lui Trump: James Hohmann, „Five Takeaways from Trump's Threatened Effort to Fire Mueller", *WP,* 26 ian. 2018. Lege și ordine: „FBI urges White House not to release GOP Russia-probe memo", NBC, 31 ian. 2018.

220 [*Rusia a facilitat și susținut*] Pomerantsev, *Nothing Is True,* 49.

220 [*În unele privințe importante*] Chava Gourarie, „Chris Arnade on his year embedded with Trump supporters", *Columbia Journalism Review,* 15 nov. 2016; Timothy Snyder, „In the Land of No News", *NYR,* 27 oct. 2011. Concedieri: Mark Jurkowitz, „The Losses in Legacy", Pew Research Center, 26 martie 2014.

220 [*Prezentarea știrilor ca divertisment național*] Moonves: James Williams, „The Clickbait Candidate", *Quillette,* Oct. 3, 2016. Conturi de Twitter: Steven Levitsky și Daniel Ziblatt, *How Democracies Die* (Crown, New York, 2018), p. 58. Despre spectacol, vezi Peter Pomerantsev, „Inside the Kremlin's hall of mirrors", *TG,* 9 aprilie 2015. Dezbateri: Jamieson, *Cyberwar,* 165–180.

221 [*Spre deosebire de ruși*] Alice Marwick și Rebecca Lewis, „Media Manipulation and Disinformation Online", Data & Society Research Institute, 2017, pp. 42–43, sic passim. Tamsin Shaw, „Invisible Manipulators of Your Mind", *NYR,* 20 aprilie 2017; Paul Lewis, „Our minds can be hijacked", *TG,* 6 oct. 2017. Procentul de 44%: Pew Research Center, citat în Olivia Solon, „Facebook's Failure", *TG,* 10 nov. 2016. Pentru o descriere profundă a distrugerii condițiilor psihologice necesare ale politicii democratice, vezi Schlögel, *Entscheidung in Kiew,* pp. 17–22.

221 [*Chiar dacă rețelele sociale*] Produse Facebook: Elizabeth Dwoskin, Caitlin Dewey și Craig Timberg, „Why Facebook and Google are struggling to purge fake news", *WP,* 15 nov. 2016. 56 de milioane: Craig Timberg, „Russian propaganda effort helped spread «fake news» during election, experts say", *WP,* 24 nov. 2016. Rușii promovează Fox și Breitbart: Eisentraut, „Russia Pulling Strings".

222 [*Ficțiunile „pizzagate"*] Marc Fisher, John Woodrow Cox și Peter Hermann, „Pizzagate: From rumor, to hashtag, to gunfire in D.C.", *WP,* 6 dec. 2016; Ben Popken, „Russian trolls pushed graphic, racist tweets to American voters", NBC, 30 nov. 2017; Mary Papenfuss, „Russian Trolls Linked Clinton to «Satanic Ritual»", *HP,* 1 dec. 2016.

222 [*Platformele rusești au servit*] Ben Collins, „WikiLeaks Plays Doctor", *DB,* 25 aug. 2016.

223 [*Rusia a exploatat*] Casey Michel, „How the Russians pretended to be Texans", *WP,* 17 oct. 2017; Ryan Grenoble, „Here are some of the ads Russia paid to promote on Facebook", *HP,* 1 nov. 2017. Mai multe despre secesiune: „Is Russia Behind a Secession Effort in California?", *The Atlantic,* 1 martie 2017. Marea Britanie, Franța și Uniunea Europeană au fost subiecte ale capitolului 3. Despre Catalonia: David Alandete, „Putin encourages independence movement", *El Pais,* 26 oct. 2017.

223 [*Americanii au avut încredere în niște ruși*] TEN_GOP și Obama: „Russia Twitter Trolls rushed to deflect Trump bad news", AP, 9 nov.

2017. Redistribuirea lui Conway pe Twitter: Denise Clifton, „Putin's Pro-Trump Trolls", *Mother Jones,* 31 oct. 2017. Pasobiec și în general: Kevin Collier, „Twitter Was Warned Repeatedly", *BuzzFeed,* 18 oct. 2017. „Și eu vă iubesc", Ryan Lenz et al., „100 Days in Trump's America", Southern Poverty Law Center, 2017. Flynn: Collins și Poulsen, „Michael Flynn Followed Russian Troll Accounts". Pentru o analiză sofisticată și convingătoare, vezi Jamieson, *Cyberwar,* pp. 39–50.

225 [*Domnia legii necesită*] Trump: Discurs în Miami, 16 sept. 2016. Despre Butina: „The Kremlin and the GOP Have a New Friend—and Boy Does She Love Guns", *DB,* 23 feb. 2017. Reclamele și memele rusești specifice, cum ar fi „Pistolarul american", sunt discutate mai sus și mai jos.

225 [*Între timp, în lumea reală*] Rosalind S. Helderman și Tom Hamburger, „Guns and religion", *WP,* 30 aprilie 2017. Nicholas Fandos, „Operative Offered Trump Campaign «Kremlin Connection»", *NYT,* 3 dec. 2017.

226 [*În februarie 2016, Butina*] Butina către Torșin: Matt Apuzzo, Matthew Rosenberg și Adam Goldman, „Top Russian Official Tried to Broker «Backdoor» Meeting Between Trump and Putin", *NYT,* 18 nov. 2017; vezi și Tim Mak, „Top Trump Ally Met with Putin's Deputy in Moscow", *DB,* martie 2017. Trump Jr. și Torșin: „Trump Jr. met with man with close ties to Kremlin", CBS, 20 nov. 2017. NRA și *NYT:* Amanda Holpuch, „«We're coming for you»", *TG,* 5 aug. 2017. Torșin a negat acuzațiile de spălare de bani. Grupuri paramilitare: Anton Șehovțov, „Slovak Far-Right Allies of Putin's Regime", *TI,* 8 feb. 2016; Petra Vejvodová, Jakub Janda și Veronika Víchová, *The Russian Connections of Far-Right and Paramilitary Organizations in the Czech Republic* (Political Capital, Budapesta, 2017); Attila Juhász, Lóránt Györi, Edit Zgut și András Dezsö, *The Activity of Pro-Russian Extremist Groups in Hungary* (Political Capital, Budapesta, 2017).

228 [*În 2013, Curtea Supremă*] Carol Anderson, *White Rage* (Bloomsbury, New York, Londra, 2017), 151, 163; Zachary Roth, „The Real Voting Problem in the 2016 Election", *Politico,* 24 oct. 2016. Vezi și Levitsky and Ziblatt, *How Democracies Die,* p. 183.

228 [*La alegerile din 2016*] Anderson, *White Rage,* pp. 163, 165, 168.

228 [*Relațiile rasiale din America*] Ryan C. Brooks, „How Russians Attempted to Use Instagram to Influence Native Americans", *BuzzFeed,* 23 oct. 2017; Ryan Grenoble, „Here are some of the ads Russia

paid to promote on Facebook", *HP,* 1 nov. 2017; Cecilia Kang, „Russia-Financed Ad Linked Clinton and Satan", *NYT,* 2 nov. 2017; Ben Collins, Gideon Resnick și Spencer Ackerman, „Russia Recruited YouTubers", *DB,* 8 oct. 2017; April Glaser, „Russian Trolls Are Still Co-Opting Black Organizers' Events", *Technology,* 7 nov. 2017.

229 [*În cultura populară rusească*] Deputată: Elena Chinkova, „Rodnina «pokazala» Obame banan", *KP,* 14 sept. 2013. Zi de naștere: fotografiile și comentariile sunt disponibile la pagina de Vkontakte a studenților, vk.com/mskstud?w=wall-73663964_66. Lanț de magazine: Vesti.ru, 10 dec. 2015, 2698780. Spălătorie auto: Amur.info, 25 mai 2016, 111458; LifeNews: Life.ru, 30 dec. 2016, 954218.

229 [*În 2016, rasa preocupa mentalul rus*] Adam Entous, „House majority leader to colleagues in 2016: «I think Putin pays» Trump", *WP,* 17 mai 2017. Importanța convențiilor și obiceiurilor este o teză importantă a lui Levitsky și Ziblatt, *How Democracies Die.* Citat: *Vesti,* 20 feb. 2016, 2777956.

229 [*În iunie 2016*] Ca să fim corecți, senatorul Lindsey Graham a spus, în mai 2017, că „Atunci când un partid e atacat, toți ar trebui să resimțim atacul". Nu era o vedere larg exprimată; și, la acel moment, era deja prea târziu. Camila Domonoske, „Sally Yates Testifies: «We Believed Gen. Flynn Was Compromised»", NPR, 8 mai 2017.

230 [*Pe măsură ce republicanii*] McConnell: Adam Entous, Ellen Nakashima și Greg Miller, „Secret CIA assessment says Russia was trying to help Trump win White House", *WP,* 9 dec. 2016; Greg Miller, Ellen Nakashima și Adam Entous, „Obama's secret struggle to punish Russia", *WP,* 23 iunie 2017. Citat: „Background to «Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections»: The Analytic Process and Cyber Incident Attribution", Director of National Intelligence (DNI), 6 ian. 2017.

230 [*La momentul crucial*] Acest argument referitor la cursa electorală și Rusia a fost susținut de Anderson, *White Rage,* 163; ca și de Ta-Nehisi Coates, „The First White President", *The Atlantic,* oct. 2017, pp. 74–87. Citat: Aaron Blake, „«I feel like we sort of choked»", *WP,* 23 iunie 2017.

231 [*Fără îndoială, mai mulți*] Rubio: Sparrow, „From Maidan to Moscow", 339. Kasich: Caitlin Yilek, „Kasich campaign launches «Trump-Putin 2016» website", *The Hill,* 19 dec. 2015.

231 [*Drumul spre nelibertate*] Despre inegalitate pe plan global, vezi Paul Collier, *The Bottom Billion* (Oxford UP, Oxford, Marea Britanie, 2007). Donald Trump, anunțarea candidaturii, 15 iunie 2015: „Sadly, the American dream is dead".

231 [*E ușor de văzut Trotsky,* 2017, regizori Aleksandr Kott și Konstantyn Statskii, dezbatere între Trotsky și Ilyin în episodul 8, la min. 26:20–29.40.

232 [*În 2016, Rusia*] Cifre din Anastasiya Novatorskaya, „Economic Inequality in the United States and Russia, 1989–2012", 2017; vezi și (89% și 76%) Credit Suisse, „Global Wealth Report 2016". Prieteni: Anders Åslund, „Russia's Crony Capitalism", *Zeszyty mBank,* nr. 128, 2017. Violoncelist: Luke Harding, „Revealed: the $2bn offshore trail that leads to Vladimir Putin", *TG,* 3 aprilie 2006.

232 [*Cazul violoncelistului miliardar*] 7 trillioane de dolari: Oxfam Briefing Paper, 18 ian. 2016. 21 de trillioane de dolari: interviu cu James Henry, „World's Super-Rich Hide $21 Trillion Offshore", *RFE/RL,* 31 iulie 2016.

233 *În iunie 2016*] Anders Åslund, „Putin's greatest weakness may be located on US shores", *The Hill,* 17 oct. 2017; Harding, *Collusion,* 244; Anne Applebaum, „The ugly way Trump's rise and Putin's are connected", *WP,* 25 iulie 2017. Despre întâlnire: Sharon LaFraniere și Andrew E. Kramer, „Talking Points Brought to Trump Tower Meeting Were Shared with Kremlin", *NYT,* 27 oct. 2017.

233 [*Rușii au folosit companii fictive*] Unger, „Trump's Russian Laundromat". Citatele din Trump: postare pe Twitter, 6 ian. 2018. În Londra, un hoț reușea să pătrundă în casele celor bogați folosind un accent rusesc. Pomerantsev, *Nothing Is True,* p. 219.

233 [*Politica americană a inevitabilității*] Vezi Tony Judt și Timothy Snyder, *Thinking the Twentieth Century* (Penguin, New York, 2012).

234 [*Statele Unite aveau resursele necesare*] Pentru statistici și despre relația dintre desindicalizare și inegalitate, vezi Bruce Western și Jake Rosenfeld, „Unions, Norms, and the Rise in U.S. Wage Inequality", *American Sociological Review,* vol. 76, nr. 4, 2011, pp. 513–37. Estimarea lor e că desindicalizarea e responsabilă pentru între o cincime și o treime din sporul inegalității. Impozite: Thomas Piketty, Emmanuel Saez și Gabriel Zucman, *Distributional Accounts: Methods and Estimates for the United States* (National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass., 2016), p. 28.

234 [*În epoca inevitabilității*] Cifrele din acest paragraf sunt din Piketty, Saez, Zucman, „Distributional Accounts", 1, 17, 19, dacă nu sunt atribuite altfel. 39% în 2016: Ben Casselman, „Wealth Grew Broadly Over Three Years, but Inequality Also Widened", *NYT,* 28 sept. 2017. Pentru creșterea de la 7% la 22% și de la 220 la 1.120: Emmanuel Saez și Gabriel Zucman, „Wealth Inequality in the United States Since 1913: Evidence from Capitalized Income Tax Data", National Bureau of Economic Research, Working Paper 20265, oct. 2014, 1, 23.

235 [*Pentru mulți americani*] Timp pierdut: Katznelson, *Fear Itself,* 12. Vezi și Studs Terkel, *Hard Times* (Pantheon Books, New York, 1970). Așteptările generațiilor: Raj Chetty et al., „The fading American dream", *Science,* vol. 356, 28 aprilie 2017. Scădere de o treime: Mark Muro, „Manufacturing jobs aren't coming back", *MIT Technology Review,* 18 nov. 2016. Datoriile studenților: Casselman, „Wealth Grew Broadly Over Three Years, but Inequality Also Widened".

236 [*Inegalitatea înseamnă*] Expunerea la inegalitate: Benjamin Newman, Christopher Johnston și Patrick Lown, „False Consciousness or Class Awareness?", *American Journal of Political Science,* vol. 59, nr. 2, pp. 326–40. Valoarea economică tot mai mare a educației: „The Rising Cost of Not Going to College", Pew Research Center, 11 feb. 2014. Locuitul cu părinții: Rebecca Beyer, „This is not your parents' economy", *Stanford,* iulie-aug. 2017, p. 46. Copii: Melissa Schettini Kearney, „Income Inequality in the United States", audiere în fața Comisiei Economice Comune a Congresului SUA, 16 ian. 2014. San Francisco: Rebecca Solnit, „Death by Gentrification", în John Freeman, ed., *Tales of Two Americas: Stories of Inequality in a Divided Nation* (Penguin, New York, 2017).

236 [*Cum a spus Warren Buffett*] Citatul din Buffett: Mark Stelzner, *Economic Inequality and Policy Control in the United States* (Palgrave Macmillan, New York, 2015), 3. Despre sănătate și vot, vezi nota următoare.

236 [*Factorul cel mai strâns corelat*] Criza opioidelor și de sănătate la nivelul ținuturilor și votul în favoarea lui Trump: James S. Goodwin et al, „Association of chronic opioid use with presidential voting patterns in U.S. counties in 2016", *JAMA Network Open,* 22 iunie 2018. J. Wasfy et al., „County community health associations of net voting shift in the 2016 U.S. presidential election", *PLoS ONE,* vol. 12, nr. 10, 2017; Shannon Monnat, „Deaths of Despair and Support for Trump in the 2016 Presidential Election", Research Brief, 2016; vezi

și „The Presidential Election: Illness as Indicator", *The Economist,* 19 nov. 2016. Inegalitatea și criza de sănătate: John Lynch et al., „Is Inequality a Determinant of Population Health?", *The Milbank Quarterly,* vol. 82, nr. 1, 2004, pp. 62, 81, *sic passim.* Sinuciderea fermierilor: Debbie Weingarten, „Why are America's farmers killing themselves in record numbers?", *TG,* 6 dec. 2017. Aproximativ 20 de veterani americani s-au sinucis în fiecare zi în 2014: „Suicide Among Veterans and Other Americans", U.S. Department of Veteran Affairs, 3 aug. 2016, p. 4.

237 [*O consecință spectaculoasă*] Sam Quinones, *Dreamland: The True Tale of America's Opiate Epidemic* (Bloomsbury Press, Londra, 2016), pp. 87, 97, 125, 126, 133, 327. Vezi, în general, Nora A. Volkow și A. Thomas McLellan, „Opioid Abuse in Chronic Pain: Misconceptions and Mitigation Strategies", *New England Journal of Medicine,* vol. 374, 31 martie 2016.

237 [*La sfârșitul anilor '90*] Quinones, *Dreamland,* pp. 134, 147, 190, 193, 268, 276. Vezi și Sabrina Tavernise, „Ohio County Losing Its Young to Painkillers' Grip", *NYT,* 19 aprilie 2011. Despre alt tipar care necesită mai multe studii: Jan Hoffman, „In Opioid Battle, Cherokee Look to Tribal Court", *NYT,* 17 dec. 2017.

238 [*În Rusia și Ucraina*] Despre ideea de zombi, vezi Shore, *Ukrainian Nights.*

238 [*Plaja opioidelor nu a fost.*] Anne Case și Angus Deaton, „Rising morbidity and mortality in midlife among white non-Hispanic Americans in the 21st century", *PNAS,* vol. 112, nr. 49, 8 dec. 2015. Vezi și Case și Deaton, „Mortality and morbidity in the 21st century", Brookings Paper, 17 martie 2017, medicația pentru durere la p. 32. Speranța de viață din 2015 și 2016, cifra de 63 600 și triplarea ratei morții: Kim Palmer, „Life expectancy is down for a second year", *USA Today,* 21 dec. 2017. Votul la alegerile primare: Jeff Guo, „Death predicts whether people vote for Donald Trump", *WP,* 3 martie 2016.

238 [*Oricine suferă*] Volkow și McLellan, „Opioid Abuse in Chronic Pain", 1257; Quinones, *Dreamland,* 293. Romanul *Infinite Jest* al lui David Foster Wallace, publicat în 1996, a părut o profeție două decenii mai târziu.

239 [*Americanii au fost pregătiți*] Ținuturile Scioto și Coös: Monnat, „Deaths of Despair". Ținuturile din Ohio și Pennsylvania: Kathlyn Fydl, „The Oxy Electorate", *Medium,* 16 nov. 2016; Harrison Jacobs, „The revenge of the «Oxy electorate» helped fuel Trump's election

upset", *BI,* 23 nov. 2016. Ţinutul Mingo: Lindsay Bever, „A town of 3 200 was flooded with nearly 21 million pain pills", *WP,* 31 ian. 2018. Vezi şi Sam Quinones, „Donald Trump and Opiates in America", *Medium,* 21 nov. 2016; Zoe Carpenter, „Did the Opioid epidemic help Donald Trump win?", *The Nation,* 7 dec. 2016.

239 [*Politica eternităţii triumfă*] 91: Fact Checker, *WP,* 10 oct. 2017. 298 de zile: Fact Checker, *WP,* 14 nov. 2017. Pentru o comparaţie cu Obama şi Bush, vezi David Leonhardt, „Trump's Lies vs. Obama's", *NYT,* 17 dec. 2017. Jumătate de oră: Fact Checker, *NYT,* 29 dec. 2017. Vezi şi compendiul publicat de *Los Angeles Times* sub titlul *Our Dishonest President.*

240 [*Mulţi americani nu au perceput*] Inamic: Michael M. Grynbaum, „Trump Calls the News Media the «Enemy of the American People»", *NYT,* 17 feb. 2017. „Ştiri false": „Trump, in New TV Ad, Declares First 100 Days a Success", *NYT,* 1 mai 2017; Donald Trump, postare pe Twitter, 6 ian. 2018: „media *mainstream* de ştiri false". Cf. „The Kremlin's Fake Fake-News Debunker". *RFE/RL,* 22 feb. 2017. Giuliani: Melissa Gomez, „Giuliani says «Truth isn't truth»", *NYT,* 19 aug, 2018.

240 [*În modelul rusesc*] Vezi Matthew Gentzkow, „Polarization in 2016", Stanford University, 2016.

240 [*Politica eternităţii tentează*] Anii '30 ca ideal: Wolff, „Ringside with Steve Bannon"; Timothy Snyder, „Trump Is Ushering In a Dark New Conservatism", *TG,* 15 iulie 2017. 1929 şi 0,1%: Saez şi Zucman, „Wealth Inequality", 3. Cf. Robbie J. Taylor, Cassandra G. Burton-Wood şi Maryanne Garry, „America was Great When Nationally Relevant Events Occurred and When Americans Were Young", *Journal of Applied Memory and Cognition,* vol. 30, 2017. O astfel de realitate alternativă a fost zugrăvită în romanul *The Plot Against America* al lui Philip Roth.

241 [*Sloganul campaniei*] Folosind un termen diferit („antiistorie"), Jill Lepore susţine un argument similar referitor la Tea Party: *The Whites of Their Eyes* (Princeton UP, Princeton, 2010), pp. 5, 8, 15, 64, 125. Trump despre America first: discurs în Miami, 16 sept. 2016: „America first, oameni buni. America first. America. Exact, America first. America first". Aceasta a fost şi tema discursului său inaugural. Vezi Frank Rich, „Trump's Appeasers", *New York,* 1 nov. 2016.

241 [*În politica lui Trump a eternității*] Vezi Timothy Snyder, „The White House Forgets the Holocaust (Again)", *TG,* 11 aprilie 2017. Navaho: Felicia Fonseca și Laurie Kellman, „Trump's «Pocahontas» jab stuns families of Navajo war vets", AP, 28 nov. 2017.

241 [*Asemenea patronilor lui ruși*] Eunuc: Kiselev, „Vesti Nedeli", Rossiia Odin, 20 nov. 2016. Încorno-conservatori: Dana Schwarts, „Why Angry White Men Love Calling People «Cucks»", *Gentleman's Quarterly,* 1 aug. 2016. Teoria despre nașterea lui Obama: Jeff Greenfield, „Donald Trump's Birther Strategy", *Politico,* 22 iulie 2015.

242 [*Într-o eternitate americană*] „Trump on Civil War", *NYT,* 1 mai 2017; Philip Bump, „Historians respond to John F. Kelly's Civil War remarks", *WP,* 31 oct. 2017. Sclavia a fost obiect de compromis de-a lungul istoriei timpurii a Statelor Unite, de la acordul de a-i contabiliza pe africani drept trei cincimi de persoană în scopul recenzării populației și până la dificilul și în cele din urmă nesustenabilul compromis referitor la adăugarea, în secolul al XIX-lea, de sclavi și state libere la Uniune. Deformarea istoriei face parte din politica eternității. Despre simboluri: Sara Bloomfield, „White supremacists are openly using Nazi symbols", *WP,* 22 aug. 2017.

242 [*A proclama „America first"*] Rosie Gray, „Trump Defends White-Nationalist Protestors: «Some Very Fine People on Both Sides»", *WP,* 15 aug. 2017. W.E.B. Du Bois, *Black Reconstruction: An Essay Toward a History of the Part Which Black Folk Played in the Attempt to Reconstruct Democracy in America, 1860–1880* (Harcourt, Brace and Company, New York, 1935), la p. 241; vezi și p. 285. Will Rogers, *The Autobiography of Will Rogers,* ed. de Donald Day (Lancet, New York, 1963), p. 281. Du Bois era afro-american, iar Rogers se identifica drept cherokee.

243 [*O politică americană a eternității*] Patrick Condon, „Urban-Rural Split in Minnesota", *Minnesota Star-Tribune,* 25 ian. 2015; „Rural Divide" (Rural and Small-Town America Poll), 17 iunie 2017; Nathan Kelly și Peter Enns, „Inequality and the Dynamics of Public Opinion", *American Journal of Political Science,* vol. 54, nr. 4, 2010, p. 867. Într-un sondaj, 45% dintre votanții lui Trump au spus că albii au de suferit „foarte multă discriminare" în Statele Unite, în timp ce doar 22% au afirmat același lucru despre negri. În alt sondaj, 44% dintre votanții lui Trump au spus că albii pierd în fața negrilor și hispanicilor, 16% afirmând contrariul. Respectiv: Huffington Post/

YouGov Poll relatat în *HP,* 21 nov. 2016; Washington Post/Kaiser Family Foundation Poll relatat în *WP,* 2 aug. 2016.

244 [*Un politician al eternității*] Examplele de violență sunt din Richard Cohen, „Welcome to Donald Trump's America", SPLC Report, vara 2017; Ryan Lenz et al., „100 Days in Trump's America", Southern Poverty Law Center, 2017. Despre școli, vezi Christina Wilkie, „«The Trump Effect»: Hatred, Fear and Bullying on the Rise in Schools", *HP,* 13 aprilie 2016; Dan Barry și John Eligon, „A Rallying Cry or a Racial Taunt", *NYT,* 17 dec. 2017. Reacția la uragane: Ron Nixon și Matt Stevens, „Harvey, Irma, Maria: Trump Administration's Response Compared", *NYT,* 27 sept. 2017. Despre programul de denunțare: Timothy Snyder, „The VOICE program enables citizens to denounce", *Boston Globe,* 6 mai 2017. Protestatari plătiți: „Trump Lashes Out at Protestors", *DB,* 16 aprilie 2017. Holocaust: Snyder, „White House forgets". „Fiu de cățea": Aric Jenkins, „Read President Trump's NFL Speech on National Anthem Protests", *Time,* 23 sept. 2017. Vezi Victor Klemperer, *The Language of the Third Reich,* trad. de Martin Brady (Continuum, Londra, 2006).

244 [*În măsura în care politica americană*] Michael I. Norton și Samuel R. Sommers, „Whites See Racism as a Zero-Sum Game That They Are Now Losing", *Perspectives on Psychological Science,* vol. 6, nr. 215, 2011; Kelly și Enns, „Inequality and the Dynamics of Public Opinion"; Victor Tan Chen, „Getting Ahead by Hard Work", 18 iulie 2015. Când a fost întrebat despre asigurarea de sănătate, pe 24 mai 2017, candidatul la Congres Greg Gianforte l-a atacat fizic pe reporter. A fost o acțiune revelatoare: scopul e *durerea.* Odată ce politicienii încep să creadă că misiunea lor e să creeze și să redistribuie durere, a discuta despre sănătate devine o provocare.

244 [*Trump a fost numit „populist"*] Ed Pilkington, „Trump turning US into «world champion of extreme inequality», UN envoy warns", *TG,* 15 dec. 2017. 13 millioane: Sy Mukherjee, „The GOP Tax Bill Repeals Obamacare's Individual Mandate", *Fortune,* 20 dec. 2017. Citatul din Trump: „Excerpts from Trump's Interview with the *Times*", *NYT,* 28 dec. 2017.

245 [*La un anumit nivel*] Vezi Katznelson, *Fear Itself,* 33, *sic passim.* Cf. Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity* (Polity, Londra, 2000): „moartea soluțiilor funcționale aflate la dispoziția lor trebuie compensată prin unele imaginare". Bineînțeles, unele soluții funcționale sunt

disponibile acum pentru state, dacă nu pentru indivizi; este sarcina rasismului politic să le facă să pară altfel și sarcina ficțiunii politice să împiedice simpla apariție a chestiunii funcționalității. Despre propuneri specifice pentru o democrație mai reprezentativă, vezi Martin Gilens, *Affluence and Influence* (Princeton UP, Princeton, 2012), capitolul 8. Pentru propuneri specifice de reducere a inegalității, vezi World Inequality Report, 2017, wir2018.wid .world.

246 [*Moscova a câștigat*] Volodomir Iermolenko, „Russia, zoopolitics, and information bombs", *Euromaidan Press,* 25 mai 2015.

246 [*O astfel de îndepărtare*] Premiere: Levitsky și Ziblatt, *How Democracies Die,* 61–64. Cele două ocazii în care Trump a sugerat că Clinton ar trebui împușcată: Wilmington, Carolina de Nord, 9 aug. 2016: „Dacă ea poate să-și aleagă judecătorii, nu mai e nimic de făcut, oameni buni. Deși, cu Al Doilea Amendament, poate că e". Miami, 16 sept. 2016: „Cred că bodiguarzii ei ar trebui să-și arunce armele. Ar trebui să fie dezarmați, nu-i așa? Cred că ar trebui dezarmați imediat. Voi ce credeți? Da? Da. Să le fie luate armele. Ea nu vrea arme. Să le fie luate... Să vedem ce i se întâmplă ei". Dictatori: „Trump's «Very Friendly» Talks with Duterte", *NYT,* 30 aprilie 2017; Lauren Gambino, „Trump congratulates Erdoğan", *TG,* 18 aprilie 2017. Trump l-a numit pe Președintele chinez Xi „un prieten al meu". „Excerpts from Trump's Interview with the *Times*", *NYT,* 28 dec. 2017. Suflete moarte: PK, 1 nov. 2016.

247 [*Logica electorală*] Comisia pentru suprimarea votanților a funcționat timp de un an la Casa Albă, apoi a fost transferată la Departamentul Securității Interne, pentru a evita atacurile juridice. Michael Tackett și Michael Wines, „Trump Disbands Commission on Voter Fraud", *NYT,* 3 ian. 2018. „Eveniment major": Eric Levitz, „The President Seems to Think a Second 9/11 Would Have Its Upsides", *NY,* 30 ian. 2018; Yamiche Alcindor, „Trump says it will be hard to unify the country without a «major event»", PBS, 30 ian. 2018. Vezi și Mark Edele și Michael Geyer, „States of Exception", în Michael Geyer și Sheila Fitzpatrick, ed., *Beyond Totalitarianism* (Cambridge UP, Cambridge, Marea Britanie, 2009), pp. 345–95.

247 [*Tentația oferită lui Trump*] Aici mă concentrez asupra riscului imediat pentru Statele Unite. Despre posibilitatea unei reveniri globale la crime în masă, vezi concluzia din Snyder, *Black Earth.*

Index

Numerele de pagini cu *italice* trimit la ilustrații.

A

acordul de la Minsk (septembrie 2014) 171
Adenauer, Konrad 69
adevăr 24, 40, 55, 64, 91, 120, 122, 125, 131, 142, 144, 155, 156, 163, 175, 176, 180, 195, 199, 221, 231, 236, 237, 238, 240, 250, 298
AfD (Alternative für Deutschland) 178, 180, 206, 309
Agalarov, Aras 96, 97, 213, 233, 281, 315, 321
Ahmatova, Anna 80
Ahmedov, Ruslan 171
Ahmetov, Rinat 210
Aksionov, Serghei 127, 292
Al Doilea Război Cecen (1999) 46
Al Doilea Război Mondial:
  și Ilin 36
  și Alianța Nazisto-Sovietică 10
  și administrația Trump 241
  vezi și Holocaust
alegeri:
  și colegiul electoral 226
  Ilin despre 31, 32
  și eșecul democratic al Rusiei 75
  suprimarea votului 212, 228, 247
Alfa Bank 214
„Allentown" (Joel) 235
Andrianov, Serghei 170, 305
antisemitism:
  și extrema dreaptă americană 188
  și eurasianismul 82
  și invadarea rusească a Ucrainei 134, 154, 187
Aproape zero (Surkov) 144, 145
Antiufeev, Vladimir 156, 158, 161, 175, 177, 190, 202, 302, 312, 316
Arendt, Hannah 103, 310
atacurile teroriste din 11 septembrie 48
Aristotel 17
asimetrie inversă 149
Austria 67, 74, 100, 109, 187, 272, 283

B

Bahtin, Mihail 144

PRINCETON UNIVERSITY LIBRARY

Bank of Cyprus 217, 323
Bannon, Steve 174, 211, 212, 213, 307, 320, 321, 331
Barakov, Vladislav 171
Batomunkuev, Dorji 173, 306
Bauman, Zygmunt 65, 333
Bayrock Group 198
Belarusia 288
Berdiaev, Nikolai 36, 263
Berlusconi, Silvio 94, 279
Beseda, Serghei 126
bespredel (nelimitare) 77
Bharara, Preet 96, 218, 324
Bihun, Ihor 118, 288
Biserica Ortodoxă Rusă 88
Biserica Unită 108, 109
Blocul de Opoziție (Ucraina) 192, 313
Bondar, Andrej 119, 288
Borodai, Aleksandr 83, 127, 132, 147, 151, 202, 297, 300
Borodai, Iuri 83
Breitbart News Network 211
Brexit 17, 97, 99, 192, 206, 282, 283, 313, 318
Brejnev, Leonid 37, 41, 42, 51, 111, 112, 133, 142, 168, 264, 267
Buffett, Warren 236, 329
Bulgaria 41, 70, 177
Burt, Richard 214, 321
Bush, George H. W. 43, 265, 313, 331
Bușin, Nikolai 171
Butina, Maria 225, 226, 326

C

Cadre 213, 321
Cameron, David 98, 281
Camus, Albert 120
capitalism:
și inegalitate economică 194, 233
și domnia legii 44
și oligarhii ruși 18
și opioidele 237
cazaci 106, 107, 111
Cecenia 48, 50, 51, 124, 169
Cehoslovacia 41, 42, 67, 110
Celan, Paul 144, 166
Cernev, Pavel 177
Chao, Elaine 231
charismă 53
Chauprade, Aymeric 95, 97, 129, 136, 280
China 52, 54, 168, 177, 267, 268, 308
Cioran, E. M. 26, 259, 262
Citizens United vs FEC 320
Clausewitz, Carl von 201
cleptocrație
vezi și oligarhie
Clinton, Hillary, atacuri la adresa 96, 206, 207, 215
vezi și Trump, Donald, campania lui
Clover, Charles 147, 265, 269, 275, 276, 277, 299, 300
Clubul Izborsk:
și antihomosexualitate 187
și atacul asupra factualității 91
și dezinformarea 202
și eurasianismul 90,91
și federalizarea Ucrainei 130
și schizofascismul 158
și planificarea invadării Ucrainei 175
Codreanu, Corneliu 27, 259, 271
Cohen, Michael 188, 189, 190, 191, 192, 208, 312, 314, 315, 319, 320, 324, 333
Comitetul Mamelor Soldaților 175
conceptul de himeră 82
conceptul de Novorossiia 150, 153, 154, 155, 168, 176, 300
concursul Miss Universe (Moscova, 2013) 96, 97, 199

creștinism:
și istoria Ucrainei 105
și Ilin 25, 29
și slavofilii 80
și Volodimir/Valdemar 62, 63
colonialism 286
Comey, James 218, 219, 324
comunism 37, 67
Comunitatea Polono-Lituaniană 106, 107, 109
Convenția Națională Democrată 207, 208
Conway, Kellyanne 197, 223, 326
Corbyn, Jeremy 192, 313
Creyelman, Frank 177
criza financiară (2008) 74, 220

D

Dambaev, Bato 172, 306
de Benoist, Alain 84
„De ce ucid ucrainenii alți ucraineni?" (13 Sozvezdie) 167
democrație gestionată 46
democrație suverană 47
dependență 198, 237, 246
Deripraska, Oleg 210
„Despre naționalismul rus" (Ilin) 30
Deutsche Bank 197, 213, 314, 321
deținerea de arme
Dezastrul de la Cernobîl (1986) 112
Dezastrul de la Smolensk (2010) 12, 13, 15, 183, 184, 185, 186, 311
dezinformare
și stânga britanică 192
și influența internetului 99
și atacul rusesc asupra Uniunii Europene 93, 94
și susceptibilitățile 98
și refugiații sirieni 178
vezi și război cibernetic
dezinformare, în invadarea rusească a Ucrainei 16, 146–148, 172
și extrema dreaptă americană 187–188
și stânga americană 188–189
și campania antihomosexualitate 128, 136
și campania de artilerie 158–159
și atacul asupra factualității 146–147, 153, 160, 175
și descrierea războiului civil 189–190
și referendumul din Crimeea (martie 2014) 129
povestea crucificării 160
și ofensiva pentru Debalțeve 172
discreditarea lui Ianukovici 124
și federalizarea 129
și negarea implauzibilă 147, 150, 160, 175
și protestele din Maidan 136, 165, 187
și Zborul 17 al Malaysia Airlines 162–164, 168, 176, 184, 190
și acordul de la Minsk 172
și tropul noului război rece 186
și conceptul de Novorossiia 150, 153, 168
și morții ruși 154, 170, 175
și voluntarii ruși 154, 168, 253
și schizofascismul 132–133, 158
și masacrul lunetiștilor 126
și mass-media occidentală 187–192
spectacolul lui Zaldostanov 165
Doctrina Brejnev 42
domnia legii:
și *bespredel* 77
și capitalism 44
și colonialism 72
și eurasianism 84
și Uniunea Europeană 72, 76–78

și deținerea de arme 225
Ilin despre 29, 32, 77
și liderul ca mântuitor 32
și protestele din Maidan 118–120, 137
și oligarhia 32
și protestele 50
și Rusia ca civilizație 60
și eșecul democratic al Rusiei 50
și invadarea rusească a Ucrainei 63
și teroarea stalinistă 36
și virtuțile 250
„Donbas" (Opasnye) 167
Dreptul de A Purta Arme 225
Drudge Report 222
Du Bois, W.E.B. 243, 332
Dughin, Aleksandr
influențe asupra 83–84
și nazismul 66, 84
și schizofascismul 132
și democrația suverană 47
și campania lui Trump 194
și Ucraina 84–85, 101, 136
și conferința de la Yalta 177
Duke, David 135, 274, 286
durabilitatea statului
și liderul ca mântuitor 31, 39
și narațiunea inocenței rusești 39
și democrația suverană 47
și prăbușirea sovietică 42
vezi și principiul succesiunii
Dzerjinski, Felix 56

E

economia darului 117
egalitate 24, 248, 249, 251
Eliot, T. S. 200
Elliott, Matthew 98
Elțîn, Boris 42, 43, 44, 45, 46, 48, 56, 75, 83, 91, 112, 145, 265
epidemia de opioide 338
Epoca postbelică (Judt) 10, 273, 338
Estonia 41, 47, 67, 68, 70, 71, 76, 134, 274, 316
eurasianism:
și extrema dreaptă americană 187
și antisemitismul 82–84
Glaziev 82–83, 91–92
Gumilev 80, 83
Clubul Izborsk despre 87, 90–91
Mihalkov 57
origini ale (anii 1920) 80
și atacul rusesc asupra Uniunii Europene 65–67, 91
și invadarea rusească a Ucrainei 127
și refugiații sirieni 180
Europa estică 62, 104
și imperiul 74
apartenența la UE 9, 46
și prăbușirea sovietică 44
Evola, Julius 212
extrema dreaptă, vezi extrema dreaptă americană; extrema dreaptă europeană
extrema dreaptă americană:
și campania antihomosexualitate 95
și internetul 221
și invadarea rusească a Ucrainei 134–135
influența vizuală rusească 135
extrema dreaptă europeană:
și eurasianismul 80
și tropul noului război rece 187
și atacul rusesc asupra Uniunii Europene 93–94
și războiul cibernetic rusesc 206
și eșecul democratic al Rusiei 49
și invadarea rusească a Ucrainei 129
și refugiații sirieni 180
extrema dreaptă franceză:

și eurasianismul 84
și atacul rusesc asupra Uniunii Europene 93–94
și războiul cibernetic rusesc 206
și invadarea rusească a Ucrainei 129
și fabula națiunii înțelepte 74

F

fabula națiunii înțelepte 72, 74, 99
Facebook 114, 118, 158, 169, 203, 204, 205, 207, 212, 213, 221, 223, 302, 307, 309, 316, 317, 320, 321, 325, 327
factualitate, atac asupra:
și politica eternității 16
și eurasianismul 87–89
și extrema dreaptă poloneză 185–186
și campania lui Trump 212, 240
vezi și dezinformare
Falenta, Marek 181
Farage, Nigel 74, 94, 97, 98, 280, 282
fascism:
și monumentele Confederației 243
și eurasianismul 66
și secvența inevitabilitate-eternitate 23
italian 24
și invadarea Uniunii Sovietice de către naziști 67
și administrația Trump 246–247
vezi și Ilin, Ivan
ficțiune politică
și starea de visare 144
și democrația gestionată 46
și oligarhia 21
și invadarea rusească a Ucrainei 101
și rușinea 209
și dezastrul de la Smolensk 184
vezi și dezinformare; factualitate, atacul asupra
ficțiunea ritualului satanic 222
Fiore, Roberto 177
Flynn, Michael 215, 216, 217, 218, 219, 223, 322, 323, 326, 327
Fox News 221, 222
Franța
vezi și extrema dreaptă franceză
Franco, Francisco 69
Franklin, Benjamin 120, 241, 270, 271, 284, 287, 289, 314, 319, 321
Freud, Sigmund 25
Front National (Franța) 74, 94, 95, 97, 129, 187, 191, 282
„Fuga morții" (Celan) 144, 166

G

Gaj, Krzysztof 185
Galiția 109
Gauland, Alexander 178, 181, 308
Gazprom 93, 215
Genocid: Rusia și Noua Ordine Mondială (Glaziev) 91
genul călătorului accidental în timp 140
Georgia 76, 156, 274, 275
Germania 10, 25, 36, 41, 45, 51, 67, 69, 71, 82, 85, 97, 110, 142, 165, 178, 179, 180, 204, 205, 206
Germania nazistă:
și mișcarea America first 241
și eurasianismul 83
și Ilin 25
și liderul ca mântuitor 24
și Rusia ca civilizație 59
și schizofascismul 134
Gesamtkunstwerk 168
Girkin, Igor

și genul călătorului accidental în timp 141
și campania de artilerie 160
și Batalionul Vostok 153
Glaziev, Serghei
și extrema dreaptă americană 187–188
și eurasianismul 82–83
și nazismul 66
și invadarea rusească a Ucrainei 92, 127
globalizare 65
Goldsmith, Oliver 194
Gongadze, Georgi 114
Gorbaciov, Mihail 42, 43, 69, 112, 265
Gordon, J.D. 215, 282, 313
Grecia 74, 135
Griffin, Nick 49, 177, 266
Grob, Rudolf 25
Grossman, Vasili 58
Guardian 190, 191, 255, 314
Gubarev, Pavel 132, 294, 295
Gudenus, Johann 100, 283
gulag 80, 83, 111, 275, 276
Gumilev, Lev 79, 80, 82, 83, 84, 86, 91, 127, 140, 147, 276, 338
Gyöngyös, Márton 177, 187

H

Hamilton, Alexander 194, 271
Hannity, Sean 222
hegelianism 34, 262
Heimbach, Matthew 135, 211, 320
Heraclit 58
Hitler, Adolf, *vezi* Germania nazistă 25, 29, 39, 41, 67, 84, 86, 110, 134, 165, 167, 241, 242, 243, 258, 260, 272, 277, 280, 288
Hitler: The Last Avatar (Serrano)
Hmelnițki, Bogdan 107
Hodakovski, Aleksandr 155, 162, 301, 303
Hofer, Norbert 100
Holocaust:
și eurasianismul 87
lecții din 9–10
și schizofascismul 132, 166
și administrația Trump 241
Hrușciov, Nikita 41, 111
Hrytsak, Iaroslav 252

I

Ianukovici, Vladimir:
și acordul de asociere la UE 101, 112–113
fuga lui 126–127
și protestele din Maidan 113, 116
și Manafort 61, 113
Prohanov despre el 88, 101
și invazia rusească 125
plată a Rusiei către 123
Iermakov, Ivan 207, 318
Iermolenko, Volodimir 118, 120, 288, 289
Ilin, Ivan 22–40
despre imperiu 66, 70
despre politica eternității 59, 232
și eurasianismul 80, 85
și integrarea europeană 68
și hegelianismul 34–35
și Hitler 25
despre homosexualitate 51
despre lider ca mântuitor 29–30, 43
și Lenin 35
și oligarhia 21–22, 32–33, 43
și modelul organic al statalității rusești 28, 103–104, 125
filosofia lui 26–27
și ficțiunea politică 145
și Putin 22–23, 32–33, 57
reînhumarea lui 23, 58, 217
despre domnia legii 29, 32, 76

și Rusia ca civilizație 28, 59
și invadarea rusească a Ucrainei 130, 135–136
și prăbușirea sovietică 57
și Stalin 37
și durabilitatea statului 31–33, 47
și Al Doilea Război Mondial 25, 36
vezi și Rusia, narațiunea inocenței ei
Ilmitov, Arseni 171
Imperiul Habsburgic 66, 100, 106, 109
Imperiul Otoman 66, 150
Imperiul Rus 35, 107, 109, 150
inegalitate economică:
și eurasianismul 92
Ilin despre 32
și secvența inevitabilitate-eternitate 14, 21, 233
și cleptocrația rusă 232
și campania lui Trump 24
individualitate 250
influență prin internet 200–201
vezi și război cibernetic
Insolație 59, 269
Instagram 203, 204, 326
istorie:
ca antidot la secvența inevitabilitate-eternitate 18, 247–248
hegelianismul despre 34
Ilin despre 26, 35
lecții din 9–10
marxismul despre 34–35
origini ale 15
și principiul succesiunii 40
a Ucrainei 63–66
vezi și istorie, suprimare a ei
istorie, suprimare a ei:
și campania antihomosexualitate 122
și eurasianismul 85
și narațiunea inocenței rusești 141
și prăbușirea sovietică 56–57
și campania lui Trump 13
și fabula națiunii înțelepte 74
vezi și momente eterne; politica eternității; politica inevitabilității
Italia 25, 69, 135, 177, 274

J

Jadan, Serhii 131
Jiznevski, Mihail 138
Joel, Billy 235, 261
Johnson, Andrew 243, 300
Judt, Tony 10, 273, 328
Jukov, Evgheni 158, 159, 302
jurnalism de investigație 16, 114, 186, 232, 240, 252, 288

K

Kaczyński, Jarosław 183, 184
Kaczyński, Lech 183, 184
Kadirov, Ramzan 50
Kardopolov, Ivan 173
Kasich, John 231, 327
Kasowitz, Marc
Kaveladze, Ike 213, 233
Kazahstan 77, 168
Kelly, John 242, 307, 320, 324, 332, 333
Kennan, George 66, 272
Kilcenbaev, Ilnur 171
King, Stephen 224, 300
Kiselev, Dmitri 121, 122, 146, 194, 195, 201, 242, 289, 314, 315, 332
Kislak, Serghei 214, 216
Kliciko, Vitali 121, 122
Kolomoiski, Ihor 153, 163, 300
Korolenko, Evgheni 154, 155
Kosacev, Konstantin 99, 216, 283
Kotas, Jacek 183, 185
Kotliev, Yevhen 138

Kuprianova, Nina 95
Kownacki, Bartosz 185, 186, 266
Kozlov, Nikolai 170, 171
Kozîrev, Andrei 195, 313
Krucik, Andrei 203, 316
Kucima, Leonid 113
Kushner, Jared 213, 214, 233, 317, 321

L

LaRouche, Lyndon 91, 188, 191, 192, 278, 312
Lavrov, Serghei 51, 92, 93, 125, 134, 163, 175, 176, 177, 180, 279, 290, 295, 304, 307, 308, 310
lege 11, 29, 32, 36, 52, 53, 55, 60, 76, 77, 84, 85, 101, 114, 120, 125, 131, 245, 250, 262, 263, 341
vezi domnia legii
Legea Asistenței Medicale Accesibile 245
Legea Drepturilor de Vot (1965) 228
Lenin, Vladimir 35, 36, 40, 160, 196, 263
Le Pen, Jean-Marie 74, 94, 95, 97, 98, 129, 136, 187, 189, 206, 279, 280, 281, 282, 312
Le Pen, Marine 74, 94, 95, 97, 98, 129, 136, 187, 189, 206, 279, 280, 281, 282, 312
liderul ca mântuitor
și charisma 53
și ficțiunea 30, 43, 83
și individualitatea 33
și masculinitatea 30–31
și nazismul 29–30
și oligarhia 33–34
și eșecul democrației în Rusia 39, 55–56
și narațiunea inocenței rusești 31, 33
și durabilitatea statului 31–33, 39
Limonov, Eduard 84
Lindbergh, Charles 66, 241
Lituania 41, 47, 67, 68, 70, 71, 104, 106, 122, 134
Luśnia, Michał 182
Luśnia, Robert 135

M

Macierewicz, Antoni 135, 182, 183, 184, 185, 186, 281, 295, 310, 311
Macron, Emmanuel 97, 206, 282
Malofeev, Konstantin 124, 127, 131, 132, 136, 140, 141, 185, 195, 289, 290, 294, 296, 311
Mamaiusupov, Timur 173
Manafort, Paul:
și campania lui Trump 192, 210
întâlnirea de la Trump Tower 213, 233
și Ucraina 61, 113
manipulare 227
Marea Britanie 49, 69, 84, 94, 98, 99, 100, 151, 177, 186, 192, 258, 263, 271, 272, 274, 275, 277, 311, 325, 328, 334
Maréchal-Le Pen, Marion 136
marxism 264
masacrul din Pădurea Katyn 10–11, 40, 141
vezi și dezastrul din Smolensk
341, 343, 344
masculinitate 267, 341
măsuri active 200, 341
McCarthy, Kevin 186, 229, 291, 341
McConnell, Mitch 229, 230, 231, 327, 341
McFarland, K. T. 216, 341

mântuitor, *vezi* liderul ca mântuitor 29, 31, 33, 35, 39, 77, 84, 87, 88, 278
media occidentală, și invadarea rusească a Ucrainei 174, 175
Medvedev, Dmitri 23, 48, 49, 50, 51, 52, 75, 257, 267
Mein Kampf (Hitler) 29, 260
Mercer, Robert 212, 235, 320
Merkel, Angela 51, 166, 167, 178, 180, 181, 206, 309, 310
Merta, Tomek (Tomasz) 11
MH17 (Zborul 17 al Malaysia Airlines) 162, 163, 164, 168, 169, 176, 184, 189, 190, 297, 303, 312
Michel, Luc 177, 266, 280, 295, 320, 325
Mihalkov, Nikita 45, 57, 59, 269
Mikołajewski, Tomasz 185
Milne, Seumas 191, 192, 313
Miłosz, Czesław 21, 22, 256, 262
minciuni, *vezi* factualitate, atac asupra 7, 16, 44, 144, 164, 174, 185, 239, 240, 304
mișcarea America first 66, 241, 242, 331, 332
mișcarea referitoare la locul nașterii lui Obama 14, 199, 223, 280, 314,
Memorandumul de la Budapesta 129, 293
Moghilevici, Semion 181, 183, 281
Moldova 156
momente eterne 150
  și mișcarea America first 241
  și conceptul de Novorossiia 150
  și sclavia 242–243
  victoria sovietică în al Doilea Război Mondial 37, 41, 132–133, 141, 165
  Statele Unite 241–243
  Volodimir/Valdemar 62, 80, 86, 150
mongoli 104
monumente confederate 242–243
Mueller, Robert 219, 220, 314, 320, 324
Mussolini, Benito 24, 25, 30, 243, 258, 260

N

Nation 189, 190, 191, 192, 273, 299, 307, 312, 329, 331
National Rifle Association (NRA) 225
NATO (North Atlantic Treaty Organization) 17, 48, 54, 61, 75, 156, 183, 185, 211, 257, 270, 274, 302, 303, 310, 320
Navigator Holdings 217
Nayyem, Mustafa 114
negarea implauzibilă 174
negarea plauzibilă
Nouvelle Droite 84
„Noua noastră Zi a Victoriei" (Prohanov) 165
NRA (National Rifle Association) 225, 226, 326

O

„Oamenii găunoși" (Eliot) 200
Obama, Barack:
  și campania antihomosexualitate 95
  mișcarea referitoare la locul nașterii lui 14, 199, 223, 241–242
  alegerea lui 9, 86
  și Flynn 216
  și cheltuielile militare 54
  și invadarea rusească a Ucrainei 128, 131
  și rasismul popular rus 228
  nominalizare la Curtea Supremă 229
  și campania lui Trump 195, 230

și Occidentul ca inamic al Rusiei 25, 86–87, 166–167
occidentalizanți (Rusia) 79
Ochsenreiter, Manuel 136, 187, 296
oligarhie:
și *Citizens United vs Fec* 228
și comunismul 37
și Uniunea Europeană 75–76
și Ilin 21–22, 33–34, 43
și secvența inevitabilitate-eternitate 21
și liderul ca mântuitor 33–34
și ficțiunea politică 21–22
și invadarea rusească a Ucrainei 138
și prăbușirea sovietică 44
și campania lui Trump 227–228
Ucraina 112
Opasnye 167
Operațiunea Succesorul 45
Oroniiazov, Rufat 170
Orwell, George 200

P

Pactul Nazisto-Sovietic 10
Page, Carter 215, 218, 322, 324
pagina de Facebook Heart of Texas 223
Panama Papers 232
partidul *Freiheitliche* 74
partidul Jobbik (Ungaria) 135, 187
partidul Lege și Justiție (Polonia) 182
Partidul pentru Independența Marii Britanii (UKIP) 74, 94
Partidul Republican 193
partidul *Rodina* 92, 136
partidul *Svoboda* (Ucraina) 138-140
Parvulesco, Jean 84
pasionaritate 79
Paul, Ron 61, 113, 126, 144, 166, 188, 191, 192, 210, 229, 233, 253, 267, 285, 287, 293, 296, 312, 314, 319, 325, 328
Péguy, Charles 31
Pilger, John 190, 191, 313
piratarea Comitetului Național Democrat 219
piratarea conturilor de e-mail 222, 229, 318
piratare, *vezi* război cibernetic 207, 208, 318
Piskorski, Mateusz 187, 266
Prietenii Conservatori ai Rusiei (Marea Britanie) 98
Primul Plan Cincinal 40, 110
Podesta, John 208, 222, 319
politica eternității 35
și dependență 238–239, 245–246
și campania antihomosexualitate 94–95
și atacul asupra factualității 16, 144–145
și Bannon 212
definită 15
și inegalitatea economică 244–245
și Ilin 23, 58–59, 239
și Comunitatea Polono-Lituaniană 111
și ficțiunea politică 16, 144–145
și criza de sănătate publică 236
și rasismul 241–242
și reacțiile la surprize 17
și Rusia drept civilizație 60, 62
exportarea de către Rusia 17–19, 21–22, 64, 186–187, 224–225, 245, 247
și narațiunea inocenței rusești 28, 57
și invadarea rusească a Ucrainei 130–131, 141, 150
și schizofascismul 132–133
și democrația suverană 48
și politica sovietică în Europa de est 41–42

vezi și momente eterne; secvența inevitabilitate-eternitate
politica inevitabilității:
și comunismul 14, 40–42, 111–112
definită 14, 21
și dezinformarea 221–222
și inegalitatea economică 14–15
și alegerile 44
și globalizarea 24
narațiuni ale 15–16
și rasismul 244
și reacțiile la surprize 17
despre prăbușirea sovietică 22–23
fabula națiunii înțelepte 14, 72, 75
vezi și secvența inevitabilitate-eternitate
politică corporală 119
Polonia:
și extrema dreaptă 135–136, 181
și istoria Ucrainei 104–105, 109
masacrul din Pădurea Katyn 11, 41, 141
și invadarea rusească a Ucrainei 180–181, 185
dezastrul de la Smolensk 9, 11, 13, 183
scandalul înregistrărilor (2914) 181
Pomerantsev, Peter 265, 292, 298, 299, 311, 312, 315, 324, 325, 328
populism 244–245
Poroșenko, Petro 139, 140, 297
Posobiec, Jack 222, 223
Primăvara de la Praga (1968) 42
Primul Război Mondial și prăbușirea imperiilor 65, 66, 68, 70, 109, 271
principiul succesiunii:
și comunismul 41
definit 39–40
și eșecul democratic al Rusiei 43, 47–48, 50, 64
și exportul rusesc de politică a eternității 224–225
Ucraina 113
și Elțîn 45
proizvol (arbitrarietate) 29, 77
vezi și domnie a legii
Prohanov, Aleksandr
și antisemitismul 87
și stânga britanică 190
și eurasianismul 86–87
și Girkin 124
și nazismul 66
și atacul rusesc asupra Uniunii Europene 90–91
și invadarea rusească a Ucrainei 101, 127, 132, 154, 165–166, 171
și schizofascismul 133, 154, 166
și suprimarea istoriei 56
și Occidentul ca inamic al Rusiei 88
și conferința de la Yalta 177
propagandă, *vezi* război cibernetic; dezinformare
protestele din Maidan (Ucraina)
și campania antihomosexualitate 121
și dezinformarea 137, 166–167, 187
diversitatea din cadrul 138
și Uniunea Europeană 125
originea lor 114–115
rezultate pozitive ale 117–119, 140
și măsurile represive 115–116, 123
și domnia legii 118–120, 137–138
și invazia rusească 125

masacrul lunetiștilor 126–127
și sprijinul american pentru Ianukovici 116–117
Zborul 17 al Malaysia Airlines (MH17) 162, 184
Pușkov, Alexei 195
Putin, Vladimir:
ascensiunea lui 45–46
și campania antihomosexualitate 51–53, 94
și atacul asupra factualității 145–148, 175
și Brexit 99
și alegerile 12, 39, 48
și eurasianismul 77, 83, 86, 92, 178
și Ilin 21–22, 33–34, 37, 45, 57, 86
și masacrul din Pădurea Katyn 141
și cleptocrația 232
și liderul ca mântuitor 39
și masculinitatea 52
și Lupii Nopții 128
și modelul organic al statalității ruse 103–104
și domnia legii 37–38
și Rusia ca civilizație 59–61
și narațiunea inocenței ruseşti 56–57
și invadarea rusească a Ucrainei 129–131, 146–148, 174
și schizofascismul 134
și teroarea stalinistă 11–12
despre durabilitatea statului 39
și Trump 96, 235
și Volodimir/Valdemar 61–63, 86, 103–104, 130
și Occidentul ca inamic al Rusiei 54–55
vezi și oligarhie; Rusia, eșecul democratic al

R

Racheva, Elena 160, 300, 302, 304, 305, 306
Randa, Alexsandru 39, 264
rasism 148, 235, 243
război 10, 13, 14, 16, 18, 26, 30, 31, 33, 36, 43, 46, 61, 64, 66, 68, 69, 76, 84, 88, 95, 106, 110, 111, 124, 125, 127, 129, 131-135, 141, 146-150, 154, 155, 158-161, 164-168, 170, 172, 173, 175, 187-191, 194, 200-203, 207, 230, 236, 237, 245, 261, 262, 272-274, 294, 295, 298, 306, 316
Războiul Civil Rus 258
Războiul Peloponesiac (Tucidide) 16-18
războiul rece 189, 200
război cibernetic:
cibernetic-fizic 202
publicarea de informații private 181–182, 206–209, 211, 222, 230
și atacul rusesc asupra Uniunii Europene 76, 93–94, 132, 206
atacuri ruseşti asupra Germaniei 178
și eșecul democratic al Rusiei 49–50
și invadarea rusească a Ucrainei 139, 173–174, 201
în campania lui Trump 99, 202–208, 211, 221–223, 229–230
Războiul din Golf 14
Recviem (Ahmatova) 80
refugiați sirieni 178
Rękas, Konrad 135
relativismul strategic 175, 176, 224, 245
republici sovietice 42, 70, 110, 165
Revoluția Bolșevică (1917):

și Ilin 17, 24–25, 29, 35, 59
și politica inevitabilității 41
și principiul succesiunii 40
și Ucraina 109
Revoluția Rusă, *vezi* Revoluția Bolșevică 24, 40
Ribolovlev, Dmitri 197, 314
Rikov, Konstantin 95, 194, 280, 313
Riedweg, Albert 26
Riedweg, Franz 26
Rogers, Will 243, 332
Rogozin, Dmitri 75, 225, 274
Rohrabacher, Dana 186, 311
Romney, Mitt 54, 231, 239, 268
Ross, Wilbur 217, 323
Roth, Joseph 111, 319, 326, 331
Rubio, Marco 231, 327
Rusia, atacul acesteia asupra Uniunii Europene:
și campania antihomosexualitate 94–95, 97, 121
și Austria 100
și Brexit 13, 98, 192, 206
și războiul cibernetic 76, 93–94, 206
și dezinformarea 98–99, 121, 175, 206
și eurasianismul 65–66, 78, 90–92
și extrema dreaptă europeană 94–95, 97, 100, 178, 187
și Ilin 23
și relativismul strategic 175–176
și refugiații sirieni 178
și fabula națiunii înțelepte 75
vezi și Rusia, Occidentul ca inamic al
Rusia, eșecul democratic din 43–64
și campania antihomosexualitate 51–52, 121
și prosperitatea economică 48
și alegerile 12, 31, 39, 48
și Uniunea Europeană 78
exportarea lui 225–226
și narațiunea inocenței 39
și liderul ca mântuitor 39, 55
și democrația gestionată 46–47
și masculinitatea 52–53
și Putin ca lider etern 48–50
și ascensiunea lui Putin 45–46
și măsurile represive 55–56
și domnia legii 50
și invadarea rusească a Ucrainei 137–138
și Occidentul ca inamic al Rusiei 53–55
și Elțîn 44–45
Rusia, narațiunea inocenței ei:
și campania antihomosexualitate 52, 94
și politica eternității 28–29, 56–57, 59
și eurasianismul 88–90
și liderul ca mântuitor 30–31, 33
și Zborul 17 al Malaysia Airlines 163
și invadarea Uniunii Sovietice de către naziști 165–168
și ficțiunea politică 144–145
și Rusia ca civilizație 58–59
și invadarea rusească a Ucrainei 130, 140–141, 147–150
și prăbușirea sovietică 57
și durabilitatea statului 39
și influența occidentală ca fiind malefică 27, 36, 38
vezi și momente eterne
Rusia, Ucraina invadată de către:
și genul călătorului accidental în timp 140–141
campania de artilerie 158–159
și atacul asupra factualității 146–148, 153
și China 177
evoluția anexării Crimeei 127–128

și războiul cibernetic 131, 173–174
ofensiva pentru Debalțeve 172
ofensiva pentru aeroportul din Donețk 154, 171
și imperiul 128–129
și politica eternității 130–131, 135, 140
și extrema dreaptă europeană 129–130, 135
și Uniunea Europeană 12, 125–126, 175–176
și strategia conflictelor înghețate 156–158, 176
și jurnalismul de investigație 16
Zborul 17 al Malaysia Airlines 169, 176, 184
și Lupii Nopții 128, 147, 164
și atacul rusesc asupra Uniunii Europene 101, 129–130
și eșecul democratic al Rusiei 137–138
și narațiunea inocenței rusești 130, 140, 147
și schizofascismul 136, 158
și relativismul strategic 175–176
negarea ei de către Trump 192
și platforma republicanilor americani 215
și mass-media occidentală 148, 187
și al Doilea Război Mondial 141–142
și zombificarea 237–238
vezi și dezinformare, în invadarea rusească a Ucrainei
Rusia, Occidentul ca inamic al:
și antisemitismul 84
și atacul asupra factualității 175
și eurasianismul 84–86, 88–90, 134
și tropul noului război rece 107, 190–191
și Obama 85–87, 166–167
și Rusia ca civilizație 61
și eșecul democratic al Rusiei 53–54
și militarizarea Rusiei 90–91
și campania lui Trump 200
Russia Today 121, 282
Ryan, Paul 229, 313, 320, 325, 326, 333
rușine 61, 209

S

sadopopulism 244-245
Saenko, Tatiana 130, 257, 294
Salazar, António de Oliveira 69
Salmond, Alex 98, 282
Sanders, Bernie 207, 318
Sarcinile noastre (Ilin) 23
Sater, Felix 198
Saveliev, Anton 173
scandalul pizzagate 222, 326
schizofascism 132
Schmitt, Carl 21, 30, 59, 79, 84, 86, 91, 92, 261, 268, 269, 277, 308
Schröder, Gerhard 93, 279
sclavie 242
secvența inevitabilitate-eternitate:
și capitalism 14–15, 21, 231
rolul cetățenilor 231–232
și comunismul 36–37
și inegalitatea economică 14–15, 21, 234
și Ilin 22–24
și reacțiile la surprize 17
și fabula națiunii înțelepte 74–75
separatismul scoțian 98
Sergațkova, Ekaterina 148
Serrano, Miguel 84
Sibur 217
Sierakowski, Sławomir 119
Sievers, Wolfram 84, 276
Sikorski, Radosław 126, 181

slavofili 79
societatea civilă 117, 118, 140
spasitelnii, vezi liderul ca mântuitor 29
Spencer, Richard 95, 98, 135, 136, 187, 189, 280, 295, 312, 320, 327
Spicer, Sean 241
Spoerri, Theophil 26
strategia conflictelor înghețate 157
Stalin, Iosif:
și schizofascismul 133
teroarea lui 10–12, 36–37, 80
și al Doilea Război Mondial 37–38, 41
vezi și Uniunea Sovietică, în victoria din al Doilea Război Mondial
Statele Unite:
monumentele confederate din 243
inegalitatea economică din 7–8, 234–235
și imperiul 67, 68, 71
momente eterne și 241–242
secvența inevitabilitate-eternitate și 220, 231, 233–234
influența prin internet din 200–201, 221–222
media din 221, 226
oligarhia din 210, 234–235
epidemia opioidelor din 237–238
criza de sănătate publică a 236
reacția la invadarea rusească a Ucrainei din partea 128, 176–177
războiul cibernetic rusesc dinainte de 2016 împotriva 174
și dezastrul de la Smolensk 186
și al Doilea Război Mondial 68
vezi și extrema dreaptă americană; capitalismul
Stelmakh, Natalia 119
Stierlitz, Max 45
Strache, Heinz-Christian 74, 187
Suedia
suprimarea votului 212, 228, 247, 334
Surenko, Ivan 118, 288
Surkov, Vladislav:
și creștinismul 144
și alegerile 49
și Ilin 23
și Zborul 17 al Malaysia Airlines 162
și ficțiunea politică ca stare de visare 144–145
și invadarea rusească a Ucrainei 125–126, 128, 146, 150
și televiziunea 145
susceptibilități 191, 204

Ș

Șamalov, Kirill 217
Șaptesprezece momente ale primăverii 45
Șestakov, Viktor 121
Șerepanin, Vasil 119, 289
Șevkunov, Tihon 58, 62, 86, 269, 270, 277
știri false
vezi și dezinformare 17, 18, 240, 331
„Știu de ce ai nevoie" (King) 224

T

tătari 105, 107
tehnologie 15, 200, 212
Teleghina, Natalia 160, 289, 290, 292, 302
terorism 46, 136, 186, 225, 247
Thinking the Twentieth Century 13
Tihonov, Viaceslav 45
Timcenko, Ghenadi 217
Tohtahunov, Alimzhan 96, 281

Torşin, Aleksandr 225, 226, 326
Troţki, Leon 59, 269
Trump, Donald:
reacţii americane faţă de 17
şi mişcarea referitoare la locul naşterii lui Obama 14, 199, 241–242
ca ficţiune 196, 199–200, 209
orientarea de politică externă 218
şi Putin 96, 235
conexiunile financiare ruseşti 17, 95–96, 196, 233
şi invadarea rusească a Ucrainei 192, 211
înregistrarea referitoare la agresiunea sexuală 208
contul de Twitter 208
Trump, Donald, administraţia lui:
şi dependenţa 245
şi inegalitatea economică 244–245
şi fascismul 247–248
rasismul ei 244–245
şi sado-populismul 245
Trump, Donald, campania lui
şi mişcarea America first 241
şi *Ucenicul* 198
şi atacul asupra factualităţii 212, 240
anchete FBI 214–215, 218–219
şi secvenţa inevitabilitate-eternitate 219–220
şi Manafort 213, 233
şi oligarhia 228
şi epidemia opioidelor 238–239
şi votul popular 246
şi criza de sănătate publică 236
şi exportul rusesc de politică a eternităţii 240–242
şi declaraţiile fiscale 197–198
întâlnirea de la Trump Tower (iunie 2016) 213, 233
şi mass-media americană 220
şi slăbiciunea democraţiei 226
şi Occidentul ca inamic al Rusiei 200–201
Trump, Donald Jr. 96, 197, 213, 226, 233, 281
Trundaev, Evgheni 171, 305
Tucidide 16-18
Tumanov, Anton 169, 170, 305
Turcenkova, Maria 154
Tusk, Donald 181, 183, 184, 185, 310
Twitter 98, 99, 195, 196, 198, 203, 205, 206, 207, 208, 213, 215, 216, 221, 222, 223, 280, 314, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 328, 331

U

Ucenicul 198
Ucraina
şi acordul de asociere la UE 70, 87, 93, 101, 103
şi campania antihomosexualitate 121
bilingvism 117
Memorandumul de la Budapesta 129
dezastrul de la Cernobîl 112
şi eurasianismul 88, 91, 100–101
extrema dreaptă 138, 140
şi Primul Plan Cincinal 110
istoria ei 104–110
şi Manafort 61, 113, 126, 192
şi Rusia drept civilizaţie 28, 60–62
şi prăbuşirea sovietică 43, 111–112
şi Uniunea Sovietică 109–111
principiul succesiunii din 112–113
sprijinul american pentru Ianukovici 116–117

și fabula națiunii înțelepte 110
conducerea lui Ianukovici 61–62
vezi și protestele din Maidan; Rusia, invadarea Ucrainei de către
UKIP (Partidul pentru Independența Marii Britanii) 74, 94, 280
Ungaria, extrema dreaptă din 74, 135, 177, 187
Uniunea Europeană
apartenența Europei estice la ea 9–10, 17, 47, 75, 94
și imperiu 12, 65–67, 85
origini ale 69
și domnia legii 72, 76–78
și eșecul democratic al Rusiei 79
și invadarea rusească a Ucrainei 12, 125–126
forța ei 72
și Occidentul ca inamic al Rusiei 54
și fabula națiunii înțelepte 74–75
vezi și Rusia, atac asupra Uniunii Europene de către
Uniunea Sovietică
prăbușirea ei (1991) 22, 42
și Europa estică 41–42, 67
Primul Plan Cincinal 110
și hegelianismul 34–35
Ilin despre 58
și politica inevitabilității 14, 40
și Ucraina 110
Uniunea Sovietică, în victoria din al Doilea Război Mondial
Brejnev despre 42
și fascismul 132
și invadarea rusească a Ucrainei 141–142, 165
Stalin despre 37–38
Uniunea Vamală Euroasiatică 77
Usovski, Alyaksandr 136

V

vanden Heuvel, Katrina 190, 191
Vekselberg, Viktor 217, 323
Veselnițkaia, Natalia 213, 321
Vesti Nedeli 122, 146, 195, 289, 314, 332
virtuți 19, 24
Vișinski, Andrei 36, 263
Volin, Alexei 145, 160, 298, 302
Volodimir/Valdemar 62, 63, 80, 86, 103, 104, 118, 130, 150, 271, 288
vot, *vezi* alegeri 32, 50, 52, 72, 116, 129, 204, 206, 226, 227, 228, 247, 250, 329

W

Weber, Max 53, 261, 267
WikiLeaks 207, 222, 319, 321, 325

Y

Yates, Sally 216, 218, 323, 327

Z

Zaldostanov, Aleksandr 128, 165, 166, 167, 168
Zeman, Miloš 93, 279

Tiparul executat la:

office@tipografiaeurobusiness.ro
www.tipografiaeurobusiness.ro

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Timothy Snyder este un istoric american de marcă, cu o voce distinctă în viaţa publică. Profesor de istorie la Universitatea Yale, unde deţine catedra Bird White Housum, şi membru permanent al Institutului de Ştiinţe Umane de la Viena, el este autorul mai multor lucrări importante, încununate cu premii prestigioase, dedicate istoriei Europei de Est, naţionalismului, totalitarismului şi holocaustului. Printre acestea se numără *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* şi *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*. Cartea sa *Despre tiranie*, apărută şi în limba română la Editura Trei, a devenit un bestseller internaţional, fiind tradusă în peste 30 de limbi.

Design copertă: Andra Radu

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

O cronică remarcabilă, profund revelatoare, a ascensiunii autoritarismului din Rusia până în Europa și America

Odată cu încheierea Războiului Rece, victoria democrației liberale părea definitivă. Analiștii au declarat sfârșitul istoriei, încrezători într-un viitor pașnic, globalizat. Credința lor s-a dovedit însă prematură. Autoritarismul a revenit întâi în Rusia, pe măsură ce Putin dezvolta un sistem politic dedicat exclusiv consolidării puterii. În ultimii ani, acesta s-a extins treptat de la est la vest în timp ce naționalismul inflama Europa, sprijinit fiind și de propaganda și războiul cibernetic lansate de Rusia. Țări precum Polonia și Ungaria au înregistrat viraje îngrijorătoare către autoritarism, iar rezultatele electorale din 2016 au adus la suprafață nemulțumirea cetățenilor din Statele Unite și Marea Britanie față de politicile și valorile tradiționale ale țărilor lor. Dar această provocare actuală la adresa lumii occidentale prezintă și o bună oportunitate de a sonda și înțelege mai bine temeliile propriei ordini politice.

„Dintre toate cărțile care încearcă să explice actuala criză a democrației liberale occidentale, niciuna nu este mai elocventă sau alarmantă decât *Drumul spre nelibertate* a lui Snyder." – FOREIGN AFFAIRS

„O analiză sclipitoare și îngrijorătoare, care ar trebui citită de oricine dorește să înțeleagă criza politică în care este cufundată în prezent lumea." – YUVAL NOAH HARARI

„Trăim vremuri primejdioase, susține cu tărie și elocvență Timothy Snyder în noua lui carte... *Drumul spre nelibertate* este un bun semnal de alarmă." – MARGARET MACMILLAN

Recomandată de editorii ziarului *New York Times*
Finalistă la Premiul Lionel Gelber 2019

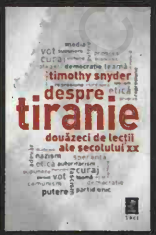

ISBN 978-606-40-0705-6